

**T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**ATATÜRK DÖNEMİ TARIM POLİTİKALARININ BALIKESİR'DEKİ
UYGULAMALARI (1923-1938)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ezgi AYDOĞMUŞ

BALIKESİR, 2017

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

ATATÜRK DÖNEMİ TARIM POLİTİKALARININ BALIKESİR'DEKİ
UYGULAMALARI (1923-1938)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ezgi AYDOĞMUŞ

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Zeki ÇEVİK

BALIKESİR, 2017

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Tarih Anabilim Dalı'nda 201412517008 numaralı Ezgi AYDOĞMUŞ'un hazırladığı "Atatürk Dönemi Tarım Politikalarının Balıkesir'deki Uygulamaları (1923-1938)" konulu YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 13/01/2017 tarihinde yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezin onayına OY BİRLİĞİ/~~OY ÇOKLUĞU~~ ile karar verilmiştir.

Başkan Doç. Dr. Zeki ÇEVİK (Danışman)

Üye Yrd. Doç. Dr. Ahmet MEHMETEFENDİOĞLU

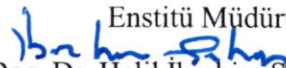

Üye Yrd. Doç. Dr. Mehmet Emin ELMACI

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

23/01/2017

Enstitü Müdürü

Doç. Dr. Halil İbrahim ŞAHİN

ÖNSÖZ

Bu çalışmada şimdiye kadar üzerinde çalışma yapılmamış olan Atatürk dönemi tarım politikalarının Balıkesir'deki uygulamaları ve bu uygulamalar ile birlikte o yıllardaki Balıkesir'in zirai vaziyeti incelenmiştir. Söz konusu dönem itibariyle ekonomisinin büyük çoğunluğu tarıma dayalı olan Türkiye'nin genel tarım politikaları ile ilgili çalışmalar yapılmış olsa da, bu politikaların yerelde nasıl uygulandığına ilişkin çalışmalar neredeyse yok denecek kadar azdır. Daha Cumhuriyet bile ilan edilmeden, düzenlenmiş olan İzmir İktisat Kongresi kararları çalışmanın yol haritası olması bakımından önem arz etmektedir. Bu kongrede alınan kararlar aslında takip edilecek tarım politikalarının anlamını ve önemini ortaya koyan kayda değer önemli bir husustur.

1923-1929 arası yıllarda özellikle de savaş sonrası yaraların da sarılmaya çalışıldığı dönem olması sebebiyle Devletin daha geri planda durup, müteşebbisleri teşvik ve destek yoluyla ekonomik gelişmeyi amaçladığı bilinmektedir. Ancak 1929 Büyük Dünya Buhranı, tüm dünyayı etkilediği gibi Türkiye'de de takip edilen iktisat politikalarının değişmesine sebep olmuştur. Bu yıllardan itibaren buhranın Türkiye'deki etkisini en aza indirmek amacıyla Devletin kontrolü eline aldığı bir Devletçilik dönemi başlamıştır. Söz konusu dönemlerde gerek İzmir İktisat Kongresiyle başlayan dönem gerekse Büyük Buhran sonrası dönem incelendiğinde takip edilen politikalarda tarıma ayrılan kısmın büyük bir yekûn teşkil ettiği şüphe götürmez bir gerçektir. Özellikle 1933 ve sonrasında başlayan sanayileşme faaliyetleri içerisinde yer alan tarıma dayalı sanayilerin varlığı da bunu doğrular niteliktedir.

Çalışma, giriş bölümü hariç üç bölümde ele alınmıştır. İkinci bölümde, "Atatürk Döneminde Tarım Sektörüne İlişkin Düzenlemeler ve Uygulamaları (1923-1938)" başlığı altında, İzmir İktisat Kongresi kararları doğrultusunda uygulanan tarım politikaları ve Atatürk dönemi devletçilik politikasının tarım alanındaki uygulamalarından alt başlıklarla birlikte bahsedilmiş ve tarım kesimine yönelik düzenlemeler genel hatlarıyla incelenmiştir.

Çalışmanın asıl konusu ise üçüncü ve dördüncü bölümlerde anlatılmakta olup, üçüncü bölümde İzmir İktisat Kongresi kararları doğrultusunda Balıkesir'de tarım alanında yaşanan gelişmeler başlığı altında Balıkesir'in zirai vaziyeti de ayrıntılı bir

biçimde incelenmiştir. Dördüncü ve son bölümde de, 1929 Buhranının yarattığı bir zorunluluk olarak doğan Devletçilik politikasının Balıkesir’deki uygulamalara nasıl yansıdığı ve yine söz konusu dönemdeki zirai durum ele alınmıştır.

Yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışmanın konu seçiminden itibaren fikirleriyle bana yol gösteren danışmanım Doç. Dr. Zeki ÇEVİK hocama saygılarımı sunar ve teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca kaynak edinme ve inceleme esnasında büyük yardımlarını gördüğüm Balıkesir Kent Arşivi, Mutasarrıf Ömer Ali Bey Yazma Eserler Kütüphanesi ve Balıkesir İl Halk Kütüphanesi çalışanlarına ve arkadaşım İsa Tolga ÇIPLAK’a teşekkürlerimi sunarım. Yine çalışmalarım sırasında kahrımı çeken arkadaşlarım Araş. Gör. Begümhan YILMAZ’a, Araş. Gör. Nihal TAŞ'a ve bu süreçte desteğini esirgemeyip her türlü fedakârlıkta bulunan değerli eşim Hüseyin AYDOĞMUŞ’a sonsuz teşekkür ederim.

Ezgi AYDOĞMUŞ

Balıkesir-2017

ÖZET

ATATÜRK DÖNEMİ TARIM POLİTİKALARININ BALIKESİR'DEKİ UYGULAMALARI (1923-1938)

AYDOĞMUŞ, Ezgi

Yüksek Lisans, Tarih Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Zeki ÇEVİK

2017, XV+194 Sayfa

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'deki tarım politikaları içerisinde ayrı bir öneme sahip olan Atatürk dönemi tarım politikalarının bir tarım vilayeti olan Balıkesir'deki uygulamalarını incelemektir. Bu inceleme aynı zamanda 1923-1938 yılları arasında Balıkesir'in zirai vaziyetini de gözler önüne sermektedir. Kurumlarının büyük çoğunluğunu Osmanlı'dan devraldığı bilinen Türkiye'nin tarım politikalarında da Osmanlı'nın etkisi olduğu bilinen bir gerçektir. Bu nedenle çalışmanın başlangıç noktası Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak düzeni kabul edilmiş ve ardından "Tanzimat Fermanı" ve "Arazi Kanunnamesi"nin toprak mülkiyeti hususunda getirdiği yenilikler ele alınmıştır. Tarım politikalarının tarihsel sürecinde II.Abdülhamid'in "Konya Ovası Sulama Projesi" dikkat çeken bir gelişme olarak tespit edilmiş, bir diğer önemli gelişme olarak ise "Numune Tarlaları" ve "Ziraat Mektepleri" belirlenmiştir.

Misak-ı İktisadi Kararları, Aşar Uygulamasının Sonu, Toprak Mülkiyeti hususunda yaşanan gelişmeler ile geçen 1923-1929 arası dönem için İzmir İktisat Kongresi, alınan kararlar itibarıyla adeta bir mihenk taşı konumundadır. Yine aynı öneme sahip Büyük Dünya Buhranı ve ardından bir zorunluluk olarak ortaya çıkan Devletçilik döneminde yapılan düzenlemeler de detaylı bir biçimde incelenerek bir

yandan Devletin tarım kesimine verdiği önem gösterilmeye çalışılmış öte yandan da Balıkesir'in tüm bu süreçlerdeki zirai durumu anlatılmaya çalışılmıştır. Ancak bu dönemi incelerken gözden kaçırılmaması gereken en önemli nokta söz konusu dönemin bir savaş sonrası dönem olduğu gerçeğidir. Bu nedenle gelirlerinin neredeyse tamamına yakınının tarıma dayalı olduğu Türkiye'de hem savaş sonrası kayıplar telafi edilmeye çabalanmış hem de "Tam Bağımsızlık"a ancak "Ekonomik Bağımsızlık"la ulaşılabilceğinden politikalarda önceliği yine tarım kesimi almıştır. Şüphesiz ki tarımsal çeşitlilik yönünden zengin olan Balıkesir, Devletin ilgi odağı olan vilayetlerden olmuştur. İşte bu çalışma takip edilen bu politikaların yereldeki en somut örneğini teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kongre, Aşar, Tarım, Balıkesir, Buhran, Devletçilik.

ABSTRACT

BALIKESIR APPLICATIONS OF AGRICULTURAL POLICIES IN ATATURK PERIOD (1923-1938)

AYDOĞMUŞ, Ezgi

Master of Science , History Department

Thesis Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Zeki ÇEVİK

2017, XV+194 Sayfa

The aim of this study was to investigate the applications of agricultural policies in Atatürk period, which has an importance among all of the Turkey's policies, in Balıkesir as an agriculture city. This study also showed the agricultural situation of Balıkesir in 1923-1938. The effects of Ottoman Empire on agricultural policies of Turkey can't be denied as it is known that most of the councils were taken over from the Ottoman Empire. Therefore, the starting point of this study was determined as the territorial organisation of Ottoman Empire. After that, innovations in ownership of land occurred as a consequence of "Tanzimat Fermanı" and "Land Law" were examined. "Konya Plain Irrigation Project" of II. Abdulhamid was determined as a noticeable improvement followed by "Model Fields" and "The School of Agriculture" in historical process of agricultural policies.

Izmir Economy Congress can be regarded as a milestone for the period between 1923 and 1929 because of the "Misak-i Economic Decisions", "Abolishment of the tithe (an agricultural tax)" and improvements in ownership of land. In addition, regulations done in Great Depression and inevitably resulted Statism period were studied in details in order to show the importance that government gave to agriculture and agricultural

situation of Balıkesir during all of those processes. However, while examining this period it shouldn't be underestimated that the mentioned period was a post war period. Therefore, agriculture sector took the priority in policies because of the idea that "Full Independence" could only be achieved by "Economic Independence", while the post-war losses were tried to be compensated in Turkey where almost all of the income was based on agriculture. Undoubtedly, Balıkesir was the state's focus of attention as an agriculturally rich and diverse city. In conclusion, this study was the most concrete example of those policies in local.

Keywords: Congress, Tithe, Agriculture, Balıkesir, Great Depression, Statism.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	ix
TABLolar LİSTESİ.....	xii
KISALTMALAR.....	xiv
1.GİRİŞ.....	1
1.1. Amaç.....	19
1.2. Yöntem.....	19
2. ATATÜRK DÖNEMİNDE TARIM SEKTÖRÜNE İLİŞKİN DÜZENLEMELER VE UYGULAMALARI (1923-1938)	
2.1. Atatürk Dönemi Hükümet Programlarında Tarıma İlişkin Esaslar.....	20
2.2. İzmir İktisat Kongresi Kararları Doğrultusunda Uygulanan Tarım Politikaları (1923-1929).....	23
2.2.1. İzmir İktisat Kongresi ve Misak-ı İktisadi Kararları.....	24
2.2.2. İzmir İktisat Kongresi ve Tarım.....	28
2.2.3. Lozan Barış Antlaşmasının İktisadi Boyutu.....	30
2.2.4. Tarım Kesimine Yönelik Düzenlemeler.....	34
2.2.4.1. Aşar Uygulamasının Sonu.....	34
2.2.4.2. Tarımda Özel Mülkiyet Hususunda Yaşanan Gelişmeler.....	36
2.2.4.3. Kooperatifleşme Teşebbüsleri ve Tarımsal Kredi Sorunu.....	38
2.2.4.4. Makineleşmeyi Teşvik ve Tarım Alanında Yaşanan Diğer Gelişmeler.....	40
2.3. Atatürk Dönemi Devletçilik Politikası ve Uygulamaları (1929-1938).....	47
2.3.1. Büyük Dünya Buhranı ve Türkiye'ye Etkileri.....	47
2.3.2. İktisadi Kaygıların Siyasi Yansıması: Serbest Cumhuriyet Fırkası.....	49
2.3.3. Devletçiliğe Geçiş ve CHF'nin Parti Programında Devletçilik.....	52
2.3.3.1. Devletçilik Üzerine Tartışmalara Bir Örnek: Kadrocular.....	55
2.3.4. Devletçilik Politikası Doğrultusunda Tarım Kesimine Yönelik Düzenlemeler.....	56

2.3.4.1. Devletçiliğin Tarım Sektörüne Yansıması: Buğday Meselesi.....	59
2.3.4.2. Tarım Alanında Teşkilatlanma Girişimleri.....	61
2.3.4.3. Devletçilik Dönemi Kooperatifleşme Girişimleri ve Tarımsal Kredi Gelişmeleri.....	63
2.3.4.4. Türk Köylüsünü Topraklandırma Çabaları.....	65
2.3.4.5. Tarımda Makine Kullanımı ve Diğer Gelişmeler.....	66
3. İZMİR İKTİSAT KONGRESİ KARARLARI DOĞRULTUSUNDA BALIKESİR'DE TARIM ALANINDA YAŞANAN GELİŞMELER (1923-1929)	
3.1. İzmir İktisat Kongresi Öncesi Balıkesir'in Tarımsal Faaliyetlerine Genel Bir Bakış.....	73
3.2. 1923-1924 Yıllarında Balıkesir'de Tarım.....	80
3.2.1. Bitkisel Gıdalar (Hububat ve Bakliyat).....	80
3.2.2. Vilayet Geneli Sebze ve Meyvelerin Durumu ile Bağcılık.....	82
3.2.3. Balıkesir'deki Sanayi Bitkileri ve Yağı Çıkarılan Bitkiler.....	85
3.2.4. Balıkesir'in Zirai Servetine Bir Örnek: Tütün.....	88
3.2.5. Balıkesir Ziraat Birliği ve Reji İlgası Meselesi.....	92
3.2.6. Ziraatın Temel Sorunu: Tohumluk Temini.....	94
3.2.7. Hayvancılık ve Hayvani Mahsulat.....	96
3.3. 1925-1926 Yıllarında Balıkesir'de Tarım.....	99
3.3.1. 1925-1926 Yılları Hububat ve Bakliyat Üretimi.....	101
3.3.2. 1925-1926 Yılları Vilayetle Özdeşleşen Ürünlerin Gelişimi: Zeytin, Tütün, Üzüm.....	103
3.3.3. 1925-1926 Yılları Balıkesir'in İthalat-İhracat Durumu ve Hayvancılık Verileri.....	107
3.3.4. 1925-1926 Yıllarında Balıkesir'deki Gelişmeler.....	110
3.4. 1927-1928 Yılları Balıkesir'deki Zirai Vaziyet.....	112
3.4.1. Çiftçinin Kuraklıkla İmtihanı.....	114
3.4.2. 1927-1928 Yılları Hububat ve Bakliyat Üretimi.....	115
3.4.3. 1927-1928 Yılları Vilayetin Tütüncülük, Zeytincilik, Meyvecilik Faaliyetleri.....	117
3.4.4. 1927-1928 Yılları Hayvancılık ve Ticari Hayatta Balıkesir.....	121
3.4.5. Vilayetin Simgelerinden: Kepsut Ziraat Mektebi.....	126

4. DEVLETÇİLİK POLİTİKASI DOĞRULTUSUNDA BALIKESİR'DE TARIM ALANINDA YAŞANAN GELİŞMELER (1929-1938)

4.1. 1929-1930 Yılları Balıkesir'in Zirai Hayatına Genel Bir Bakış.....	129
4.1.1. 1929-1930 Yılları Vilayetin Zeytincilik ve Tütüncülük Faaliyetleri.....	131
4.1.2. 1929-1930 Yıllarında Hayvancılık ve Tarıma Dayalı Sanayinin Vaziyeti.....	136
4.1.3. 1929-1930 Yılları Balıkesir'de Tarım Alanındaki Diğer Gelişmeler.....	137
4.2. 1931-1932 Yılları Buhranın Etkisinde Balıkesir.....	138
4.2.1. 1931-1932 Yılları Kooperatifleşme Girişimleri.....	142
4.2.2. 1931-1932 Yılları Vilayette Tütüncülük, Zeytincilik, Bağcılık.....	146
4.2.3. 1931-1932 Yıllarındaki Buğday Buhranı ve Hayvancılık Faaliyetleri.....	149
4.3. 1933-1934 Yıllarında Vilayette Öne Çıkan ürünler.....	152
4.3.1. 1933-1934 Yıllarındaki Kooperatifçilik ve Hayvancılığa Dair.....	156
4.4. 1935-1936 Yıllarında Balıkesir'de Zirai Hayat.....	158
4.4.1. 1935-1936 Yıllarında İlerleyen Kooperatifçilik ve Hayvancılık.....	160
4.5. 1937-1938 Yılları Zirai Kalkınma Teşebbüslerinde Balıkesir.....	163
4.5.1. 1937-1938 Yılları Zirai Vaziyet.....	167
4.5.2. 1937-1938 Yıllarında Hayvancılık ve Diğer Gelişmeler.....	170
5. SONUÇ.....	177
KAYNAKÇA.....	180
EKLER.....	192

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1: I. Dünya Savaşı Başlarında Bazı Temel Besin Maddelerinin Üretim Miktarı.....	13
Tablo 2: Kurtuluş Savaşı Yıllarında Hububat ve Bakliyat Üretimi.....	14
Tablo 3: Temel İhraç Ürünlerinin Üretim Miktarı.....	16
Tablo 4: Ağnam Vergisine Tabi Olan Hayvanlar.....	16
Tablo 5: Osmanlıdan Cumhuriyete Nüfus Değişim Miktarı.....	18
Tablo 6: Ziraat Bankası Kredileri (1923-1929).....	39
Tablo 7: Verim Miktarı.....	42
Tablo 8: Tarım Okullarındaki Öğrenci Sayısı (1923-1930).....	43
Tablo 9: Temel Sektörlerin Gayri Safi Milli Hasıla İçindeki Payları.....	46
Tablo 10: Tahıl Ürünlerinin Ekim Alanı ve Üretimi.....	60
Tablo 11: Tarım Kredi Kooperatiflerinin Sayısal Verileri.....	64
Tablo 12: Tarım Makinalarının Sayısal Verileri.....	68
Tablo 13: 1919 Yılı İhracat Cetveli.....	75
Tablo 14: 1919 Yılı İthalat Cetveli.....	76
Tablo 15: 1905 Yılı Balıkesir'deki Hayvan Sayıları.....	77
Tablo 16: 1923-1924 Yılları Balıkesir'in Hububat ve Bakliyat Hasılatı.....	81
Tablo 17: 1923 Senesi Hububat Ekimi Yapılan Arazi.....	81
Tablo 18: 1924 Senesi Hububat Ekimi Yapılan Arazi.....	82
Tablo 19: 1923-1924 Yılları Balıkesir'deki Pamuk Hasılatı.....	86
Tablo 20: Kazalarda Ekilen Pamuk Arazi Miktarları.....	87
Tablo 21: 1923-1924 Yılları Zeytinyağı Miktarı ile Zeytin Tanesi Hasılatı.....	88
Tablo 22: Ayvalık'taki 1922-1923-1924 Yılları Zeytinyağı ve Sabun İhracatı.....	88
Tablo 23: 1923 Yılı Tütün Hasılatının Yetiştigi Yerler ile Miktarı.....	89
Tablo 24: Tohumluk Tahsisatı Olarak Ayrılan Paranın Mahalli Dağılımı.....	95
Tablo 25: Hayvani Mahsulat Miktarı.....	98

Tablo 26: 1925 Senesinde Kazalarda YetiŖen Hububat Miktarı.....	101
Tablo 27: 1926 Senesi Balıkesir Merkez Kazası ve Tüm Kazalarıyla Birlikte Toplam Hububat retim Miktarı.....	101
Tablo 28: 1925 Senesi Hububat Ekimi Yapılan Arazi Miktarı.....	102
Tablo 29: 1926 Senesi Hububat Ekimi Yapılan Arazi Miktarı.....	102
Tablo 30: 1925-1926 Yılları Balıkesir'in Bakliyat retimi.....	103
Tablo 31: 1925-1926 Yıllarında Balıkesir'de KarıŖık rnHasılatları.....	107
Tablo 32: 1926 Senesi Balıkesir Merkez Kazası İthalat ve İhracatı.....	108-109
Tablo 33: 1928 Yılı Hububat, Bakliyat EkiliŖ ve İstihsal Durumları.....	116

KISALTMALAR

- a.g.e. : Adı geçen eser
a.g.m. : Adı geçen makale
a.g.t. : Adı geçen tez
BCA: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
bkz.: Bakınız
BMM: Büyük Millet Meclisi
C. : Cilt
CHF: Cumhuriyet Halk Fırkası
ev.: Çeviren
hzl.: Hazırlayan
S. : Sayı
s. : Sayfa
SCF: Serbest Cumhuriyet Fırkası
TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCF: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TTK: Türk Tarih Kurumu
vb.: Ve benzeri

1. GİRİŞ

Bir ülkenin siyasi, sosyal ve hatta kültürel gelişiminde o ülkede uygulanan güçlü ve doğru ekonomi politikalarının payı şüphesiz ki çok büyüktür. Günümüzde ekonomik gelişmenin kaynağı nüfus, sanayi, enerji gücü ve teknolojik buluşlar gibi görülse de, Sanayi İnkılabına kadar dünyadaki bütün devletlerin gelir kaynağı tarım sektörüne bağlıydı. Bir devlet toprağı ne kadar verimli kullanırsa hazinesi de o kadar gelişmekteydi. Atatürk dönemi tarım politikalarını açıklayabilmek için öncelikle Cumhuriyete intikal eden Osmanlı'daki tarım politikalarını ve toprak düzenini incelemek gerekmektedir.

Osmanlı Devleti'nin toprağına baktığımızda, "Mülk Allah'ındır" ilkesinin esas alındığını görmekteyiz. 1300-1600 yılları arasında Osmanlı Devleti "Toprak, Allah namına padişahındır" esasını uygulamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda toprakların mülkiyet hakkı devlete aitti. Devletin sahibi olduğu bu topraklar üzerinde bir "kiracı" konumunda yer alan köylüler gerçek bir mülkiyet hukukundan yoksundular. Onlar için tarlalarını istedikleri şekilde işlemek ya da boş bırakmak, satmak, bağışlamak gibi haklar söz konusu bile değildi. Toprağını işlemeyip boş bırakan köylülerden hem toprağı hem de çift bozan vergisi adı altında bir tazminat alınmakta idi. Devlet böyle bir arazi politikası uygulayarak, topraktan yüksek bir gelir sağlamayı amaçlamış¹ aynı zamanda da toprakların boş kalmasının önüne geçmeye çalışmıştı. Köylünün kiracı konumunda toprağı işlediğı ve topraklarının mülkiyetinin devlete ait olduğu bu toprak düzeninin adı "mir-i arazi rejimi" olarak anılmış ve bu rejimin temelini Selçuklu'daki ikta sisteminin devamı niteliğindeki tımar sistemi oluşturmuştur².

Tımar sisteminin Osmanlı'ya hangi devletten geçtiğı yıllarca süren tartışmalara konu olmuştur. Bir kısım bu sistemin Osmanlı'ya Bizans'tan geçtiğini savunurken, M. Fuad Köprülü, tımar sisteminin Bizans'tan Osmanlı'ya geçtiğine şiddetle karşı çıkmış ve Selçukludaki sistemin devamı olduğunu vurgulamıştır. Köprülüye göre; "*Eski İslam devletlerindeki ikta sistemi Selçuklular döneminde gelişerek Türk tımar sistemini oluşturmuştur. Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na varis olan çeşitli Türk*

¹Tahsin Yahyaoğlu, *Tarım Kentleri*, İstanbul: İrfan Matbaası, 1975, s. 19-20; Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, İstanbul: Gözlem Yayınları, Kasım 1980, s. 127-128,136.

²Zeynel Dinler, *Tarım Ekonomisi*, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, Eylül 2008, s. 15; Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, Aralık 2005, s. 215.

devletlerinde, Selçuklular'da olduğu gibi, irsi mahiyette askeri tımar sistemi devam etmiştir. Osmanlı Devleti, Selçuklu'nun birçok müessesesini devam ettirmiştir ki, tımar sistemi de bunlardan biridir. 'Tımar, zeamet, hass, ikta, sipahi' gibi bu sisteme ait istilahlardan büyük bir kısmının Osmanlılar'dan evvelki Türk ve İslam devletlerinde mevcudiyeti de Bizans tesiri iddiasını red için diğer bir delil hükmündedir.”³ Tımar sisteminin Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren var olduğunu söylemek yanlış olmaz. Nitekim Orhan Bey, I. Bayezid ve I. Murad dönemlerine ait tahrir defterlerinde tımarların mevcut bulunduğu görülmektedir⁴.

Terim anlamıyla tımar sistemi, Osmanlı'da askeri ve yönetsel sistemi sağlamak için yapılan ve miras yoluyla geçmeyen bir paylaşım anlamına gelmektedir. Bu sistem yalnız yönetsel ve askeri sistemin dayanağı olmamış, aynı zamanda Osmanlı'daki arazi düzeninin, vergilerin işleyişinin ve büyük çoğunluğu tarıma dayalı olan ekonominin de temel belirleyicisi olmuştur⁵. Dirlik sistemi olarak da anılmakta olan bu sistemde topraklar doğrudan maaş karşılığı olarak verilmiş ve büyüklüğüne göre üçe ayrılmıştı. *Has, Zeamet ve Tımar*. “Has” topraklar yıllık geliri yüz bin akçeden fazla olan ve devletin üst rütbedeki memurlarına vermiş olduğu topraklardı. “Zeamet” toprakları da devletin ikinci kademedeki memurlarına vermiş olduğu ve yıllık geliri yirmi bin akçe ile yüz bin akçe arasındaki topraklardı. “Tımar” ismi verilen bu toprakları ise devlet tımarlı sipahilere vermiş olup, bu toprakların yıllık geliri de üç bin akçe ile yirmi bin akçe arasındaydı. Diğer iki toprak sahiplerinin toprağa oturma mecburiyeti yokken tımar topraklarının sahipleri kendilerine verilmiş olan toprağa yerleşmek mecburiyetinde bırakılmıştı. Ayrıca tımar sahipleri devletin belirlemiş olduğu miktarda atlı askeri yetiştirmek ve istenildiği zaman tımar sahibinin kendisi de başında olmak üzere savaşa katılmak mecburiyetindeydi. Devletin memuru konumunda bulunan tımar sahipleri yani sipahiler, toprağın üzerinde kiracı konumundaki köylüyü denetlemek ve toprakların düzenli bir şekilde işlenmesini sağlamakla yükümlüydüler. Devlet bu toprakların miras, bağış gibi yollarla el değiştirmesine karşı çıkarken aynı zamanda toprağını işlemeyip boş bırakanlardan da vergi almış böylece tarımsal üretimde verimliliği ve devamlılığı sağlamıştır. Tımar

³M. Fuad Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1986, s. 126.

⁴Nicoara Beldiceanu, *Osmanlı Devleti'nde Tımar*, çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: Teori Yayınları, 1985, s. 18.

⁵Halil İnalçık, “Tımar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 41, İstanbul, 2012, s. 168.

sistemi XVII. yüzyıla kadar değiştirilmeden uygulanmış ve devlet teşkilatının temel direklerinden biri olmuştur.

Ateşli silahların ortaya çıkışı, savaş teknolojisinde meydana gelen gelişmeler ve mali sıkıntılar XVI. yüzyılın ikinci çeyreği ve özellikle XVII. yüzyıldan itibaren başlayan değişimin en önemli nedenleriydi. Kaybedilen savaşlar ve yaşanan gelir gider dengesizliğinden ötürü devlet önceleri olağanüstü hallerde almakta olduğu “Avarız” gibi vergileri düzenli olarak almaya başlamıştı. Bu zorunlu değişim tımar sistemine de yansımış ve iltizam sisteminin yaygınlaşmasına neden olmuştur⁶. İltizam kelimesi, devlete ait mallardan bazılarının bedeli belirli aralıklarla ödenmek taahhüdüyle alınması anlamında kullanılmıştır.

İltizam sisteminde devlet, sınırlarını ve alınacak vergilerin miktarını önceden belirlemiş olduğu yerleri açık artırma usulüyle belirli bir süre için “mültezim” olarak adlandırılan kişilere vermiştir. Tımar sisteminin uygulanmadığı bu yerlerde mültezimler kâr amaçlı girişimlerde bulunmuşlardır. Devletin artan nakit ihtiyacının bir sonucu olarak iltizam sistemi XVII. yüzyılda ciddi anlamda yaygınlaşmıştır. Tımar sisteminde sipahi uzun süreli çıkarları doğrultusunda köylüye iyi davranmak zorunda kalmıştı. İltizam sisteminde ise mültezim bir yeri en fazla üç yıl elinde tutabildiği için köylüye karşı daha acımasız olmuş ve üretici köylüler ağır vergiler altında ezilmiştir⁷. Bu açıdan bakıldığında iltizam sisteminin köylü açısından memnun edici bir sistem olduğu söylenemez.

Köylünün karşılaştığı durumu fark eden devlet, uzun süreli çıkarlar söz konusu olunca üreticiye karşı tutumun da değişeceğini düşünerek iltizam sistemine göre önceleri birkaç yıllığına verdiği mukataaları ömür boyu vermeye başlamıştır. Ömür boyu imtiyaz hakkına sahip olmayı sağlayan bu sistemin adı “Malikâne Sistemi”dir. Ölene dek vergi toplama imtiyazının özel kişilere bırakıldığı bu sistemin kuralları ve işleyişi de 1695’te hazırlanan bir fermanla belirtilmiştir. Devlet mukataaları ömür boyu vermeye başlayınca peşin ödemelerin tutarını da arttırmış oluyordu ki bu da aslında mukataalar aracılığıyla uzun süreli bir iç borçlanmaya yönelmenin ta kendisiydi. Malikâne usulü tıpkı iltizam usulü gibi devleti girdiği mali krizden

⁶Veli Şirin, *Anahatlarıyla Siyasi ve Kültürel Osmanlı Tarihi*, İstanbul: Marifet Yayınları, Ekim 2002, s. 192-193; Şevket Pamuk, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1550-1914*, İstanbul: Gerçek Yayınları, 1990, s. 126.

⁷Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993, s. 57; Pamuk, *a.g.e.*, s. 127-128.

kurtarmakta başarılı olamadığı gibi belli grupların zenginleşmesinin ve sermayedar hiyerarşisinin oluşmasının da önüne geçememiştir. Tüm bu nedenlerden ötürü malikâne sistemi XIX. yüzyıl başlarında uygulamadan kaldırılmıştır⁸. Malikâne sistemi Osmanlı Devleti'ne mali anlamda ciddi bir fayda sağlayamamış olsa da Osmanlı idari yapısına olumlu etki etmiş, taşradaki ayanlarla olan ilişkilerde etkisi büyük olmuştur. Malikâne sahibi olan ayanlar kendi çıkarları açısından da devletin güçlü olmasını ve devamlılığını istemişler, merkeze karşı çıkan ayanlara karşı devletin yanında yer almışlar ve destek olmuşlardır. Bu durum Osmanlı'yı rahatlatmış, merkezi yönetim taşradaki herhangi bir ayaklanmayı rahatlıkla idare edebilmiştir⁹.

Devlet gerek o dönemdeki savaşlar gerekse içine düştüğü mali bunalımdan ötürü gün geçtikçe güçlenen feodal ögeler olan ayanların karşısında sessiz kalmış hatta onların konumlarını resmi olarak da tanımak zorunda kalmıştır. Anadolu'nun hemen hepsi ve Rumeli'nin birçok yerinde ayanlar egemenliklerini kurmuşlardı. Her geçen gün güçlenen ayanlar, kaybedilen savaşlar ve toprak sistemindeki düzeltilemeyen sorunlar karşısında devlet artık çareyi Avrupa'ya kapılarını açmakta, onlardan yardım istemekte bulmuştur. 1838 Ticaret Antlaşması'yla devlet Avrupalı tüccarlara serbest ticaret hakkı vermiş, dış borçlanma sürecinde de Avrupalılara ve onların isteklerine karşı boyun eğmek zorunda kalmıştı. Osmanlı Devleti aldığı dış borçlar ve yabancı tüccarlar sayesinde gerek ayanların gerekse Osmanlı'daki tüccar ve tefecilerin etkinliğini azaltmayı başarmıştır¹⁰. Avrupa'da gerçekleşen Sanayi İnkılabıyla üretim konusunda da ciddi gelişmeler yaşanmıştı ancak Osmanlı Devleti bu gelişmeler karşısında da yetersiz kalmış, üretici konumundaki köylüler hiçbir gelişme gösterememişlerdi. Yerli sanayi de Avrupa sanayisi karşısında bir gelişme gösterememiş, Osmanlı Devleti Avrupalı devletler için bir açık pazar haline gelmişti¹¹.

Tanzimat dönemi olarak adlandırılan bu dönemde Osmanlı Devleti için tek çare Batılılaşma olarak görülmüştür. 1839 Tanzimat Fermanıyla birlikte ciddi bir mesele olan toprak sorunu da Batılı hukuk terimleriyle anılmaya başlanmıştı. Bu

⁸Niyazi Berkes, *100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi*, C. II, İstanbul: Gerçek Yayınevi, Aralık 1975, s. 190; Pamuk, *a.g.e.*, s. 128-130.

⁹Suraiya Faroqhi, "İktisat Tarihi (17. ve 18. Yüzyıllar)", ed.: Sina Akşin, *Türkiye Tarihi*, C. III, İstanbul: Cem Yayınevi, 2008, s. 207.

¹⁰Yahya Sezai Tezel, "Cumhuriyetin Devraldığı Tarım Yapısının Tarihi Oluşumu Hakkında Bazı Düşünceler", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 26, S. 4, 1971, s. 271; Emine Kıray, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, s.197-198.

¹¹Şirin, *a.g.e.*, s. 283,285.

dönemde mültezimlerin yerine muhassıllar getirilerek vergilerin devlet memuru olan kişiler tarafından alınması istenmiş ancak bu uygulama iki sene sürebilmiş daha sonra mültezim uygulamasına geri dönülmüştür. Yine bu dönemde Batılılaşma amacıyla, 1847’de babadan oğullarına miras olarak kalan miri toprakların aynı şekilde kız çocuğa da verilmesine karar verilmiştir. Bu durum kız çocukları için olumlu bir gelişme olarak görülse de devlet topraklarının parçalanmasına yol açmıştır¹².

Bu dönemdeki en önemli gelişmelerden biri şüphesiz ki 1858 yılında kabul edilen “Arazi Kanunnamesi”dir. Bu kanunname Osmanlı’daki toprak rejimini bütün detaylarıyla ele almıştır. Kanunnameye göre devletin asıl sahibi olduğu miri topraklar yine devlete aitti. Devlet bu topraklardan yararlanma hakkını başlangıçta dirlik sahipleri ve mültezimlere bırakmışken, artık mal memurları aracılığıyla toprağın bedelini ve topraktan çıkan ürünlerden her sene “öşür” adı altında ürünlerden vermek koşuluyla özel kişilere vermiştir. Söz konusu topraktan yararlanma hakkına sahip olan kişi isterse toprağını başka birine devredebilmiş veya yararlanma hakkına sahip kişinin vefatı durumunda topraklar üzerindeki hak mirasçı konumundaki yakınlarına intikal etmişti. Devletse her iki durumda da “ferag” ve “intikal” adı altında harç almıştı. Bu gelişmeyle aslında devletin asıl sahibi olduğu miri toprakların özel mülkiyete geçişi konusunda çok önemli bir adım atıldığı da göz ardı edilmemelidir. Miri toprakların geçişi ile ilgili haklar 1867 yılında yapılan düzenleme ile daha da genişletilmiş, mülk topraklar ile miri topraklar arasında ciddi bir ayırım kalmamıştır. Devletin miri topraklarda özel mülkiyete yaklaşması bazı bölgelerde beklenmeyen neticelere yol açmıştı. Özellikle Güneydoğu Anadolu gibi bölgelerde topluluktaki güçlü kişiler toprakları kendi isimleri üzerine yazdırmışlar ve diğerlerini topraklar üzerindeki haktan yoksun bırakmışlardı¹³.

İltizam sisteminin tamamen ortadan kaldırıldığı bu dönemde Osmanlı ekonomisi adeta bir çıkmazın içine girmiş, Kırım Savaşı esnasında aldığı dış borçları ödeyemeyen devlet 1875 yılında ekonomisinin iflasını duyurmuştur¹⁴. Gerek 1838 Ticaret Antlaşması gerekse Tanzimat döneminde yapılan düzenlemelerle Osmanlı

¹²Dinler, *a.g.e.*, s. 19-20.

¹³Suat Aksoy, *100 Soruda Türkiye’de Toprak Meselesi*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1971, s. 49-51; Suraiya Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev.: Ercan Ertürk, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012, s. 98.

¹⁴Kadri Unat, “Osmanlı Devleti’nde Sosyo-Ekonomik Düzen ve XIX. Yüzyıl Yenileşme Hareketleri”, ed.: Temuçin Faik Ertan, *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2011, s. 38.

ekonomisi içine kapanık gelenekselci yapıdan pazar ekonomisine dönüşmeye başlamıştı. Yine bu dönemde ordunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere modern manada Osmanlı'daki ilk fabrikalar devlet tarafından kurulmuştu¹⁵.

Tanzimat döneminden itibaren Osmanlı ekonomisinin temel dayanağı olan tarıma yönelik önemli girişimlerde bulunulmuştur. Bu dönemde ciddi bir kısıtlayıcı unsur olan iç gümrük uygulamasına son verilmiş, yabancı tüccarlara da ülkedeki her ürünü satın alma izniyle birlikte vergi ve gümrük kolaylığı sağlanmıştır. Ayrıca 1843'te Maliye Nezaretine bağlı olarak kurulan Ziraat Meclisi, ziraatı geliştirmek, üretim çeşitliliğini ve verimi arttırmak, üretimde kullanılan yöntem ve araçları geliştirmek gibi hedeflere sahipti. Bu konularda bir eğitim kurumunun da oluşturulması gerektiği artık Osmanlı'nın gündemine girmiş ve modern anlamda ilk zirai eğitimin teşebbüsü yapılmıştı¹⁶. 1847 yılında kurulan ziraat okulunun amacı başlangıçta o dönemde önemli olan pamuk üretimini arttırmak ve geliştirmektir. Bilgilerin teorikte kalmayıp pratikte de uygulanması amacıyla "Yeşilköy'deki Ayamama Çiftliği" talimhane olarak kullanılmış, ilk uygulamalı eğitimler burada verilmiştir. Bu okulun ilk hocası pamuk üretimindeki yeni yöntemleri öğretmek üzere Amerika'dan gelen ziraatçı Doktor Davis olmuştur. Sayısı 50 civarında olmak üzere öğrencisi bulunan bu okul gerek fiziksel yetersizlikler gerekse belli bir plan ve programın olmamasından ötürü 1851 yılında kapatılmış ve modern anlamdaki ilk zirai eğitim teşebbüsü amacına ulaşmadan son bulmuştur¹⁷.

Ekonomik gelişmenin olması için öncelikle tarımın geliştirilmesi ve modern tekniklere bir an önce geçilmesi gerektiği gerçeği kaçınılmazdı. Ziraat işlerinin daha rahat bir şekilde yürütülmesi için 1893'ten 1911 yılına kadar görevini sürdüreceği olan "Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti" kurulmuştur. Bu nezaret 1911'de kaldırılarak, "Ticaret ve Ziraat Nezareti" olarak görev yapmıştır¹⁸. Zirai eğitim konusunda

¹⁵Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu (1839-1923)", der.: D. Quatert - E. J. Zürcher, *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiyesine İşçiler (1839-1950)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1998, s. 27-28.

¹⁶Murat Baskıcı, "Osmanlı Tarımında Makineleşme: 1870-1914", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 58, S. 1, 2003, s. 31; Mehmet Ali Yıldırım, "Osmanlı'da İlk Çağdaş Zirai Eğitim Kurumu: Ziraat Mektebi (1847-1851)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 24, 2008, s. 224-225.

¹⁷Sevtap Kadioğlu, "Halkalı Ziraat Mektebi-i Âlisi Mecmuası Üzerine Bir İnceleme", *İstanbul Üniversitesi Bilimi Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 1, s. 99-100; Yıldırım, *a.g.m.*, s. 230,236.

¹⁸Volkan Çeşme, "Osmanlı'da Ziraati Modernleştirme Sürecinde Halkalı Ziraat Mektebi (1892-1928): Kuruluşu ve İdari Yapısı", *İstanbul Üniversitesi Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, C. 15, S. 2, 2014, s. 42.

1847'deki ilk teşebbüsten sonra ikincisi ancak 1892 yılında gerçekleşmiştir. Halkalı Ziraat Mektebi olarak kurulan okulda eğitim teorik ve uygulama şeklinde verilmiş olup, bununla ilgili detaylar 1884'te yayımlanmış olan "Büyük Halkalı Ameliyat-ı Ziraat Mektebi Nizamnamesi"nde yer almıştı. Teorik eğitimi verecek olan hocalar ile uygulamalı eğitim verecek olan hocalar farklı gruplara ayrılmıştı. Çok yönlü eğitimin verildiği bu okulda uygulamalı eğitimin rahat bir şekilde yürütülebilmesi ve yeni metotların denenebilmesi için "Numune Çiftliği" adı altında bir çiftlik ve tarla mevcuttu. Başlangıçta baytar öğrencileriyle eğitime başlayan okul, zirai eğitim konusunda aktif olarak 1928'e kadar varlığını korumuş, 1928'de kapatıldıktan sonra okulun öğrencileri İstanbul'daki Yüksek Orman Mektebi'ne aktarılmıştır. Bu okul Osmanlı Devleti'nde ileri düzeyde ziraat eğitimi veren ilk okul olup aynı zamanda ziraatte modern metotların geliştirilmesi ve yayılmasına da hizmet etmesi¹⁹ bakımından önem arz etmektedir.

1890'larda ziraati geliştirmek ve modern tarım metotlarını halka öğretebilmek amacıyla devlet tarafından "Balıkesir, Bandırma"nın da içinde olduğu yurdun birçok yerinde "Numune Tarlaları" kurulmuştu. Bu doğrultuda tiftik keçileriyle ilgili çalışmalar yapılması gayesiyle Ankara'da da 1898 sonlarında "Numune Tarlası ve Çoban Mektebi" kurulmuş²⁰ ve bu okul daha sonra 1908'de Ziraat Mektebi olarak yeniden düzenlenerek ülkedeki zirai gelişime uzun süre hizmet etmiştir²¹. Ayrıca tarımsal gelişmeye destek sağlaması amacıyla 1863 yılında "Memleket Sandıkları" adı verilen kredi kooperatifleri kurulmuş ve 1888 yılında Ziraat Bankası'na dönüştürülmüştür²². O yıllarda ekonominin temel kaynağı olan tarımın geliştirilmesi için sarf edilen bu çabalar tüm olumsuz koşullara rağmen dikkate değerdir.

XIX. yüzyıl aynı zamanda Osmanlı'ya yabancı sermayenin de girmiş olduğu bir yüzyıl olmuştur, başlangıçta ticaret anlaşmalarıyla varlığını gösteren ilişkiler

¹⁹Volkan Çeşme, "Halkalı Ziraat Mektebi: Eğitimi, Eğitimci Kadrosu, Örnek Çiftliği ve Yayınları", *İstanbul Üniversitesi Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, C. 16, S. 1, 2014, s. 73,86; Volkan Çeşme, "Osmanlı'da Ziraati Modernleştirme Sürecinde Halkalı Ziraat Mektebi (1892-1928): Kuruluşu ve İdari Yapısı", s. 74.

²⁰Volkan Çeşme, "Halkalı Ziraat Mektebi: Eğitimi, Eğitimci Kadrosu, Örnek Çiftliği ve Yayınları", s. 86; Özkan Keskin, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Modern Ziraat Eğitiminin Yaygınlaşması: Ankara Numune Tarlası ve Çoban Mektebi", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 28, 2010, s. 102.

²¹Necdet Aysal, "Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da İlk Günleri 'Ziraat Mektebi'", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 39, 2007, s. 360.

²²Nur Akdağ, *Osmanlı'dan Türkiye'ye İlkler*, İstanbul: Yeşil Elma Yayıncılık, 2009, s. 35; Yakup Kepenek-Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2001, s. 14.

sonrasında demiryolu inşası, fabrika tesisi gibi çok yönlü gelişmiştir. Tarımsal üretimde makineleşmeye geçiş hususunda da ilk atılım yine o dönemde Anadolu’da bulunan yabancı toprak sahipleri tarafından gerçekleşmişti²³. 1850 yılına kadar Osmanlı’daki yabancı tüccarlar tarımla çok fazla ilgilenmemişlerdi fakat 1866’da yabancılara taşınmaz mal sahibi olma hakkını veren yasanın çıkmasıyla birlikte 1868 yılında özellikle İngilizler İzmir civarında tarıma müsait toprakların neredeyse üçte birini satın almışlar, öte yandan diğer yabancı tüccarlar da toprak almaya başlamışlardı²⁴. 1866-1867’de verilen bu hakla birlikte yabancılar ülkede büyük araziler satın alıp, ihracata dönük işletmeler oluşturmaya başlamışlar ve bu sayede Anadolu’da ciddi miktarda tarımsal üretim ve vergi artışı gerçekleşmiştir.

XIX. yüzyılda İngiltere ile Osmanlı arasındaki ticaret özellikle Batı Anadolu bölgesinde yoğunlaşmıştı. Günümüz sınırlarına göre bu bölge, İzmir, Aydın, Manisa, Uşak, Muğla, Burdur ve Denizli şehirlerinin tamamını, Antalya, Isparta, Afyonkarahisar, Balıkesir ve Kütahya şehirlerinin bazı kısımlarını kapsamaktadır²⁵. Sanayi Devrimi’nin başkahramanı olan İngiltere’de dokuma sektörü en önemli kol olarak yer almış ve bu nedenle pamuğun hammadde olarak önemi çok büyük olmuştu. Ta ki 1861 yılında çıkan Amerikan İç Savaşı’na kadar ABD, İngiliz pamuklu dokuma sanayisinin hammadde ihtiyacının dörtte üçünü karşılamıştı. Fakat bu savaş İngiltere’yi yeni hammadde kaynakları bulmak zorunda bırakmış, pamuk yetiştiriciliği ve pamuklu ürünler konusunda ciddi bir birikimi olan Osmanlı İmparatorluğu İngiltere’nin dikkatini çeken ilk ülke olmuştu. İngilizler Batı Anadolu’da pamuk üretimini geliştirmek ve yaymak amacıyla Küçük Asya Pamuk Şirketi, Osmanlı Pamuk Şirketi gibi şirketler kurmuşlar fakat Amerikan İç Savaşı’nın etkisiyle olan bu girişimler neticesinde ciddi boyutlara ulaşan pamuk üretimi, 1870 yılından sonra hızla azalmaya başlamıştır²⁶.

Osmanlı’daki bu üretim artışında Amerikan İç Savaşı önemli bir dış sebep olurken, iç sebep olarak da XIX. yüzyılda uygulanan ziraat politikaları, yüzyıl boyunca artan şehir nüfusu ve demiryollarının inşasıyla çoğalan iç pazarlar görülmüştür. Bu dönemde Balkanlardan yapılan göçler bir taraftan ülkede talebin artmasına yol açarken

²³Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi*, İstanbul: Yordam Kitap, Mart 2008, s. 62; Baskıcı, *a.g.m.*, s. 34.

²⁴Kurmuş, *a.g.e.*, s. 146-148.

²⁵Baskıcı, *a.g.m.*, s. 32; Kurmuş, *a.g.e.*, s. 73-74.

²⁶Fatih Damlıbağ, “Batı Anadolu’da İhracat İçin Pamuk Üretimi (1860-1870)”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, S. 60, 2011, s. 435-437; Kurmuş, *a.g.e.*, s. 131,135.

bir taraftan da üretimin ihtiyaç duyduğu emeğin sağlanmasına yol açmıştır. 1890'lardan itibaren Konya-İstanbul ve Ankara-Eskişehir demiryollarının açılmasıyla birlikte üretim artışı daha da büyümüştü. I. Dünya Savaşı'ndan önce Osmanlı'daki zirai üretimin % 20'ye yakının ihraç edildiği ve bu üretimin özellikle Batı ve Orta Anadolu, Marmara ve Doğu Karadeniz Bölgesi ile Adana yöresinde yoğunlaştığı belirtilmiştir.

XIX. yüzyıl dünyada taşımacılık konusunda sağladığı kolaylıklardan ötürü demiryolu inşasına çok önem verilen bir yüzyıl olmuştur. Osmanlı Devleti de içinde bulunduğu ekonomik buhrandan çıkabilmek amacıyla ilki 1856 yılında İskenderiye-Kahire hattı olmak üzere, 1860 yılında Köstence-Çernovada (Boğazköy), 1866 yılında İzmir-Aydın, Ruscuk-Varna ve İzmir-Kasaba, 1874 yılında Mudanya-Bursa, 1886 yılında Mersin-Tarsus-Adana, 1890 yılında İzmit-Adapazarı, 1892 yılında Haydarpaşa-Eskişehir-Ankara, 1896 yılında Selanik-İstanbul ve Eskişehir-Konya, 1897 yılında Alaşehir-Afyon ve 1912 yılında Manisa-Soma-Bandırma gibi demiryolu hatlarını işletmeye açmıştır²⁷. Özellikle II. Abdülhamid döneminde yapımı artan demiryolları arasında Avrupalı devletlerin en çok rekabete girmesine yol açan yol Bağdat Demir Yolu olmuştur. İngilizlerin Kıbrıs'ı ve Mısır'ı işgali ile Fransızların Tunus'u işgali Osmanlı'nın Almanya'ya yakınlaşmasına yol açmış, önceleri İngiliz ve Fransızların bünyesinde yapılan demiryolları dışında ilk kez Almanlara 1888 yılında İzmit-Ankara demiryolunu inşa etme hakkı verilmek suretiyle 1903 yılında yapılan anlaşmayla Bağdat Demiryolunu inşa hakkını da Almanlar almıştır.

Demiryolu yapımı aynı zamanda Osmanlı ekonomisinin dışa bağımlı hale gelmesine de yol açmıştır. Demiryolu yapımında uygulanan "kilometre güvencesi" uygulaması²⁸ kısaca demiryolları inşasına teminat olarak aşarın gösterilmesinden başka bir şey değildi. Osmanlı ekonomisi için aşarın teminat olarak gösterildiği bu kilometre güvencesi uygulaması da özellikle kurak geçen yıllarda ciddi bir yük olarak belirmiş ve hükümet gereken ödemeyi yapabilmek için borçlanmak zorunda kalmıştı. Örneğin Konya-Ereğli demiryolu için Konya-Halep ve Urfa'nın aşarı teminat olarak gösterilmiş ve bu aşarları toplama yetkisi de 1881'de kurulan Duyun-u Umumiye'ye

²⁷Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 240; Ömer Faruk Yılmaz, *Sultan İkinci Abdülhamid Han'ın Hicaz Demiryolu Projesi*, İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2011, s. 8-10.

²⁸Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2012)*, İstanbul: Der Yayınları, 2013, s. 467-469; A. D. Novıçev, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi*, çev.: Nabi Dinçer, Ankara: Onur Yayınları, 1979, s. 48.

verilmişti²⁹. Duyun-u Umumiye İdaresi, Osmanlı'nın 1854'ten bu yana almış olduğu borçlarını ödeyememesi üzerine, 1881'de "Muharrem Kararnamesi" ile oluşturulmuştu. Hükümet, Avrupalı temsilcilerden oluşan Duyun-u Umumiye İdaresine bütün borçlarına karşılık devletin en önemli gelir kaynaklarını bırakmaktaydı. Gerek aldığı dış borçlar gerekse 1881 yılında kurulan Duyun-u Umumiye İdaresi'yle birlikte Osmanlı ekonomisi tamamen dışa bağımlı hale gelirken, Osmanlı ülkesinin de Avrupalı devletlerin emperyalist politikalarının rahatlıkla işleyebileceği bir konuma geldiğini söylemek yanlış olmasa gerek.

Şüphesiz ki, II. Abdülhamid'in iktidarı boyunca uyguladığı başarılı ekonomi politikaları sayesinde devlet gelirleri ciddi miktarda artarken öte yandan alınan borçların da büyük ölçüde ödendiği bilinmektedir. Fakat devletin gelir kaynaklarının büyük çoğunluğunun Duyun-u Umumiye İdaresi'nin elinde olmasından ötürü, hükümetin gelirleri artırma politikası sınırlı çerçeveler içinde kalmıştır³⁰. II. Abdülhamid döneminde tarımsal alanda yaşanan önemli gelişmelerden biri şüphesiz o dönemde dünyanın önde gelen projelerinden birisi olan Konya Ovası'nı sulama projesinin hazırlanması ve 1908'de II. Abdülhamid'in onayıyla yapımına başlanıp, 1913'te tamamlanmasıdır. Ülkenin tahıl deposu konumundaki Konya Ovası'nı suya kavuşturmayı amaçlayan bu proje aynı zamanda Türkiye'nin de ilk modern sulama projesidir³¹. Osmanlı Devleti ekonomisinin temel kaynağı olan tarımda verimliliği arttırabilmek ciddi çaba sarf etmiş ancak gereken dönüşüm gerçekleşmemiştir.

Tanzimat'tan itibaren başlamış olan Osmanlı'daki liberalizm eğilimi özellikle 1908 yılında gerçekleşen Jön Türk Devrimiyle yeni bir boyut kazanmıştır. Bu hareket aynı zamanda Osmanlı devlet anlayışına olan bir karşı çıkışın simgesi haline gelmişti. Devletin öncelikli hedefinin gelirlerini arttırmak olduğu ve bu amaçla üreticiden almış olduğu aşar, ağnam gibi vergilerin üreticiler için ağır bir yük oluşturduğu ve bu nedenle üretici-köylülerin kaçınılmaz bir yoksulluk içine sürüklendikleri üzerinde durulan hususlardır. Devletin iktisadi alana direkt müdahalesinin olmayıp, ferdi ön plana çıkarıp desteklediği bir ekonomik anlayışın hâkim olması gerektiği

²⁹Noviçev, *a.g.e.*, s. 48; İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: Hil Yayın, 1987, s. 173.

³⁰İsmail Hüsrev Tökin, *Türkiye Köy İktisadiyatı*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1990, s. 127-128; Reşat Kasaba, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi On Dokuzuncu Yüzyıl*, çev.: Kudret Emiroğlu, İstanbul: Belge Yayınları, 1993, s. 92-93.

³¹Ömer Faruk Yılmaz, *Osmanlı'nın Konya Ovası Sulama Projesi*, İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2010, s. 5-6.

savunulmuştur. Batılılaşmak için liberalleşmenin bir önkoşul olarak görüldüğü bu ortamda, 1908-1912 yılları arası “Osmanlılık” kimliği altında toplanılmış ve liberalizm bu esnada adeta zirveye ulaşmıştır. Ancak Bulgaristan’ın bağımsızlığını kazanması, Trablusgarp ve Balkan Savaşları’nın yaşanması, ekonomide uygulanan liberal politikalar sayesinde yabancıların etkinliklerini attırması gibi nedenler liberalist politikaların yerini milliyetçi politikalara bırakmasına yol açmıştır³². Aynı zamanda 1908’den 1913’e kadar iktidarı denetleme politikası yürüten İttihat-Terakki’nin, 1913’ten 1918’e kadar sürecek olan tam iktidar döneminin de başlamasındaki etkisi yadsınamaz.

Bu dönemde miri toprakların özel mülkiyete dönüşümü konusunda da bir gelişme olmuş, 1910 yılında “Emval-i Gayrmenkulenin İntikalat-ı Hakkında Kanun-ı Muvakkat” çıkarılarak öncesinde 1867 tarihinde çıkarılan “Tevsi-i İntikal Kanunu” ile genişletilmiş olan miri toprakların miras hakkı daha da genişletilmiş, bu toprakların hiçbir bedel olmaksızın iktisap hakkı çok daha kapsamlı bir akraba topluluğuna verilmiştir³³. 1908-1914 arası dönemde tarımsal üretim konusunda da hafife alınmayacak bir artış söz konusu olmuş ve tarımsal üretim miktarının %13-14 civarındaki kısmının ihraç edildiği belirtilmiştir.

1913 yılından itibaren iktidarı eline alan İttihat-Terakki, Türk ve Müslümanların ayrıcalıklı olup gözetildiği bir ekonomi politikası yürütme kararı almıştı. Bu dönemde milliyetçi politikaya yönelişin en önemli sebebi şüphesiz Balkan Savaşları’dır. Bu savaşlarda alınan yenilgi ve hemen akabinde başlayan I. Dünya Savaşı, devleti “milli iktisat” politikası uygulamak zorunda bırakmıştır. Tüm dünyayı etkisi altına alan bu savaşı, İttihat-Terakkiciler bir fırsata dönüştürmek için çabalamış ve bunu bir bağımsızlık mücadelesi olarak görmüşlerdi. Bu doğrultuda devlet için büyük bir yük olan kapitülasyonları kaldırmışlar, o zamana dek büyük imtiyazlar elde etmiş olan yabancı şirketleri kontrol altına alıp, bir kısmını da “millileştirme” yoluna gitmişlerdir. Bu savaş, Almanya’nın müttefiki konumundaki Osmanlı ülkesinde ekonomik bir birikimi olan İngiltere ve Fransa’ya da ciddi zarar vermişti. II. Meşrutiyetle birlikte başlayan milliyetçi fikirlerin güçlenmesine en büyük etkiyi I.

³²Zafer Toprak, *Milli İktisat-Milli Burjuvazi (Türkiye’de Ekonomi ve Toplum 1908-1950)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, s. 1-4.

³³Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2009*, Ankara: İmge Kitabevi, 2012, s. 22; Halil Cin-Gül Akyılmaz, *Tarihte Toplum ve Yönetim Tarzı Olarak Feodalite ve Osmanlı Düzeni*, Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1995, s. 372.

Dünya Savaşı yapmış ve ülkede bir “Milli Mücadele” ruhunun da doğmasına yol açmıştır³⁴.

İttihat-Terakki yönetiminin devletin temel ekonomik kaynağı olan tarıma ayrı bir önem verdiği görülmüştür. Cemiyetin bir yan kolu olarak 1914 yılında kurulan “Çiftçiler Derneği” tarıma verilen önemin en belirgin göstergesi olmuştur. Savaş yıllarında tarımsal üretimin düşmemesi ve geliştirilmesi maksadıyla “Umur-ı Ziraiye Komisyonu” oluşturulmuştur. Ayrıca üreticiyi teşvik etmesi için tarım ürünlerine yüksek fiyat ödemesi yapılmış, başarılı bir fiyat politikası izlenmiş ve bunun sonucunda savaşın tahripkâr etkisine rağmen bazı bölgelerde üretim artışı görülmüştür. Hükümet uyguladığı bu fiyat politikasının dışında çiftçilere tohumluk dağıtılması, Ziraat Bankası’nın köylülere vermiş olduğu kredi imkânlarının genişletilmesi, ziraat aletlerinin dağıtılması, yeni açılan tarla ve bağlardan vergi alınmaması gibi önemli girişimlerde bulunmuştur. Uygulanan politikalar sayesinde üretici ürününü istediği fiyattan satabilme özgürlüğüne kavuşmuş, böylece borçlarını bir nebze de olsa ödeyebilmişti.

I. Dünya Savaşı’ndan önce ülkedeki toprakların yetmiş beş milyon dönümü işlenir vaziyette iken, 1915-1916 yılında ekili alan miktarı yirmi beş milyon dönüme gerilemiş, dolayısıyla da üretimde ciddi bir düşüş gerçekleşmişti. Bu dönemde Babıali, teşvik edici uygulamaların yanında mükellefiyet getiren yasalarla da üretimin artmasını hedeflemişti. Bu dönemde çıkarılan “Mükellefiyet-i Ziraiye Kanun-ı Muvakkatı” ile cepheye yer almayan herkesten (kadın-erkek) belirli ölçülerde üretimde bulunmaları ve üretime destek olmaları istenmiştir. Bu kanun etkisini çabucak göstermiş, önceki yıl yirmi beş milyon dönüme gerilemiş olan işlenmiş toprak miktarı 1917 yılının Mayıs ayı sonlarında 52 milyon dönüme kadar artmıştır. Bu politikalar özellikle cepheye uzak olan bölgelerde etkisini göstermiş aynı zamanda Konya Ovası’nın da sulamaya açılması üretimin artmasına yol açmıştı. Fakat tüm çabalara rağmen halkın beslenme sorunu çözülememiş, savaş sırasında kaybedilen topraklar ve artan cephe sayısı, savaş öncesi miktara göre (75 milyon dönüm) ekilen arazi miktarının azalmasına yol açmış ve dolayısıyla üretimin düşüşüne engel olunamamıştır³⁵. Osmanlı Devleti, savaşın başladığı yıl bir önceki yıla göre özellikle

³⁴Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2009*, s. 33; Toprak, *Milli İktisat-Milli Burjuvazi (Türkiye’de Ekonomi ve Toplum 1908-1950)*, s. 4-8.

³⁵Zafer Toprak, *İttihat-Terakki ve Devletçilik (Türkiye’de Ekonomi ve Toplum 1908-1950)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, s. 135-142.

buğday başta olmak üzere temel besin maddelerinde ciddi bir mahsul miktarı elde etmişti.

Tablo 1: I. Dünya Savaşı başlarında bazı temel besin maddelerinin üretim miktarı

Ürünler	1913-1914	1914-1915	Fark %
Buğday	163 milyon kile	225 milyon kile	39
Diğer hububat	156 milyon kile	164 milyon kile	5
Bakliyat	157 milyon kıyye	182 milyon kıyye	16
Köklü Gıda Maddeleri	185 milyon kıyye	181 milyon kıyye	2
Zeytin	255 milyon kıyye	138 milyon kıyye	85
Tütün	53 milyon kıyye	43 milyon kıyye	19
Pamuk-Adana	120 bin balya	135 bin balya	12

Kaynak: Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994, s. 33.

Savaşın başlangıcında tahmin edilmeyen şey, savaşın uzun ve bir o kadar da yıpratıcı geçeceği, ülkeyi dış ticaretinden yoksun bırakacağıydı. Nitekim 1915 yılının ortalarından itibaren stoklar tükenmeye başlamış, temel besin maddelerinde sıkıntılar yaşanmaya başlamıştı. Osmanlı Devleti ilk defa bu kadar geniş bir savaşın içinde yer almıştı. Temel tüketim maddelerine yönelik birçok girişimde bulunulsa da yeterli olmamış, karaborsacılık artmış, fiyatlar süratle yükselmeye başlamış³⁶ ve gerek üretici gerekse tüketici bu durumdan ciddi zarar görmüştür. Aynı dönemde tarımda makineleşmede de çok kısıtlı bir durum söz konusu olmuştur. 1914 yılında Anadolu'da bulunan 4 traktör, 60 buharlı pulluk, 367 harman makinesi ve 11 bin biçer (orak makinesi) bulunduğu belirtilmiş ve ülke geneli düşünüldüğünde tarımda makineleşmenin bu kadar dar çerçevede kalması tarımdan istenilen verimin de alınamamasına yol açmıştır.

Birinci Dünya Savaşı gerek maddi gerek manevi olarak Osmanlı'yı derinden etkileyen bir savaş olmuş ve imparatorluğun sonunu hazırlamıştır. Bu savaş bir tarafta cephede şehit düşenler diğer tarafta açlık, hastalık, sefalet gibi nedenlerle yaşanan ölümlerle ülkede çok büyük bir can kaybı yaşanmasına yol açmıştır. 1914-1918 arası dönemde can kaybının 2 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir. Maddi kayıpları ise tahmin etmek neredeyse imkânsız gibi görünmektedir. Elden çıkan topraklar, işgalcilerin verdikleri zarar ve yağmalar düşünülünce maddi kaybın da az

³⁶Toprak, *İttihat-Terakki ve Devletçilik (Türkiye'de Ekonomi ve Toplum 1908-1950)*, s. 142-143.

olmadığı anlaşılmaktadır. Devletin her yönden tükendiği böyle bir ortamda imzalanan Mondros Mütarekesi aslında bir ateşkes antlaşması değil şartları itibariyle Osmanlı'nın teslimini içeren bir antlaşma olmuş ve Türk milletine yeniden bir mücadele zorunluluğu doğurmuştur³⁷. Mondros Mütarekesi'ni Osmanlı Devleti açısından bir “ölüm fermanı” olarak nitelendirmek yanlış olmaz.

Birbiri ardına girilen savaşlar ve nüfustaki azalma, tarımsal üretimi doğrudan etkilemişti. Hemen ardından başlayan Kurtuluş Savaşı ise ekonomik sıkıntıların zirveye ulaştığı bir dönemde gerçekleşmiş ve 1913-1922 arası tarımsal üretimde ciddi bir gerileme söz konusu olmuştur. 1920'lerin başında ülke tarımı geleneksel yöntemlerin ve aletlerin hâkim olduğu bir yapı arz etmiş, sadece İzmir, Bursa, Konya, Adana ve Trakya bölgelerinde 1.000 civarı traktörün bulunduğu tespit edilmiş, kara saban en önemli tarım aracı olarak önemini korumuştur. Tarımsal üretimdeki söz konusu gerileme Cumhuriyet sonrası birkaç sene içerisinde toparlanabilmişken, özellikle 1913-1922 yılları arasında yüzde ellisi eksilmiş olan hayvan mevcudiyetindeki zararın telafisi uzun yıllar almıştır³⁸. Büyük Millet Meclisi'nin göreve başladığı dönemde böyle bir görünüm arz eden zirai üretim miktarı özellikle 1920, 1921 ve 1922 yıllarında en düşük seviyeye ulaşmıştır.

Tablo 2: Kurtuluş Savaşı Yıllarında Hububat ve Bakliyat Üretimi (bin ton)

Yıl	Buğday	Arpa	Mısır	Bakliyat
1919	2.154	1.284	280	150
1920	--	--	270	--
1921	2.042	980	295	132

Kaynak: Eldem, *a.g.e.*, s. 161.

Büyük Millet Meclisi Hükümeti, bu durumu düzeltebilmek için çareler aramış ve 1921 yılında daha önce Osmanlı Devleti tarafından çıkarılmış olan “Zirai Mükellefiyet Kanunu” nu yeniden düzenleyerek işleme sokmuştur. 9 Ekim 1921 tarihinde kabul edilen “Mükellefiyeti Ziraiyye Kanununun Sureti Tatbikine Dair Nizamname” ile her yörede birer mükellefiyet-i ziraiye heyeti oluşturulması, her iki hayvan başına kırk dönüm araziye hububat ekme yükümlülüğü getirilmesi, Ziraat Bankası depolarındaki ziraat aletlerinden üreticilerin faydalanmasına oluşturulan bu

³⁷Baskıcı, *a.g.m.*, s. 51-52; Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994, s. 132-134.

³⁸Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002, s. 102-103.

heyetin yardım ve aracılık etmesi, en az iki yüz dönüm olmak üzere ekim işiyle uğraşanların, ekim işlerinde hayvan gücü yerine traktör kullananların, iki yüz koyun ya da keçi ile elli tane sığıra sahip kişilerin ve bir çobanlarının ve ziraat aletlerini üretmek ve tamir etmek koşuluyla her kazadan iki demirci ile iki marangozun askerlik görevlerinin tecil edilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca orak ve harman makinelerini işleten makinistlerin de hasat ve harman dönemi boyunca askerlikten muaf olmaları kabul edilmişti. Nizamnamenin 21. Maddesinde de belirtildiği üzere bu nizamnameyi yürütme görevi “Müdafaa-yı Milliye ve İktisat Vekilleri”ne bırakılmıştır. Bu nizamname, üreticiye birtakım yükümlülükler getirerek üretime zorlarken aynı zamanda üretimi arttırma çabasının en somut örneklerinden biridir. Mustafa Kemal 1 Mart 1922’de, Büyük Millet Meclisi’nde yaptığı konuşmasında tarımın ve köylünün önemini şu sözlerle belirtmiştir:

“Türkiye’nin sahib-i hakikisi ve efendisi, hakiki müstahsil olan köylüdür. O halde, herkesten daha çok refah, saadet ve servete müstahak ve layık olan köylüdür. Yedi asırdan beri emeklerini ellerinden alıp israf eylediğimiz ve buna mukabil daima tahkir ve tezlil ile mukabele ettiğimiz ve bunca fedakârlık ve ihsanlarına karşı nankörlük, küstahlık, cebbarlıkla uşak menzilesine indirmek istediğimiz bu sahib-i aslinin bugün kemali hicap ve ihtiramla vaz’ı hakikimizi alalım... Köylünün netayıç ve semerat-ı mesaisini kendi menfaati lehine haddi azamiye iblağ etmek siyaset-i iktisadiyemizin ruhu esasidir... Çiftçinin mesaisini tezyid edecek ve müsmir kılacak malumat, vesait ve alat-ı fenniyenin istimal ve tamimine çalışmak lazımdır.”³⁹

BMM Hükümeti, ziraatın ekonominin temel kaynağı olduğunun bilincinde olduğu için ilk iş olarak geliştirilmesi gerekli görülen alan da ziraat olmuştu. Uzun yıllardır köylünün ürünlerini düşük fiyatla sattığı ve asıl kârı aradaki aracılardan kazandığı bir yapı hâkim olmuştu. Bu durumu değiştirmek gerektiğini anlayan hükümet ürünlerin üreticinin elinden çıkmadan değerlendirilmesi gerektiğini aynı zamanda üreticilere yapılacak destekte de üretim için gerekli araç ve gereçlere ağırlık verilmesi politikasını benimsemişti. Ayrıca tarımsal üretim açısından büyük önem taşıyan sulama konusuna da önem verilmesi ve ekim usullerinde nöbetleşe ve çeşitlilik yöntemlerinin uygulanması gerektiği belirtilmişti. Dokumacılık ve küçük el

³⁹A. Gündüz Ökçün, *Tarımda Çalışma ve Ekme Yükümlülüğü (1914-1922)*, Ankara: AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1983, s. 147-149; İzzet Öztoprak, *Atatürk Orman Çiftliği’nin Kuruluşu*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, s. 6-7.

sanatlarıyla uğraşanların da devlet tarafından korunması ve desteklenmeleri istenmiştir. Bu dönemde gösterilen tüm çabalar özellikle 1922'den sonra meyvesini vermeye başlamış, temel ihraç ürünlerinde artış görülmüştür. Özellikle tütün, fındık ve pamuk üretiminde önemli artışlar görülmüş, bu artışta Ziraat Bankası'nın vermiş olduğu borçların önemli bir etkisi olmuştur. Savaş yıllarının yaratmış olduğu bir diğer olumsuz etki de hayvanlar üzerinde görülmüş nitekim savaşın sonlarına gelindiğinde toplumun et ihtiyacına cevap verilemeyecek bir konuma gelinmişti. Savaş başlamadan önce hayvanlardaki ihracat miktarı 300 bin baş civarında olmuşken, savaş esnasında ihracat yapılamamış ve yeniden kıpırdanma ancak 1923 yılında başlamıştır⁴⁰. Hayvancılıkta meydana gelen bu gerileme şüphesiz ağnam vergisi tutarlarına da yansımıştır.

Tablo 3: Temel İhraç Ürünlerinin Üretim Miktarı (Tütün, K. Üzüm, İncir, Fındık, Palamut ve Yaş Koza 1000 ton üzerinden; Afyon 1000 sandık üzerinden; Pamuk 1000 balya üzerinden)

Yıllar	Tütün	Kuru Üzüm	İncir	Fındık	Afyon	Pamuk		Palamut	Yaş Koza
						Adana	İzmir		
1913-1914 ort.	45.9	64.9	30.5	51.5	5.7	127	17	60	12.2
1919	19.66	25.2	15.4	16.0	4.0	20	3	15	2.0
1920	29.14	29.8	20.9	15.0	3.7	--	3	25	.5
1921	15.58	33.9	21.3	21.8	3.2	15	4	18	.1
1922	20.54	37.4	17.6	10.0	5.5	30	4	29	.9
1923	26.09	36.0	28.2	23.1	2.2	80	5	32	1.4

Kaynak: Eldem, *a.g.e.*, s. 163.

Tablo 4: Ağnam Vergisine Tabi Olan Hayvanlar (milyon üzerinden)

Yıllar	Koyun	Tiftik Keçisi	Kıl Keçisi	Toplam
1914 (Günümüz sınırlarında)	17.81	2.78	12.38	32.97
1919	10.2	2.0	7.7	19.9
1922	8.2	1.95	5.0	15.15
1923	9.36	2.02	5.83	17.21

Kaynak: Eldem, *a.g.e.*, s. 164.

⁴⁰Eldem, *a.g.e.*, s. 162-164.

Ağnam vergisi 1919 yılında üç katına, 1923 yılında da beş katına çıkarılmıştı. Fakat Milli Mücadele sırasında yaşanan hayvan sayısındaki kayıplar neticesinde bu vergiden tahsil edilen miktar 4.5 milyon lira civarında olmuştur⁴¹. Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasıyla birlikte Mustafa Kemal halkla kaynaşmak ve yeni oluşturulacak siyasi yapıyı bizzat anlatmak amacıyla 15 Ocak 1923'te bir yurt gezisine çıkmıştır. Mart ayının sonlarına dek süren bu gezide "Eskişehir, İzmit, Bursa, Manisa, İzmir, Balıkesir, Adana, Mersin, Tarsus, Konya, Afyonkarahisar" gibi büyük tüccarların, toplumsal ve siyasi rolleri bakımından güçlü konumdaki büyük toprak sahiplerinin bulunduğu şehirleri ziyaret etmişti. Mustafa Kemal'in gezi esnasında savunduğu temel düşüncesi, yeni kurulacak siyasi yapının belli bir grubun menfaati için değil, bütün milletin menfaati için çalışacağıydı. Fakat ekonomik ve toplumsal gelişmenin hızla sağlanabilmesi için zengin zümrenin daha da desteklenmesinin gerektiğini Balıkesir'in Paşa Camii minberindeki konuşmasında açıkça ifade etmiştir.

*"Bizde büyük araziye kaç kişi maliktir? Bu arazinin miktarı nedir? Tetkik edilirse görülür ki, memleketimizin vüsatine nazaran hiç kimse büyük araziye malik değildir. Binaenaleyh bu (büyük) arazi sahipleri de himaye edilecek insanlardır. Sonra sanat sahipleriyle kasabalarda ticaret eden küçük tüccaran gelir. Bittabi bunların menfaatlerini...temin ve muhafaza mecburiyetindeyiz... Kaç milyonerimiz var? Hiç. Binaenaleyh biraz parası olanlara da düşman olacak değiliz. Bilakis memleketimizde birçok milyonerlerin, hatta milyarderlerin yetişmesine çalışacağız."*⁴²

Ekonomik ve toplumsal gelişmenin temel unsurlarından biri olan insan kaynakları diğer bir deyişle nüfus konusunda da yeni siyasi yapı ciddi bir kayıpla karşı karşıya kalmıştı. Özellikle 1910-1923 yılları arasında yaşanan nüfus kaybında, o dönemde gerçekleşen toprak kayıpları, kaybedilen savaşlar ve ülke dışına yapılan göçler etkili olmuştur. Ülke dışına göçler I. Dünya Savaşı'yla başlamış, Lozan'da kabul edildiği üzere Türkler ile Rumlar arasında değişim yapılmasıyla hız kazanmıştır. Bu durum en çok da ticaretle uğraşan ve meslek sahibi başarılı kişilerin büyük çoğunluğunun ülke dışına çıkmasına yol açmış, yeni siyasi yapı ciddi bir iş gücü kaybıyla karşılaşmıştır. Bu dönemde çalışan nüfusun büyük çoğunluğu % 80.9 gibi bir

⁴¹Eldem, a.g.e., s. 194.

⁴²Tezel, a.g.e., s. 139.

oranla Tarım” kesiminde bulunurken, % 8.9 ile “Sanayi” kolunda, % 10.2 ile de “Hizmetler” sektörüne dağılmıştır.

Tablo 5: Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Nüfusun Değişim Miktarı

Yıllar	Nüfus Miktarı (Bin Kişi)
1884	12.587
1897	13.996
1910	15.371
1913	15.821
1923	13.093
1927	13.648

Kaynak: Tevfik Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, Ankara: İmge Kitabevi, 2003, s. 188.

Nüfustaki bu düşüşün bilhassa 18 ile 35 yaş aralığında görülmesi, içinde bulunulan durumu iyice zorlaştırmıştır. Köylerde yalnızca kadınlar, çocuklar ve yaşlıların yaşadığı bir görünüm arz eden Anadolu’da, üretim faaliyetlerinin büyük çoğunluğunda kadınlar yer almış, dolayısıyla vergileri ödeyen de yine kadınlar olmuştur. Aynı zamanda birçok yerde kadınlar muhtarlık ve ihtiyar heyeti üyeliği gibi görevler de üstlenmişlerdir. Tarımda çalışacak nüfusun eksikliğinin yıkıcı etkisine karşı hükümetin gerçekleştirdiği girişimlerden biri de, tarlalarda çalıştırmak amacıyla 26 Nisan 1922’de adı suçluları geçici olarak serbest bırakmasıdır. Başlangıçta bir ay olarak belirlenen süre daha sonra üç aya çıkarılmıştır⁴³. Bu girişim dahi yaşanan nüfus kaybının ne kadar ciddi oranda olduğunu göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Yeni siyasi yapıyı Osmanlı düzeninden farklı kılan en temel özelliklerinden birisi şüphesiz devlet ile halkın yaklaşması ve devletin temel amaç olarak gördüğü ekonomik gelişmede toplumun büyük çoğunluğunu esas kabul etmesi olmuştur. Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren geçen yedi sekiz yıl Osmanlı’dan miras kalan yoksul, çaresiz ve yorgun bir halkı toparlamakla geçmişti. Yeni kurulan devletin ilk yıllarındaki girişimleri özellikle ekonomik anlamda bazılarının göre önemsiz bile görünebilir⁴⁴. Ancak daha Cumhuriyet bile ilan edilmeden düzenlenmiş olan “İzmir İktisat Kongresi”, yeni devletin ekonomik kalkınmaya ne kadar önem verdiğini

⁴³Tevfik Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, Ankara: İmge Kitabevi, 2003, s. 190-192; Sabahattin Özel, “Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi”, *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S. 2, 2002, s. 235.

⁴⁴Oktay Yenal, *Cumhuriyet’in İktisat Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s. 50-51.

gösterirken aynı zamanda bu kongre eski dönemlerden farklı olarak millet menfaatlerinin ön plana alındığını göstermesi bakımından da önem arz eder.

1.1.Amaç

Bu çalışma ile amaçlanan, yeni Türk Devleti'nin kuruluşunun gerçekleştiği ve her alanda teşkilatlanmanın yaşandığı yıllarda takip edilen tarım politikalarının bir ziraat mıntıkası olan Balıkesir'e nasıl yansıdığını incelemek ve Atatürk dönemi tarım politikaları çalışmalarına bir nebze de olsa katkıda bulunabilmektir. Çalışmanın konusu 1923-1938 yılları arası ile sınırlandırılmış olsa da konunun daha iyi anlaşılabilmesi için, giriş bölümünde Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tarım politikaları ve toprak düzeninin tarihsel sürecine değinilerek Cumhuriyet'e intikal eden mirasın incelenmesinde fayda görülmüştür.

1.2.Yöntem

Çalışmada yöntem olarak; veri toplama yöntemiyle kaynak taraması yapılmış olup, çalışmanın genel politikaların incelendiği kısmıyla ilgili Düsturlar, TBMM Zabıt Cerideleri ve yapılan kaynak taraması ile ulaşılan kitaplar, makaleler ve tezler büyük kolaylık sağlamıştır. Çalışmanın asıl konusu ile ilgili olarak BCA Belgeleri, Balıkesir Kent Arşivi, Mutasarrıf Ömer Ali Bey Yazma Eserler Kütüphanesi ve Balıkesir İl Halk Kütüphanesinin dönemle ilgili kaynakları incelenmiştir. Özellikle de bu yıllar arasında basılmış yerel gazeteler önemli bir başvuru kaynağı olmuştur.

2. ATATÜRK DÖNEMİNDE TARIM SEKTÖRÜNE İLİŞKİN DÜZENLEMELER VE UYGULAMALARI (1923-1938)

2.1. Atatürk Dönemi Hükümet Programlarında Tarıma İlişkin Esaslar

Atatürk dönemi hükümet programlarının incelemesine Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte başlayan “*I. İnönü Hükümeti (30 Ekim 1923-6 Mart 1924)*” programıyla başlamakta fayda vardır. Ancak söz konusu hükümet programı daha çok Cumhuriyet'in ilanından ötürü bu konuyla ilgili esaslar içermekte olup ekonomik konulara yer verilmediği görülmüştür. Gerek içte gerekse dışta takip edilecek yol ve Cumhuriyetin muhafazasına çalışılacağı vurgulanmıştır.

“*II. İnönü Hükümeti'nin (6 Mart 1924-22 Kasım 1924)*” ise bir hükümet programı bulunmadığından bir önceki programın aynen geçerli olduğu tahmin edilmektedir.

“*Okyar Hükümeti (22 Kasım 1924-3 Mart 1925)*” programına bakıldığında aslında programdaki ekonomik konuların yol haritasının İzmir İktisat Kongresi'nde kabul edilen görüşler olduğu anlaşılmaktadır. Programın tarımı ilgilendiren kısmında ise, ülkenin en büyük kaynağının ve zenginliğinin ziraat olduğu bu nedenle de ziraatin teşvik edilmesi ve korunması gerektiği, üretimin artırılması için gereken araç ve gereçlerin çoğaltılması, bitkilerde ve hayvanlardaki salgın hastalıklarının yok edilmesi için önlemler alınması, ziraat okullarının daha pratik hale getirilerek desteklenmesinin amaçlandığı bildirilmiştir. Ayrıca hayvan cinslerinin ıslahı ve çoğaltılması hususunda da gereken mali desteğin sağlanacağına yer verilmiştir.

“*III. İnönü Hükümeti (3 Mart 1925-1 Kasım 1927)*” programı Okyar Hükümeti programının aksine geniş hükümler içermemekle birlikte aslında burada ayrıntılı bir programın olmaması zaten kabul edilmiş olan İktisat Kongresi hedeflerinin devam etmesinden başka bir şey değildir.

Nitekim “*IV. İnönü Hükümeti (1 Kasım 1927-27 Eylül 1930)*” programı da bir öncekinden farklı değildir. Yine memleketin kalkınması için tarımın geliştirilmesi ve üretimin artırılması temel hedef olarak sürmektedir. Ayrıca bu programda Ticaret ve Ziraat Vekâletlerinin İktisat Vekâleti adı altında birleştirilmesinin dönemin ihtiyaçları açısından daha doğru olacağı belirtilmiştir.

“V. İnönü Hükümeti (27 Eylül 1930-4 Mayıs 1931)” programının en önemli özelliği şüphesiz ki “milli iktisat” söyleminin ilk kez bir hükümet programında bizzat geçiyor olmasıdır. Bütün gayretlerin milli iktisat uğrunda sarf edileceği vurgulanmış, ayrıca tarımla ilgili olarak da tarımsal üretimle ilgili karşılaşılan güçlüklerin de hükümetin dikkatinden kaçmadığı ve bu doğrultuda bütün önlemleri almak için çalışılacağı belirtilmiştir. Yine bu programda milli paranın değerinin korunmasına çalışılacağı, küçük çiftçilerin borçlarına yönelik bir iyileştirme planlandığı ayrıca arazi vergisi gibi önemli vergilerde bir düzenlemeye gidileceği ve orman, bağ, meyve ağacı yetiştirecek olanlara da uzun süreli bir muafiyetin düşünüldüğü de yer almaktadır.

“VI. İnönü Hükümeti (4 Mayıs 1931-1 Mart 1935)” programında, ekonomik görüşler dikkat çekici bir yoğunlukta yer almaktadır. Buhran sonrası güçlü bir milli ekonominin oluşturulmaya çalışıldığı bir dönemde en büyük önlem olarak bütçede tasarrufa gidildiği, vergilerin esasında ve usullerinde vaat ettiğimiz düzeltmelerle ilgili kanun tasarılarının Büyük Millet Meclisi’ne sunulduğu belirtilmiştir. Ayrıca tüm ekonomik önlemlerin temelini çiftçilerin durumu ve ürünlerinin korunmasına dayandığı ve bunun için de hem kredi kuruluşları hem de diğer iktisadi kuruluşlar yoluyla tarım kesimine yönelik destek için bizzat ilgilenileceği ve tabii ki yerli sanayinin gelişmesi için yasal ve toplumsal önlemlerin sürdürüleceğinden bahsedilmiştir.

“VII. İnönü Hükümeti (1 Mart 1935-1 Kasım 1937)” programında, ekonomik bakımdan çağın şartlarının zorlaşmakta olduğunun farkında olunduğu ve bu nedenle de ülke çapında üretimi ve tüketimi artıracak yeni oluşumları, desteğin gerekli görüldüğü belirtilmişti. Sanayileşmeye verilen önem ise daha da arttığından Hükümetin, sanayi ürünlerinin ülke içerisinde üretimini arttırmak için özel önlemler alma yoluna gideceği de programda yer almıştır. Aslında bu program, dönemin devletçilik görüşünün en somut ifadesiydi. Şeker, kömür gibi yerli ürünlere yönelik devlet müdahalesinin olacağı ve bu ürünlerin bizzat devlet tarafından fiyatlarının düşürüleceğinin belirtilmesinin yanı sıra demiryolları ve limanların da devlet kontrolünde olmasının bir zorunluluk olduğunun belirtilmesi önem arz etmektedir.

“I. Bayar Hükümeti (1 Kasım 1937-11 Kasım 1938)” programının diğer programlara kıyasla en dikkat çekici yanı ekonomiyile ilgili hususların detaylı bir biçimde yer almasıdır. Milli ve ferdi teşebbüslerin kesintisiz bir biçimde sürmesinin

arzulandığı bu program bir nevi devletçilik fikrindeki yumuşamanın da ibaresiydi. Programda tarım kesimine adeta bir öncelik verildiğini söylemek yanlış olmasa gerek. Bunun en büyük kanıtı da tarım kesimini ilgilendiren ve bizzat Başvekil Celal Bayar'ın ifade ettiği bir ziraat planına yer verilmiş olmasıdır. Ziraat, ticaret, sanayi ve nafia işlerinin birbirinden ayrı düşünülmemesi, teknik ve akılcı bir tarım modeli, günün şartlarına uygun yalnızca toprağın verdiği alan değil piyasa talepleri doğrultusunda istediği ürünü topraktan alabilen modern bir çiftçi tipi ve bunun için de yönetmelik ve öğretim usullerinde yapılacak değişikliklerle akılcı bir ziraat rejimi kurmanın amaçlandığı belirtilmiştir.

Başvekil Celal Bayar'ın ifadesiyle bu dönemde tarımla ilgili yapılması planlananlar şunlardır: *“Topraksız çiftçi bırakmamak, tarım bölgelerine göre özel önlemler almak, çok, iyi ve ucuz ürün temin etmek, bütün çiftçilerin iş araçlarını arttırmak, iyileştirmek ve korumak için gereken kanuni ve teknik önlemler alınacaktır. Tercihen at olmak üzere en küçük çiftçi ailesinin bile bir çift hayvana sahip olmalarına çalışılacaktır. Bunun için de kredi kolaylığı ve vergiden muafiyet gibi çarelere başvurulacaktır. Küçük çiftçiler için pulluk, büyük çiftçiler için ise traktör kullanımını teşvik etmek ve ülkeyi coğrafi koşullarına göre tarım bölgelerine ayırmak gerekmektedir. Akılcı bir tarımsal gelişmenin sağlanması için her bölgeye has ürün ve üretim farklılıklarını dikkate almak zaruridir. Ülke kalkınmasının tarımsal kalkınmaya bağlı olduğu iyi bilindiğinden Atatürk'ün de hediye etmiş olduğu üretim çiftliklerini arttırmak ve bunlar aracılığıyla gelişimi sağlamak amaçlanmaktaydı. Bütün zirai ürünleri ticarete elverişli hale getirmek, miktarlarını arttırmak ve özellikle dış pazarlarda rekabeti düşünerek üretim maliyetlerini azaltmak için devamlı gayret etmek. Bu amaçla tohum, iyi fidan ve aşı temin etmek ve kimyevi gübre fabrikalarının kurulması için çalışmak.”*⁴⁵ gibi konular hükümet programında tarımla ilgili geniş yer bulan açıklamalardı. Sonuç itibariyle hükümet programları incelendiğinde ortaya çıkan gerçek her programda ki buna sanayileşmenin ön plana alındığı son dönemler de dâhil tarımın önceliğini korumuş olmasıdır.

⁴⁵TBMM Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (24 Nisan 1920-22 Mayıs 1950), hzl. İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz, C. 1, Ankara: TBMM Basımevi, 2013, s. 84,100,122,135,146,219,235, 260-261.

2.2. İzmir İktisat Kongresi Kararları Doğrultusunda Uygulanan Tarım Politikaları (1923-1929)

Cumhuriyet döneminde gerek idari ve siyasi gerekse sosyal alanlarda yaşanan tüm değişikliklere rağmen ekonomi politikalarında özellikle de 1923-1929 yılları arasında, II. Meşrutiyet’le birlikte başlamış olan “milli iktisat” politikası geçerli olmuş ve tüm girişimler bu politika doğrultusunda yapılmıştır. Nitekim daha Cumhuriyet’in ilanı bile beklenilmeden toplanmış olan İzmir İktisat Kongresi de bu politikanın en somut örneklerinden biri olmuştur. “Milli iktisat”ın fikri olarak sınırlarını belirten Ziya Gökalp, sadece askerlik ve memurluk görevlerinde aktif olan Müslüman – Türk unsurların artık gayrimüslimlerin egemenliğindeki iktisadi faaliyetlerde de etkili bir biçimde görev almaları gerektiğini ancak bu yolla modern bir devlet olma yoluna girilebileceğini vurgulamıştır⁴⁶. Nitekim Cumhuriyeti kuran kadro da bu fikirler doğrultusunda hareket etmiştir.

Ekonomi hususuna ciddi önem veren Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı’nın en ateşli dönemlerinde bile savaş sonrası dönem için Ziya Gökalp’in başkanlığında bir ekonomi kurulu oluşturmuştur. Kurtuluş Savaşı’nın ardından Cumhuriyet’in ilanıyla birlikte ülkenin toparlanması için atılacak her adımın devlet tarafından gerçekleştirilmesi beklenmiştir. Yeni kurulan devlet bir yandan ülkenin yeniden inşası için çalışmak bir yandan da tam bağımsızlığın ön şartı olarak kabul edilen ekonomik bağımsızlığı sağlamak için çabalamak zorunda kalmıştır. Gelirinin büyük çoğunluğu tarıma dayalı olan ülkede, üretimde ilkel teknikler kullanıldığı, yerli mallarını değil ithal mallarını koruyucu bir gümrük politikasının uygulandığı ama en önemlisi Düyunu Umumiye gibi devleti tamamen kısıpaca alan bir ekonomik çıkmaz içinde şüphesiz ki ülkeyi yeniden inşa etmek kolay olmamıştır. Gerek bu problemlerin çözümü gerekse devletin kuruluşuyla birlikte izlenecek ekonomi politikalarının tespiti için 1923 yılında “İzmir İktisat Kongresi” düzenlenmiştir⁴⁷. İzmir İktisat Kongresi’nin düzenlenme kararının alındığı tarih, Lozan görüşmelerinin özellikle ekonomik hususlarda yaşanan fikir ayrılıklarından ötürü kesintiye uğradığı ve bu konunun Büyük Millet Meclisi’nde görüşüldüğü dönem olmuştur. O dönemdeki İktisat Vekili Mahmut Esat Bey bu

⁴⁶Şükrü Karatepe, *Tek Parti Dönemi*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2011, s. 60; Arzu Varlı ve Murat Koraltürk, “II. Meşrutiyet’ten Erken Cumhuriyet’e Milli İktisadın Sürekliliği ve İzmir İktisat Kongresi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. IX, S. 20-21, İzmir, 2010/Bahar-Güz, s. 129.

⁴⁷Özer Özçelik ve Güner Tuncer, “Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. IX, S. 1, Haziran 2007, s. 254.

konuyu mecliste şöyle açıklamıştır: “Türkiye İktisat Kongresi İktisat Vekâletinin teşebbüse isteklendirmesi ile toplantıya çağrılmıştır. Bakanlar Kurulu’nun kararı yoktur. Memleketimiz iktisatçılarının bir araya gelmesindeki ihtiyacı duyup 21 Kasım 1922’de Mustafa Kemal Paşa’ya İzmir’den bir telgraf çekerek; meslek adamlarını dinlemek ve dileklerine göre bir ekonomik program düzenlemek gerekir dedim. Bu kongredeki amaç, yol ve uzaklık nedeniyle birbirlerini tanımayan, türlü yerlerdeki memleket çocuklarının birbirlerini tanınması yurt ekonomisini birlikte düşünmesi, ekonomik meseleleri topluca çözmesi lazımdır. Yetkileri dışındaki konularda da muhtıralar vererek BMM Hükümeti’nin dikkatini çekmesidir. Ben meslek adamlarının verecekleri bilgilerden İktisat Vekâleti’nin hükümetin ve meclisin aydınlanacağı kanısındayım.”⁴⁸

2.2.1. İzmir İktisat Kongresi ve Misak-ı İktisadi Kararları

17 Şubat – 4 Mart 1923 tarihleri arasında düzenlenen İzmir İktisat Kongresi’ni İktisat Vekili Mahmut Esat (Bozkurt) “mesleki temsil” esasına göre teşkilatlandırmış ve kongreye Kazım Paşa (Karabekir) başkanlık etmiştir. Mesleki temsil usulünün uygulandığı kongreye tarım, sanayi, ticaret ve işçi kesiminden oluşan toplam 1135 temsilci katılmıştır. BMM Hükümeti bu kongre ile hem Lozan’da karşı karşıya kalınan güçlükleri kamuoyuna duyurmak hem de ekonominin muhtelif problemlerini görüşmek istemiştir⁴⁹. Ayrıca yeni kurulacak devletin ekonomi politikasını tespit etmek ve ekonomik gelişmeyi hızlandıracak önerileri almak amacıyla düzenlenen kongrenin anlam ve önemini Gazi Mustafa Kemal kongreyi açış konuşmasında şöyle dile getirmiştir: “Aziz Türkiye’imizin iktisadi tealisi esbabını aramak ve bulmak gibi vatani, hayati ve milli bir gaye-i mukaddese için bugün burada toplanmış olan sizlerin, muhterem halk mümessillerinin huzurunda bulunmakla çok mes’ut ve bahtiyarım. Türkiye İktisat Kongresi tarihte ilk defa ihraz-ı mevki-i bülend edecek bir kongredir. Ve sizler bu memleketin ihtiyacını, milletin ihtiyacını ve milletin kabiliyetini ve bunun

⁴⁸İ. Ceyhan, Koç, “İzmir İktisat Kongresi’nin Türk Ekonomisinin Oluşumuna Etkileri”, *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, C. III, S. 1, Mayıs 2000, s. 148-149.

⁴⁹Ergün Aybars, *Atatürkçülük ve Modernleşme*, İzmir: Zeus Kitabevi, 2006, s. 218; Karatepe, a.g.e., s. 61; İlker Parasız, *Türkiye Ekonomisi 1923’den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 1998, s. 3.

karşısında dünyada mevcut olan çok kuvvetli iktisat teşkilatını nazar-ı dikkate alarak, alınması lazım gelen tedbirleri kemal-i vuzuh ile teati ve tespit etmelisiniz."⁵⁰

Mustafa Kemal konuşmasında iktisadi bağımsızlığın önemini vurgulamış ve şu sözlerle dile getirmiştir: *"Efendiler; Bu umde icabı bütün cihan bilmelidir ki artık Türkiye halkı; hâkimiyetini hiçbir şahıs ve makama veremez. Hâkimiyet demek şeref demek, namus demek, haysiyet demektir. Bir milletten bu evsaf-ı medeniye ve insaniyesinin terkini talep etmek onu insanlıktan çıkarmak demektir. İstiklal-i tam için şu düstur var: Hâkimiyet-i milliye, hâkimiyet-i iktisadiye ile tarsin edilmelidir. Bu kadar büyük gayeler, bu kadar mukaddes, azametli hedefler kâğıt üzerindeki düsturlarla, arzu ve hırslarla husul bulamaz. Bunların tahakkuk-u tâmmını temin için yegâne kuvvet, en kuvvetli temel iktisadiyattır. Siyasi ve askeri muzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsun iktisadi zaferle tetviç edilemezse semere-i netice payidar olamaz. En kuvvetli ve parlak zaferimizi de tetviç eden semerat-ı nafıayı temin için hâkimiyet-i iktisadiyemizin temin ve tarsini lazımdır. Bence halk devri, iktisat devri mefhumu ile ifade olunur. Öyle bir iktisat devri ki memlektimiz mamur milletimiz müreffeh ve zengin olsun. Arzumuz şudur: Bu memleketin efradı ellerinde numuneleriyle, ziraat, ticaret, san'at, sây ve sabanın mümessili olsun. Artık bu memleket fakir, millet fakir değil, belki de memleketimiz zenginler memleketidir. Bu yeni Türkiye'nin adına 'çalışkanlar diyarı' denir. İşte millet böyle bir devir içinde bulunuyor; bu millet böyle bir devri ilâ edecek ve tarihini de yazacaktır. Bu tarihte en büyük makam çalışkanlara ait olacaktır."*⁵¹

Şüphesiz ki, Mustafa Kemal'in bu konuşması çok önemli olmuş ve gelecek günlerde izlenecek politika için de adeta bir ipucu olmuştur: *"Baylar tarih ulusların yükselme ve çökme nedenlerini araştırırken birçok siyasi, askeri ve sosyal nedenler bulup saymaktadır. Kuşkusuz tüm bu nedenler sosyal gerçekler olarak toplum üzerinde etkilidir. Ancak bir ulusun yaşamıyla, yükselmesiyle ve çözümlü çökmesiyle doğrudan doğruya ilintili olan neden o ulusun ekonomisidir. Tarihin ve deneyimin saptadığı bu gerçek, bizim ulusal yaşamımızda ve ulusal tarihimizde de görülmektedir. Gerçekten de Türk tarihi incelendiğinde yükselme ve çöküş nedenlerinin ekonomiden başka bir şey olmadığı anlaşılır. Baylar, tarihimizi dolduran bunca başarının, zaferlerin veya*

⁵⁰Koç, a.g.m., s. 149-150.

⁵¹A. Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi 1923 – İzmir Haberler – Belgeler - Yorumlar*, Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, 1997, s. 209-211.

yenilgilerin, sıkıntı veren büyük zararın ve yıkımların tamamı oluştukları devirdeki ekonomimiz ile doğrudan ilgilidir. Yeni Türkiye'mizi hak ettiği yüksek düzeye ulaştırmak için zaman kaybetmeden ekonomimize birinci öncelikte önem vermek zorundayız. Çünkü günümüz bütünüyle ekonomi çağıdır.”⁵²

Mustafa Kemal konuşmasını, düzenlenen iktisat kongresinin önemini ortaya koyan şu sözlerle sonlandırmıştır: “Efendiler, Heyet-i Aliyenizin bugün akdetmiş olduğu Türkiye İktisat Kongresi çok mühimdir. Çok tarihidir. Nasıl ki Erzurum Kongresi felaket noktasına gelmiş olan bu milleti kurtarmak hususunda Misak-ı Millinin ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ilk temel taşlarını tedarik hususunda amil olmuş, müessir olmuş, müteşebbüs olmuş ve bundan dolayı tarihimizde, tarih-i millimizde en kıymetli ve yüksek hatırayı ihraz etmiş ise, Kongremiz dahi milletin ve memleketin hayat ve halâlas-ı hakikisini temine medar olacak düsturun temel taşlarını ve esaslarını ihzar edip ortaya koymak suretiyle tarihte en büyük namı ve çok kıymetli bir hatırayı ihraz edecektir. Bu kadar kıymetli ve tarihi Kongremizi küşâd etmek şerefini bana bahsettiğinizden dolayı hassaten arz-ı teşekkür ederim. Ve böyle bir Kongreyi akteden sizlersiniz. Bundan dolayı sizi şayan-ı tebrik görür ve tebrik ederim. Kongre küşad edilmiştir efendim.”⁵³ Mustafa Kemal'den hemen sonra söz alan İktisat Vekili Mahmut Esat Bey'in sözleri de o dönemde ekonomik kalkınmaya verilen önemi doğrular niteliktedir: “Ben Hâkimiyet-i Milliye'yi, milli hâkimiyeti iktisadiye olarak anlarım. Böyle olmazsa hâkimiyet-i milliye bir serab olur.”⁵⁴ O dönemde ekonomik kalkınmaya büyük önem verilmiş, ekonomik bağımsızlık olmadan tam bağımsızlığın asla gerçekleşmeyeceği sıklıkla vurgulanmış ve atılan adımlar bu politika doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

17 Şubat 1923'de başlayıp 4 Mart 1923'e kadar süren İzmir İktisat Kongresi'nde, kongreye katılan 1135 delegenin ortak çalışmaları neticesinde “Misak-ı İktisadi Esasları” belirlenmiş ve alınan bu kararlar Cumhuriyet'in özellikle ilk beş senesinde gerçekleşen uygulamalara bizzat yön vermiştir. Büyük bir “Dünya Savaşı”nın akabinde tüm dünyada yeni bir düzenin oturmaya başladığı esnada düzenlenen bu kongrenin öncelikli amacı, ülke içinde bir düzen kurmak ve ülkeye

⁵²Serdar Öztürk ve Fatih Yıldırım, “Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Çöküşü ve Atatürk Dönemi İktisat Politikaları”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. X, S. 2, 2009, s. 150-151.

⁵³Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi 1923 – İzmir Haberler – Belgeler - Yorumlar*, s. 214.

⁵⁴Koç, *a.g.m.*, s. 151.

güçlü bir ekonomik altyapı hazırlamak olmuştur. Kısaca yeni devletin ekonomi politikasının temelleri bu kongrede atılmıştır⁵⁵. İzmir İktisat Kongresi'nde bütün kesimlerden temsilcilerin anlaşmaya vararak kabul ettiği ve izlenecek iktisat politikasının esaslarını belirleyen on iki maddelik “Misak-ı İktisadi Esasları” değiştirmeksizin şöyledir:

“Madde 1) Türkiye, milli hudutları dahilinde, lekesiz bir istiklal ile dünyanın sulh ve terakki unsurlarından biridir.

Madde 2) Türkiye halkı milli hakimiyetini, canı ve kanı pahasına elde ettiğinden, hiçbir şeye feda etmez ve milli hakimiyete müstenit olan meclis ve hükümetine daima zahirdir.

Madde 3) Türkiye halkı, tahribat yapmaz; imar eder. Bütün mesaisi iktisaden memleketi yükseltmek gayesine matuftur.

Madde 4) Türkiye halkı sarf ettiği eşyayı mümkün mertebe kendi yetiştirir. Çok çalışır: Vakitte, servette ve ithalatta israftan kaçır. Milli istihsali temin için icabında geceli gündüzlü çalışmak şiarıdır.

Madde 5) Türkiye halkı, servet itibariyle bir altın hazinesi üzerinde oturduğuna vakıftır. Ormanlarını evladı gibi sever, bunun için ağaç bayramları yapır; yeniden orman yetiştirir. Madenlerini kendi milli istihsali için işletir ve servetlerini herkesten fazla tanımağa çalışır.

Madde 6) Hırsızlık, yalancılık, riya ve tembellik en büyük düşmanımız; taassuptan uzak dindarane bir salâbet her şeyde esasımızdır. Her zaman faydalı yenilikleri severek alırız. Türkiye halkı mukaddesatına, topraklarına, şahıslarına ve mallarına karşı yapılan düşmanca fesat ve propagandalarından nefret eder ve daima bunlarla mücadeleleyi bir vazife bilir.

Madde 7) Türkler, irfan ve ma'rifet aşığıdır. Türk her yerde hayatını kazanabilecek şekilde yetişir, fakat her şeyden evvel memleketinin malıdır. Maarife verdiği kutsiyet dolayısıyla (Mevlid-i şerif) Kandil günü, aynı zamanda bir kitap bayramı olarak tes'id eder.

⁵⁵Ali Coşkun, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Ekonomisi”, *Atatürkçü Düşünce Dergisi*, S. 4, Kasım 2003, s. 73.

Madde 8) Birçok harpler ve zaruretlerden dolayı eksilen nüfusumuzun fazlalaşması ile beraber sıhhatlerimizin, hayatlarımızın korunması en birinci emelimizdir. Türk, mikroptan, pis havadan, salgından ve pislikten çekinir, bol ve saf hava, bol güneş ve temizliği sever. Ecdat mirası olan binicilik, nişancılık, avcılık, denizcilik gibi bedeni terbiyenin yapılmasına çalışır. Hayvanlarına da aynı dikkat ve himmeti göstermekle beraber cinslerini düzeltir ve miktarlarını çoğaltır.

Madde 9) Türk, dinine, toprağına, hayatına ve müessesatına düşman olmayan milletlere daima dosttur; ecnebi sermayesine aleyhtar değildir. Ancak kendi yurdunda kendi lisanına ve kanununa uymayan müesseselerle münasebette bulunmaz. Türk, ilim ve san'at yeniliklerini nereden olursa olsun, doğrudan doğruya alır ve her türlü münasebette fazla mutavassıt istemez.

Madde 10) Türk, açık alın ile serbestçe çalışmayı sever; işlerde inhisar istemez.

Madde 11) Türkler hangi sınıf ve meslekte olurlarsa olsunlar, candan sevişirler. Meslek, zümre itibariyle el ele vererek birlikler, memleketini ve birbirlerini tanımak, anlaşmak için seyahatler ve birleşmeler yaparlar.

Madde 12) Türk kadını ve hocası, çocukları İktisadi Misaka göre yetiştirir.”⁵⁶

2.2.2. İzmir İktisat Kongresi ve Tarım

Bu kongrede Misak-ı İktisadi Esasları olarak adlandırılan kararlar dışında bir de Çiftçi, Tüccar, Sanayici ve İşçi Gruplarının İktisadi Esasları başlığı altında bir dizi karar alınmıştır. Konumuz olan ve kabul gören tarım kesimine yönelik çiftçi grubunun iktisadi esaslarından bazıları şöyledir:

“- Reji idaresinin kaldırılması,

- Tütün üretimi ve ticaretinin serbest olup ihraç edilecek tütünlerin işlenmiş olması ve tütün vergisinin uygun bir oranda tüketicilerden alınması,

- Köylülere, çiftçilere tarımın önemli kısımlarını kısa yoldan öğretebilecek dergi ve kitapların bastırılıp ücretsiz olarak dağıtılması,

⁵⁶Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi 1923 – İzmir Haberler – Belgeler - Yorumlar*, s. 323-325.

- Her sancakta birbirine yakın mesafedeki köyler için yatılı birer ilkokul açılması ve bu okullarda genel dersler ile birlikte kestirme yoldan ve teorik basit tarım derslerinin gösterilmesi,

- Kışlalarda ve askeri talim yerlerinde pratik olarak tarım ile ilgili öğretim yapılması,

- Her sancağın büyüklüğüne göre teorikten ziyade pratik olarak tarımın öğretilmesi maksadıyla numune çiftliği niteliğinde okullar açılması,

- Aşarın kaldırılıp yerine daha adil ve uygun bir verginin konulması,

- Hükümetin daha önceden Ziraat Bankası'ndan almış olduğu paraları iade etmesi ve bundan sonra bu bankanın sermayesinin başka bir yere harcanmaması, Ziraat Bankası ile ilgili yeni düzenlemeler yapılması,

- Seferberlik başlangıcından itibaren çiftçilerden alınmış olan her çeşit hayvan, hububat vb. malzemelerin bedellerinin Hükümet tarafından ödenmesi,

- Ormanların korunması ve artırılması,

- Köylülerin ve bütün çiftçi ve çiftlik sahiplerinin ihtiyaç duydukları kerestelerin ücretsiz ve hiçbir engelsiz hükümetin ormanlarından kesilmesine izin verilmesi,

- İpek kozasından verimin gelişmesi için dut bahçelerinde ağaç kesiminin yasaklanması,

- Hayvan hastalıklarıyla mücadele, hayvan cinslerinin ıslahı ve çoğaltılması ayrıca hayvanları koruma derneklerine de Hükümet tarafından yardımcı olunması,

- Ağnam vergisinin de diğer vergiler gibi taksitle alınmasının sağlanması,

- Ülkenin her yerinde kullanılan ölçü ve tartıların aynı olmasının sağlanması ve hükümetin onayladığı ondalık usulünün uygulanması,

- Ülkede pancar yetiştirilmesine önem verilerek şeker fabrikalarının kurulması ve tarımda nöbetleşe ekim uygulamasının yaygınlaştırılarak üretimin artırılması,

- Ulaşım altyapısının geliştirilerek ulaşım ile ilgili problemlerin çözülmesi,

- Tarımda makineleşmenin hızla yaygınlaşması için tarım alet ve makinelerinin temin edilmesi,

- Tarım aletlerinin gümrük vergisinden muaf tutulmasının devamı ile yine aynı şekilde traktörler için gerekli petrol ve benzin ile her türlü tarım makineleri için gerekli olan yağların da gümrük vergisinden muaf tutulması gibi önemli kararlar alınmıştır.⁵⁷ Alınan bu kararlar ekonominin temel kaynağı konumundaki tarımın geliştirilmesi bakımından önemli kararlardır ve bu kararlar Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte kurulacak olan yeni devletin ilk yıllarında takip edeceği tarım politikasının da temelini oluşturmuştur.

2.2.3. Lozan Barış Antlaşması'nın İktisadi Boyutu

Milli Mücadelenin 9 Eylül 1922 tarihinde sona ermesinden sonra temelli bir barış için Ankara Hükümeti ile görüşmeler 21 Kasım 1922'de Lozan'da başlamış fakat 4 Şubat 1923'te kesintiye uğramıştır. 23 Nisan 1923 tarihinde yeniden başlanan görüşmeler neticesinde 24 Temmuz 1923'te Cumhuriyet tarihinin temel taşlarından biri olarak görülen "Lozan Barış Antlaşması" imzalanmıştır. Bu antlaşma Milli Mücadelenin siyasi manada adeta bir tescil belgesi niteliğinde olmuştur⁵⁸. Lozan Barış Konferansında Türk tarafının Başkanı olarak yer alan İsmet İnönü "ekonomik bağımsızlık" prensibinden asla taviz verilmeyeceğini duyurmuştur. Bu dönemde Mustafa Kemal İzmir İktisat Kongresi'nde kabul edilen iktisadi esasları temel dayanak noktası göstererek: "*Türkiye'nin iktisat ve maliye açısından gelişmesi O'nun tam ve eksiksiz bağımsızlığına bağlıdır. Bu Türkiye'nin varlığının temel şartıdır. Bağımsız bir ulus gibi, Türk ulusunun da, ekonomik özgürlüğünü engelleyen bütün kısıtlamalardan kurtulması zorunludur. Bu vesile ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, uluslararası ekonomik ilişkilerde ve bu ilişkileri düzenlemek için yapacağı antlaşma ve sözleşmelerde, egemenliğinin ve bağımsızlığının gereklerine uygun davranacağını bildirir. Her ulusun gelişmesindeki etkenlerden biri olan bu ilke, Türkiye'nin gelecekteki ulusal ekonomisinin de dayanağı olacaktır.*"⁵⁹ şeklindeki ifadesiyle de bir

⁵⁷Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi 1923 – İzmir Haberler – Belgeler - Yorumlar*, s. 326-338.

⁵⁸Murat Koraltürk, "Türkiye Ekonomisi 1923-1960", *Türkler*, C. 17, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 582.

⁵⁹Mehmet Aykanat, *1923-1938 Döneminde Türk Tarım Politikası*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s. 33. Lozan Barış Konferansı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Seha L. Meray (Çeviren), *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar-Belgeler*, 8 Cilt, 2. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.

kez daha ekonomik bağımsızlıktan asla vazgeçilemeyeceğini vurgulamış ve nitekim Lozan Konferansı görüşmeleri de bu hedef doğrultusunda gerçekleşmiştir.

Lozan Antlaşması Türkiye'yi siyasi manada etkilediği kadar ekonomik anlamda da ciddi ölçüde etkilemiştir. Uzun yıllardır ülke ekonomisi için ağır bir yük unsuru olan kapitülasyonlar bu antlaşma ile kaldırılmıştır. Ekonomik olarak büyük bir başarı olarak kabul edilen bu karar Türkiye iktisat tarihi açısından da önem arz etmektedir. Lozan Antlaşması ile Osmanlı borçlarının büyük çoğunluğu Türkiye Cumhuriyeti'ne bırakılmak suretiyle Osmanlı İmparatorluğunun topraklarını paylaşmış olan diğer devletlere pay edilmişti. Fakat borçları paylaşım hususunda söz konusu devletlerarasındaki görüş ayrılıkları dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti ile alacaklı konumundaki devletler arasında borçlarla ilgili antlaşma 13 Haziran 1928 tarihinde imzalanabilmiştir. Bu antlaşma ile Türkiye toplamda 161 milyon altın liralık Osmanlı borcunun 107 milyon altın liralık kısmını 99 yılda ödemeyi üstlenmiştir. Fakat bütün borç taahhüt edilen süreden çok önce 1954 senesinde ödenmiştir⁶⁰.

Lozan Antlaşması'nın iktisadi boyutlarından biri de, Ocak 1923'te Lozan'da imzalanmış olan "Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine Dair Mukavele ve Protokol" olmuştur. Bu protokol ile *Türkiye'deki Rumlar ile Yunanistan'daki Türklerin karşılıklı mübadelesi* söz konusu olmuş ve 1.5 milyon civarında Rum Anadolu'yu terk etmiş, yaklaşık 500.000 Türk ise Yunanistan'dan Anadolu'ya taşınmıştır. Mübadele işlerini düzenlemesi maksadıyla 13 Ekim 1923'te "*Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti*" kurularak Mustafa Necati Bey Vekâletin başına getirilmiştir. Vekâlet, memleketi iskân bölgelerine ayırarak çıkarmış olduğu Kasım 1923 tarihli "*Mübadele, İmar ve İskân Kanunu*" ile memlekete gelen muhacirlerin nerelere yerleştirileceği, alınacak önlemler ve gelenlere yapılacak yardımlar belirlenmiştir. Mübadillere yer temini ve toprak dağıtımları dışında "çift hayvanı, tohumluk, arpa, buğday, pulluk, bel ve zirai aletler"⁶¹ verilmesi Devletin bu konudaki hassasiyetini gösteren önemli yardımlardır. Mübadele ile Osmanlı ekonomisinde önemli bir payı bulunan Gayrimüslimlerin ülkeden ayrılmasının bıraktığı olumsuz etki özellikle de Cumhuriyet'in ilk yıllarında belirgin olmuştur. Özellikle tarımda olmak üzere ticaret ve sanayi alanlarında etkin bir yer alan gayrimüslimlerin ülkeden ayrılmaları ülke

⁶⁰Özçelik ve Tuncer, *a.g.m.*, s. 256-257.

⁶¹Toplamda on iskân mntikasına ayrılan Türkiye içerisinde Balıkesir, üçüncü iskân bölgesinin merkezi olarak belirlenmiştir. Eda Özcan, "Ahali Mübadelesi ve Yardımların İstanbul Örneği", *ÇTTAD*, IX/20-21, 2010 Bahar-Güz, s. 63,70.

ekonomisine ciddi anlamda zarar vermiş, ayrıca mübadele neticesinde gelenlerin de gidenler kadar sayısının çok olmaması ve nitelikli olmamaları ekonomide kaçınılmaz bir duraklama yaşanmasına sebep olmuştur. Fakat gerek Rumeli'den gelmiş olan halk gerekse Anadolu halkı ekonomide yaşanan bu durgunluğun kısa sürede atlatılması için elinden gelen çabayı göstermiş ve el birliğiyle ülke topraklarını işlemeye girişmişlerdir.

Lozan Barış Antlaşması'nın getirdiği ülke ekonomisi için önem arz eden gelişmelerden biri de gümrük vergileri konusunda görülmüştür. Görüşmelerde yeni devletin uygulayacağı gümrük vergileri hususu önemli tartışmalar yaşanmasına neden olmuştur. Başta İngiltere ve Fransa olmak üzere diğer devletlerin de ortak talebiyle karşı karşıya kalmış olan Türkiye gümrük vergilerinde istediği şekilde düzenleme yapabilme iznini ancak 1929 yılından itibaren geçerli olmak üzere elde edebilmiştir. 1929 yılına kadar ise 1 Eylül 1916 tarihli ve çoğunluğu özel nitelikli gümrük vergilerinden oluşan tarifeler geçerliliğini korumuştur. Gümrük vergileri hususundaki söz konusu kısıtlamalar 24 Ağustos 1928 tarihinde sona ermiş ve devlet 1929'dan itibaren korumacı bir politika izlemeye yönelmiştir⁶². 1929 yılına kadar geçerli olan uygulamanın etkisi dış ticaret endekslerinde de kendisini göstermiş ve 1923'den 1929'a kadar geçen sürede Türkiye'nin ithalat miktarı, ihracat miktarının üzerinde bir seviyede olmuştur. 1929 yılına kadarki dönemde yapılan ihracatın ise büyük çoğunluğu şüphesiz tarım ürünlerinden oluşmuştur. "Tütün, kuru üzüm, pamuk, incir, fındık, yün, afyon ve yumurta ihracatın 1924'te % 70,8'ini, 1925'te % 64,5'ini, 1926'da % 72,2'sini, 1927'de % 59,8'ini, 1928'de % 67,6'sını ve 1929'da ise % 60,1'ini oluşturmuştur⁶³. Lozan Barış Antlaşması denildiğinde akla ilk gelen siyasi bir antlaşma olduğu olsa da aynı zamanda Lozan Antlaşması Türkiye için önemli ekonomik nitelikler içeren bir antlaşma olmuştur.

Lozan Antlaşması bağımsız bir Türk devletinin varlığının bütün dünya tarafından kabul edildiği bir antlaşma olması bakımından önem arz etmektedir. Antlaşmadan kısa süre sonra 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet'in ilanı ile artık Türkiye için yaraların sarılacağı ve çağdaş uygarlıklar seviyesine ulaşabilmek, dünyaya ayak uydurabilmek amacıyla bir dizi girişimlerin gerçekleştirileceği bir dönem

⁶²Koraltürk, *a.g.m.*, s. 582-583; Metin Toprak, "Osmanlı'dan Devreden Kriz Potansiyeli ve Tek Parti Dönemi Ekonomik Krizleri", *Türkler*, C. 17, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 604.

⁶³Koraltürk, *a.g.m.*, s. 583-584.

başlamıştır. Cumhuriyetin ilanının ertesi günü kurulmuş olan ilk hükümette görev alan Mustafa Necati o dönemde ülkenin içinde bulunduğu iktisadi durumu şu sözlerle ifade etmiştir:

“Her yer haraptı. Barınacak sığınak bile yoktu. Evler yıkılmış, yollar geçilmez hale gelmişti. Halk en basit vasıtalarından da mahrumdu. El sanatlarını genellikle temsil eden Gayr-i Türk nüfus ortada yoktu. Halk her şeyi devletten beklemek mecburiyetindeydi. Vergiler çok ağırdı ve mükellefin bu vergileri ödemesi çok zordu. Devletin başka geliri de yoktu. Bir fasit daire içinde olduğumuzu görmemek mümkün değildi...”⁶⁴* Böyle bir ortamda yapılacak ilk iş ekonominin temel kaynağı konumundaki tarımsal alanda ortaya çıkmış olan bozulmaları düzeltmek ve ciddi oranda gerilemiş olan üretim miktarını hiç olmazsa savaş öncesindeki seviyeye çekebilmektir. Yeni kurulmuş olan hükümet tarım alanındaki iş gücü eksikliğinin bilincinde olduğundan bu hususta bir takım girişimlerde bulunmuştur. İlk yıllarda öncelikli amaç, tarımsal alandaki iş gücü açığını kapatmak ve bu sayede tarımsal üretim miktarını arttırmak olmuştur. 1924 yılında kabul edilmiş olan kanun doğrultusunda;

- “Bir çift öküzü olan çiftçi en az yüz dönüm toprak işlemekle yükümlü tutulmuş,
- Savaş yetimleri, dulları ve sakatlarına ait topraklarda her köylüye haftada bir gün çalışma şartı getirilmiş,
- Devlete ait teşebbüslerde sermayenin ilk beş bin lirası için en az iki yüz elli dönüm ilave her bin lira için de yirmi beş dönüm toprak işlenmesi zorunlu tutulmuş,
- Belediye meclislerine çiftçiye Ziraat Bankası kanalıyla tarım makine ve aletlerini sağlamada yardımcı olma görevi verilmiştir.”⁶⁵

Tarım sektörünün ülkeyi kalkındırmada öncelikli sektör olarak seçilmesi ve tarımsal üretimin arttırılması amacıyla özellikle 1923-1929 yılları arasında izlenmiş

*Fasit daire: Kısır döngü

⁶⁴Bahaeddin Yediyıldız (ed.), *Atatürk'ten Günümüze Türkiye Ekonomisi*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 2002, s. 18.

⁶⁵Mehmet Öztürk, *Tek Parti Dönemi (1923-1945) Tarım Politikalarında Devletçilik*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010, s. 55.

politikalar doğrultusunda bu dönemde tarım alanında küçümsenmeyecek bir gelişme yaşanmış ve tarım alanında % 10'un üzerinde bir büyüme hızına ulaşılmıştır.

2.2.4. Tarım Kesimine Yönelik Düzenlemeler

Cumhuriyetin kurulduğu dönemde Türkiye nüfusu toplamda 13.6 milyon, köylerde yaşayan nüfus ise 10.3 milyon olarak tespit edilmiştir. Köyün idari olarak bir varlık kazandığı tarih ise şüphesiz ki 1924 yılı olmuştur. 1924 yılında yürürlüğe girmiş olan “442 Sayılı Köy Kanunu⁶⁶” ile köyün tanımı yapılmış ve ilk defa köye tüzel bir kişilik kazandırılmıştır. Doksan yedi madde ve on bölümden meydana gelen Köy Kanunu'nun birinci maddesine göre, “nüfusu 2000'den aşağı olan yurlara köy denir; yedinci maddesine göre ise, köy bir yerden bir yere götürülebilen veya götürülemeyen mallara sahip olan ve işbu kanun ile kendisine verilen işleri yapan başlı başına bir varlıktır. Buna (şahsı manevi) denir.” Köylere geniş yetkiler tanıyan bu kanun aynı zamanda halkın büyük çoğunluğunu oluşturan köylüleri çağdaş medeniyetler düzeyinin üzerine çıkarma arzusunun somut bir örneği olmuştur. Devlet bu kanunla “ideal köy” modelini ortaya atmış ve bu doğrultuda Batı Anadolu'da “Numune Köyler” oluşturulmuş, “Antalya, İzmir, Manisa, Mersin, Samsun, Bilecik ve Ankara'da altmış dokuz tane numune köy” kurulmuştur⁶⁷. Bu adım neticesinde bile Hükümetin köy ve köylü meselesini politikasının en temelini yerleştirdiği anlaşılmaktadır.

2.2.4.1. Aşar Uygulamasının Sonu

İzmir İktisat Kongresi'nde çiftçilerin dile getirdiği en önemli isteklerinden biri şüphesiz üzerlerinde ağır bir yük olan aşar vergisinin kaldırılması olmuştur. Kökleri çok eskiye dayanan bu verginin uygulanmasında ciddi anlamda suiistimaller yaşanmıştı. Tanzimat'ın ilanından hemen sonra 1840 yılında yapılan bir düzenleme ile aşar vergisinin miktarı (onda bir şeklinde) standart hale getirilmiş fakat üreticiler

⁶⁶Zeki Doğan, Seçkin Arslan ve Ayberk Nuri Berkman, “Türkiye’de Tarım Sektörünün İktisadi Gelişimi ve Sorunları: Tarihsel Bir Bakış”, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 1, Ocak 2015, s. 33; 442 sayılı Köy Kanunu, *Düstur*, 3. Tertip, C. 5, s. 696.

⁶⁷Sabrina Kayıkcı, “Cumhuriyet’in Kuruluşundan Günümüze Kadar Köye ve Köylüye Yönelik Olarak İzlenen Politikalar”, *Türk İdare Dergisi*, S. 448, Eylül 2005, s. 69; Türkan Başyigit, “Türkiye’de Kırsal Kalkınma Politikaları (1923-1950)”, *Türkler*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 688.

üzerinde ağır bir yük unsuru olarak yerini korumuştur⁶⁸. Aşar vergisinin miktarı ve tahsilatı konusunda ciddi sorunlar söz konusu olmuş, üretici köylüler mültezimlerin ağır baskılarına maruz kalmışlardı. Aşar vergisinin kaldırılmasıyla hem aracı konumundaki mültezimlerden kurtulan üreticinin rahat bir nefes alması hem de bu sayede ürün fiyatlarının düşmesi ve tarımsal üretim miktarının artması amaçlanmıştır. Ayrıca bu yolla köylünün rejime olan güveni de kazanılmak istenmiştir. Çünkü bu vergiye göre köylü her ne felaketle (don, kuraklık, çekirge salgını vb.) karşılaşır karşılaşırsa aşarını ödemekle yükümlü tutulmakta idi. Üretici köylülerin üzerinde yüzyıllarca ağır bir yük olarak varlığını korumuş olan bu vergi bizzat Mustafa Kemal'in emriyle çıkarılan 552 sayılı yasa ile 17 Şubat 1925 tarihinde kaldırılmıştır⁶⁹.

Bilindiği üzere Aşar vergisi devletin önemli gelir kaynaklarından biriydi ve bu verginin kaldırılması 1925 yılı bütçesinde % 15,4 gibi bir açık verilmesine yol açmıştır. Söz konusu verginin kaldırılması ile ortaya çıkacak zararı karşılamak ve devlete gelir sağlamak amacıyla Osmanlıdan kalmış olan özellikle de şeker, kibritle, ispirto gibi sanayi ürünlerinin oluşturduğu tekelleri millileştirme yoluna gidilmiştir⁷⁰. Aşar vergisinin kaldırılmasının en önemli etkisinden biri ise aynı olarak verilmekte olan bu verginin ortadan kalkıp artık tarım alanında alınacak bütün vergilerin parasal vergi şeklinde alınması kararı olmuştur. Böylece toplumun önemli bir kesimini oluşturan köylüler de para ekonomisine geçiş yapmış ve dolayısıyla tarımsal ürünler de pazara yönelik üretilmeye başlanmıştır. Aşarın kaldırıldığı tarihten sonra yurt gezilerine çıkan Mustafa Kemal'e çiftçiler duydukları memnuniyeti dile getirmişler ve kendisini gittiği yerlerde sevgi gösterileriyle karşılamışlardı. Köylüler açısından aşarın kaldırılışının ne kadar önemli olduğunu, 1925 yılının Ekim ayında Dumlupınar'ın Turak istasyonunda gece geç saatlerde kendisini karşılamak üzere toplanan köylüler ile Mustafa Kemal arasında geçen şu konuşma net bir şekilde göstermektedir:

“-Nasılsınız, eyi misiniz? Böyle gece vakti zahmet ettiniz.

-Eyiiz Paşa Hazretleri, sizi görmekle çok sevindik.

⁶⁸Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kırıralı, TTK Yayınları, Ankara, 1998, s. 461; Ziya Karamürsel, *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, TTK Yayınları, Ankara, 1989, s. 168.

⁶⁹Koraltürk, *a.g.m.*, s. 585; Öztürk ve Yıldırım, *a.g.m.*, s. 158; 552 Sayılı Aşarın İlgası ile Yerine İkame Edilecek Mahsulatı Araziye Vergisi Hakkında Kanun, *Düstur*, 3. Tertip, C. 6, s. 99.

⁷⁰Dilek Göze Kaya ve Ayşe Durgun, “1923-1938 Dönemi Atatürk'ün Maliye Politikaları: Bütçe ve Vergi Uygulamaları”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 19, Mayıs 2009, s. 237; Ahmet Kal'a, “Cumhuriyet Ekonomisinde İlk Dönem Gelişmeler (1923-1939)”, *Yeni Türkiye Dergisi*, S. 23-24, Cumhuriyet Özel Sayısı V, 1998, s. 3307.

-Bu sene hasılatınız nasıldır? Memnun musunuz?

-Hasılatımız pek eyidir. Memnunuz Paşa Hazretleri.

-Zaten uğradığım her yerdeki halk da hasılattan memnuniyetini söylediği için ben de memnunum. Nasıl mültezimlerin kalkması eyi oldu, değil mi?

-Çok şükür Paşa Hazretleri, mültezim belasından kurtulduk, bize işkence eden kalmadı.

-Biliyor musunuz, aşar kalkmaz diye söyleyenler olmuştu. Hatta aşar şer'idir, onun kalkması şeriatın kalkması demektir diye işaata bulunmuşlardı; size de bunu söyleyenler oldu mu?

-Evet söyleyenler oldu.

-Demek işittiniz?

-Evet işittik.

-Halbuki işte görüyorsunuz ve memnuniyetle söylüyorsunuz ki, Türkiye'de aşar kalktı. Bu sözlerin ne kadar yalan olduğunu ve bunu söyleyenlerin ne kadar yalancı olduğunu gördünüz ve anladınız değil mi?

-Evet gördük ve anladık Paşa Hazretleri. ”⁷¹

Anlaşıldığı üzere köylü uzun yıllardır altında ezildiği vergiden kurtulmuş, derin bir nefes almış ayrıca da yeni rejime bu reform niteliğindeki adımdan ötürü minnettar kalmıştır. Hükümet ise aşar vergisinden doğan kaybı önlemek için sonraki dönemde vergiler koyma yoluna gitse de aşar vergisinin ortadan kalkması köylü için hayati sayılabilecek bir adım olmuştur. Tarımın ne kadar önemli olduğunu gösteren en büyük delillerden birisi de şüphesiz daha Cumhuriyet bile ilan edilmeden BMM kurulur kurulmaz ertesini gün çıkarılan kanundur. 24 Nisan 1920 tarihinde kabul edilen “Ağnam Resmi Kanunu” ile hayvanlar vergisinin eskisi gibi dört kat olarak alınması kararlaştırılmıştır⁷². Kabul edilen bu kanun aynı zamanda BMM'nin çıkarmış olduğu ilk kanun olması bakımından da önem arz etmektedir.

2.2.4.2. Tarımda Özel Mülkiyet Hususunda Yaşanan Gelişmeler

Toprakta özel mülkiyet hususunda ilk düzenlemeler Osmanlı döneminde 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi ile yaşanmıştır. Bu husustaki hakları güvenceye alma ve

⁷¹Tezel, a.g.e., s. 374-375.

⁷²1 Sayılı Ağnam Resminin Sabıkı Misillü Dört Misli Olarak İstifası Hakkında Kanun, *Düstur*, 3. Tertip, C. 1, s. 1.

yaygınlaştırma girişimleri devam etmiş, 1924 Anayasasının ilgili hükümleriyle birlikte (74. Madde) özel mülklerin kamulaştırılması zorlaşmış, kamulaştırma şartı olarak arazinin bedelinin peşin olarak ödenmesi getirilmiştir. Yine 1924 yılında çıkarılan “Kadastro Kanunu” da toprak üzerinde özel mülkiyet hakkını pekiştirmeye yönelik bir adım olmuştur. Bu konudaki en önemli gelişme ise 1926 yılında İsviçre’den alınıp uyarlanmış olan “Medeni Kanun”un kabulüyle yaşanmıştır. Özel mülkiyetin hukuksal zemine oturtulması Türkiye Cumhuriyeti için köklü sayılabilecek reformlardan birisidir.

Ancak bu gelişmenin etkisi özellikle Doğu ve Güneydoğu bölgeleri için aksine bir seyir göstermiş, o bölgelerdeki büyük topraklar üzerinde denetim sahibi olan güçlü aileler kolaylıkla denetimleri altındaki toprakları tam sahip statüsüyle tapuya kaydettirebilmişlerdir. Bu durum yeni rejimi bölgedeki güçlü toprak ağalarıyla adeta bir mücadeleye zorlamış, hükümet hem bu güçlü toprak ağalarının denetimi altında ezilen köylüleri rahatlatmak hem de 1925 yılında baş gösteren Şeyh Sait Ayaklanmasına verdikleri destekten ötürü bu toprak ağalarının, aşiret beylerinin gücünü kırmak istemiştir⁷³.

Cumhuriyetin kuruluş devirlerinde zirai yapıda görülen en önemli özellik, küçük üretici konumundaki köylülerin büyük bir kısmının geçim seviyesinin çok altında olduğu ve köylülerin yüzde seksen beş gibi bir oranının sahip oldukları küçük araziler üzerinde tamamen kendi ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla üretim yapmalarıdır. Bu nedenle köylüler pazar ekonomisine de uzak kalmışlar ve ortakçılık ilişkisinden ötürü ürünlerini büyük toprak sahipleriyle paylaşmak zorunda kalmışlardır. İşte böyle bir yapı içinde hükümet gerek büyük toprak sahiplerinin gücünü kırmak gerekse topraksız köylülere toprak sağlamak maksadıyla 1927 ve 1929 yıllarında toprak dağıtımını ile ilgili kanunlar çıkararak toprak dağıtımına yoluna gitmiştir. Çoğu Doğu illerinde olmak üzere hükümet 1923 ile 1934 yılları arasında topraksız köylülere ve ülkeye yerleşmiş olan göçmenlere 711.000 hektar toprak dağıtmıştır⁷⁴. Konuyla ilgili Başvekil İsmet (İnönü) Paşa’nın 1929 yılında yaptığı konuşmasındaki sözleri şöyledir:

⁷³Tezel, *a.g.e.*, s. 371; Lewis, *a.g.e.*, s. 461-462.

⁷⁴Zeki Çevik, “Cumhuriyet Türkiye’si’nde Toprak Reformu ve Uygulamaları”, *Türkler*, C. 17, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 679; Lewis, *a.g.e.*, s. 462.

*“İşledikleri arazi kendi malları olmayan vatandaşları toprak sahibi yapmak için bu sene bazı şark vilayetlerinde işe başladık. Bizim bu işte mesleğimiz, topraksız köylüye kendi malı yapacağımız tarlasında çalışmak imkânı hazırlamaktır. Bunun haricinde büyük çiftlik işletmekte olan gayret ve servet sahiplerine dokunmak şöyle dursun aksine bunların da iyi çalıştıklarını ve kazandıklarını görmekten memnun oluruz.”*⁷⁵ Aslında büyük çoğunluğu Doğu’da dağıtılan bu toprakların bölgedeki büyük toprak sahiplerinin nüfuzunu kırmak maksadıyla yapılması dolayısıyla, uygulamanın tarımsal üretim kaygılarından daha ziyade siyasi kaygılarla gerçekleştirildiğini gözler önüne sermektedir. Zaten bu girişimler toprak sorunu için kökten bir çözüm olmamış, sıkıntılar devam etmiştir.

2.2.4.3. Kooperatifleşme Teşebbüsleri ve Tarımsal Kredi Sorunu

Gerek Aşar gibi ağır bir verginin ortadan kalkması gerekse Medeni Kanun ile birlikte özel mülkiyetin resmen kabul edilmesiyle köylüler açısından üretimi teşvik edici bir ortam doğmuştu. Ancak köylülerin karşılaştığı büyük güçlüklerden biri de tarımsal kredi konusuydu. Osmanlıdan Cumhuriyete miras kalan kurumlardan biri de Ziraat Bankası olmuştur. Banka Cumhuriyet’in ilk yıllarında adeta iflas noktasına gelmiş, hükümet Ziraat Bankasını ayakta tutabilmek için bütçeden banka sermayesine destek yapmış ve bunu öncelikli bir mesele olarak görmüştü. Ancak her türlü desteğe rağmen köylüler açısından Ziraat Bankası kaynakları bakımından yeterli olmamıştı.

Cumhuriyetin ilanından sonra Ziraat Bankası’nın tarımla uğraşan kesime vermiş olduğu kredi hacminde artış görülmüş ancak bankanın verdiği kredilerin büyük çoğunluğunu yine ticari krediler oluşturmuştur. Ayrıca bankadan kolaylıkla kredi alabilenler ile bankaya herhangi bir güvence gösteremeyip kredi alamayan küçük üreticiler arasında bir nevi tefecilik benzeri ilişkiler kurulmuştur. Hükümet üreticileri hem tefecilerin elinden kurtarmak hem de onlara kredi desteği sağlamak amacıyla 1924 yılında “İtibarı Zirai Birliği Kanunu”nu çıkararak 1929 yılından itibaren kurulacak olan “Zirai Kredi Kooperatifleri”ne de zemin hazırlamıştır⁷⁶.

Kooperatifçiliğin geliştirilmesi maksadıyla ilk girişim ise kanundan bir yıl önce 1923 yılında Cumhuriyet ilan edilmeden İktisat Vekâleti tarafından çıkarılmış olan

⁷⁵Bilsay Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1987, s. 157.

⁷⁶Tezel, *a.g.e.*, s. 408-410; 498 Sayılı İtibarı Zirai Birliği Kanunu, *Düstur*, 3. Tertip, C. 5, s. 1090.

197 maddelik “İstihsal, Alım ve Satım Ortaklık Kooperatifleri Nizamnamesi” ile atılmıştır. Söz konusu nizamnamede, kooperatifin kuruluşu, amacı, sermayesi, görevleri, yetkileri, alım-satım ve üretim işleri gibi konular detaylı bir şekilde ele alınmıştır. 1929 yılından önce “Ödemiş Tütün Mahsulleri Kooperatifi (1924), Bursa Halk Tütünleri Kooperatifi (1925), Yeşil Bursa Tütün Ortaklığı (1925), Hendek Tütün Kooperatifi (1925), İzmit Tütüncüler Kooperatifi (1925), Bergama Tütün Mahsulleri Kooperatifi (1927), Tire Kazası Çiftçiler Kooperatifi (1927), Demirci Tasarruf Kooperatif Şirketi (1927), Samsun Tütün Mahsulleri Kooperatif Şirketi (1928), Uşak ve Köyleri Çiftçiler Birliği (1928), Çeşme Tütün Mahsulleri Birliği (1928) ve Manisa Üzüm Mahsulleri Kooperatif Ortaklığı (1928)” gibi kooperatifler kurulmuş ancak bunlar uzun soluklu olmamıştır. Bu kooperatiflerin büyük çoğunluğu önemli bir ihracat ürünü olan tütün üretimine destek olmak amacıyla kurulmuş olup, üreticilere kredi konusunda kolaylıklar sağlamak amacı güdülmüştür. Ancak Cumhuriyetin ilanından 1929 yılına kadar geçen dönemde “Zirai Kredi Kooperatifleri” gerek Ziraat Bankası’nın tarımsal kredi konusunda yeterli olacağı düşüncesi gerekse dağınık bir şekilde var olan küçük köylü işletmeleri ve nüfus azlığı gibi hususlar neticesinde gerekli gelişmeyi gösterememişlerdir⁷⁷. 1923-1929 yılları arasında tarımsal kredi konusunda en önemli destek şüphesiz Ziraat Bankası tarafından sağlanmıştır. Tablo 6’da da bu yıllar arasında Ziraat Bankası’nın vermiş olduğu kredi miktarları görülmektedir.

Tablo 6: Ziraat Bankası Kredileri, 1923-1929 (Cari Fiyatlarla, Bin TL)

Yıl	Ziraat Bankası Kredileri	Yıllık Artış Yüzde	Ziraat Bankası Kredileri Toplam Krediler Oranı Yüzde
1923	8.037	--	--
1924	17.040	112,0	61,1
1925	19.937	17,0	31,4
1926	20.492	2,8	37,7
1927	20.376	-0,6	21,4
1928	26.806	31,6	25,5
1929	27.176	1,4	21,4

Kaynak: Öztürk ve Yıldırım, *a.g.m.*, s. 159.

⁷⁷Nureddin Hazar, *Kooperatifçilik Tarihi*, Ankara: Tarım Kredi Kooperatifleri Yardımlaşma Birliği Yayını, 1970, s. 258; H. Cevahir Kayam, *Türkiye’de Tarım Politikaları (1928-1938)*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1997, s. 38-40.

Tarımsal kredi konusunda yürütücü konumundaki Ziraat Bankası'nın desteği yeterli görülmemiş bu nedenle 1929 yılında ülke genelinde Zirai Kredi Kooperatiflerinin gelişmesini ve yaygınlaşmasını sağlamak amacıyla "Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu" çıkarılmıştır. Bu kanun ile yüz haneden ve nüfusu beş yüzden aşağı olmayan bir veya birkaç köyle kasaba, şehir çiftçileri ve zirai mahsul üreticilerine yalnız bu kanunun hükümlerine bağlı kalmak ve Ziraat Bankası'nın izni ve İktisat Vekâletinin onayı alınmak suretiyle zirai kredi kooperatifleri kurma hakkı verilmiştir. Kanuna göre kooperatiflere borcu olan ortaklar ürünlerini kooperatifin izni olmadan satamazdı ve bu kooperatiflerin denetim ve kontrolünden Ziraat Bankası sorumlu tutulmuştu. Kanunda ayrıca kredi kooperatiflerinin verecekleri borçların, ortakların işçi ücretleri, tohumluk, gübre, ilaçlar ve zirai aletler ile çift hayvanı temini gibi kısa süreli üretim masraflarının sağlanmasına mahsus olacağı belirtilmiştir. Kanunda köy kredi kooperatiflerinde bir ortağa verilecek borç miktarı beş yüz lirayı, kasaba ve şehir kooperatiflerinde ise bin lirayı aşmayacak şekilde belirtilmiş, daha yüksek miktardaki borç verme işleminden ise Ziraat Bankası sorumlu tutulmuştur⁷⁸. Kredi kooperatiflerinin ve Ziraat Bankasının tarımsal üretim üzerindeki etkisi yadsınamaz ancak yeterli düzeyde olmadığından sonraki yıllarda tarımsal kredi sorununa daha kapsamlı bir çözüm olması gayesiyle 1935 yılında Tarım Kredi Kooperatiflerinin kurulduğu görülmüştür.

2.2.4.4. Makineleşmeyi Teşvik ve Tarım Alanında Yaşanan Diğer Gelişmeler

Ülkenin en önemli gelir kaynağı olan tarıma özel bir önem verilmiş, üretimin modern tekniklerle yapılması ve artırılması için daha Cumhuriyet bile ilan edilmeden girişimlerde bulunulmuştu. Tarımda makineleşmeye önem verilmesinde etkili olan önemli nedenlerden biri de şüphesiz ki azalan ülke nüfusudur. Hükümetin tarımda makineleşmeyi teşvik politikası özellikle büyük arazi sahibi çiftçilere yönelik bir politika olmuştur. Zaten 1920'li yılların başlarına bakıldığında tarımda makine kullanımının büyük arazi sahiplerince uygulandığı ve bu arazilerde üretimde motorlu pulluk, buharlı pulluk ve demir pulluklar kullanıldığı tespit edilmiştir. Hükümet makineleşmeyi teşvik amacıyla 1923 yılında, tarımsal üretimde makine kullanan

⁷⁸1470 Sayılı Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu, *Düstur*, 3. Tertip, C. 10, s. 1527.

üreticilere yakıt, yağ vb. giderler üzerinden alınmakta olan gümrük ve tüketim vergilerini geri ödemeye başlamış dolayısıyla bu uygulama en çok büyük toprak sahibi çiftçilerin işine yaramıştı. 1926-1929 yılları arasında üretimde makine kullanan büyük çiftçilere geri ödenen vergi miktarı toplamda 6.3 milyon TL olmuştur. Fakat 1929 yılında patlak veren “Büyük Dünya Buhranı” neticesinde hükümet 1930 yılında bu uygulamayı kaldırmıştır. 1924 yılında ülkedeki traktör sayısı 500, 1930 yılında ise 2000 olarak tespit edilmiştir⁷⁹.

Tarımda makine kullanımını yaygınlaştırmak maksadıyla hükümet almış olduğu traktörleri büyük arazi sahiplerine kiralama yoluna gitmiş, devlet tarafından 54 traktör İç ve Doğu Anadolu bölgesine olmak üzere geri kalan traktörler Ege, Marmara ve Akdeniz bölgelerine kiralanmış, bu bölgelerdeki iller arasında en çok traktör ise pamuk üretiminin yaygın olduğu Adana iline kiralanmıştı. “Ayrıca 1925 yılında Ziraat Bankası tarafından Tarsuslu üreticilere elli adet Fordson traktör dağıtılmıştır.” Fakat Büyük Dünya Buhranı neticesinde gerek traktör gerekse diğer tarım makinelerine sahip çiftçilere tazminatları ödenmek suretiyle bu teşvik uygulaması da 1930 yılında son bulmuştur⁸⁰. Anlaşıldığı üzere tarımda makine kullanımı umulduğu gibi yaygınlaşmamış yalnızca belli çevrelerle sınırlı kalmıştır.

Tarım alanında yaşanan diğer gelişmelere baktığımızda, ekonominin neredeyse tamamının tarıma dayalı olduğu ülkede ilk defa 1927 yılında tarım sayımı gerçekleştirilmiş olduğu görülmektedir. “1927 yılının Ekim ayında gerçekleştirilen bu sayım; çiftçi aileleri, ekili alanlar, üretim miktar ve değeri ile hayvanlar, tarım alet ve makinelerini içine alan bir kapsamda uygulanmıştır.”⁸¹ 1927 yılında yapılan bu sayım neticesinde ülkedeki traktör, harman makinesi, tırmık gibi tarım makinelerinin toplamda 15.200 civarında olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bu sayım sonuçlarında dikkati çeken bir diğer nokta da ülkedeki ekili arazi miktarı olmuştur. “Sayım sonuçlarına göre, ekili arazi miktarı 43.683 bin dönüm civarındadır. Ancak ekili alanlar, tarıma elverişli toprakların sadece yedide biri oranındadır.”⁸²

⁷⁹Ertuğrul Tokdemir, *Türkiye’de Tarımsal Yapı (1923-1933)*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Yayını, 1988, s. 21; Tezel, *a.g.e.*, s. 417-418.

⁸⁰Oya Köymen, *Kapitalizm ve Köylülük*, İstanbul: Yordam Kitap, 2008, s. 118.

⁸¹Yurdakul Saçlı, *Türkiye’de Tarım İstatistikleri*, Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, 2009, s. 12.

⁸²Çevik, *a.g.m.*, s. 679-680; Öztürk ve Yıldırım, *a.g.m.*, s. 158.

Tarımda makineleşme dışında gübre ve sulama konusunda da büyük eksiklikler olduğu görülmüş olup bu hususlarda da girişimlerde bulunulmuştur. Osmanlıdan beri kullanılmakta olan hayvan gübreleri aynı zamanda yakacak olarak da kullanıldığından üreticiler gübreleme konusunda ciddi sıkıntılara maruz kalmışlardı. Suni gübre kullanımı 1924 yılında 404 ton, 1926 yılında ise 1.582 ton ile sınırlı kalmıştı ki bu da tarımda verimliliği azaltan önemli etkenlerden biri olarak yer almaktadır. Sulama konusunda da hükümet 1928 yılına kadar ciddi bir girişimde bulunmamış ancak şiddetli kurak geçen 1927 ve 1928 yıllarından sonra devlet bu konuya da önem vermek zorunda kalmıştı. Nitekim 1929 yılı Mayıs ayında çıkartılan bir kanunla, hükümete sulama projelerinde kullanılmak suretiyle birkaç sene içinde 100 milyon TL harcama izni verilmiştir. Fakat bu kanun uygulamada başarıya ulaşamamıştır⁸³. Tüm bunlar tarımsal üretimin aslında tamamen doğa koşullarına bağlı yapıldığını göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Tablo 7: Verim Miktarı (Kg/Hektar)

Yıl	Buğday	Arpa	Mısır	Kuru Fasulye	Mercimek	Nohut
1925	344	1.450	1.102	374	393	645
1926	697	937	1.121	1.169	868	940
1927	546	623	740	424	441	437
1928	577	579	1.220	684	264	530
1929	980	1.231	1.344	1.498	663	979
1930	921	1.015	1.244	1.069	577	841

Kaynak: Çavdar, *a.g.e.*, s. 199-200.

1927 yılı neredeyse tüm ürünler için aynı etkiyi göstermiş, üretimde verimlilik en düşük seviyelere ulaşmış ancak tarım ekonomide en önemli alan olarak yerini korumuştur. Yine bu dönemde devlet tarımsal eğitime büyük önem vermiş ve Cumhuriyetin ilanı bile beklenmeden bununla ilgili bir kanun çıkarılmıştı. 1922 yılında çıkarılan kanunla on iki merkezde “Orta Ziraat Okulları” açılmıştır⁸⁴. Bu okulların yönetimi ve mali desteği Ziraat Bankası tarafından sağlanırken, eğitim şekli ve programlarının kontrolü ise İktisat Vekâletine bırakılmıştır. İki yıllık süre zarfında bu Ziraat Okulları İzmir, Kepsut, Bursa, Edirne, Konya, Ankara, Adana, Erzincan,

⁸³Tezel, *a.g.e.*, s. 420-421;

⁸⁴254 Sayılı Türkiye Dâhilinde Açılmış ve Açılacak Mıntika Ziraat Mekteplerinin Ziraat Bankası Tarafından İdaresine Dair Kanun, *Düstur*, 3. Tertip, C. 3, s. 116.

Çorum, Erzurum, Kastamonu ve Sivas gibi şehirlerde açılmıştır. Ayrıca Adana, Ankara ve Halkalı’da da Ziraat Makinist Okulları kurulmuştur.

Ayrıca tarımsal eğitim verilmesi maksadıyla 1927 yılında “Ziraat Tedrisatının İslahı Kanunu” çıkarılarak, Ankara’da Yüksek Ziraat ve Yüksek Baytar Okulları ve Enstitüleri kurulmuştur. Bunun yanında Bursa, Edirne, Antalya, Erzincan ve Diyarbakır’da “İpekböcekçiliği Enstitüsü” ile “İpekböcekçiliği Okulları” açılmıştır. İklim koşullarının üretimdeki kaçınılmaz etkisinden dolayı çeşitli bölgelerde meteoroloji istasyonları kurulmuştur. Teknik personel yetiştirmek ve zirai eğitim vermek amacıyla kurulmuş olan orta ziraat okulları ile Halkalı Ziraat Mektebi 1928 yılında geçici olarak kapatılmış ve bu okullarda öğretmenlik yapanlar da modern usulleri öğrenmeleri ve yeni bilgiler edinmeleri amacıyla büyük çoğunluğu Almanya’ya olmak üzere Avrupa’daki çeşitli ülkelere gönderilmiştir. Aynı yıl, 1924 yılında İktisat Vekâletinden müstakil hale getirilerek kurulmuş olan Ziraat Vekâleti de yine İktisat Vekâletiyle birleştirilmiştir⁸⁵.

Tablo 8: Tarım Okullarındaki Öğrenci Sayısı (1923-1930)

Yıllar	Orta Dereceli Okullar	Yüksek Okullar
1923-1924	2.258	171
1925-1926	1.009	169
1929-1930	222	39

Kaynak: Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 414.

Çiftçilere yönelik uygulanmaya çalışılan politikalardan biri de tohum ıslahı ile ilgili olmuştur. Hükümet üreticilerin ellerindeki tohumların ıslah edilerek ürün kalitesinin ve veriminin artırılması için girişimlerde bulunmuştur. 1925 yılında çıkarılan kanun ile “her çeşit tohum ve fidanların bedava dağıtımı, devlet elinde bulunan bazı arazilerin fidanlık yapılması için Vilayet Hususi İdareleri ile Ziraat Vekâletine verilmesi sağlanmıştır.”⁸⁶ Sonraki yıllarda yine bu konuda devletin çeşitli girişimleri olduğu bilinmektedir. 1925 yılında çıkarılmış olan kanun akabinde ve tohum ıslah çalışmalarına verilen önem doğrultusunda 1926 yılında Eskişehir

⁸⁵Başıyigit, *a.g.m.*, s. 689-690.

⁸⁶Aykanat, *a.g.t.*, s. 40; 682 Sayılı Her Nevi Fidan Ve Tohumları Meccanen Tevzii Ve Devlet Uhdesinde Bulunan Arazinin Fidanlık İhdası İçin Ziraat Vekaletine Ve İdare-i Hususiyelere Bila Bedel Tefvizi Hakkında Kanun, *Düstur*, 3. Tertip, C. 7, s. 116.

Sazova’da Ziraat Vekâletine bağılı bir tohum ıslah istasyonu oluşturulmuş ve ardından Ankara, Edirne, Adapazarı ve Adana’da da tohum ıslah istasyonları kurulmuştur⁸⁷.

Bu dönemde bir de çiftçilere örnek oluşturacak nitelikte bizzat Mustafa Kemal’in emriyle çiftlikler kurulduğu görülmüştür. Kurulacak çiftlik için şehir olarak Ankara seçilmesi ise aynı zamanda Mustafa Kemal’in halka vermek istediğı bir mesaj olarak da yorumlanmıştır. Yunus Nadi’ye göre Mustafa Kemal, *“bu toprak bu kadar kısırca kabahat tabiatıtan ziyade insanın olmalıdır. Tabiat nispetle burada az verimli bile olsa zaten insan denilen mahlûkun medeniyeti tabiata karşı muvaffakiyetle mücadelesinin neticesi değil midir? Bu kurak ve kıraç görünen Ankara’yı bütün Anadolu yaylası için numune olacak veçhile bir yeşilliğe boğmak medeni vazifesini yapmakiğim lazımdır.”*⁸⁸ gibi bir düşünceye sahipti. Mustafa Kemal bizzat başta “Ankara’da Orman Çiftliğı (Orman, Yağmurbaba, Balgat, Macun, Güvercinlik, Tahar, Etimesut, Çakırlar çiftliklerinden oluşan), Yalova’da Millet ve Baltacı çiftlikleri, Dört Yol’da portakal bahçesi ile Karabasmak Çiftliğı, Silifke’de Tekir ve Şövalye çiftlikleri ve Tarsus’ta Piloğlu Çiftliğı”ni kurmuş ve daha sonra kurmuş olduğı bu çiftlikleri Hazineye bağışlamıştır.

Atatürk döneminde ayrıca ulaşım konusunda da önemli gelişmeler yaşanmış, demiryolu yapımına büyük önem verilmişti. Ulaşım zorluklarından ötürü kapalı bir ekonomik yapı içinde yer alan köylüler için önemli atılımlardan biri de budur. Bu dönemde II. Meşrutiyet döneminden beri uygulanmaya çalışılan “milli bankacılık politikası” sürdürülmüş ve çeşitli bankalar kurulmuştur. Ülkede sanayinin gelişmesi için 1913 tarihli kanun düzenlenerek 1927 yılında “Teşvik-i Sanayi Kanunu” kabul edilmiştir. Dünyadaki ekonomik gelişmelerin takibi ve ülkedeki iktisat politikalarının geliştirilmesi maksadıyla hükümet tarafından 1927 yılında “Âli İktisat Meclisi” kurulmuştur. Yine bu dönemde sanayileşme hedefine paralel olarak tarıma dayalı bir sanayi oluşturmak için çeşitli adımlar atılmış, şeker fabrikalarına özel haklar verilmiştir. 1926 yılında Uşak ve Alpullu Şeker Fabrikaları kurulmuş, bir yıl sonra da Bünyan Dokuma Fabrikası açılmıştır. Ayrıca Rize’de çay sanayi kurulmasına öncülük

⁸⁷Aykanat, *a.g.t.*, s. 41.

⁸⁸Öztoprak, *a.g.e.*, s. 30.

edecek örnek bahçeler oluşturulmuştur. Osmanlıdan miras kalan Tütün Rejisi'ne de 1925 yılında son verilmiş, tütün üzerinde devlet tekeli oluşturulmuştur⁸⁹.

Bir tarım ülkesi konumundaki Türkiye'de ve devralınan Osmanlı İmparatorluğu'nda tarımsal üretimde en önemli ürün olarak hububat yer almış, ülkede yapılan tarımsal üretimin % 85'inin hububat üretiminde meydana geldiği tespit edilmiştir. Hububat gerek her türlü arazide ve iklim koşullarında yetiştirilebildiğinden gerekse temel besin maddesi olduğundan tarımsal üretimde birincil öneme sahip ürün olarak değerini korumakta idi. I. Dünya Savaşı öncesinde ülkedeki hububat politikasına bakıldığında, Anadolu yaptığı üretimle kendi ihtiyacını karşılayabilmiş ancak İstanbul, İzmir gibi büyük kentler buğday ihtiyacının bir kısmını Anadolu'dan diğer büyük bir kısmını ise Balkan ülkelerinden ithal ederek sağlayabilmiştir. Fakat I. Dünya Savaşı ithal yolla hububat ihtiyacını karşılayan büyük kentlere zarar vermiş ve bu kentlerin ihtiyacı Anadolu'da yetiştirilen hububatın İstanbul'a getirilmesi suretiyle temin edilmeye çalışılmıştır. Anadolu ile ulaşım konusunda da ciddi eksiklikler olduğundan savaştan sonra Türkiye'de hububat ithal politikası 1929 yılına kadar var olmuş, hükümetin uygulamış olduğu doğru tarım politikaları neticesinde ülke buğday ithal politikasından ancak 1930 yılında kurtulabilmiştir. Türkiye'nin kendini hububat ithalinden kurtarmasında, Lozan Antlaşması hükümleri doğrultusunda 1929 yılından itibaren uygulamaya başladığı yeni gümrük politikalarının da büyük etkisi olmuştur. Hükümet hububat ithaline karşı uyguladığı yüksek gümrük vergisi gibi uygulamalarla hububat üretimini teşvike çalışmıştır⁹⁰. Uygulanan bu doğru politikalar neticesinde 1930 yılından itibaren yeni bir dönem başlamıştır. 1929 yılı içinde tarım alanında yapılan çalışmalarla ilgili dönemin İktisat Vekâleti Müsteşarı İhsan Abidin Bey'in beyanı doğrultusunda şu gelişmeler tespit edilmiştir:

“Almanya'dan getirilen çavdar tohumlarından üç yüz kilosu Ankara İslah İstasyonu ve Gazi Orman Çiftliği'ne denenmek üzere verilmiş, İtalya'dan da iki ton erken yetişen Mentana tipi buğday getirilerek Adana, Mersin, Antep, Maraş, Eskişehir, Ankara, Halkalı ve Edirne'ye gönderilmiştir. Anadolu'da kışlık arpa tarımını geliştirmek için Ankara'nın muhtelif kazalarına Eskişehir ve Edirne'den kışlık arpa

⁸⁹Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, C. 1, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1998, s. 371; Ali Ata Yiğit, “Türkiye'nin Tarıma Dayalı Sanayi Politikası”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, C. 13, S. 2, 2012, s. 321-323.

⁹⁰Bedrettin Kolaç, “Türkiye'de Hububat Politikaları (1923-1950)”, *Türkler*, C. 17, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 660-661.

getirilmiştir. Gülcülüğü ile meşhur olan Isparta’da bir gül fidanlığı oluşturulmuş, Kayseri’nin meşhur olan yoncasından da bin kilo toplanarak suni çayır yetiştirilmesi gayesiyle 17 ayrı vilayete gönderilmiştir. Antalya ve Adana civarında şeker kamışı yetiştirilmesi için Mısır’dan yirmi beş sandık kamış getirilmiş, bunun için Adana Ziraat Mektebi’nde bir istasyon kurulmuş ve Fransa’dan bir şeker kamışı uzmanı getirilmiştir. Kocaeli’nden bin tane meyve fidanı toplanarak halka dağıtılmış, soya adı verilen cin fasulyenin ülkemizde yetiştirilmesi için Avusturya’dan ve Macaristan’dan bin kilo tohum getirilmiştir. Adana Tohum Islah İstasyonu’nda piyasada beğenilmiş olan pamuk tohumlarından yetiştirilerek 1929 senesi içerisinde on dört bin kilo tohum dağıtılmıştır. Pendik Serumhanesi hayvan vebasına karşı beş bin yedi yüz üç, Erzincan Serumhanesi ise dört bin sekiz yüz altı litre serum üretmiş, 1929 yılında yapılan incelemeler doğrultusunda bin altı yüz kırk üç köyde çeşitli hayvan hastalıkları tespit edilmiş, yüz doksan beş bin tane gerekli yüz yetmiş sekiz bin tane de lazım olacağı düşüncesiyle tedbir amaçlı aşı ve serum yapılmıştır.”⁹¹ Yapılan bu çalışmaların tamamının 1923-1929 yılları arası döneme damgasını vuran milli iktisat politikası çerçevesinde tarımı geliştirebilmek gayesiyle gerçekleştirildiği şüphe götürmez bir gerçektir. Ülkenin en önemli gelir kaynaklarından tarım sektörü gayri safi milli hâsıla içinde tarım ve sanayi dışındaki diğer sektörleri kapsayan Hizmetler sektöründen sonra ikinci sırada yer almış ve önemini korumuştur.

Tablo 9: Temel Sektörlerin Gayri Safi Milli Hâsıla İçindeki Payları (1948 Sabit Fiyatlarıyla – Yüzde Olarak)

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1923	43.1	10.6	67.4
1924	47.8	8.5	60.8
1925	44.7	8.9	64.2
1926	49.9	8.7	58.8
1927	39.5	11.9	72.3
1928	42.4	10.6	68.2
1929	49.8	9.1	59.3

Kaynak: Çavdar, *a.g.e.*, s. 219.

Tarım sektörü, ülke nüfusunun önemli bir kısmının kırsal nüfustan meydana geldiği ve sadece temel gıda maddesi değil aynı zamanda büyük bir geçim kaynağı olduğu da hesaba katıldığında bu sektöre yönelik politikalar yaratılması da zorunlu olmuştur. 1923-1929 yılları arasında takip edilen politikalara baktığımızda, öncelikli

⁹¹Aykanat, *a.g.t.*, s. 59-60.

hedef uzun süren bir savaş döneminin yarattığı etki neticesinde düşen tarımsal üretim miktarını arttırmaktı.

Tarımsal üretimi arttırmaya yönelik atılan en önemli adım, şüphesiz köylünün üzerinde ağır bir yük olan Aşar vergisinin kaldırılması olmuştur. Bunun yanında köy kanunu ile köye ilk defa tüzel bir kişilik kazandırılırken, toprak mülkiyeti hususunda da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemde uygulanan politikaların temeli İzmir İktisat Kongresi doğrultusunda kabul edilen “milli iktisat” esasına dayanmış ve liberal nitelikte iktisat politikaları takip edilmiştir. Tohum ıslah çalışmaları, örnek çiftlikler kurulması, zirai eğitim veren okulların açılması, kooperatifleşme çabaları, vergi muafiyetleri, tarım alet ve makinelerine destek sağlanarak makineleşme teşviki gibi ciddi girişimlerde bulunulmuştur. Ancak makineleşme hususundaki gelişmeler sınırlı kalmış, ülke geneline yayılamamış, tarımda sulama ve kredi sorunlarına da kesin bir çözüm getirilememiştir. 1923-1929 yılları arasında takip edilen tarım politikaları neticesinde tarımsal kesime yönelik bütün sorunlar giderilemese de tarımsal üretimde gözle görülür bir artış olduğu da unutulmamalıdır. 1929 yılında patlak veren “Büyük Dünya Buhranı” ise hem dünyayı hem de Türkiye’yi etkilemiş ve devleti yeni bir politikaya mecbur bırakmıştır.

2.3. Atatürk Dönemi Devletçilik Politikası ve Uygulamaları (1929-1938)

1923-1929 yılları arasında uygulanan iktisat politikaları genel kabule göre liberal iktisat politikaları olarak nitelendirilmiş ancak özel sektörün istemediği ya da altından kalkamadığı durumlarda, devletin korumacı-destekçi konumunda yer alması hatta bazı durumlarda direkt müdahalesi de söz konusu olmuştur. Devletin bu dönemdeki asıl amacı şüphesiz milli ve bağımsız bir ekonomik yapı oluşturmaktır. Aslında bu dönemi liberal politikaların ağırlıklı olduğu bir karma ekonomi dönemi olarak nitelendirmek yanlış olmaz.

2.3.1. Büyük Dünya Buhranı ve Türkiye’ye Etkileri

1929 yılı bütün dünyada ekonomik anlamda adeta bir çöküşün yaşandığı yıl olması itibarıyla önem arz etmektedir. Bu bunalım kapitalizmin merkezi konumundaki “Wall Street Borsası”nın çöküşüyle başlamış ve tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Bunalımın nedenlerine bakıldığında, temelinin I. Dünya Savaşı’na dayandığını söylemek yanlış olmasa gerek. Çünkü bu savaş tüm dünyayı etkisi altına almış ve ülke ekonomilerinde telafisi uzun yıllar alacak sonuçlar doğurmuştu. Nitekim savaşta

yaşanan nüfus kaybı ve bunun doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan üretim düşüşü en somut göstergedir. Söz konusu yıllarda ABD tüm ülkelere borç veren ancak borçlarını zamanında alamayan bir görünüm sergilemekte ki bu da gün geçtikçe ABD ekonomisini zora sokmaktaydı. ABD borsasındaki talep artışına dayalı ortaya çıkan fiyat yükselişi bunalımın bir başka nedeniydi. Ancak bu krizin bütün dünyayı etkilemesindeki tek sebep şüphesiz ki iktisadi durumlar (Borsadaki çöküş, bankaların yetersizliği vb.) değildir. Aynı zamanda üretimde yeri tartışılmayacak konumda olan tarımsal üretim fazlalığının yarattığı kriz buhranın en mühim sebeplerinden birisidir. Buğday tarımsal alandaki krizde başı çeken ürün olmakla birlikte yaşanan sıkıntılar yalnız buğdayla sınırlı olmayıp tüm tarım ürünlerini etkisi altına almıştır⁹². Bunalımın etkisiyle ortaya çıkan işsizlik ve buna bağlı olarak gelişen fakirleşme oranı gün geçtikçe artmış neredeyse bütün ABD'yi kuşatmıştır. ABD'nin evrensel düzendeki iktisadi önemi sebebiyle uluslararası ticarete de ciddi anlamda bir duraksama meydana gelmiş, devletlerin paralarının değerini düşürme yoluna gittikleri görülmüştür. Türkiye de Türk Lirasının değerine yönelik bir kanun çıkartarak parasını korumaya çalışmış, gerek ithalat gerekse ihracatta korumacı bir politika uygulanmaya başlanmıştır. Yine buhranın da etkisiyle ülkenin tamamen ithalata dayalı tüketim mallarının artık ülkede üretilmesi gerektiği vurgulanmış ve bu doğrultuda bir sanayileşme teşebbüsleri başlamıştır. Aynı dönemde ithal mallara karşı yerli üretimi teşvik etmek, yerli malı kullanımını ve tasarrufu yaygınlaştırmak maksadıyla da girişimlerde bulunulmuştur⁹³. Devletin ithalata sınırlandırma getirip, yatırımlara yönelmesine ortam hazırlayan önemli etkenlerden biri de, Büyük Buhran ile aynı yıl son bulmuş olan Lozan Antlaşması'nın gümrüklerle ilgili hususu idi⁹⁴.

1929 bunalımından sonra hükümet tarafından 1930 yılında Türk parasının değerini korumak ve döviz piyasasının tek elden kontrolünü sağlamak gibi gayelerle "Merkez Bankası" kurulmuştu. 1929 krizi her sektöre zarar vermiş, birçok şirket iflas etmiş, tarım alanında da krizin etkisi büyük olmuştur. Şirketlerin iflasıyla geçimlik üretim tipine yönelen köylüler de krizden paylarına düşeni almışlardı. Söz konusu dönemde tüm dünyada buğday fiyatları düşmüş, tarım sektöründe adeta bir duraklama

⁹²Erhan Duman, *Krizlerin Anatomisi: 1929 Ekonomik Buhranı ve 2008 Küresel Krizi'nin Karşılaştırılması*, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Karaman, 2011, s. 50,60-61.

⁹³Jacques Nere, *1929 Krizi*, çev.: Vamık Toprak, Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, 1980, s. 192; Çavdar, *a.g.e.*, s. 227-228,244-245.

⁹⁴İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İstanbul: Can Yayınları, 2007, s. 269.

evresi başlamıştır. Türkiye’de de durum benzer şekilde gelişmiş, bir yanda buğday fiyatları düşerken diğer taraftan hükümet tarafından tarım kesimine yönelik konulan vergiler neticesinde köylüler ya topraklarından ayrılmış ya da büyük toprak sahiplerinin boyunduruğu altına girmişlerdi. Neticede tarımsal üretimde azalmalar ve fiyatlardaki düşüş de kaçınılmaz olmuştur. “1929-1934 yılları arasında, 1 kg buğdayın fiyatı 12,6 kuruştan 3,6 kuruşa, pamuğun fiyatı 62,3 kuruştan 33,1 kuruşa, fındığın fiyatı ise 37,1 kuruştan 16,4 kuruşa kadar düşmüştür.”⁹⁵ İhraçta önemli payı bulunan ürünlerin fiyatlarındaki düşüş ekonomik anlamda ciddi sıkıntılar doğurmuş ve 1929 krizinin Türkiye’ye verdiği zarar hükümeti yeni bir iktisadi politika arayışına mecbur bırakmıştır. Ülke ekonomisinin ciddi anlamda dara düştüğü 1929 yılında, ekonomik anlamda büyük bir girişimde bulunularak “Yıllık Milli Gelir Hesapları” hazırlanmaya başlanmıştır. Reform niteliğindeki bu adımla, ülkenin durumu ve geleceği hakkında analizler yapılarak fikir sahibi olunması amaçlanmıştır.

2.3.2. İktisadi Kaygıların Siyasi Yansıması: Serbest Cumhuriyet Fırkası

Ekonomik anlamda ciddi sıkıntıların yaşandığı bir ortamda kurulmuş olan “Serbest Cumhuriyet Fırkası”nı ekonomik kaygıların adeta siyasal hayata bir yansıması olarak nitelendirmek yanlış olmaz. Özellikle 1927-1930 yılları arasında “tek parti iktidarı” niteliği taşıyan CHF hükümetinin ülkenin kalkınmasına yeterli olacak seviyede ekonomik ve siyasal politikalar geliştirememesi sonucu toplumun bütün kesimlerinde CHF’ye karşı bir memnuniyetsizlik başlamış ve bu memnuniyetsizlik 1930 yılında patlama noktasına ulaşmıştır.

Ekonomik alanda, önceki bölümde detaylı bir şekilde ele alınan, 1925 yılında kaldırılan Aşar Vergisi’nin bütçede yarattığı boşluğu doldurmak için çıkarılmış olan İstihlak Vergileri ve yine aynı şekilde 1926 yılında kaldırılan Temettü Vergisi’nin yerine getirilen Kazanç Vergisi gibi vergiler gerek kentlerde yaşayan nüfusun gerekse kırsal kesimde yaşayan nüfusun vergi yükünü arttırmış ve bu vergiler halk arasında memnuniyetsizliğe yol açarken hükümete karşı da ilk tepkilerin oluşmasına neden olmuştur. 1929 bunalımı ise zaten zor durumda bulunan Türkiye ekonomisini çökme noktasına getirmiştir. Bunalım sebebiyle ihraç ürünlerine olan talep durmuş, en önemli ihraç maddesi durumundaki olan tarımsal ürünlerin fiyatlarında hem ülke içinde hem de ülke dışında yaşanan düşme neticesinde, ülke nüfusunun büyük bir çoğunluğunu

⁹⁵Çağlar Keyder, *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999, s. 136/140-142.

oluşturan tarım kesiminin gelirinde ciddi anlamda azalma meydana gelmiş, tarımsal üretimi arttırmak maksadıyla kredi almış olan üreticiler borçlarını ödeyememişler ve köylü adeta sefaletle karşı karşıya kalmıştır⁹⁶. 1929 bunalımı, bu bunalımın ülkedeki meydana getirdiği olumsuz etkilere karşı bir politika geliştiremediği gerekçesiyle hükümete yönelik daha önce ortaya çıkmış olan memnuniyetsizliğin artmasına sebep olmuştur.

Siyasal bakımdan ise, 1927-1930 yılları arasında CHF halktan kopuk bir görünüm sergilemiştir. “CHF; halk dışında, dar bir bürokrat hizbi ile bu hizbe ancak seçim ve menfaat bağlantıları olan mahalli fakat sınırlı bir taşralı zengin eşraftan oluşmaya başlamıştır. Merkezde veya taşrada partili olmak gelecekte menfaat veya kariyer bekleyen insan demek olmuş, CHF dar bir klik haline gelmiştir.”⁹⁷ 1927-1930 yılları arasında ülkeyi Batılı devletler seviyesine getirmeyi amaçlayan idarecilerin sahip olduğu görüntünün bu modelle uyuşmayacak ölçüde otoriter olması, Batı'nın Türkiye hakkında olumsuz bir görüş sahibi olmasına yol açmıştır.

Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmadan kısa bir süre önce Yalova'da görüşmüş olan Mustafa Kemal ile Fethi Bey arasında geçen konuşmada, Mustafa Kemal Fethi Bey'e, ülkenin ekonomik durumunun yabancı ülkeler tarafından nasıl görüldüğünü sormuş ve Fethi Bey'in cevabı da şu şekilde olmuştur: “*Hariçten mali ve iktisadi vaziyetimiz pek fena görülüyor. Harici borçlar için yapılan itilâfname üzerinden az zaman geçtikten sonra hükümetin borçları vermeyeceğim demesi, mali itibarımızı fena halde sarsmıştır. İtimadın bu suretle kaybolması diğer işlerimize de tesir edecek ve hususi müessesata açılan krediler duracaktır. Diğer cihetten görüyorum ki hükümet mali kabiliyetimizle gayri mütenasip büyük masraflara girmiştir. Vergiler bu yüzden tezyit olunmuştur. Bütün teşebbüs erbabı ancak maişetini temin etmek ve vergisini verebilmek için çalışmaktadır. Memlekette iş yapmak için lazım gelen sermaye kimsede kalmamıştır. Parasızlık, fakrı zaruret yüz göstermiştir.*”⁹⁸ “Mustafa Kemal'in durumun çaresini sorması üzerine mecliste serbest bir tartışma ortamının var olması gerektiğini belirtmiştir.”⁹⁹ Mustafa Kemal'in ülke hakkındaki bu olumsuz imajı değiştirme ve ülke içindeki memnuniyetsizlikleri bir nebze de olsa giderebilme

⁹⁶Esat Çelebi, “Atatürk'ün Ekonomik Reformları ve Türkiye Ekonomisine Etkileri (1923-2002)”, Doğu Üniversitesi Dergisi, C. 3, S. 1, Ocak 2002, s. 23; Abdülhamit Avşar, *Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1998, s. 43.

⁹⁷Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam (1922-1938)*, Cilt. III, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2011, s. 364.

⁹⁸İhsan Sabri Balkaya, *Ali Fethi Okyar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005, s. 95.

⁹⁹Cemal Kutay, *Üç Devirde Bir Adam-Fethi Okyar*, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1980, s. 386.

gayesinin bir sonucu olarak “Serbest Cumhuriyet Fırkası”nın kurulduğu bilinen bir gerçektir. Mustafa Kemal’in isteği ve bizzat desteğiyle kurulmuş olan SCF’ye Mustafa Kemal fırkanın kuruluşu esnasında para yardımında bile bulunmuştur. Serbest Cumhuriyet Fırkası 12 Ağustos 1930 tarihinde İstanbul Valiliği’ne yapılan başvuru ile resmen kurulmuştur.¹⁰⁰.

Konumuz açısından parti programının maddelerinde yer alan görüşler ise şu şekildedir: “Vergilerin alımındaki yolsuzlukların giderilmesi, vergi oranlarının halkın dayanma gücünü aşmayacak bir düzeye indirilmesi, Devlet gelirlerinin yararlı şekilde harcanmasına dikkat edilmesi; büyük bayındırlık işlerindeki harcamaların tek bir kuşağa yükletilmesinden kaçınılması. Paranın değerini saptayan önlemlerin tez elden alınması ve yabancı sermayeye yol açılması. Vatandaşların mali ve ekonomik girişimlerine ve geçimini sağlama çabalarına engel olan hükümet müdahalelerinin kabul edilmeyeceği. Kişilerin gücünün yetersiz görüldüğü yerde ise devletçiliğe gidileceği, rüşvet ve suiistimallerle kıyasıya mücadele edileceği.”¹⁰¹

Yeni partiyi Halk Fırkası’ndan ayıran en önemli fark, ekonomi ile ilgili görüşlerinde ortaya çıkmıştır. Fırka liberalizmi şiddetle savunmuş ve fırkanın temsilcisi konumundaki isimler “özel girişime ve yabancı sermayeye geniş serbestlik tanınmasını, devlet tekellerine son verilmesini istemişler; vergilerin ağır ve haksız olduğunu, vergilerin toplanmasında yolsuzluklar yapıldığını, demiryolları yapımı için ayrılan bütçenin halka büyük külfet yüklediğini kimi kurumlarda anayasaya aykırı maddeler bulunduğunu”¹⁰² bile iddia etmişlerdir.

“SCF, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik koşullar nedeniyle kısa süren siyasi yaşamında genel olarak yukarıda da belirtildiği üzere, hükümete ekonomik sorunlar üzerinde eleştiri getiren bir parti niteliği arz etmiş, siyasal konular çok fazla tartışma konusu yapılmamıştır. SCF’nin kendisini liberal bir parti olarak nitelendirmesine

¹⁰⁰Serap Tabak, “Serbest Cumhuriyet Fırkası”, *Türkler*, C. 16, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 555; İlk merkezini Taksim’de açmış olan partinin yönetim kadrosu ise şu şekilde oluşmuştu: “Başkan; Fethi Okyar, Genel Sekreter; Nuri Conker, Üyeler; Ahmet Ağaoğlu, Tahsin Uzer, Mehmet Emin Yurdakul, Naküyiddin, Seniha, Haydar, İbrahim, Galip, Refik, İsmail, Süreyya İlmen. Genel yöneticilerin hepsi de milletvekili idiler. Reşit Galip ile Ali Haydar da partiye katılan milletvekillerindendi. Böylece milletvekili sayısı on dörde çıkan yeni parti sesini TBMM’de de duyurmak olanağına kavuşmuştu”. Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi- III Yeni Türkiye’nin Oluşumu Birinci Bölüm (1923-1938)*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1995, s. 297.

¹⁰¹ “Yeni bir siyasal partinin kurulması, ülkenin politika anlayışında yeni bir dönemin başladığının işareti sayılmıştı. Bu nedenle başka partilerin kurulması yoluna gidilmişti. SCF’den yaklaşık bir buçuk ay sonra Edirne’de Türkiye Cumhuriyeti Amele ve Çiftçi Partisi, arkasından Adana’da Ahali Cumhuriyet Partisi kurulmuş, böylece kısa sürede parti sayısı dörde çıkmıştı.” Turan, *a.g.e.*, s. 297-298.

¹⁰²Alpay Kabacalı, *Bilinmeyen Yönleriyle Cumhuriyet Tarihi*, İstanbul: Creative Yayıncılık, 2004, s. 83-84.

rağmen hükümete yaptığı eleştiriler neticesinde toplumsal parti imajı kazanmış, toplum kesimleri arasında desteğin hızla arttığı bir parti konumuna gelmiştir.”¹⁰³ Kısa bir süre sonra da parti çeşitli nedenlerle kendini fesh etme yoluna gitmiş ve siyasi hayatta yeniden tek partili dönem başlamıştır.

1924-1925 yıllarında faaliyet göstermiş olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ise tamamen Mustafa Kemal’e karşı olan kimseler tarafından siyasal amaçlarla kurulmuştur. Ayrıca TCF’nin aksine “güdümlü bir muhalefet” adımı olarak nitelendirilen SCF dışında 1930 yılında önemli bir etkinliği bulunmayan üç partinin daha oluşumu tespit edilmiştir:

“Ahalî Cumhuriyet Fırkası: Abdülkadir Kemali Bey tarafından, 26 Eylül 1930 tarihinde Adana’da kurulmuş olup, program ve tüzüğü de yayınlanan partinin en önemli özelliği kurucusunun şahsına bağlı ve nüfuz sahasından çıkmamış olmasıdır. Parti sadece Maraş gibi güney illerinde örgütlenebilmiştir. Üç aydan az bir süre yaşayabilen parti, katıldığı belediye seçimlerinde başarı gösterememiş ve Bakanlar Kurulu kararıyla 21 Aralık 1930 tarihinde kapatılmıştır.

Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi: 29 Eylül 1930 tarihinde Edirne’de Mimar Kazım Tahsin Bey tarafından kurulmak istenmiş, ancak partinin faaliyetine hükümet tarafından izin verilmemiştir.

Layık Cumhuriyetçi İşçi ve Çiftçi Fırkası: 1930 yılındaki bu üç parti girişiminden sonra, 1931 yılında Arif Oruç tarafından kurulmak istenmiştir. SCF’nin kapatılmasından altı ay sonra, Haziran 1931’de yapılan bu girişim sonuçsuz kalmıştır.”¹⁰⁴

2.3.3. Devletçiliğe Geçiş ve CHF’nin Parti Programında Devletçilik

Devletçilik üzerine tartışmaların artmasında şüphesiz 1929 krizinin ve 1930 yılında kurulmuş olan SCF deneyiminin etkisi büyüktür. Artık 1923-1929 yılları arasında devletin genel olarak takip ettiği liberal politikalara karşı bakış açısı değişmeye başlamış ve ekonomik hayatta devletin daha aktif bir şekilde yer alması gerektiği sıkça dillendirilmeye başlanmıştır. Devletin iktisadi hayata müdahalesine dair, 1929 yılında İsmet Paşa’nın yerli malları haftası sebebiyle yaptığı konuşmada

¹⁰³“Toplumun SCF’ye desteğinin hızla arttığının en önemli göstergesi Fethi Bey’in İzmir’e yaptığı gezidir. Nitekim bu gezi SCF’nin feshine kadar devam eden sürecin başlamasına neden olmuştur.” Kazım Özalp, *Atatürk’ten Anılar*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1992, s. 4.

¹⁰⁴Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, İstanbul: Boyut Kitapları, 1998, s. 122-123.

belirgin işaretler görülmüştür: “*Milli iktisat bahsinde açıktan ve kendi kendini yemekten kurtulmak, sonra aktif bir iktisadi inkişafa girmek, hükümetçe ve milletçe birçok teşkilat ve içtimai tedbirlere lüzum gösteriyor. Hükümet teşkilatının ve milli teşekküllerin iktisadın her sahasında müdahaleleri zaruri görülüyor. Bizim takip edeceğimiz yol... mütemadiyen kendimizi teçhiz etmek ve... ferdi ve çaresiz kalan müstahsil ve müstehliklerimiz teşkilatlarla takviye etmeye çalışmaktır. Hatta ...kendilerini ferdiyetçi ve liberal zannedenlerin bile bir zaruret karşısında hükümetin ...yardım için teşkilatları olmamasından şikayet etmeleri manidar değil midir? Bu ...sebeplerdir ki hükümetin memleket iktisadiyatına her sahada yardımcı müdahalesi lazımdır.*”¹⁰⁵ Yine kısa süreli SCF deneyimi ve buhranın toplumda yarattığı hoşnutsuzluğun tespiti için Gazi Mustafa Kemal’in CHF içinden üst düzey isimlerle birlikte çıktığı uzun yurt gezisi de hükümetin devletçilik politikasına yönelişinin önemli bir gerekçesi olarak görülmelidir. SCF’nin resmen kapatılışının hemen ertesi günü (18 Kasım 1930) başlayan bu gezi 4 Mart 1931 tarihine kadar sürmüştü¹⁰⁶ ve ülkede yaşanan bunalımın bizzat yerinde görülmesi bakımından ayrı bir önem arz etmektedir.

Söz konusu dönemde toplumun içinde bulunduğu şartları Mustafa Kemal’le birlikte bizzat gezide yer almış olan Ahmet Hamdi Başar’ın sözleri gözler önüne sermektedir: “*...Hadisenin rakamla ifadesi insanı korkutuyor. 360 okka çavdar ekmiş, 44 lira tohum parası vermiş. 3.140 okka hasılatı 2 kuruş 10 paradan satmış eline 70 lira geçmiş. Hâlbuki adamcağız orakçıya 42 lira vermiş, daha 25 lira da masrafı var. Bunlar eklenirse sade masraf 111 lira, hasılat 70 lira. Şimdi bu köylüden ayrıca 12 lira yol vergisi, 15 lira da arazi vergisi isteniyor, 2.5 lira da ev için verecek. İki öküzü var. Bunların çiftini evvelsi sene 360 liraya almış. Bunları satmaya mecbur; fakat birine 20 lira, ötekine 10 liradan fazla veren yok.*” Mustafa Kemal’in ise gezi ile ilgili kısaca izlenimi şöyledir: “*Bunalyorum çocuk, büyük bir ıstırap içinde bulunuyorum. Görüyorsun ya, her gittiğimiz yerde, mütemadiyen dert ve şikâyet dinliyoruz. Her taraf, derin bir yokluk, maddi manevi perişanlık içinde, ferahlatıcı pek az şeye rastlıyoruz. Memleketin hakiki durumu ne yazık ki bu*”¹⁰⁷ Böylesine olumsuz

¹⁰⁵Korkut Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, Ankara: İmge Kitabevi, 2006, s. 85.

¹⁰⁶Mehmet Önder, *Atatürk’ün Yurt Gezileri*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1975, s. 164; “Gezi için belirlenen güzergâh gerek iktisadi gerekse siyasi açıdan önem taşımaktadır. Seçilen yerlerin özellikle ülkenin pazar ekonomisine açılmış ve SCF’nin güçlü olduğu yerler olması dikkati çekmektedir.” Kayam, *a.g.t.*, s. 61.

¹⁰⁷Çavdar, *a.g.e.*, s. 246.

koşulların hâkim olduğu bir ortamda yalnızca özel teşebbüs ve sermaye desteği ile iktisadi kalkınmanın gerçekleşmesi imkânsız olduğundan devletin bizzat yatırımlar yapması ve özel sektöre girişimler konusunda özendirici bir ortam oluşturması kaçınılmazdı. Yani aslında devletin ekonomik hayata müdahalesi dönemin yarattığı bir zorunluluk olarak da nitelendirilebilir.

Unutulmaması gereken ise, söz konusu dönemde devletçilik fikrinin bizzat Mustafa Kemal'in de ifade ettiği gibi ideolojik kökenli değil tamamen ekonomik bir mecburiyetin sonucu olmasıdır. Mustafa Kemal'in ifadesiyle;

“Türkiye'nin uyguladığı devletçilik sistemi 19. yüzyıldan beri sosyalizm teorilerinin ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu, Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye has bir sistemdir. Devletçiliğin bizce anlamı şudur: Fertlerin özel girişkenliklerini ve faaliyetlerini esas tutmak fakat büyük bir ulusun bütün ihtiyaçlarını birçok şeylerin yapılmadığını göz önünde tutarak, ülke ekonomisini devletin eline almak. Bizim izlediğimiz bu yol, görüldüğü gibi Liberalizm'den başka bir sistemdir.”¹⁰⁸

Böyle bir devletçilik fikri karma ekonomi düşüncesinin ta kendisiydi. Toplumun temel ihtiyaçları dışındaki endüstriyel ve ticari girişimlerin pazar ekonomisi şartlarına uygun bir biçimde kurulup işletilmesini ve vakti geldiğinde özel teşebbüslere devrini öngören bu anlayışta devlet kalkınmada öncü olarak tanınmaktadır. Karma ekonomi olarak kabul gören bu dönemde özel sektör ile devlet birbirini tamamlayıcı unsurlar olarak görülmüştür. Atatürk'ün devletçilik politikasının aslında tam bağımsızlık düşüncesinin bir tamamlayıcısı olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Daha önce de bahsedildiği üzere, Mustafa Kemal siyasi bağımsızlığın ancak iktisadi bağımsızlıkla gerçekleşebileceğini iyi bildiğinden kuruluştan itibaren iktisadi bağımsızlığa büyük önem vermişti. Yani Atatürk'ün devletçilik fikri iki temel amaç üzerine oluşmuştu: “İktisadi Bağımsızlık” ve “Hızlı Kalkınma”¹⁰⁹. Yapılan araştırmalardan da görüldüğü üzere Türkiye'de devletçiliğin politika olarak ne zaman uygulanmaya başlandığı konusunda tam bir fikir birliği söz konusu değildir. Ancak

¹⁰⁸Necdet Serin, “Atatürk'ün İktisadi Politika Anlayışı”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C. 1, S. 2, 1988, s. 220-221; “Aslında dünyadaki gelişmeler de o yıllarda devletçilik ilkesinin uygulanmasını zorunlu kılmaktaydı. ‘Laissez Faire’ci liberal ekonomi politikaları ABD başta olmak üzere gelişmiş Batı ülkelerinde başarısızlığa uğrayarak büyük bir ekonomik bunalıma düşmüştü. Dünya ekonomisi, tarihinin en ağır ekonomik krizini yaşarken, Türkiye, Atatürk'ün akılcı ekonomi politikaları sayesinde bu buhranı en hafif biçimde atlattır.” Haluk Bilgesay, “Atatürk'ün Ekonomi Anlayışı ve Planlı Kalkınma”, *Türk İdare Dergisi*, S. 453, Aralık 2006, s. 129-130.

¹⁰⁹Mustafa Aysan, *Atatürk'ün Ekonomi Politikası*, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2000, s. 35; Hasan Sabır, “Atatürk'ün Ekonomi Anlayışı”, *Sayıştay Dergisi*, S. 62, 2006, s. 15.

genel kabule göre, 1923-1929 arası dönemde devlet özel teşebbüsleri serbest bırakmış yalnızca teşvikler aracılığıyla ve imkânları dâhilinde yardımcı olmuştur.

1929-1932 yılları arası ise, devletin büyük bunalımın da etkisiyle kısmen de olsa öncü rolünü üstlendiği ve teşvikin yerini dayatmaların almaya başladığı yıllardır. 1932 yılından itibaren ise devlet iktisadi hayatta aktif olarak yer almıştır. Bir politika olarak devletçiliğin ilk defa ifade edilişi ise, İsmet İnönü tarafından Sivas'ta 1930 yılı Ağustos ayındadır. Ardından 1931 yılı Ocak ayında da Mustafa Kemal tarafından İzmir'de devletçilik üzerine bir konuşma gerçekleşmiş ve Devletçilik ilk defa CHF programının bir ögesi olarak ifade edilmiştir¹¹⁰. Devletçilik, temel ilkelerden biri olarak Anayasa'ya 5 Şubat 1937 tarihinde 3115 sayılı kanun¹¹¹ ile girmiştir. Devletçiliğin tarım politikalarına nasıl yansıdığı ise detaylı bir biçimde ilerleyen bölümlerde ele alınacaktır.

2.3.3.1. Devletçilik Üzerine Tartışmalara Bir Örnek: Kadrocular

Büyük Dünya Buhranıyla birlikte artık liberal ekonomik yaklaşımdan kopulmuş ve adeta zorunlu bir devletçilik dönemi başlamıştı. İşte böyle bir ortamda ortaya çıkan “Kadro” dergisi de dönemin yarattığı bir arayıştan başka bir şey değildi. “İlk sayısı 1932 yılının Ocak ayında yayımlanan derginin kurucuları şunlardı: Şevket Süreyya (Aydemir), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), İsmail Hüsrev (Tökin), M. Şevki (Yazman), Burhan Asaf (Belge). Bu isimlerin arasında Yakup Kadri diğer kadroculardan farklı bir konumdadır. Yakup Kadri, sol ve Marksizm kökenli olmayan tek Kadrocludur. Manisa'nın tanınmış ailelerinden Karaosmanoğulları'ndan olan Yakup Kadri, 1889'da Kahire'de doğmuş, daha sonra Manisa'ya gelmiştir. Edebiyat alınındaki çalışmaları ağırlıklı olmakla beraber onun hayatındaki büyük değişiklik Anadolu'ya geçip Milli Mücadele'ye katılmasıyla başlamıştır.”¹¹² Çalışmanın asıl konusu itibarıyla bakıldığında, “Kadrocuların iktisadi yaklaşımını net bir biçimde ortaya çıkaran yazı Vedat Nedim Tör'ün *'Müstemleke İktisadiyatından Millet İktisadiyatına'* başlıklı yazısıdır. Bu yazıdaki şu düşünceler önemlidir: *'Harp sonu*

¹¹⁰Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, C. III, çev.: Babür Kuzucu, İstanbul: Belge Yayınları, 2005, s. 123; “Mustafa Kemal Atatürk'ün CHF programının bir unsuru olarak gösterdiği Devletçilik 1931 yılının Mayıs ayında CHF'nin üçüncü büyük kongresi toplandığı sırada ele alındı. CHF için kabul edilen program, firkanın altı temel ilkesini bu arada devletçiliği de kapsıyordu.” Öztürk, *a.g.t.*, s. 12-13.

¹¹¹İlgili kanun metni için bkz. *Düster*, 3. Tertip, C. 8, s. 307.

¹¹²Çavdar, a.g.e., s. 232; Temuçin Faik Ertan, *Kadroculuk ve Kadro Hareketi (Görüşler, Yorumlar, Değerlendirmeler)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994, s. 40-41.

iktisadiyatının üç büyük meselesi var. Birincisi, Kapitalist iktisat sistemi yerine komünist iktisat sistemini kurmak. Bunu Rusya halletmeye çalışıyor. İkincisi, Kapitalist iktisat sistemini kurtarmak. Bu işle Cemiyet-i Akvam (Milletler Cemiyeti) uğraşiyor. Üçüncüsü, Müstemleke iktisadiyatı yerine müstakil millet iktisadiyatı yaratmak. Bu da Türkiye Cumhuriyeti'ne düşüyor.” Kadrocuların gerekli desteği bulamaması neticesinde derginin yayım hayatı kısa sürmüştür.

Ancak iktisadi yaklaşımlarda iki ayrı görüş dikkat çekicidir. Birinci görüşe göre ki bu görüşün temsilcisi İsmet İnönü'dür, “iktisadi tedbir olarak yoğun ve kalıcı devlet girişimi, devlet müdahaleleri ve kontrolleri gerekliydi. Celal Bayar'ın temsilcisi olduğu ikinci görüşe göre ise, Dünya Buhranının yarattığı bunalımdan çıkmak hızlı bir kalkınma gerçekleştirebilmek için yapılan devlet yatırımları geçici olmalıydı. Yani Atatürk'ün de seçeceği ılımlı devletçilik modeli.”¹¹³ Anlaşılacağı üzere devletçilik fikri o dönemdeki fikir ayrılıklarının temel nedenlerinden biri olmuştur. Ancak söz konusu dönemdeki devletçiliğin katı bir devletçi anlayış olmadığı ve dönemin şartlarının yarattığı doğal bir sonuç olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Devletçi politikalarla hızlı sanayileşme çabalarının başladığı görülse de hâlâ nüfusun önemli bir kesimini ilgilendiren tarımla ilgili çalışmalar sürekliliğini korumuştur.

2.3.4. Devletçilik Politikası Doğrultusunda Tarım Kesimine Yönelik Düzenlemeler

Devletçiliğe geçiş süreci olarak nitelendirebileceğimiz 1929-1932 yılları arasında, büyük dünya buhranının etkilerini en aza indirmek ve tarımsal üretimi teşvik yoluyla arttırmak maksadıyla bir dizi girişimlerde bulunulmuştur. Her ne kadar devletçilik politikası doğrultusunda yapılan düzenlemeler resmen 1932 itibarıyla başlamış olsa da, 1929-1932 arasındaki girişimler de devletçilik politikalarının birer uzantısı olduğundan ayrı bir başlık altında ele almaya gerek duyulmamıştır. Söz konusu dönemde hükümeti en çok bunaltan meselelerden birisi de Osmanlı borçları meselesidir. Özellikle buhranın da etkisiyle borçları ödeme hususunda ciddi sıkıntılar yaşayan hükümet ancak 1932 yılında alacaklılarla bir anlaşmaya varabilmişti¹¹⁴.

¹¹³Çavdar, *a.g.e.*, s. 233; Atatürk ikinci yolun uygulanması için İsmet İnönü'nün istifasından sonra Başbakanlığı Celal Bayar'a vermiştir. Mükerrerem Hiç, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ekonomisi”, *Türkler*, C. 17, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 543.

¹¹⁴Öztürk, *a.g.t.*, s. 71.

1929-1932 yılları arası, nüfusun önemli bir kısmını oluşturan tarım kesimine yönelik düzenlemelerden bazıları; 1930 yılında çıkarılan “tohumlukların gümrük resminden istisnasına dair kanun”¹¹⁵, “pulluk ve diğer zirai aletler için bir sermaye tesisine dair kanun”¹¹⁶ ve “Ziraat Bankasınca tedarik olunacak tohumlukların satış zararlarının ödenmesi hakkında kanun”¹¹⁷lerden da anlaşılacağı üzere hükümet buhranın etkisini en aza indirebilmek ve tarımsal üretimi arttırabilmek için ciddi çaba sarf etmiştir. Hükümetin buhrandan itibaren temel düşüncesi, dış ödemelerdeki dengesizliği sonlandırmaktı. Bunu gerçekleştirebilmenin yolu, ihracatın artırılıp ithalatın azaltılmasından geçiyordu. Ancak ihracatı arttırmak sanıldığı kadar kolay değildi. Bunu gerçekleştirebilmek için dünya pazarına daha çok tarımsal ürün ihraç etmek gerekiyordu ki bu da fiyatların düşük tutulmasıyla olabilecek bir şeydi. İşte bu nedenle alınacak tedbirler tarım kesimi üzerinde pek de olumlu olmayan etkilere yol açmıştır.

1930 yılında tarım kesimini ilgilendiren önemli bir gelişme de, tütün konusunda yaşanmıştı. 28 Haziran 1930 tarihli “Tütün İnhisarı Kanunu”¹¹⁸ ile tekel idaresine memleket içerisinde sahip olduğu gibi dış ülkelere ihracat yapabilecek şekilde bir hak verilmiş, tütün ziraatının nasıl ve kimler tarafından yapılacağı, tütün ziraatına yasak olan yerler de yine bu kanunda belirtilmiştir. Buhranın tarımda yarattığı olumsuz etkiyi en aza indirmek için ciddi uğraşlar gösterilen dönemde, önemli kongreler düzenlendiği görülmektedir. (Tıpkı, ülke sanayisinin vaziyetinin belirlenmesi ve Teşvik-i Sanayi Kanunu’nun yetersiz kalışından ötürü yepyeni bir “sanayileşme programı” hususunda uzlaşabilmek maksadıyla “Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti” tarafından düzenlenen 1930 tarihli “Birinci Sanayi Kongresi” gibi.) Tarım kesimine yönelik düzenlenen kongrelerden bazıları şunlardır: “10 Temmuz 1930 tarihinde Adana, Mersin, Ceyhan, Tarsus çiftçilerinin, bölgedeki ziraat ve iktisat teşkilatlarının ve ihracat tüccarlarının katılımıyla bir yerel ziraat kongresi düzenlenmiş ve bu kongrede önemli kararlar kabul edilmiştir. Yine Ocak 1930 tarihinde Bursa’da bir bölgesel ziraat kongresi toplanmış ve alınan kararlar Ankara’ya bildirilmiştir.

¹¹⁵1641 Sayılı Tohumlukların Gümrük Resminden İstisnasına Dair Kanun, *Düstur*, 3. Tertip, C. 11, s. 1220.

¹¹⁶1681 Sayılı Pulluk ve Diğer Zirai Alat İçin Bir Sermaye Tesisine Dair Kanun, *Düstur*, 3. Tertip, C. 11, s. 1581.

¹¹⁷1682 Sayılı Ziraat Bankasınca Tedarik Olunacak Tohumlukların Satış Zararlarının Ödenmesi, *Düstur*, 3. Tertip, C. 11, s. 1581.

¹¹⁸Öztürk, *a.g.t.*, s. 72; 1701 Sayılı Tütün İnhisarı Kanunu, *Düstur*, 3. Tertip, C. 11, s. 1804.

Bölgesel olmayıp ülke çapında düzenlenmiş olan kongre ise, 5-14 Ocak 1931 tarihleri arasındaki *Birinci Ziraat Kongresi*'dir¹¹⁹. Bu kongrede, “*Gayemiz Ananevi Ziraatten Rasyonel Ziraate*” sözünün parola olarak seçilmesi artık tarımda geleneksel yöntemlerin yerini rasyonel yöntemlerin alacağına daha doğrusu bunun istendiğinin en önemli kanıtıdır. Kongrede, tarımsal ürünlerin ihracatının artması için gereken teşvik olanakları hususuna ciddi önem verilmiştir. Kongreye sunulan raporların en uzun bölümünü ise, “standardizasyon, kalite kontrolü, ambalajlama ve ticari krediler” oluşturmuştur. Tarımsal ürünlerin piyasa fiyatı, üretim koşulları, vergiler, kredi desteği, taşımacılık fiyatları, teşvikler, hayvancılık vb. genel meseleler kongrenin asıl gündemini oluşturmuştur. Çoğunlukla teknisyenlerin katılmış olduğu bu kongrede tartışılan konu, ağırlıklı olarak tarım teknikleri olmuştur.

Tarımsal üretimin artması için tohum ıslahının ne kadar önemli olduğu baştan beri bilinmekteydi. İşte bu nedenle 20 Şubat 1932 tarihinde Ankara’da Yüksek Ziraat Mektebi Konferans Salonu’nda pek çok ıslah uzmanının katıldığı *Tohum Islahı Kongresi*’ toplanmıştır. Tohum ıslahı hususunda; Ülkedeki tohumların araştırılması ve niteliklerinin belirlenmesi, ülkenin değişik bölgeleri için uygun tohumların bulunması, yerli tohumların ıslahında faydalı olabilecek yabancı tohumların denenmesi ve tohumların en bereketli ve kârlı olacak şekilde ekilme biçimlerinin belirlenmesi gibi kararlar alınmış ve bu kararlar program şekline getirilerek Hükümet’e sunulmuştur. 1932 yılında bir *Orman Kongresi*’ ve bir de tütün ile ilgili yapılacakları görüşmek üzere tütün tüccarlarının ve üretimle uğraşan kimselerin katıldığı bir *Tütün Kongresi*’ toplanmıştır. Ayrıca yirmi beşi aşkın vilayette hayvan sergileri açılmıştır. Hem ülke genelini kapsayan hem de yerel nitelikteki kongrelerle hükümetleri tarım politikası konusunda bir yönlendirme amacının olduğu aşikârdır.

Yine tarım politikaları bağlamında bazı bölgelerde kişisel çabalar da dikkate değerdir. Tıpkı *Afyon Karahisar Köy Sandığı* gibi. Bu sandık bizzat Vali Fahrettin Bey tarafından kurulmuş olup, köylerdeki imece usulü ile ekilen ürünlerden oluşturulmuştur. Bu ürünlerin tohumlarının da yine her haneden temin edildiği görülmüştür. Ayrıca 1929-1931 arası bu sandıktan köylülere 43.500 liralık tohum vb. gereksinimler için borç verildiği bilinmektedir¹²⁰. Mustafa Kemal’in savunduğu ve

¹¹⁹Aykanat, *a.g.t.*, s. 44-46. Birinci Ziraat Kongresi aynı zamanda 1930 yılındaki Sanayi Kongresi çalışmalarının bir tamamlayıcısı olarak düşünülmüştür. Mehmet Kayıran, *Türk Tarımında Modernleşme Çabaları*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 1995, s. 66.

¹²⁰Aykanat, *a.g.t.*, s. 45-47.

bizzat kendisi tarafından 1933 yılında açıklanmış olan devletçilik rejiminin esaslarına bakıldığında; Özel girişimlerin esas kabul edildiği ancak bu girişimlerin yetersiz kalabileceği alanlarda devlet yatırımlarının söz konusu olacağı belirtilmiştir. Devletin yatırım alanlarında özellikle sanayi kolu ayrı bir öneme haizdir. Çalışmamızın konusu itibariyle de dikkat çekici olan husus ise, tarım alanında devletin aktif rol almayacak olmasıydı. Söz konusu esaslara göre devlet yalnızca araştırma çiftliklerinin kurulmasında öncü olacaktı. Kısaca belirtmek gerekirse temel amaçlar, sanayi sektöründe süratle gelişme sağlamak gerek tarım alanında gerekse sosyal hayatta gerçekleştirilecek yeniliklerle de toplumu modernize etmek en önemlisi ise iktisadi bağımsızlıktan ödün vermemektir¹²¹. Anlaşılacağı üzere devletçilik politikasında birinci öncelik sanayileşmeye verilmiş ancak nüfusun önemli bir çoğunluğunu ilgilendiren tarım sektörü de göz ardı edilmemiştir.

2.3.4.1. Devletçiliğin Tarım Sektörüne Yansıması: Buğday Meselesi

Tarım sektörü Cumhuriyet'in ilanından itibaren üzerinde hassasiyetle durulan bir alan olmuştur. Üretimi arttırabilmek için çeşitli yollar daha ilk yıllardan itibaren denenmiş ancak dönem koşulları itibariyle de istenen dönüşüm tam anlamıyla gerçekleşmemiştir. Yeni devletin artık devletçilik politikasıyla birlikte bu alanda da daha ciddi girişimlerde bulunduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Nitekim buğday politikası da bunlardan sadece bir tanesidir. Tarımsal üretimi arttırmanın yolunun ürün kalitesine bağlı olduğu iyi bilindiğinden önceki bölümde de bahsedildiği üzere 1925'li yıllardan itibaren tohum ıslahı yönünde çalışmalara başlanmıştır. Bu doğrultuda 1930'lu yıllarda da ihracatı arttırma politikasının bir uzantısı şeklinde buğday türlerinin ıslahına yönelik ciddi adımlar atıldığı görülmektedir.

Elverişli tohum türlerinin tespiti ve ıslahı için 1931'e kadar kurulmuş olan "Ankara, Yeşilköy, Eskişehir, Adapazarı ve Adana'da" ki tohum istasyonlarında, 1931-1934 yılları arası Nazilli'de kurulmuş olan tohum istasyonunda ve sonraki senelerde "Erzurum Tohum Islah İstasyonunda" buğday, arpa, mısır gibi ürünlerin tohum çeşitleri temin edilmiştir. Bu tohum türlerinin nerelerde daha verimli olabileceğinin tespiti için ise deneme tarlaları oluşturulmuştur. Bu tarlalar ise şunlardır: "Konya, Eskişehir-Mayıslar, Geyve, Ordu, Haymana, Bala, Kızılcabamam ve Çubuk." Bunların dışında İzmir ve Bursa'daki ziraat mekteplerinin çiftliklerinde de

¹²¹Mükerrem Hiç, "Atatürk ve Ekonomik Rejim, Devletçilikten Günümüzdeki Piyasa Ekonomisine", *Yeni Türkiye Dergisi*, S. 23-24, Cumhuriyet Özel Sayısı V, 1998, s. 3287-3288.

aynı amaçla tarlalar oluşturulmuştur. Nihayet 1931 yılından itibaren ise denemenin ötesine geçilmiş ve bizzat tohum üretimi yoluna gidilmiştir. Bunun için de “Çifteler Çiftliği başta olmak üzere Ankara ve Lüleburgaz”da tohum üretme çiftlikleri oluşturulmuştur. 1931-1934 yılları arasında 378.714 kilo tohumluk dağıtılmış ve bunun 275.311 kilosu yalnızca buğday tohumuydu. Tohum üretimi arttıkça doğru orantılı olarak tohumluk dağıtım miktarı da artmıştır. 1930’lu yılların başlarında üretici kesime yönelik yasal bir girişim olarak, 29 Aralık 1934 tarihli o dönemde ülkeye gelen göçmenlere ve üretici kesime tohumluk dağıtımını öngören yasa dikkat çekicidir¹²².

Atatürk dönemi tarım politikalarının temel ürünü şüphesiz ki hububat olmuştur. 1929-1937 yılları arasında hububat ekilen alan, toplam ekili alan miktarının yüzde seksenini kaplıyordu. Bu ekili alan içerisinde ise buğday, arpa, mısır ve çavdar temel ürünlerdir. Bakliyat sınıfındaki burçak, fasulye, bakla ve nohut gibi ürünler ile sanayi bitkileri arasına giren pamuk hububat ürünlerinden sonra ekimi en fazla yapılan ürünler olmuştur. Sanayi bitkileri arasında başı çeken pancarın da 1934 yılı dışında ekildiği alan miktarı 30 bin hektarın üzerine çıkmamış yalnızca 1934 yılında 57.887 hektarlık alana ekildiği tespit edilmiştir¹²³.

Tablo 10: Tahıl Ürünlerinin Ekim Alanı ve Üretimi (Hektar ve Ton olarak)

Yıl	Buğday		Arpa		Mısır	
	Ekim Alanı	Üretim	Ekim Alanı	Üretim	Ekim Alanı	Üretim
1930	2.809.100	2.586.772	1.513.300	1.536.589	378.501	470.744
1931	2.902.290	2.982.631	1.484.180	1.804.558	470.701	563.755
1932	2.656.467	1.935.800	1.365.050	1.167.607	364.200	426.354
1933	2.686.472	2.671.212	1.376.488	1.598.488	447.482	549.646
1934	3.155.761	2.713.732	1.609.250	1.672.384	436.772	489.093
1935	3.429.404	2.521.277	1.724.020	1.371.511	409.361	456.333
1936	3.530.257	3.853.290	1.817.713	2.153.636	423.576	684.729
1937	3.303.109	3.693.812	1.747.761	2.185.699	471.649	558.085
1938	3.830.341	4.278.815	1.959.695	2.386.717	469.341	598.845

Kaynak: Çavdar, *a.g.e.*, s. 275.

¹²²Kayam, *a.g.t.*, s. 177-180; 2661 Sayılı Muhacirlere ve Muhtaç Çiftçilere Ödünç Tohumluk ve Yemeklik Dağıtılması Hakkında Kanun, *Düster*, 3. Tertip, C. 16, s. 467. Ayrıca bu dönemde buğday dağıtım işini ayrıntılı ve sürekli olarak bir düzen içerisinde tutmak için 24 Haziran 1937 tarihinde “Göçmenlerle Nakledilenlere ve Muhtaç Çiftçilere Tohumluk ve Yemeklik Dağıtılması”na dair yeni bir yasa çıkarılmıştır. Bu yasa ile ilgili Esbabı Mucibe ve Encümen Mazbataları, *TBMM Zabıt Cerideleri*, Yıl: 1937, C. 19, Sıra Sayısı: 251.

¹²³Kayam, *a.g.t.*, s. 188-189.

Dünya buhranının olumsuz anlamda etkilediği temel ürün buğday olduğundan, üretimdeki düşüşü azaltmak ve üreticiyi rahatlatılmak maksadıyla gerçekleştirilecek devlet müdahalesi kaçınılmaz olmuştur. İşte bu nedenle, gerek buğday fiyatlarını dengelemek gerek Ziraat Bankası'nın yapmış olduğu buğday alım ve satımında gerçekleşebilecek olası zararı önlemek, gerekse silo ve buğday depoları yapımında ihtiyaç olan parayı sağlayabilmek için TBMM tarafından 30 Mayıs 1934 tarihinde “Buğdayı Koruma Karşılığı Kanunu”¹²⁴ kabul edilmiştir. Bu kanun ile birlikte aynı zamanda hem ülke içinde üretilen hem de ithal edilen unlarla ilgili vergi düzenlemesine de gidilmiştir. Söz konusu vergi düzenlemesinin temel amacı, buğdaydaki oluşabilecek olumsuzlukları azaltmaktan başka bir şey değildi. Bu vergilendirmede dikkat çeken detay ise, üretici kesimin kendi ihtiyacı olan unun vergilendirmeye dâhil edilmemesiydi. Aslında tüketiciye yönelik yapılan bu vergi düzenlemesi söz konusu dönemde üretici kesim ile tüketici kesimin yüzde 70 gibi bir oranda aynı olduğu düşünülürse yine üretici kesim açısından olumsuz bir durum olmuştur. Mecliste yapılan görüşmelerde de bu durum bizzat dile getirilmiştir¹²⁵. “Buğday Koruma Karşılığı Vergisi Kanunu” dâhilinde vergilerin sağlıklı bir biçimde temini için ürünün üretiminden pazara varıncaya kadarki süreçte oluşabilecek vergi kaçırma vakalarının önüne geçmek maksadıyla devlet, tüm fabrika ve değirmenlere muhafaza memuru tayin etmişti. Çeşitli sayılarla düzenlenen (2466, 2643, 2820 ve 3767) “Buğdayı Koruma Karşılığı Vergisi Kanunları” 1941 yılında TBMM tarafından kaldırılmıştır¹²⁶. Çalışmada kısaca yer verilmeye çalışılan hububat meselesi gerek liberal iktisat politikalarının uygulandığı ilk dönemde gerekse devletçilik politikalarının uygulandığı dönemde devletin tarım politikalarında odak noktalarından birisi olmuştur. Özellikle de tüketim maddeleri içerisinde ihtiyaç bakımından ilk sırada yer alması bu ürüne yönelik girişimleri zorunlu kılmıştır.

2.3.4.2. Tarım Alanında Teşkilatlanma Girişimleri

Dünya buhranı tarımdaki örgütlenme konusunda da devletin yeni bir düzenlemeye gitmesini gerektirmişti. Daha önce tarımla ilgili işlerden İktisat Vekâleti sorumlu iken artık bu işlerin ayrı bir vekâlet tarafından yürütülmesine karar verilmiştir.

¹²⁴2466 Sayılı Buğdayı Koruma Karşılığı Kanunu, *Düster*, 3. Tertip, C. 15, s. 631; Yasa ile ilgili Meclis görüşmeleri, *TBMM Zabıt Ceridesi*, Yıl: 1934, C. 22, s. 344.

¹²⁵*TBMM Zabıt Ceridesi*, Yıl: 1934, C. 22, s. 344-364.

¹²⁶Kolaç, *a.g.m.*, s. 666-668.

Tarım sektöründe istenen gelişmenin sağlanabilmesi ve bu doğrultuda politikalar üretilebilmesi maksadıyla 1931 yılında “*Ziraat Vekâleti*”¹²⁷ kurulmuştur. Vekâlet 1931’de kurulmasına rağmen bu vekâlete özgü ayrı bir teşkilat yasası 1937’de kabul edilmiştir. “Bu tarihe kadarki örgütlenme şeması içinde vekâlete bağlı üç umum müdürlük, üç müdürlük ve bir adet büro yer almaktadır. Umum müdürlükler içinde en geniş örgütlenmeye ve kadroya sahip olan *Ziraat İşleri Umum Müdürlüğü*’dür. *Zirai Enstitüler, Ziraat Alet ve Makineleri, İdare ve Zirai Teşkilat, Bakliyat, Çayır ve Yem Nebatları, Hububat ve Tecrübe İstasyonları, Bağ, Meyve, Sebze Bahçeleri, Zirai Mücadele, Zirai İnkişaf, Kredi ve Zirai Sanatlar* ile ilgili müdürlükler sözü edilen umum müdürlüğe bağlı olarak çalışmalarını sürdürmüştür. *Ziraat, İpekçilik ve Böcekçilik Mektepleri, İpekçilik, Tavukçuluk ve Meteoroloji Enstitüleri, Zirai Enstitüler* birimine bağlı olarak çalışmış, *Tecrübe İstasyonları* ise *Hububat ve Tecrübe İstasyonları Müdürlüğü* çatısı altında yer almıştır. *Yüksek Ziraat Enstitüsü* de Vekâlet’e, *Yüksek Ziraat Enstitüsü Bürosu* aracılığıyla bağlanmıştır. *Baytar Umum Müdürlüğü* ise çalışmalarını bölümler halinde yürütmüştür. Bunlar *Hayvan Sağlık Zabıtası, Hıfzısıhha, Teçhizat, Zooteknik İşleri ve Yetiştirme Müesseseleri, Teşvik, Koyun, Keçi ve Zooteknik İstatistikleri, İdare ve Muamelat* bölümleri olmak üzere yedi bölümdür. *Hıfzısıhha* kısmına bağlı laboratuvarlar da Pendik, Erzincan ve İzmir’de kurulan *Bakteriyoloji laboratuvarlarıdır.*”¹²⁸

1937 yılına kadar Ziraat Vekâleti’nin teşkilat yapısı ile ilgili herhangi bir yasal esasın bulunmayışı tarım alanında işlerin dağınık bir biçimde alt birimler tarafından yürütülmesine yol açarken bu da şüphesiz ki beraberinde aksaklıklar yaşanmasına da sebep olmuştur. İşte tüm sorunları tek elden yürütebilmek maksadıyla 14 Haziran 1937’de 3203 Sayılı “*Ziraat Vekâleti Vazife ve Teşkilat Kanunu*”¹²⁹ çıkarılmıştır. Tarım alanındaki teşkilatlanma girişimleri tamamen ülkenin içinde bulunduğu koşullara göre şekillenmişti. Örneğin, ülke ekonomisinde ayrı bir öneme haiz olan buğdaya yönelik uygulamalar özellikle devletçilik politikalarının kendisini tamamen hissettirmeye başladığı 1932’den itibaren dikkati çekmektedir. Buğday fiyatlarını korumaya yönelik yapılan yasal düzenlemeler, devletin lüzum gördüğü durumlarda

¹²⁷30.12.1931 tarih ve 1910 Sayılı Ziraat Vekâleti Teşkiline Dair Kanun, *Düstur*, 3. Tertip, C. 13, s. 61.

¹²⁸Kayam, *a.g.t.*, s. 67-68.

¹²⁹3203 Sayılı yasa ile ilgili Meclis Görüşmeleri, *TBMM Zabıt Ceridesi*, Yıl: 1937, C. 19, s. 70-76; “Bu yasayla birlikte Ziraat Vekâleti’nin merkez ve taşra yapılanması, görev ve yetkilerinin de ayrıntılı olarak belirlenmesi 1923-1938 arası tarım alanında yaşanan en önemli girişimlerden biridir.” Ayrıntılı bilgi için bkz. Öncel Zincircioğlu, *Türkiye’de Tarım Teşkilatı’nın Tarihçesi*, Ankara: Yayl. Yayınları, 1994, s. 9-58.

bizzat buğday alımı ve satımına müdahale etmesi ve yine devlet tarafından siloların, ambarların kurulması gibi uygulamaların artık daha merkezi bir biçimde yürütülmesi gerektiği düşüncesiyle 1938 senesinde, sermayesini tamamen devletin sağladığı bir “*Toprak Mahsulleri Ofisi*” kurulmuştur. Aynı zamanda devlet ofis aracılığıyla buğdayın yanında diğer hububat ürünlerinin de alım ve satımını gerçekleştirmeye başlamıştır. Ayrıca bu ofis, “Uyuşturucu Maddeler İhisarı”nın da işlerini yürütmekle görevlendirilmişti¹³⁰. Ancak unutulmaması gereken gerçek şudur ki, bu ofisin önceliği her zaman ülkedeki buğday üretimi ve üreticisi olduğudur.

2.3.4.3. Devletçilik Dönemi Kooperatifleşme Girişimleri ve Tarımsal Kredi Gelişmeleri

Tarım Kredi ve Satış Kooperatifleri ile ilgili girişimler daha Cumhuriyet’in kurulduğu ilk yıllardan itibaren başlamıştı. Ancak istenen gelişmenin sağlanamaması nedeni ile 28 Mayıs 1929 tarihinde “*Zirai Kredi Kooperatifleri*” ile ilgili bir kanun çıkarıldığı daha önce söylenmişti. Özellikle de küçük çiftçilerin kredi problemlerini çözmeye yönelik bir yapılanmanın öngörüldüğü bu kanunu kısaca hatırlamak gerekirse, “yüz haneden ve nüfusu beş yüzden aşağı olmayan bir veya birkaç köyle kasaba veya şehir çiftçileri ve mahsulatı ziraiye müstahsillerine kooperatif kurma hakkı” verilmiştir. Bir Zirai Kredi Kooperatifinin kurulabilmesine şart olarak, “köy için en az otuz, şehir ve kasabalar için ise en az altmış üye” aranmaktaydı. Kooperatif kuruluşunun tam anlamıyla gerçekleşmesi ise Ziraat Bankası’nın izni ile İktisat Vekâletinin onayına bağlı kılınmıştı¹³¹. Devlet bu bağlamda kooperatif üyelerinin denetimsiz olmasının önüne geçmiş ve aynı zamanda küçük çiftçileri tefecilerin elinden kurtarmayı amaçlamıştır. Büyük buhrandan hemen sonra toplanan I. Ziraat Kongresi’nde, ihracı yapılan tarım ürünlerinin satışı için kooperatif oluşumuna gidilmesi üzerinde önemle durulmuş ve 1932 yılında ihracatta yapılan düzenbazlığı ortadan kaldırmak için fındık ve tütün gibi önemli ihraç ürünlerinin kontrolünü sağlamak maksadıyla satış kooperatifleri oluşturulmuştu. Ancak bu konudaki gelişmeler özellikle de tüccar sınıfının çıkardığı sıkıntılar nedeniyle yetersiz olmuştur. 1935 yılında kabul edilen “2834 Sayılı *Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Hakkında Kanun* ile “2836 Sayılı *Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu*” da devletin

¹³⁰Kayam, *a.g.t.*, s. 208-209.

¹³¹1470 Sayılı Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu, *Düstur*, 3. Tertip, C. 10, s. 1527; Kayam, *a.g.t.*, s. 161.

tarım alanında kooperatifleşmeye verdiği önemin başka bir örneğidir. “1936-1940 yılları arasında, İzmir bölgesindeki tarihi daha eski olan *Tariş* (İncir ve Üzüm Satış Kooperatifleri Birliği) dışında, Karadeniz bölgesindeki fındık üreticilerine yönelik *Fiskobirlik*, pamuk üreticilerine yönelik Adana’da *Çukobirlik* ve Bursa’daki *Kozabirlik*” en önemlileri arasında yer almaktadır. Bu satış birliklerinin kurulmasıyla beraber 1938 yılında toplam satış kooperatifi sayısı otuza ulaşmıştır. Tarım kredi kooperatiflerinin sayısı ise “1929-1938 yılları arasında 65’ten 589’a” yükselmiştir¹³².

Tablo 11: Tarım Kredi Kooperatiflerinin Sayısal Verileri

Yıl	Kooperatif Sayısı	Kooperatif Üye Sayısı
1929	65	4.000
1930	191	20.000
1934	661	64.000
1938	589	114.00

Kaynak: Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002, s. 412.

Ayrıca tarımsal kredi temininde Ziraat Bankası’nın yeri de yadsınmaz. Ancak bankanın sağladığı kredi imkânlarından ne yazık ki yararlanan kesim küçük üreticiler değil yine ticaretle de uğraşan büyük toprak sahipleri olduğu da unutulmaması gereken bir gerçektir. Bu durum ancak 1937 yılında çıkarılan “*Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Kanunu*” ile değişmiş ve artık Ziraat Bankası da küçük üreticilere yönelik kredi olanaklarını genişletmiştir. Büyük toprak sahiplerinin rahatsızlık duyduğu bu gelişme aslında tarım kesiminin gerçek sahipleri için azımsanmayacak bir gelişme idi. Küçük üreticileri her zaman kollamayı düşünen hükümet bu kanun ile birlikte merkez bütçeden Ziraat Bankası için sermaye artırımını yoluna gitmiştir. Ziraat Bankası’nın tarım kesimine sağladığı kredi miktarı, 1924 yılında 34 milyon TL iken 1938’e gelindiğinde bu rakam 57 milyon TL’ye ulaşmıştır¹³³. Hükümetin devletçilik döneminde yüzünü sanayileşmeye çevirdiği gerçeğinin yanında tarıma olan ilgisinin de asla azalmadığı şüphe götürmez bir gerçektir. Nitekim tarımsal kredi hususunda yaşanan gelişmeler de bunun önemli bir göstergesidir.

¹³²Tezel, *a.g.e.*, s. 404,410; 2834 Sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Hakkında Kanun, *Düstur*, 3. Tertip, C. 16, s. 1642; 2836 Sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu, *Düstur*, 3. Tertip, C. 16, 1651.

¹³³3202 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Kanunu, *Düstur*, 3. Tertip, C. 18, s. 1124; Tezel, *a.g.e.*, s. 409-410,412.

2.3.4.4. Türk Köylüsünü Topraklandırma Çabaları

Tarım kesimine topraklar üzerinde mülkiyet hakkı kazandırma çalışmaları Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren hassasiyetle üzerinde durulan bir meseleydi. Nitekim bunun için belli aralıklarla önemli girişimlerde bulunulmuş ve aslında bir nevi toprak reformu olarak adlandırılabilir sürecin ön hazırlıkları yapılmıştı. 1923-1929 yılları arasında atılan adımlar çalışmanın ilgili bölümünde ele alınmış olup, bu başlık altında da özellikle devletçilik politikasının yoğun etkisiyle hız kazanmış olan ve resmîyetini ancak İnönü döneminde kazanabilen “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu”na giden süreç anlatılmaktadır.

Özellikle Doğu bölgesindeki büyük toprak sahiplerinin gücü, yönetici ekibi devlet otoritesini sağlamlaştırabilmek adına sürekli önlemler almak zorunda bırakmıştır. Nitekim gerek Doğu'dan Batı'ya zorunlu göç, gerekse Doğu illerindeki muhtaç durumdaki çiftçilere toprak verilmesine ilişkin çıkarılan kanunlar da bunun bir göstergesiydi. Bölgedeki güce bağlı bağımlılığı kırmaya çalışan devlet, 1930 yılında çıkan isyanla birlikte daha köklü tedbirler alması gerektiğini anlamıştı. İşte bu nedenle yıllardır ciddi bir sorun olan bu meseleye yönelik 1934'te çıkarılmış olan “İşkân Kanunu” içerdiği hükümler itibarıyla dikkat çekicidir. Aşiret reisi, ağa, şeyh gibi kişilerin her türlü yapılanma ve ayrıcalıklarını kaldırmayı öngören bu kanun aynı zamanda bu büyük toprak sahiplerinin yanında çalışan köylüleri de bir nevi kurtarma projesi olarak da nitelendirilebilir. Bu kanunla birlikte, yine bu büyük toprak sahibi kimselerin kanundan önce sahip oldukları tüm arazilerin toprağı olmayan çiftçiler başta olmak üzere ihtiyacı olanlara dağıtılması öngörülmüştü.

Aslında o dönemdeki en büyük yanılığ ağılık düzeninin yalnızca Doğuyla özdeşleştirilmesi idi. Çünkü ülkenin diğer birçok yerinde de benzer bir düzen söz konusu idi. Nitekim devlet de kısa bir süre içerisinde bu uygulamanın ülke çapında yapılması gerektiğinin farkına varmış ve bu konuda çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. “1934-1938 yılları arası 88.695 çiftçiye 2.999.825 dekar toprak dağıtıldığı ve bu topraklardan 1.101.305 dekar toprağın” tapu muamelelerinin yapıldığı belirtilmiştir¹³⁴. İşkân Kanunu'nun kâğıt üstünde kalışı aslında devletin içinde bulunduğu ikilemin somut bir göstergesidir. Bir taraftan “topraksız köylü bırakmama” çabaları diğer taraftan büyük toprak sahiplerini tamamen devletle karşı

¹³⁴Gülden Çamurcuoğlu, “Türkiye Cumhuriyeti'nin Toprak Reformu ve Milli Burjuvazi Yaratma Çabası”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XIII, S. 1-2, 2009, s. 170-171; Çevik, *a.g.m.*, s. 681.

karşıya getirme kaygısı bu dönemin en büyük ikilemi olmuş ve ne yazık ki amaçlanan toprak reformu da II. Dünya Savaşı'nın da çıkmasıyla birlikte bir süre daha ertelenmek zorunda kalmıştır.

2.3.4.5. Tarımda Makine Kullanımı ve Diğer Gelişmeler

Tarımda makine kullanımına yönelik devlet katkısı ve yabancı şirketlerin etkisi makineleşmenin tarımsal alanda gelişiminde büyük rol oynamıştır. Politika olarak tarımda makineleşme benimsenmiş olsa da bu hususta gereken önem verilememiştir. 1930'lu yılların başlarından itibaren gerek pulluk kullanımı ile ilgili teşvikler gerekse zirai aletleri hayvan gücü ile kullanma konusundaki adımlar bu dönemdeki makineleşme bakımından dikkat çeken gelişmelerdir. 1923-1930 arası yıllara bakıldığında, öncelikli hedefin tarımsal üretimin eskisi gibi artırılması ve bunun için de hızlı bir makineleşmenin gerçekleştirilmesi olduğu anlaşılmaktadır. Devlet daha ilk yıllardan itibaren ülke şartlarına en uygun olan traktörlerle üretime katkı sağlamaya çalışmış ve bu amaçla 221 adet traktör alınarak bizzat devlet tarafından üreticilere dağıtılmıştı. Hatta traktörlerde kullanılacak yakıtı üreticinin daha ucuza alabilmesi için çeşitli kanunlar bile çıkarılmıştı. Devletin bu politikası sayesinde ülkedeki traktör sayısı 1923 yılında 183 iken 1930 yılında 2003'e ulaşmıştır. Ayrıca devlet büyük toprak sahibi çiftçilere Ziraat Bankası'ndan borçlanma karşılığında ağır yakan traktör alma ayrıcalığı tanımış ancak hiç kimsenin bu haktan yararlanmadığı görülmüştür. Yalnızca “Latniz markalı ağır yağ yakan traktörlerden hükümet tarafından Ziraat Vekâleti bünyesindeki kurumlara tahsis edilmek suretiyle 15 tane” alındığı bilinmektedir. Ancak hem büyük dünya buhranı hem de ülke ekonomisinin durumu traktör kullanımının yaygınlaşmasına büyük bir engel teşkil ettiğinden, insan ve hayvan gücü ile kullanılabilen pulluklara geçiş hız kazanmıştır¹³⁵.

Devletçilik politikalarının takip edildiği dönemde, Ziraat Bankası tıpkı traktör konusunda sağlamış olduğu desteği pulluk ve diğer tarımsal aletlerde de sürdürerek tarımsal alanda önemini korumuştur. Bu dönemle ilgili unutulmaması gereken en önemli gerçek ise, karasabanın tarımsal üretimde hâlâ etkinliğini sürdürüyor olmasıdır. Nitekim “İktisat Vekili Şakir Bey'in beyanına göre, 1930'lu yılların başında 1.700.000 çiftçinin ancak 500.000'i pulluk kullanmaktadır. Geri kalan çiftçiler ise karasabanla tarımsal faaliyetlere devam etmekteydi. Pullukları daha büyük arazi sahibi çiftçiler

¹³⁵Reşat Rakım, “Ziraat Tekniği”, *Ziraat Gazetesi*, Yıl: 5, S. 1, 1934, s. 901-902; Kayam, *a.g.t.*, s. 94-96.

kullanırken, karasabanı ise küçük çiftçilerin kullandığı bilinmektedir.”¹³⁶ Çiftçilere pulluk dağıtımı noktasında TBMM’ndeki tüm kesimlerin ortak bir fikirde birleştiği görülmüştür. Asıl tartışma ise bu pullukların yerli üretim mi olacağı ya da ithal mi edileceği noktasında yaşanmaktaydı. İthal pulluklar ile yerli pulluklar arasında tartışma yaşanmasına en önemli sebep aradaki fiyat farklılıklarıydı. Ayrıca yerli pulluk üretimi ile elde edilen pulluklar beklenen nitelikte olmadığından Hükümet adeta ithal pulluk alımına mecbur kalmıştı. Ancak yerli pullukların ithal pulluklarla yarışabilecek niteliklere sahip olması için yerli üretimi teşvik konusunda ciddi girişimlerde bulunulduğu da unutulmamalıdır¹³⁷. İthal pulluklar ile ilgili fikirlere karşı çıkılmasının en önemli sebepleri ise önceki yıllarda yaşanan tecrübelerden başka bir şey değildi. Çünkü önceki yıllarda pulluk ithal edilen ülkenin ya demode olmuş, kullanımı zor ve hantal pulluklar gönderdiği ya da bu pullukları yüksek fiyatlarla sattığı görülmüştür. İthal edilen pullukların temel sıkıntıları, ağırlığından ötürü hayvanlarca bile çekilememiş olması ve memleket koşullarına uygunluğuna bakılmaması olmuştur. Bu nedenle yerli pulluk üretimini teşvik, önceliklerden birisi olmuştu. Önceki yıllarda küçük imalathanelerde yapılan pullukların üretiminin artırılması için 1931 yılında “Pulluk Kanunu” dahi çıkarılmış ve bu kanun ile pulluk imalathanelerine ciddi imtiyazlar tanınmıştır. Ancak pulluk üretimine yönelik olarak 1935 yılında demir üzerine konan gümrük ve tüketim vergileri dolaylı olarak yerli üretimin kısır kalmasına yol açmıştır¹³⁸.

Tarımda makineleşmeyi sağlamak maksadıyla traktör ve pulluklar dışında diğer tarım aletleri ile ilgili de devletin çabaları dikkate değerdir. Özellikle 1934 yılına kadar tohumları süratle temizlemede kullanılan “kalbur makineleri”nden 912 tanesi devlet tarafından alınarak üreticilere çoğunluğu uzun süreli taksitlerle verilmek suretiyle tarıma destek sağlanmaya çalışılmıştır. Bu makinaların bir kısmı ise bizzat devlet tarafından işletilmiştir. Yine tohum ve arpanın temizlenmesinde kullanılması maksadıyla 3 tane tohum temizleme makinası ve 11 tane selektör makineleri devlet tarafından alınarak “Uşak, Eskişehir ve Afyon”a gönderilmiştir. Ayrıca bölgenin ürün rekoltesindeki çeşitliliğe göre kullanımı için “Adana, Manisa, Aydın” olmak üzere 55 tane pamuk mibzeri ve 45 tane çapa makinesi dağıtılmış, hububat işlerinde kullanılmak üzere de 5 tane biçer döğer makinesinin dağıtımı yapılarak tarımda makineleşmeye

¹³⁶TBMM Zabıt Ceridesi, Yıl: 1930, C. 20, s. 5.

¹³⁷Pulluk temini ile ilgili görüşmeler, TBMM Zabıt Ceridesi, Yıl: 1930, C. 20, s. 5-11.

¹³⁸Kayam, a.g.t., s. 99-101; 2786 Sayılı Pulluk Kanuna Ek Kanun, *Düstur*, 3. Tertip, C. 16, s. 1412.

dair küçümsenmeyecek atılımlar yapılmıştır. Nitekim arz talep dengesi gereği tarım makinalarının çok bulunduğu bölgelerde bunların teknik takibini yapabilmek adına birçok tamirhaneler de oluşturulmuştur. Ayrıca devletçi politikaların bir uzantısı olarak 1937 yılında Tarım Bakanlığı'na tâbi biçimde kurulan “*makina kombinalarının*” kiralama yoluyla özel çiftçilere makine ve araç temin etmeleri kararlaştırılmıştır. Devletin sahibi olduğu bu kombinalardan ağırlıklı olarak büyük toprak sahibi çiftçilerin faydalanmış olduğu ise dikkat çekici başka bir detaydır¹³⁹. Tablo 12’de de 1930’dan itibaren tarım alanında makineleşmedeki başlıca gelişim sayısal olarak gösterilmektedir.

Tablo 12: Tarım Makinalarının Sayısal Verileri

Yıl	Tarım Makinaları İthalatı (1000 ton)	Traktör Sayısı	Demir Pulluk Sayısı (1000)
1930	2.4	2000	Bilgi yok
1933	0.6	1382	266
1936	2.5	961	410
1939	2.7	1039	Bilgi yok

Kaynak: Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 354.

Tarımsal üretimde hayvancılığın yeri de şüphesiz ki yadsınamaz. Özellikle de hayvanların üretimde çekici güç unsuru olarak önemini koruyor olması ve hayvan sayısının da tarımsal faaliyetlere paralel olarak arttığı da bilinen bir gerçektir. İşte bu nedenle devletçilik dönemi olarak nitelendirdiğimiz dönemdeki hayvan miktarlarına da kısaca değinmekte fayda vardır. Örneğin, “1931-1935 arası yıllardaki koyun sayısı 16 milyon, keçi sayısı 13 milyon, büyükbaş hayvan sayısı ise 7.5 milyon olarak belirlenmiştir. 1936-1940 arası yıllara bakıldığında ise bu sayı ciddi oranda bir artış göstermiş koyun sayısı 23 milyona, keçi sayısı 16 milyona, büyükbaş hayvan sayısı ise 9 milyona”¹⁴⁰ yükselmiştir.

Tarımda makine kullanımının dışında önemli sayılabilecek bir husus da sulama meselesiydi. Tarımsal arazileri sulama konusunda Cumhuriyet’in ilk yıllarında ciddi bir kıstıtlılık söz konusu olmuş, tarımsal üretim adeta iklim koşullarına bağlı bir biçimde yapılmıştır. Bu bağımlılık özellikle 1927-1928 yılları gibi kuraklıkla geçen yıllarda çiftçileri ciddi zorluklarla karşı karşıya bırakmıştı. Devletin sulama konusuna belirgin bir biçimde yönelişi ise 1929 yılına rastlamaktadır. 1929 yılı Mayıs’ında kabul edilen “Demiryolları ve Limanlar ile Su İşleri İçin (240.000.000) Liralık Tahsisat

¹³⁹Rakım, *a.g.m.*, s. 901-903; Tezel, *a.g.e.*, s. 418.

¹⁴⁰Verilerin bulunduğu tablo için bkz. Tezel, *a.g.e.*, s. 355.

İtasına Ve Bu Miktarı Kadar Taahhüdât İcrasına Dair Kanun” ile sulamadan daha fazla faydalanabilmek adına hükümete gelecek yıllar içerisinde harcamak üzere 100.000.000 TL ayrılmıştır. Fakat böyle bir bütçe ayrılmasına rağmen sulama projeleri için harcanan miktar 1938’e kadar yılda 1 ile 1.6 milyon TL aralığında kalarak sulama ile ilgili program beklenen sonucu vermemiştir. Başarısızlıkla sonuçlanan sulama programı tecrübesinden sonra tekrardan yapılan çalışmalar neticesinde 1937 yılında “Yeniden Yapılacak Su İşlerine 31.000.000 Lira Tahsisi Ve Bunun İçin Gelecek Senelere Taahhüd İcrasına Mezuniyet Verilmesi Hakkında Kanun” çıkarılmıştır. Tüm çabalara rağmen devlet tarafından sulanan tarımsal alanların miktarı, 1930 sonlarına gelindiğinde 100.000 hektar iken 1950’lere yaklaşıldığında bu rakam her ne kadar 400.000 hektara ulaşmış olsa da aslında sulanan arazi miktarı toplam miktarın yalnızca yüzde sekiz kadardı. Bütün bu istatistik verilerden de anlaşılacağı üzere, devlet her ne kadar sulama konusuna büyük bütçeler ayırmış olsa da uygulamada, beklenen gelişim gerçekleşmemiş ve dolayısıyla tarımsal üretimde de sudan beklenen bereket sağlanamamıştır.

Çalışmanın giriş bölümünde bahsedilen Konya Ovasını sulamaya yönelik proje daha Osmanlı döneminde ortaya konmuştu. Bu proje ile kurulan Konya Ovası Sulama İdaresi, Cumhuriyet’in sulama ile ilgili çalışır vaziyette Osmanlı’dan devraldığı istisnai bir kurumdu. Cumhuriyet’in ilanı öncesinde bu idare Almanlar tarafından çalıştırılmaktaydı. Konya Ovası Sulama İdaresi kanalları dönemin koşullarına göre büyük miktarda araziye sulama imkânına sahip olması bakımından önemli bir idareydi. Ancak ülkenin uzun yıllar savaş içinde olması sebebiyle sulama şebekesi kanallarının bakım ve onarımı yapılamamıştı. Gerek bu durum gerekse bulunduğu coğrafyanın özellikle buğday ekiminin yoğun yapıldığı yer olmasından dolayı sulamanın maliyeti üreticilere ağır geldiğinden İdare’nin çalıştırılması ancak hükümet desteğiyle mümkün olabilmıştır.

1932 yılı öncesinde Nafia Vekâletine tâbi olarak işletilen İdare, 1932’de kabul edilen “Konya Ovası Sulama İdaresinin Teşkilat ve Vezaifi Hakkındaki Kanun”da yapılan değişikliklerle Ziraat Vekâletine tâbi hale getirilmiştir. Daha sonra ise sulama şebekesinin bakım ve onarımı ile ilgili olan işlerin Nafia Vekâleti tarafından yürütülmesinin daha sağlıklı olacağını anlaşılması üzerine 1938 yılına gelindiğinde yeniden Nafia Vekâletine bırakılmış ve bu değişikliklerle birlikte aynı zamanda bu idare

Sular Genel Müdürlüğü Teşkilatı'nın alt bölümü olarak çalıştırılmıştır¹⁴¹. Anlaşılacağı üzere devlet, Konya Ovası projesinin nasıl daha iyi işletilebilir hale gelmesi için destekten kaçınmamış, teşkilat yapısıyla ilgili dönem dönem çıkarmış olduğu kanunlarla da bu idareden elini çekmemiştir.

Tarımın geliştirilmesinde şüphesiz ki bu konuda verilecek eğitimin yeri de yadsınamaz. İşte bu nedenle kurulmuş olan ziraat mektepleri ile ilgili çalışmalar önceki bölümlerde detaylı olarak ele alınmıştır. Devletçilik politikalarının uygulandığı dönemde artık devlet tarım kesimini modern teknik ve bilgilerle donatacak bir eğitim verilmesinin kaçınılmaz olduğunun farkındaydı. Bu amaçla 1932 yılında çıkarılan “Ankara Yüksek Ziraat Ve Baytar Mektepleri İle Enstitülerin İnşaat ve Tesisatı İçin İstikraz Akdine Dair Kanun” ile bu okullar ve enstitülerin kurulması ve buraların ihtiyacı olan tüm teknik donanımın sağlanabilmesi maksadıyla 1.5 milyon gibi bir borç verme hakkı Maliye Vekaletine tanınmış ve ayrılan bu bütçe Ziraat Vekaletine tahsis edilmişti. 1932’de kabul edilen kanunla ziraat mekteplerinin eğitim hedeflerinde de değişikliğe gidildiği görülmüştür. Artık bu okulların amacı, devlet görevlisi ihtiyacını karşılamaktan uzaklaşarak tamamen modern üretim teknikleriyle donanmış bir üretici tipi yaratmaktan başka bir şey değildi. Zaten okullara alınan talebelerin de toprak sahibi kimseler ile çiftçilerin çocuklarının olması bunun en büyük göstergesiydi.

Ayrıca bu okullarda ziraat ile ilgili tüm derslerin yanı sıra okulların bulunduğu coğrafyanın şartlarına göre çeşitli dersler verilmiştir. Tıpkı, “Bursa’daki ziraat okulunda meyvecilik, tarla ziraati ve hayvancılık; İzmir’deki ziraat mektebinde ise bağcılık, ziraat sanatları; İstanbul’da yer alan okulda ise tarla ziraati, hayvancılık; sıcak memleket olan Adana’daki okulda ise sıcak yerlerdeki ziraatle ilgili” yoğun bir eğitim verildiği görülmüştür. Yine bu okullarda okuyan talebelerin tecrübe imkânlarını fazlaştırmak gayesiyle bu okullara tâbi uygulama çiftlikleri de daha modernize hale getirilerek tekrardan ıslah edilmiştir. Ziraat okulları içerisinde zirai aletlerin bakım ve onarımına ilişkin eğitim vermek üzere oluşturulan tek mektep ise “Adana’daki Ziraat Mektebi’ne tâbi olarak kurulmuş olan Makinist Mektebi”¹⁴²dir.

¹⁴¹Tezel, *a.g.e.*, s. 421-422; Kayam, *a.g.t.*, s. 103-104; 1913 projesine göre, “Beyşehir ana kanalının 200 kilometre uzunluğunda olduğu ve bu 200 kilometrelik ana kanalın 102 kilometresinin yeni kazılacağı kaydedilmekle birlikte ayrıca yan kanalların uzunluğu da 2.000 km. olarak verilmiştir. Anadolu Demiryolu Şirketi, toplam yan kanalların uzunluğunu 1.937 km. olarak hesaplamıştır.” Emrah Yılmaz, “Demiryolları ve Tarımsal Gelişme: Konya Ovası Sulama Projesi Örneği”, *Uluslararası Sempozyum Geçmişten Günümüze Bozkır*, Konya, Mayıs 2016, s. 486-487.

¹⁴²2063 Sayılı Ankara Yüksek Ziraat ve Baytar Mektepleriyle Enstitülerin İnşaat ve Tesisatı İçin İstikraz Akdine Dair Kanun, *Düster*, 3. Tertip, C. 13, s. 1215; Kayam, *a.g.t.*, s. 73.

1933 yılında, Hitler'den kaçıp Türkiye'ye gelmiş olan birçok Alman uzmanın da kuruluşunda aktif rol aldığı ziraat dalında çağdaş bir yükseköğretim kurumu olarak planlanan "Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün Rektörü ise, Leipzig Üniversitesi profesörlerinden Friedrich Falke" olmuştur. Bu enstitüde başlangıç yıllarında dersler Alman hocalar tarafından Almanca olarak anlatılıyor, Türk asistanlar aracılığıyla Türkçeye çevriliyordu. Enstitü ziraat, veterinerlik gibi alanlarda uzmanların yetişmesinin dışında bilimsel çalışmalarda da önemli bir yere sahipti. Kuruluş yılı İstanbul Üniversitesi'yle aynı olan bu enstitü aslında bir üniversitenin sahip olduğu niteliklere ve donanımına sahipti. Zaten on beş yıl sonra Ziraat Fakültesiyle birleşip Ankara Üniversitesine çok kolay bir biçimde bağlanması da bunun en büyük göstergesidir¹⁴³. Tarımla ilgili teknik anlamda yapılan çalışmalar 1937 yılına kadar çok güdük kalmıştır. Bu yıldan itibaren Mustafa Kemal en başta Gazi Çiftliği olmak üzere yurdun birçok yerinde tarımsal faaliyetleri yürütebilmek adına kurulan özel çiftliklerini zirai alandaki teknik gelişmeleri daha geniş bir sahaya yayabilmek amacıyla Hazineye bağışlamıştır. Bu çiftlikleri bünyesine alarak tarım alanındaki gelişmeleri takip etmekle vazifelendirilmiş olan "Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu"¹⁴⁴ 1938 yılında kurulmuştur. Devletin tarımla uğraşan kesime yönelik modernizasyon çalışmaları ise 1940 yılında kurulacak olan Köy Enstitüleriyle farklı bir ivme kazanacaktır.

Atatürk dönemi Türkiye'sinde gerçek anlamda programlı bir devletçiliğe geçişin 1934 tarihli "*I. Beş Yıllık Sanayi Planı*" ile başladığına dair yaygın bir kanaat vardır. Dünyada planlı bir sanayileşmenin öncüsü olan SSCB'den Prof. Orlof'un Türkiye'ye davetiyle, bizzat kendisinin başkanlığında oluşturulacak bir heyetle

¹⁴³20.06.1933 Tarih ve 2291 Sayılı Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Kanunu, *Düstur*, 3. Tertip, C. 14, s. 1489; "Hem İstanbul Üniversitesi hem de Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün kuruluşu Batı'nın bilimsel anlayış ve yöntemlerini Türk yükseköğretim kurumlarına getirme konusundaki önemli çabalarıdır. Bu çabaların bir sonucu olarak her iki kurumda da yabancı bilim adamları görevlendirilmiştir. Bunlar, büyük oranda aynı ülkeden – Almanya – getirilmiş olmakla birlikte, bu iki kuruma gelen bilim adamlarının geliş şekli farklıdır. İstanbul Üniversitesi'nde görevlendirilenler, neredeyse tümüyle, Almanya'da o yıllarda Yahudi asıllı oldukları ve/veya Hitler'in uygulamalarına karşı çıktıkları için üniversitedeki görevlerinden uzaklaştırılan bilim adamlarıdır. Buna karşılık, Yüksek Ziraat Enstitüsü'ne, Alman hükümeti tarafından resmen görevlendirilen bilim adamları atanmıştır. Böylece, Türkiye'nin iki önemli şehrinde, ülkenin en önemli iki bilim kurumunda görev alan bilim adamlarından İstanbul Üniversitesi'ndekiler mülteci statüsünde, Yüksek Ziraat Enstitüsü'ndekiler ise Alman hükümetinin görevlendirdiği bilim adamları statüsünde çalışmışlardır. Ancak bu bilim adamlarının yanı sıra Yüksek Ziraat Enstitüsü'nde dört mülteci bilim adamı görev almıştır." Sevtap Kadioğlu, "Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü'nde Mülteci Bilim Adamları", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. 9, S. 1-2, 2008, s. 183-184.

¹⁴⁴Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu Hakkında Kanun, *Düstur*, 3. Tertip, C. 19, s. 254; "1937-1938 yıllarında orta dereceli ve yüksek tarım okullarındaki öğrenci sayısı 1192, yüksekokullardan mezun öğrenci sayısı ise 153 olarak belirtilmiştir." Tezel, *a.g.e.*, s. 414-415.

sanayileşmeyi gerçekleştirebilecek bir program niteliğinde rapor düzenlemesi talep edilmişti. Prof. Orlof'un başkanlığını yaptığı bu heyet "*Sınai Tesisat ve İşletme Raporu*"¹⁴⁵ adıyla bir rapor hazırlamıştı. 17 Nisan 1934 tarihinde "*I. Beş Yıllık Sanayi Planı*" ismiyle kabul edilmiş olan bu plana göre 1938'e kadar kurulması öngörülen fabrikalardan bazıları: "Kimya Sanayi: Suni ipek(Gemlik), Gülyağı(Isparta), Süper fosfat(İzmit); Toprak Sanayi: Seramik(Kütahya), Cam ve şişe(İstanbul-Paşabahçe); Demir Sanayi(Karabük); Kâğıt ve Selüloz Sanayi(İzmit); Kükürt Sanayi(Keçiborlu); Pamuklu Mensucat Sanayi(Bakırköy, Kayseri, Ereğli, Nazilli ve Malatya'da iplik - dokuma, Iğdır'da iplik)."¹⁴⁶ I. Beş Yıllık Sanayi Planı devletçi ekonomi politikalarının en büyük simgelerinden birisi olması bakımından önem arz etmektedir. Dünya buhranının tüm ülkelerdeki yıkıcı etkisine rağmen Türkiye uyguladığı akılcı politikalar sayesinde 1938'e kadar hedeflemiş olduğu sanayileşme hamlelerini başarıyla gerçekleştirmiştir. II. Planın da 1938 yılında hazırlıklarına başlanmışsa da II. Dünya Savaşı bu planın uygulanmasını mümkün kılmamıştır.

¹⁴⁵Bilsay Kuruç, *İktisat Politikasının Resmi Belgeleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Türk İktisadi Gelişmesi Araştırma Projesi, 1963, s. 19, 25.

¹⁴⁶A. Afetinan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1972, s. 15. "1932 yılında Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü'nün yaptığı sanayi anketine göre 1923-1932 yılları arasında Balıkesir'de 102 sanayi müessesesi mevcuttur." Bilsay Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası (1933-1935)*, C. 2, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 580, 1993, s. 81.

3. İZMİR İKTİSAT KONGRESİ KARARLARI DOĞRULTUSUNDA BALIKESİR'DE TARIM ALANINDA YAŞANAN GELİŞMELER (1923-1929)

3.1. İzmir İktisat Kongresi Öncesi Balıkesir'in Tarımsal Faaliyetlerine Genel Bir Bakış

Konum itibariyle Türkiye'nin kuzeybatısında yer alan Balıkesir ilinin doğusunda Bursa ve Kütahya, güneyinde Manisa ve İzmir, batısında ise Çanakkale ili bulunmaktadır. Coğrafi konumu itibariyle Balıkesir hem Marmara denizine hem de Ege denizine kıyıları olan bir il olmasından ötürü her iki bölgenin iklim özelliklerini taşımakta ve bu nedenle de toprakları hiç de azımsanmayacak bir verimliliğe sahip olması bakımından önem arz etmektedir. Sahip olduğu ovaları, gölleri ve geniş vadileriyle her türlü ziraatın yapılmaya çalışıldığı verimli bir tarım mıntıkası olan Balıkesir ve ilçeleri Cumhuriyet dönemi öncesinde de ülke ekonomisinde önemli bir yer tutmuştur¹⁴⁷.

Cumhuriyet öncesi döneme bakıldığında özellikle bağcılık alanında Balıkesir'in dikkat çekici bir zenginliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Hemen her yerinde bağcılığın yapılmakta olduğu Balıkesir'de yaş üzüm üretimi ile beraber pekmez, pekmezden yapılan köfte ve ceviz sucukları ve bunların yanında kuru üzüm ve şarapçılık¹⁴⁸ da önemli üretim alanlarındandı. Ancak Balıkesir'deki bağcılık üreticilerine ciddi anlamda ket vuran "filoksera" hastalığı şehrin bağcılığa olan yöneliminin azalmasına sebep olmuştu. Hemen herkesin bağlarının olduğu ve aynı zamanda önemli bir gelir kaynağı olan bağları saran bu hastalık bağları harap etmişti. Hatta 1885'li yıllarda Balıkesir'de ziraatı geliştirmesi amacıyla görevlendirilen Ziraat Müfettişi Arvent Agaton Efendi de bağları mahveden bu hastalığa karşı çareler aramış, birçok ilaç önerisinde bulunduğu, kullanma yöntemlerini öğrettiği gibi daha esaslı çözümler üretmeye çalışmış, bunun için de bağlı olduğu Nafia Nezareti'ne kökleri bu hastalığa karşı dirençli olan asma kütüklerinin Amerika ya da Fransa'dan getirtilerek üretilmesini çünkü bu kökler üzerine aşılacak üzümlerin bu hastalığa dayanıklı olacağını belirtmişti. Hatta Agaton Efendi bununla da yetinmeyip Balıkesir'de birkaç bağda ve İstanbul civarında bazı bağlarda rastladığı, "filoksera"

¹⁴⁷Mustafa Salman, *Balıkesir Tarih, Coğrafyası*, Balıkesir: Türk Dili Matbaası, s. 7; Kepsutluoğlu Halil İbrahim, "Balıkesir Arazisi", *Kaynak Dergisi*, S. 19-20, Ağustos-Eylül 1934, s. 439.

¹⁴⁸M. Reşit Kıpçak, *Turistik, Ekonomik Balıkesir*, s. 28.

hastalığına dayanıklı çeşitli Amerikan cinsi asma kütüklerinden yeni kütükler üretme teşebbüsünde de bulunmuştu¹⁴⁹.

Bir tarım şehri olan Balıkesir’de şüphesiz ki üretim bağıcılıkla sınırlı değildi. Tarımsal faaliyetler içerisinde başı çeken diğer ürünler ise buğday, arpa, yulaf, çavdar, kapluca, mısır ve darıdır. Özellikle buğday ve arpa üretimi çok daha yaygındır. Ayrıca baklagillerden de en fazla nohut, bakla olmak üzere fasulye ve mercimek üretiminin de yapıldığı bilinmektedir. Balıkesir’de ihraç edilecek kadar fazla miktarda soğan ve sarımsak üretimi de yapılmakta olup, patates, yerelması, şalgam, havuç, pancar gibi zirai ürünler de şehir halkının ihtiyaçlarına yönelik üretimi yapılan mahsullerdi. Bilhassa Balıkesir merkez, Kepsut ve Susurluk’ta sebze üretimi yoğun iken meyveli ağaçların ise şehir yakınlarında yok denilecek kadar az olması ve meyve ihtiyacının Kepsut, Susurluk ve Dursunbey’den sağlanması dikkat çekicidir.

Coğrafi bakımdan sulak ve düzlük olan Balıkesir arazisinde sanayi bitkileri içerisinde en çok ekimi yapılan ürün ise pamuktur. Özellikle de bu yörede “Kilitli pamuk” türünün yetiştirildiği bilinmektedir. Öte yandan ihracı bile yapılan tütün ekiminin de yaygın olduğu il olan Balıkesir’de afyon üretimi ise çok sınırlıdır. Yağlı bitki grubundan susam bol miktarda yetiştirilirken, kokulu bitki olarak gül ve anason da yetiştirilmekteydi. Şüphesiz ki şehrin adıyla özdeşleşmiş olan zeytin ve zeytinyağı da Cumhuriyet öncesi dönem içerisinde önemli faaliyet alanlarındandı¹⁵⁰. İzmir İktisat Kongresi’nden daha önceki dönemlerde Balıkesir’deki tarımsal faaliyetin

¹⁴⁹“Arvent Agaton Efendi’nin Balıkesir’de yaptığı çalışmalar bağıcılıkla sınırlı değildi. Halkın alışageldiği tütün cinsinin dışında daha iyi para getireceğine inandığı Amerika’dan getirilen ‘Havana tütünü’ tohumlarını Balıkesir’e getirerek halka dağıtmıştır. Bu tütünden sarma yaprak sigara yapıldığını bunun da pahalı satıldığını yazmış. Yine Balıkesir ve çevresinde pamuk eken üreticilerin birkaç seneden beri pamuklarına musallat olan bir hastalıkla perişan olduklarını öğrenince Adana’dan bu hastalığa dayanıklı olan bir başka cins pamuk tohumu getirir. Çok ucuz bir fiyata satılmak üzere Belediye’ye bırakır. Ayrıca Agaton Efendi Balıkesir’e gelir gelmez ipek böcekçiliğine el atmış ve yetiştiricileri eğitmeye, en randımanlı bir şekilde ürün almasını sağlamaya çalışmıştır. Agaton Efendi tarımın gelişmesinin modern tarım tekniklerine bağlı olduğunu iyi bildiğinden, bu teknikleri ve aletleri Balıkesir halkına öğretmeye ve yaygınlaştırmaya ayrı bir önem vermiştir. Hatta Bandırma’dan getirttiği bir demir pulluk ve tırmığı bütün üreticilere ilan ederek, örnek seçtiği tarlalarda bizzat kendi kullanmıştır. Pulluğun ve tırmığın gereğini, tarlaları nasıl sürdüğünü gösterdiği gibi kara sabanla karşılaştırdığı tırmığın arasında sayısal karşılaştırmalar yaparak birinin bir günde birkaç dönüm, diğerinin en az otuz dönüm sürdüğünü, modern makinaların bir günde kaç işçi yevmiyesinden kurtaracağını anlatmıştır. Ayrıca kara sabanın toprağı çizdiğini, modern demir pulluğun ise toprağın cevherine işlediğini anlatmıştır. Bu hususta Agaton Efendi, yeni kurulmuş olan Balıkesir Ziraat Odasını da harekete geçirerek odaya bir layiha vermiş ve mutlaka alet kullanılmasını tavsiye etmiştir.” Aydın Ayhan, “100 Yıl Önce Balıkesir’de Bir Ziraat Öncüsü Arvent Agaton Efendi”, *Yeni Haber*, 29 Ağustos 1995, s. 3; Aydın Ayhan, “100 Yıl Önce Balıkesir’de Bir Ziraat Öncüsü Arvent Agaton Efendi”, *Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 8, Kış 2003, s. 2-4.

¹⁵⁰Yüzbaşı İshak Hakkı Bey, *Balıkesir Rehberi* (1920), Balıkesir Valiliği Kültür Yayınları, 1997, s. 32-33.

yoğunluğunu aşağıda verilmiş olan ihracat ve ithalat cetvelleri de net bir biçimde göstermektedir.

Tablo 13: 1919 Yılı İhracat Cetveli

Cinsi	Vagon	Adet	Lira olarak değeri
Buğday	600	-	720.000
Arpa	300	-	150.000
Bakla	150	-	90.000
Mısır	100	-	60.000
Yulaf	5	-	2.000
Kaplıca	5	-	2.000
Çavdar	50	-	25.000
Burçak	20	-	12.000
Susam	-	1.000 çuval	20.000
Nohut	-	1.500 çuval	12.000
Afyon sakızı	-	300 sandık	150.000
Tütün	-	-	200.000
Pamuk	-	500 balya	200.000
Yün	-	500 bin okka	25.000
Yapağı	-	80 bin okka	50.000
Tereyağı	-	20 bin okka	30.500
Palamut	-	200 bin okka	80.000
Kavun-Karpuz	50	-	10.000
Kereste	-	3.000 adet	40.000
Koyun-Keçi	-	5.000	100.000
Keçi	-	20.000	50.000
Kuzu	-	4.000	120.000
Oğlak	-	300	20.000
At	-	-	12.000
Tavuk-Yumurta	-	-	100.000

Kaynak: Yüzbaşı İshak Hakkı Bey, *a.g.e.*, s. 25.

Tablo 13'den de anlaşılacağı üzere, Balıkesir'in ihraç ürünleri arasında hububat ürünleri başı çekerken sanayi ürünlerinin yer almayıp ihracın daha çok tarım ve hayvancılık ekseninde olduğu açık bir gerçektir.

Tablo 14: 1919 Yılı İthalat Cetveli

Cinsi	TL olarak	Nereden Geldiği
Basma	200.000	Fransa, Almanya, İtalya, İngiltere
İplik	100.000	İtalya, İngiltere
Kaput	200.000	Amerika
Kahve	100.000	Brezilya
Şeker	400.000	Cava
Pirinç	25.000	Hindistan, Cava
Çay	15.000	Hint, Seylan
Demir Çivi	150.000	Almanya, Belçika
Karabiber	5.000	Singapur
Kırmızıbiber	2.000	Selanik
Kına	5.000	Trablusgarp, Mısır
İspermeçet Mumu	5.000	İtalya, Avusturya
Kibrit	20.000	İtalya, Avusturya
Sigara Kâğıdı	100.000	İtalya
Saçma-Kurşun	5.000	Almanya, Belçika
Petrol Yağı	90.000	Rusya, Romanya, Amerika
Tuz	100.000	İzmir
Kükürt	2.000	İtalya
Kalay	8.000	İngiltere, Almanya
Nışadır (Amonyak tuzu)	2.500	İngiltere, Almanya
Göz taşı-Şap	1.000	İtalya
Çinko	3.000	Belçika, Almanya
Teneke	3.000	Almanya
Cam	3.000	Belçika, Almanya
Zücaciye	200.000	Avusturya, Almanya, Hindistan
Tuhafiye-İtriyat	100.000	Almanya, Fransa
Bakır	10.000	Almanya, Belçika
Kösele-Rugan	200.000	Fransa, İtalya
Toplam	2.153.500	

Kaynak: Yüzbaşı İshak Hakkı Bey, *a.g.e.*, s. 26.

Tablo 14'e bakıldığında, Balıkesir'de ithalatın daha çok sanayi ürünlerinden oluştuğu görülmekle beraber aslında üretiminin çok rahat bir biçimde ülke genelinde yapılabilmesi mümkün olan temel ürünlerin dahi ithal ediliyor olması hem boşa harcanan parayı hem de dışa olan bağımlılığı gözler önüne sermektedir.

Tarımın önemli bir faaliyet alanı olduğu Balıkesir'de hayvancılık da azımsanmayacak bir yoğunluğa sahipti. Hayvancılık alanında özellikle koyunculuk yaygın iken, bu hususta Edremit başı çekmekteydi. Nitekim burada bir koyunun yılda iki kez kuzu vermesi bunun tipik bir göstergesidir. Aynı zamanda Karasığır

yetiştiriciliğinin yaygın olması arazinin sulak ve nemli olmasıyla doğru orantılıydı. Aşağıdaki tabloda verilen 1905 yılı Balıkesir’deki hayvanlarla ilgili istatistik, şehrin hayvancılığına dair somut bir göstergedir.

Tablo 15: 1905 Yılı Balıkesir’deki Hayvan Sayıları

	İnek	Manda	At	Deve	Merkep	Koyun	Keçi
Balıkesir	28.077	2.146	6.344	979	7.876	77.453	62.216
Erdek	3.822	609	1.872	7	1.792	20.859	15.635
Burhaniye	2.730	145	1.463	575	2.825	24.733	13.705
Bandırma	8.155	2.008	2.374	674	1.075	43.175	9.953
Gönen	5.974	1.563	1.490	116	1.150	30.005	13.615
Sındırgı	8.456	282	1.198	58	2.990	22.115	21.752
Ayvalık	10	-	767	53	463	1.854	2.473
Balya	13.607	498	2.706	436	3.599	29.115	23.409
Edremit	5.060	152	2.098	407	2.629	24.417	27.052
Toplam	75.891	7.403	20.312	2.968	24.399	313.726	180.321

Kaynak: Yüzbaşı İshak Hakkı Bey, *a.g.e.*, s. 34.

Tablo 13 ve Tablo 15 dikkatle incelendiğinde hayvancılığın Balıkesir için ne kadar önemli olduğu anlaşılacaktır. Daha önce de belirtildiği üzere, Osmanlı İmparatorluğunda nüfusun çok büyük bir kısmı tarımla meşgul olduğundan hem zirai üretimde hem de taşımacılık amacıyla kullanılan hayvanların sayısının çok olması tarım ve hayvancılık arasındaki kaçınılmaz ilişkiden başka bir şey değildir. Nitekim Balıkesir’deki hayvan mevcudiyeti de bunun tipik bir örneğidir.

Balıkesir’in iktisadi faaliyetlerinin daha kontrollü bir biçimde yürütülmesi amacıyla 1889 yılında “Balıkesir Merkez Ticaret Odası” kurulmuştur. Dönem itibariyle sistemli bir şekilde faaliyet gösterememesi, kanun ve tüzüklerinin sahip olduğu eksiklikler neticesinde istenilen gelişme sağlanamamıştır. İlk başkanının Keşkekzâde Hacı Nuri Bey’in olduğu Ticaret Odasına kayıtlı üye sayısı, 1923 yılına kadar geçen sürede ancak 80’e ulaşabilmiştir. Yine bu hususta asıl gelişme, Cumhuriyet’in ilanından sonra ticaret odalarıyla ilgili yapılan düzenlemeler ile yaşanmış ve odaya kayıtlı üye sayısı da hızla yükselişe geçmiştir. Hatta 1923 yılında önemli bir iktisadi faaliyet gösteren kazalardan biri olan Burhaniye’de de Ticaret Odası kurulmuştur. 1942 yılında bu oda kaldırılarak Edremit Ticaret Odası’na bağlanmışsa da 1947’de mahalli tacirlerin isteği üzerine yeniden kurulmuştur.¹⁵¹.

¹⁵¹ *Balıkesir İl Yıllığı*, 1967, s. 265,270; M. Reşit Kıpçak, *50. Yılda Balıkesir*, (Balıkesir Ticaret Odası tarafından hazırlanmıştır), 1973, s. 3.

Sanayi faaliyetleri bakımından Cumhuriyet öncesi dönemde Balıkesir’de el tezgâhlarıyla yapılan dokumacılık ön plandaydı. Kıl ve yünden yapılan bir tür kalın kumaş olan Balıkesir abaları ise herkes tarafından bilinecek kadar bir üne sahipti. Dokumacılık dışında Balıkesir’deki en önemli iki sanayi kolu ise, zeytinyağı ve sabun sanayileriydi. Ancak bu alanlarda da üretim tıpkı dokumacılıkta olduğu gibi ilkel metotlarla yapıldığından istenilen verim alınmamış, asıl gelişme Cumhuriyet’in ilanından itibaren başlayan modern sanayileşme teşebbüsleriyle yaşanmıştır.

Tüm bunların yanı sıra Balıkesir, Osmanlı’nın dünya iktisadi ilişkileri bakımından gerek ulaşım (Bandırma-İzmir demiryolunun 1921 yılında işletmeye açılması) gerekse sahip olduğu değerli madenleriyle (özellikle borasit ve simli kurşun) ayrı bir öneme sahipti. Bandırma’nın önemini arttıran bu demiryolu hattı sayesinde dışarıdan ithal edilen malların İç Batı Anadolu’ya sevkiyatı kolaylaşırken, öte yandan adı geçen madenlere olan rağbet dolayısıyla Balıkesir önemli bir maden ihraç merkezi konumundaydı. Bandırma limanı ve açılan demiryollarıyla iktisadi ilişkiler açısından önemi artmakta olan Balıkesir’de Cumhuriyet öncesi döneme bakıldığında yol çalışmaları da dikkat çekmektedir. Bu husustaki gelişmeler şu şekilde izah edilmektedir: “Balıkesir’den Soma’ya 19 kilometrelik şose, diğer 31 kilometrelik kısım ise toprak halindedir. Yolun toprak tesviyesi Kurtuluş Savaşı esnasında askerler tarafından yapılmıştır. Balıkesir’den Balya’ya bir kol olmak üzere Edremit’ten Akçay’a kadar 120 kilometrelik şose, yine Edremit’ten Ayvalık’a 40 kilometrelik bir şose yol vardır. Balıkesir’den Bigadiç istikametine 14 kilometrelik şose, Balıkesir-Susurluk-Bandırma bağlantılı 90 kilometrelik şose yol vardır. Sonuç itibarıyla Balıkesir ve çevresi yol açısından diğer yerlere nazaran daha iyi durumda olsa da yeterli değildir. Şehrin tüm yollarının tamire ve bakıma ihtiyacı olduğundan 1922 kışında yolların hepsi tamir edilmiş ancak bu tamirat hem mevsim hem de donanım bakımından köklü bir tamirat olmamıştır.”¹⁵² Balıkesir ve çevresinin ulaşımına diğer yerlere oranla daha fazla önem verilmesinin başlıca sebebi ise şüphesiz ki şehir ve kazalarının yoğun bir ekonomik faaliyet içerisinde bulunmalarıydı. Bir yandan tarımsal ürün çeşitliliği ve maden zenginliği bir yandan da önemli liman kazalarını kendi bünyesinde barındırması aslında Balıkesir’e ulaşımı zorunlu kılmaktaydı.

¹⁵²*Türkiye Cumhuriyeti’nin 75. Yılında Balıkesir*, Balıkesir Valiliği, 1999, s. 234; Yüzbaşı İshak Hakkı Bey, *a.g.e.*, s. 35.

Milli mücadelenin zaferle sona ermesinin ardından Mustafa Kemal'in hem milletle yakın temas kurmak hem de yeni kurulacak düzeni halka anlatmak amacıyla bir yurt gezisine çıktığından daha önceki bölümlerde bahsedilmişti. Bu gezi için seçilen şehirlerin özellikle de büyük toprak sahibi kimselerin, tüccarların yaşadığı yerler olması ve Balıkesir'in de bu iller arasında yer alması aslında Balıkesir'in ne kadar önemli olduğunun en büyük kanıtlarından biriydi. Çalışmanın asıl konusu bakımından önem arz eden bir konuşmayı da Mustafa Kemal 6-7 Şubat 1923 tarihinde gerçekleştirdiği ilk ziyareti esnasında Balıkesir'in Paşa Camiinde yapmıştır. Bu konuşma, memleketin ekonomik durumu ve aslında İzmir İktisat Kongresi'nin temelini oluşturan görüşlerin bir özeti niteliğindedir:

“Biliyorsunuz ki ülkemiz çiftçi ülkesidir. O halde milletimizin büyük çoğunluğu çiftçi ve çobandır. Bu böyle olunca buna karşı büyük arazi ve çiftlik sahipleri akla gelebilir. Bizde büyük araziye kaç kişi sahiptir? Bu arazinin miktarı nedir? İncelendiğinde görülür ki, ülkemizin büyüklüğüne göre hiç kimse büyük araziye sahip değildir. Bundan dolayı bu arazi sahipleri de korunması gereken insanlardır. Sonra sanat sahipleriyle kasabalarda ticaret yapan küçük tüccarlar gelir. Tabii olarak bunların menfaatlerini, bu günlerini ve geleceklerini sağlamlaştırmak ve korumak mecburiyetindeyiz. Çiftçilerin karşısında olduğunu kabul ettiğimiz büyük arazi sahipleri gibi bu ticaret işi yapanların karşısında da büyük sermaye sahibi insanlar yoktur. Kaç milyonerimiz var? Hiç. Bu sebeple biraz parası olanlara da düşman olacak değiliz. Aksine ülkemizde birçok milyonerlerin hatta milyarderlerin yetişmesine çalışacağız. Sonra işçi gelir. Bugün ülkemizde fabrika, imalathane ve diğerleri gibi kuruluşlar çok sınırlıdır. Mevcut işçilerimizin sayısı yirmi bini geçmez. Hâlbuki ülkeyi kalkındırmak için çok fabrikalara muhtacız. Bunun için de işçi lazımdır. Bu sebeple tarlada çalışan çiftçilerden farkı olmayan işçiyi de korumak ve yardım etmek gerekir.”¹⁵³

Böylelikle yeni kurulan Türk devletinin daha çok çalışıp üretmesi gerektiği ve aynı zamanda çiftçi erbabıyla işçi kesiminin de desteklenerek ülkenin refaha kavuşturulmasının önemi vurgulanmıştır. Yine aynı şekilde yatırım yapmak isteyen müteşebbislerin de desteklenmesinin gerektiği üzerinde durulmuştur. Nitekim böyle bir konuşmanın Balıkesir gibi bir yerde yapılması tesadüf olmadığı gibi tam aksine

¹⁵³Konuşmanın tam metni için bkz. M. Reşit Kıpçak, *Merhaba Balıkesir*, s. 26-30.

Osmanlıdan kalan bir ekonomi mirasının da yaşatılarak daha iyi yerlere getirilmesi çabası olduğu aşikârdır.

3.2. 1923-1924 Yıllarında Balıkesir’de Tarım

Çalışmada Atatürk dönemi tarım politikalarının genel olarak anlatıldığı bölümde de ayrıntılı bir biçimde bahsedildiği üzere, İzmir İktisat Kongresi yeni kurulan Türk devletinin takip edeceği yol haritasının ta kendisiydi. Bu kongrede, üzerinde hassasiyetle durulan konu milli iktisat fikrinin geliştirilmesi ve bu sayede ekonomik bağımsızlığa ulaşmaktı. Tarım kesimini ilgilendiren önemli kararların alındığı bu kongrenin çalışmaya milat olarak seçilmesi ise işte bu nedendir. Bir tarım kenti olan ve coğrafi konumu itibariyle de ayrı bir önemi bulunan Balıkesir’in, kongre kararlarının etkisiyle nasıl bir gelişme gösterdiği yıl bazlı değerlendirmelerle anlatılmaya çalışılmıştır.

Mustafa Kemal’in de bizzat ilgisine mazhar olan Balıkesir, ikliminin ılıman ve hoş, toprağının çeşitlilik ve birçok bitkinin yetişip gelişmesine elverişli olan vilayet arazisi dâhilinde birinci derecede öneme sahip bitkiler ile hayvanlardan elde edilen ürünlerin en mühimleri ve en çok kâr sağlayanları fevkalade bir verimlilikte yetişmekteydi. Vilayetin genel zirai ürünleri hakkında net bir bilgiye sahip olabilmek için öncelikle bu ürünlerin nerelerde ve ne kadar yetiştirildiği hakkında bir ön bilgi vermek daha doğru olacaktır.

3.2.1. Bitkisel Gıdalar (Hububat ve Bakliyat)

Vilayetin her tarafında hububatın başlıca çeşitlerinden olan buğday, arpa, yulaf, mısır, çavdar, darı, kaplıca az çok yetişmekte ise de en fazla yaygınlaşmış olan hububat çeşitleri buğday, arpa, mısır ve yulaftır. Bu hususta en fazla ekim yapan yerler Balıkesir, Bandırma, Gönen ve Sındırgı kazalarıdır. Temel yiyecek sınıfına giren nohut, bakla, fasulye, mercimek ile hayvani gıdalardan sayılan burçak, fık (bir cins beyaz yumuşak mantar) ve benzer bakliye bitkileri, vilayetin birçok yerlerinde ekilmektedir. Gerek yaş gerek kuru halinde tüketilmek üzere en fazla nohut, bakla, fasulye üreten ve ihraç eden yerler Bandırma ve Balıkesir’dir. Yine soğan ve sarımsak da az miktarda yetiştirilmektedir. Patates ise henüz önemli bir yekûn oluşturacak

şekilde yetiştirilmemektedir. Vilayetin içerisindeki ihtiyacı karşılamak için en çok Susurluk İsa Bey, Kelesen taraflarında yetiştirilir. Ancak çok az bir kısmı yakın vilayetlere gönderilir. Diğer yerlerde de üretim yapılıyor olsa da ancak buldukları bölgede tüketilecek seviyededir. Ayrıca vilayetin bazı yerlerinde ekilen yer elması da vilayetin ürünleri arasında sayılabilir¹⁵⁴. Vilayet dâhilinde yetiştirilen ürünlerin miktarlarına bakıldığında aslında savaştan yeni çıkmış ve yepyeni bir düzenin oluşturulmaya ve toparlanılmaya çalışıldığı yıllarda bile üretimin hiç de azımsanmayacak seviyelerde olduğu anlaşılmaktadır. Balıkesir mıntikasının 1924 yılı feyz ve bereketin çok olduğu yıl olmuştur. Vilayetin her tarafında en güzel arpa ve buğday yetiştirilmektedir. Bu yıl için hasılat tahminlerinde bulunulurken harman sonunda asgari 1.000.000 kilo buğday ve arpanın arzu edildiği zaman temin edilebileceği¹⁵⁵ belirtilmiştir. Aşağıdaki tablolarda da 1923-1924 yılı hububat ve bakliyat hasılatı ile hububat ekilen arazilerin dönüm miktarları sunulmaktadır.

Tablo 16: 1923-1924 Yılları Balıkesir'in Hububat ve Bakliyat Hasılatı

Yıl	Hububat Hasılatı (Kilo)	Bakliyat Hasılatı (Kilo)
1923	96.000.000	7.000.000
1924	200.000	8.500.500

Kaynak: Gazali, *Balıkesir Vilayeti Coğrafyası*, Balıkesir: Vilayet Matbaası, 1927, s. 66.

Tablo 17: 1923 senesi Hububat Ekimi Yapılan Arazi (dönüm olarak)

Kazalar	Buğday	Arpa	Yulaf	Kaplıca	Mısır	Darı	Çavdar
Balıkesir	52.000	120.000	1000	60	50.000	200	-
Dursunbey	-	-	-	-	-	-	-
Bandırma	40.000	11.950	3800	600	10.000	600	-
Erdek	17.600	10.000	12.000	15.500	870	-	-
Gönen	20.000	14.453	12.000	7.000	5.254	138	912
Balya	180.000	70.000	15.000	13.000	20.000	6.000	-
Edremit	38.000	15.000	-	-	9.500	50	18.000
Burhaniye	70.000	3.000	5.000	-	5.500	-	8.000
Sındırgı	20.000	10.000	-	30.000	8.000	-	-
Ayvalık	15.000	400	-	-	150	-	-

Kaynak: Gazali, *a.g.e.*, s. 84-90.

1923 yılında ekilen arazi miktarlarına bakıldığında Balıkesir ve kazalarında tek tip ürüne yönelik olmadığı ve tamamıyla genel ihtiyacı karşılayacak ürünlerin

¹⁵⁴Gazali, *Balıkesir Vilayeti Coğrafyası*, Balıkesir: Vilayet Matbaası, 1927, s. 60-61.

¹⁵⁵BCA, *Fon Kodu: 272.0.0.14. Yer No: 76.31.13.*, 07.05.1924.

ekiminin, kazalar arası adeta bir görev dağılımı yapmışçasına paylaşıldığı anlaşılmaktadır.

Tablo 18: 1924 senesi Hububat Ekimi Yapılan Arazi (dönüm olarak)

Kazalar	Buğday	Arpa	Yulaf	Kaplıca	Mısır	Darı	Çavdar
Balıkesir	186.000	129.500	9.180	5.300	23.760	-	36.720
Dursunbey	9.689	8.060	99	-	1.332	49	1.487
Bandırma	60.246	23.130	18.778	9.334	-	-	333
Erdek	1.242	550	380	150	301	-	-
Gönen	33.726	10.062	5.175	1.929	6.481	27	2.463
Balya	119.405	67.090	12.150	4.430	29.500	3.678	48.645
Edremit	24.000	36.000	8.000	-	25.000	100	12.000
Burhaniye	3.500	40.000	600	200	20.000	3.300	2.000
Sındırgı	140.700	168.000	-	-	76.100	-	90.500
Ayvalık	6.000	6.500	2.000	-	-	-	100

Kaynak: Gazali, *a.g.e.*, s. 84-90.

1922 yılında ülke geneli hububat üretiminin 2 milyon tonlarda olduğu düşünülünce bu rakamlar bile Balıkesir'in ülkedeki tarım hayatındaki önemini gösteren önemli verilerden biridir. Tıpkı 1923 yılında olduğu gibi 1924 yılında da Balıkesir ve kazalarında her türlü hububat üretimi gerçekleştirilmişti. Bir önceki yıla göre, ekimi az yapılan çavdarın 1924 yılında Erdek hariç bütün kazalarda ciddi oranda ekilmesi dikkat çekicidir. Bunda en önemli etkinin ise ihtiyaç-stok durumu olduğu aşikârdır.

3.2.2. Vilayet Geneli Sebze ve Meyvelerin Durumu ile Bağcılık

Balıkesir vilayeti genel itibariyle çeşitli sebzeler yetiştirmeye fevkalade elverişliydi. Bu hususta birinci dereceyi kazanan kazalar Bandırma, Edremit, Balıkesir'dir. Sebze tarlalarında yetiştirilen sebzeler şalgam, havuç, pancar, turp, kereviz, pırasa, lahana, ıspanak, ebe gümece, semizotu, karnabahar, fasulye, bamya, patlıcan, bezelye, bakla ve kabağın türlü çeşitleri ile domates, yer elması ve her türlü salatalık yetiştirilmektedir. Ayrıca Balıkesir vilayeti yaş ve kuru meyve yetiştirmek hususunda da zengindi. Elma, ayva, erik, nar, vişne, kiraz, armut, kavun, karpuz, incir gibi yaş meyvelerle ceviz, badem, kestane gibi kuru meyvelere sıklıkla rastlanır. Ancak Bursa'nın (Hülü, yeşil türbe, al yanak) şeftalileriyle kuzu kestanesi burada yetişmez. Tüm bu çeşitliliğe rağmen buradaki ürünler Kütahya'nın vişne ve kirazı, Eskişehir'in kayısı, İzmir'in incir ve üzümüyle rekabet edemezdi. Edremit taraflarında incir, nar, ayva, üzüm; Burhaniye'de badem az miktarda yetişirken

bunlardan hariç Burhaniye ve Edremit'in bazı sıcak yerlerinde limon ve portakal da yetiştirilmekte idi.

Vilayetin önemli bir zirai zenginliği olan bağcılığın ise Osmanlı'da da yaygın bir faaliyet alanı olduğundan bahsedilmişti. Bu durum Cumhuriyet'in kurulduğu yıllarda da değişmemiş, bağcılık temel tarımsal gelir alanı olarak yerini korumuştur. Bu hususta vilayet dâhilinde on dört bin hektardan fazla bağ olduğu belirtilmektedir. Bu bağlardan elde edilen mahsulün bir kısmı aynen tüketilirken, diğer kısmı da pekmez, bulama, şarap, rakı, sirke üretimine sunulmakta ve çok az bir kısmı da Edremit ve Burhaniye taraflarında kurutulmaktaydı. Bu bağlamda Erdek ve Ayvalık'ın alkollü içkileri de herkes tarafından bilinecek kadar ünlüydü. Vilayet sınırları içerisinde bağların çok olduğu kazalar ise şunlardır; Bandırma, Erdek, Burhaniye, Ayvalık ve bu kazaları takiben Gönen ve Sındırgı'dır. İzmir İktisat Kongresi öncesi Balıkesir'deki tarımsal gelişmelerin anlatıldığı önceki bölümde bahsi geçen "filoksera" hastalığının bağlara verdiği zarara karşı Cumhuriyet'in ilk yıllarında mücadele devam etmekteydi. Çünkü bu hastalık Balıkesir bağlarını sarsa da aslında ülkenin önemli bir tarımsal gelirinin kaybolmasına sebep olmuştur. Balıkesir bağlarını saran "filoksera" hastalığıyla ilgili Ziraat Müdürü Hüdayi Bey'in Zafer-i Milli gazetesine verdiği beyanatı da durumun ne kadar vahim olduğunu göstermektedir:

"Vilayetimizin arazi durumu bağcılığa fevkalade müsaittir. Üzüm mahsulü bütün meyvelerden daha nafi, daha nefistir. Üzüm birçok hastalıklara da nafidir: Bence vücudu takviye eden üzümün fıkdanından (eksikliğinden) itibarendir ki memleketimizde (verem) çoğalmaya başlamıştır. Bağcılığın ihyası bu itibar ile sıhhat ve hayat meselesiyle de sıkı bir surette alakadardır. Binaen aleyh veremle mücadele heyet-i muhteremesinin de bu mesele hakkında irşadatta (uyarmak) bulunacağını ümit ederim. Üzümün çiftçilik noktasından mevkii çok yüksektir. En karlı ve faideli bir mahsuldür. Bir dönüm bağ çok zaman yüz elli lira ve daha fazla temettü temin eder. Çiftçi bu nispette bir temettüyü diğer hiçbir şeyden elde edemez. Sonra hükümetin teklifi noktasından da bağcılık diğerlerinden daha ehvendir (kolay, ucuz). Bundan başka bağ hemen diğer mahsulleri yetiştirmeyen en adi topraklarda yetişir. Bayırlar, taşlıklar mükemmel bağ olur. Çiftçi bu gibi yerlerde her sene birer dönüm bağ ekse hem kendisine hem evladına mühim hizmetler yapmış olur. Geçen sene aziz yurdumuzun düşmandan tahliyesini müteakip halkın talebi üzerine bizzat takip etmek suretiyle memleketimize (beş yüz bin) adet çubuk getirtmiştim. Bunları az zamanda,

sürekli yağmurların tevkifi anında halka tevsi'ye başladım. Rica ve minnetle halka çubuk veriyordum. Müteessif olunur ki, bu çubuklar tarifimiz veçhiyle toprağa sokulmuştur. Bunca emekler, masraflar heba olmuştur! Anladım ki birçok kimseler toprağa bir kazık soktular ve çıkan kazığın yerine de çubuğu bırakıyordular! Hâlbuki böyle çubuk ekilmez.

Size çubuk nasıl ekilir, bağ hastalıkları nasıl tedavi edilir! Bunlar ve müteferriâtı hakkında izahat vereceğim. Çünkü bu sene yine çubuk celb ve tevzi' edeceğim. Eğer çiftçiler sözlerimi layıkıyla dinlemezlerse yine emeklerimiz heba olup gidecektir. Memlekette bağcılığın ihyası kesemize, şahsımıza, hayatımıza, evlatlarımıza edilecek hizmetten başka bir şey değildir. Burada istitraden şunu arz edeyim ki bağcılıkta esas müskirat değildir. Bağcılığını ileri götüren memleketler hiçbir zaman mahsulünü alkole tahsis etmezler. Bil-akis bunu fevkalade kıymetli mahsullerinden telakki ederek, alkol istihsalini arpa, mısır, talaş ve yabani ağaç meyvelerine hasrederler. Bizim üzümünden alkol istihsal etmemiz üzümün kıymetini takdir etmediğimizdendir. Üzümünü alkole tahsis eden bağcılarımızın emeğine acırım.”¹⁵⁶ Gazetenin sonraki sayısında devam eden Hüdai Bey'in beyanatı;

“Amerika çubukları bizim arazimizde meyve veremez. Biz bunun bilhassa kökünden istifade edeceğiz. Filoksera denilen böcek daima köklerde, köklerin büklüm yerlerinde yaşar. Bu böcekler bite benzer. Yalnız gayet ufaktır. Mamafih gözle mükemmel görülür. Rengi hafif kırmızımtıraktır. Yani açık kırmızıdır. Filokseranın bir hortumu vardır ki kendi vücuduna nispetle uzundur.

İşte bu hortumunu filoksera bizim yerli çubuklarımızın köklerindeki gayet ince kabuktan içeriye sokabildiği, bu suretle çubukların suyunu, kanını emebildiği, o çubukları kuruttuğu halde, kabuğu kalın olan Amerika çubuklarına layıkıyla nüfuz ve ona bir zarar veremez. Onun için Amerika çubuklarını tercihe behemehâl mecburuz. Yerli çubukları dikmek yapılan masrafları, mesaiyi heder etmek demektir. Bazıları dağlardaki yabani çubuklarından ekiyorlarmış. Hâlbuki bu çubukların kabukları da incedir. Filoksera istediği gibi bu kabuklara nüfuz edebilir. Bundan da katiyen vazgeçmelidir. Filoksera vaka kumsal topraklarda kolay kolay bağları kurutamaz. Bunun esbabı arazidir. Fakat hiç şüphe etmemelidir ki, er geç böyle arazide de filoksera behemehâl icrayı tahribat eder.

¹⁵⁶Zafer-i Milli, “Bağcılık Hakkında”, 8 Kasım 1923, s. 1.

*Mamafih memleketimizde kumsal toprak da hemen yok gibidir. Şu hale nazaran bağlarımızı Amerika çubuklarıyla ihyadan başka bir çare yoktur. Dairemiz vilayetimiz ihtiyacına kâfi miktarda çubuk teminine tevessül etmiştir. İsteyen herkese çubuk verebileceğiz.*¹⁵⁷ Karesi Ziraat Müdürü Hüdai Bey bağcılığın vilayetin en önemli servetlerinden biri olduğunu iyi bildiğinden bağcılığın en iyi şekilde tatbiki için çeşitli bilgiler vermiştir. Özellikle de söz konusu dönemde bağları saran filokserayla mücadeleyi adeta kendisine bir görev edinmiştir. Söz konusu yıllarda Balıkesir’de 1.500 dönüm, Edremit’te 2.000 dönüm, Gönen’de 2.500 dönüm, Burhaniye’de 1.200 dönüm, Erdek ve Bandırma’da 2.000 dönüm, Dursunbey’de 150 dönüm, Balya’da 150 dönüm, Sındırgı’da 500 dönüm¹⁵⁸ bağ arazilerinin bulunması doğal olarak bu hastalıkla mücadeleyi kaçınılmaz kılmıştır.

3.2.3. Balıkesir’deki Sanayi Bitkileri ve Yağı Çıkarılan Bitkiler

İpek üretimi ekilen bitkilerden vilayet sınırları içerisinde en çok yaygınlaşmış olan pamuktur. Balıkesir, Bigadiç taraflarında kütlü (çekirdekli) pamuk yetiştirilmektedir. Keten ve kenevir ziraatı ise sınırlıdır. Bazı yerlerde ancak yerli bir takım mensucat üretiminde kullanılmak üzere ekilir. Vilayet dâhilinde yağı çıkarılan bitkiler zeytin, susam ve haşhaştır. Bunlar çok miktarda yetiştirilir. Zeytinliklerin bollukla bulunduğu yerler Bandırma, Erdek, Burhaniye, Ayvalık, Edremit ve özellikle Ayvalık zeytinyağları nefisliğiyle her yerde meşhurdur. Alınan mahsulün bir kısmı yağ çıkarmaya ve bir kısmı da salamura veya aynen kullanıma sunulur. Susam, en çok Sındırgı, Balıkesir, Edremit taraflarında ekilir. Tanesi yağ üretiminden çok tahin helvasının esasını teşkil eden maddenin hazırlanmasında kullanılır. Haşhaş da Balıkesir, Sındırgı taraflarında bol olarak ekilmektedir.

Aslında Balıkesir vilayeti için pamuk tütünden bile daha kıymetli ve kârlı bir mahsuldü. Bu hususta Zafer-i Milli gazetesinin 3 Ocak 1924 tarihli sayısında yer alan “*Vilayet Pamukçuluğu*” başlıklı haberde de, “pamuğun vilayet dâhilinde dönüm başına en çok para getiren, çiftçinin yüzünü güldüren yegâne mahsul olduğu vurgulanmıştır. Hatta Amerika, İngiltere gibi medeni ülkelerin pamuk ziraatına hak ettiği değeri verdiğinden ve bu sayede pamuk üretimi yapan çiftçilerin zenginleştiği ve söz konusu memleketlerin hazinelerinin dolduğu belirtilmiştir. Balıkesir vilayetinin

¹⁵⁷Zafer-i Milli, “Bağcılık Hakkında”, 11 Kasım 1923, s. 1.

¹⁵⁸Hüdai, “Vilayet Bağcılığı”, *Kaynak Dergisi*, S. 2, Mart 1933, s. 37-38; Gazali, *a.g.e.*, s. 72.

Anadolu'nun birçok noktasına göre pamuk yetiştirmeye tabiatı itibarıyla de (Su sorunun olmaması) elverişli olduğuna değinilirken aynı zamanda bu durum Allah'ın bir lütfu olarak görülmekte ve bundan yararlanmak adeta bir mecburiyet gibi düşünülmektedir¹⁵⁹. Memleketin en mühim servet kaynağı olarak görülen pamukçuluk sayesinde Balıkesir vilayeti çiftçilerinin de gereken ehemmiyeti gösterirlerse ve doğru ekim yaparlarsa dışarıdan çok ciddi paralar kazanabileceklerine vurgu yapılan 6 Ocak 1924 ve 8 Ocak 1924 tarihli Zafer-i Milli gazetelerindeki “*Vilayetimizde Pamukçuluk*” başlıklı diğer haberlerde, ekimin hangi tip topraklara ve nasıl yapılması gerektiği ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Yine ekim yapılırken tohum atma usulünün ne kadar önemli olduğuna değinilmiş ve doğru bir usulün gerçekleşmesi için çiftçilere yönelik bilgiler verilmiştir¹⁶⁰. Balıkesir’de pamukçuluğa bu kadar ehemmiyet verilmesinin en önemli sebebi şüphesiz ki arazinin sulak olması ve geniş ovaların yer almasıydı. Aynı zamanda bu ovaların tütün ziraatıyla heba olmaması, pamuk ekilmesi gereken arazilerin yine pamuk ekiminde kullanılması ve bu sayede çiftçilerin hak ettiği kazancın kendiliğinden geleceği düşüncelerinin etkisi yadsınamaz.

Balıkesir’deki pamuk üretim ve pamuk ekimi yapılan arazi miktarlarını gösteren aşağıdaki tablolardan da çiftçinin pamukçuluğa olan eğiliminin arttığı anlaşılmaktadır.

Tablo 19: 1923-1924 Yılları Balıkesir’deki Pamuk Hasılatı (Kilo olarak)

Yıl	Pamuk Hasılatı
1923	220.000
1924	400.000

Kaynak: Gazali, *a.g.e.*, s. 69.

Pamuk üretiminde sadece ekim usulü ve tohumlar etkili olmayıp, tabiata bağlı bir üretim söz konusu idi. Üretimin sağlıklı olabilmesi için mutlaka Temmuz ayında yağmur görmesi gerekmekte, eğer bu yağmur olmazsa tarladan istenilen mahsul elde edilemeyeceğinden ekilen pamuklar sökülüp yerlerine başka şeyler ekilirdi.

¹⁵⁹Zafer-i Milli, “Vilayetimizde Pamukçuluk”, 3 Ocak 1924, s. 1.

¹⁶⁰Zafer-i Milli, “Vilayetimizde Pamukçuluk”, 6 Ocak 1924, s. 2; Zafer-i Milli, “Vilayetimizde Pamukçuluk”, 8 Ocak 1924, s. 1.

Tablo 20: Kazalarda Ekilen Pamuk Arazi Miktarları (Dönüm olarak)

Balıkesir	52.000
Sındırgı	30.000
Balya	500
Edremit	600
Burhaniye	170
Gönen	17
Toplam	83.287

Kaynak: Gazali, *a.g.e.*, s. 70.

Sanayi bitkileri grubunda yer alan keten çok eski bir bitkidir. Her ne kadar Balıkesir dâhilinde sınırlı bir üretim yapıldığı anlaşılrsa da Bandırma ve Gönen’de yoğun bir ekim söz konusu olmuştur. 50-70 cm boylarında olan keten iklimleri değişik birçok yerde yetişebilirdi. Keten ekimi 1923 yılında Balıkesir ve Gönen’de yapılırken (52.825 kilo), 1924 yılında yalnızca Bandırma’da (4.930 kilo) ekimi söz konusu olmuştur. Balıkesir ile Sındırgı taraflarında bol miktarda yetiştirilen yağ bitkisi haşhaş hasılatı ise, 1923 yılında 1.718.000 iken bu rakam 1924 yılında 1.140.000 kilo olarak tespit edilmiştir. Yine bir yağı çıkarılan bitki olan susamın da hasılatı 1923 yılında 1.800.000 kilo, 1924 yılında da 1.056.000 kilo olmuştur. Ancak burada bilinmesi gereken ayrıntı, susamın ketene oranla daha fazla kazada yetiştirilmesidir(Balıkesir, Bandırma, Dursunbey, Edremit, Gönen, Sındırgı, Burhaniye gibi).

I. Dünya Savaşı’ndan önce Balıkesir’deki ipek üretimi çok geniş bir alana yayılmış ve 50-60 bin kilo gibi bir hasılat söz konusu oluyorken, savaş özellikle de Fransa ve İtalya gibi önemli ipek alıcılarının kaybına yol açmış ve Balıkesir’in ipek faaliyetlerinin durmasına sebep olmuştur. Ancak 1925’den itibaren yeniden bir canlanma söz konusu olmuş ve ipek kozası yetiştirmede Dursunbey öncü olmuştur¹⁶¹. Yağı çıkarılan bitkiler arasında Balıkesir’le özdeşleşmiş olan ürün ise şüphesiz ki zeytindir. Zeytine ve zeytinyağına dayalı bu zenginlik Balıkesir’de bir zeytine dayalı sanayinin oluşumunu da kaçınılmaz kılmıştı. Balıkesir’in bütün çevrelerinde zeytin ağaçları bulunmakla birlikte esas yoğunluk sahil şeridindeki kazalardadır. Zeytin ağaçlarının yoğun olduğu bölgelerde milyonlarca kilo zeytin ve zeytinyağı elde edilmekte, bu yağların büyük bir kısmı doğrudan kullanılırken, bir kısmı da sabun yapmak suretiyle tüketilmektedir. Özellikle Edremit ve Ayvalık taraflarında bir hayli eski tip yağ fabrikaları mevcuttu. Memleketin her yerinde üne kavuşmuş olan bu zeytin

¹⁶¹Cenap Refik Orkon, *Balıkesir Coğrafyası*, Balıkesir: Vilayet Matbaası, 1936, s. 38-39; Gazali, *a.g.e.*, s. 67,69-70.

ve zeytinyağları içerdeki tüm ihtiyacı karşıladıktan sonra ihraç bile edilecek kadar fazlaydı. Zeytinyağlarıyla tanelerin en çok ihraç edildiği yerler ise Bulgaristan ve Romanya'dır. Ancak zeytinlerle ilgili bilinmesi gereken, her sene aynı mahsulü vermeyip üç yılda bir dinlenme evresine girdikleridir. Zeytinler de tıpkı pamuklar gibi tabii şartlara bağlı olduklarından, Ağustos ayında ne kadar çok yağmur görürlerse o kadar bereketli olurlardı¹⁶². Aşağıdaki tablolarda da 1923-1924 yılları zeytin tanesi hasılatı ile elde edilen zeytinyağı miktarları ile zeytin membaı olan Ayvalık'ın 1922-1923-1924 yıllarındaki zeytinyağı ve sabun ihracat verileri sunulmaktadır.

Tablo 21: 1923-1924 Yılları Zeytinyağı Miktarı ile Zeytin Tanesi Hasılatı(Kilo olarak)

Yıl	Zeytinyağı	Zeytin Tanesi
1923	10.000.000	6.457.333
1924	17.000.000	13.338.312

Kaynak: Gazali, *a.g.e.*, s. 74.

Tablo 22: Ayvalık'taki 1922-1923-1924 Yılları Zeytinyağı Ve Sabun İhracatı

Yıl	Zeytinyağı	Sabun
1922	1.109.551	22.919
1923	2.270.504	1.508.200
1924	2.186.511	955.296

Kaynak: *Balıkesir Ticaret ve Sanayi Odası Salnamesi 1926*, İstanbul: Hüsniyat Matbaası, s. 22.

Başta özellikle Ayvalık ve Edremit olmak üzere Balıkesir'in adeta bir zeytin membaı olduğu tablolardan da anlaşılmaktadır. Söz konusu dönemde (900.000) civarı zeytin ağacının bulunduğu Ayvalık özellikle zeytinle simgeleşmiş bir kaza olarak öne çıkmayı başarmış ve günümüzde de bu ününü korumaktadır.

3.2.4. Balıkesir'in Zirai Servetine Bir Örnek: Tütün

Balıkesir vilayetinin istihsalâtının en mühim bir kısmı da tütün mahsulüdür. Vilayet dâhilinde senede iki-üç milyon kilo tütün istihsal olunur. Bu havalide tütünün ambalaj ve denk yapmak usulü henüz halkta yaygınlaşmadığından maalesef rağbet

¹⁶²Orkon, *a.g.e.*, s. 38; Gazali, *a.g.e.*, s. 74; Esat Adil, "Zeytincilik", *Kaynak Dergisi*, S. 1, Şubat 1933, s. 5.

kazanmamıştır. Tütün mahsulü Balıkesir, Edremit ve Gönen kazalarında diğer kazalardan daha fazla yetiştirilmektedir. Özellikle Gönen ve Sındırgı’da ekilen ve üretilen tütünlere tüccarların diğer yerlere nazaran daha fazla rağbet gösterdiği bilinmektedir. Çiftçiler tütüne fazlaca ehemmiyet vermekte ise de tütünün dayanıklılığının kötü, ekim usulü ve toplama istif uygulamalarında babadan oğula geçen eski yöntemlerle icra edilmesi kilosunun düşük fiyatlarla satılması sonucunu doğurmaktaydı. İzmir Akhisar kazasının tütün tahammülleri bu arazi için tavsiye etmeye değerdir. Samsun ve İzmir tütünleri başlıca Amerika piyasasınca rağbet görüyor olmasına rağmen Balıkesir tütünleri de cins itibarıyla en çok Almanya, Macaristan, Çekoslovakya’ya ihraç edilmektedir. Balıkesir ve havalisi tütünleri Eylül, Ekim ve Kasım aylarında kurutulup piyasaya çıkarılmaktadır. Tütünler çiftçilerden doğrudan doğruya köylerde satın alınırdı. Tütün satın alacak tüccar köylere adam göndermekte ve o suretle satın alma işini gerçekleştirmekteydi¹⁶³.

Tütün mahsulü ile ilgili Zafer-i Milli Gazetesinin 4 Ekim 1923 tarihli sayısında “*Tütün Hasılatı*” başlığıyla verilen haberde, 1923 yılı tütün mahsulatı miktarının eksperlerce 3 milyon kilo olarak tespit edildiği ve bazı yerlerin bu yekûnun dışında olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Balıkesir’e henüz tütün tüccarının gelmediği ve bu nedenle de hükümetin bu işe ehemmiyet vermesinin beklendiği yazılmıştır. Yine bu gazeteye göre;

Tablo 23: 1923 Yılı Tütün Hasılatının Yetiştigi Yerler ile Miktarı

Yerler	Kilosu
Sındırgı	450.000
Bigadiç	130.000
Edremit-Agonya	120.000
Manyas	50.000
Kepsut	30.000
Susurluk	40.000
Balıkesir	350.000
Gönen	1.800.000
Diğer Yerler	30.000
Yekûn	3.030.000

Kaynak: *Zafer-i Milli*, “*Tütün Hasılatı*”, 4 Ekim 1923, s. 1.

¹⁶³*Balıkesir Ticaret ve Sanayi Odası Salnamesi 1926*, İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası, s. 9.

1924 yılında ise tütün mahsulünün toplam hasılatı Gazali tarafından 2.923.000 kilo olarak tespit edilmiştir. Yine Zafer-i Milli Gazetesinin “*Tütünlerimiz Hakkında*” başlığıyla verdiği bir diğer haberde, “Karesi dâhilinde 1923 yılında yetişen tütün mahsulünün ticaretini sağlamak için İktisat Vekâletince büyük tacirlerle temasa geçerek mubayaata iştirak etmelerinin temini İstanbul, Türkiye Ziraat Baş Müdüriyeti’ne tebliğ edilmişti.”¹⁶⁴ Zaten bu husustaki sıkıntılar önceki sayıda da belirtilmiş ve alım için Balıkesir’e hiç tüccarın gelmemiş olmasından yakınılmıştı. Bu hususta çıkan haberden 10 gün sonra yayımlanan “*Tütün Meselesi*” başlıklı haberde ise,

“Balıkesir’e tütün mubayaa etmek üzere şimdiye kadar yalnız iki şirketin adamları gelmiştir: 1. Şark Şirketi, 2. Duhan Şirketi. Bu şirketlerin memurları bugün hazırlıklarını tamamlamış bir halde bulunup, mubayaata başlamışlardır. Sındırgı, Bigadiç ve Gönen’de hayli mubayaat yapılmış, Balıkesir’de henüz alışveriş başlamamıştır. Haber aldığımızı göre Reji dairesi Şark Şirketiyle uzlaşmış, mubayaatı birlikte yapmaya karar vermiştir. Bu suretle Reji karşısındaki bir rakibini zürra aleyhinde olarak kendi tarafına çekmiş demektir. Bu öteden beri Rejinin başvurduğu yegâne muameledir. Şimdiye kadar ziraatımızın terakki ve inkişafında bir mani olan Rejinin bu sefer de böyle bir anlaşma yapması haberi çiftçilerimizi ve tütüncülerimizi yeni baştan ve fena halde müteessir etmiştir. Rejinin Duhan Şirketi karşısındaki vaziyetini henüz bilmiyoruz. İhtimal ki, Reji bu şirketle de uyuşmak çaresini bulmaya savaşacak, mubayaa meydanında öteden beri olduğu gibi yalnız kendi başına kalarak arzu ettiği aşağı bedellerle çiftçilerimizi boğulma noktasına getirmeye çalışacaktır. Fakat rejinin işlerini birçok elim tecrübelerle pek iyi anlayan çiftçilerimiz bu sefer her ne pahasına olursa olsun bu gibi fena vaziyetler karşısında haklarını kanunun ve rekabet kaidelerinin bütün imkânlarına müracaat etmek suretiyle müdafaaya karar vermiştir. İstihsalâtını pek ağır masraflarla temin eden çiftçilerimiz bu sene de boğulmak istenirse bu, Rejiye elbette pahalıya mal olacak, çiftçilerimiz eskisi gibi hileli ve vurguncu tuzaklara rağmen katiyen düşmeyecektir.”¹⁶⁵

Yine bu hususta 13 Aralık 1923 tarihli Zafer-i Milli Gazetesinin “*Tütün Meselesi*” başlıklı haberinde, “Karesi’de 1923 yılında üretilen tütün mahsulünün 2 milyon okkayı fazlasıyla aştığı ve bu tütünlerin hepsinin iyi cins tütünler olduğu

¹⁶⁴Gazali, *a.g.e.*, s. 68; *Zafer-i Milli*, “Tütünlerimiz Hakkında”, 8 Kasım 1923, s. 2.

¹⁶⁵*Zafer-i Milli*, “Tütün Meselesi”, 18 Kasım 1923, s. 1.

belirtilmiştir. Ayrıca satışın rejiye bırakılmasının çiftçileri zarara uğratacağını dikkate alan İktisat Vekâleti büyük tütün tüccarlarıyla temasa geçerek onların mubayaata katılmalarını sağlamak için İstanbul Ziraat Baş Müdüriyetine lazım gelen emri vermiştir.”¹⁶⁶ Bu karar üreticiler açısından bir nebze de olsa sevindirici bir haberdir. Ancak asıl beklenen gelişme tabii ki rejinin tamamen kaldırılmasıdır. Rejinin adeta bir bela olarak görülmesinde yaptığı acımasız uygulamaların büyük etkisi vardı. Nitekim buna en somut örneklerden biri de, tütünler üzerinde uygulanan “müsadere” usulüydü. Zafer-i Milli’nin bununla ilgili yazısında, “Vilayetimiz tütünlerinin ambara teslimi Ocak ayı bitiminde son bulmakta idi. Ancak bu ayın sonuna kadar tütünlerini reji ambarlarına teslim etmeyen çiftçiler ile bu ambarlara teslimde bir gün dahi gecikme yaşayan çiftçilerin tütünleri reji tarafından müsadere edilirdi. Böylelikle zavallı üreticilerin aylarca didinerek meydana getirdiği tütünler bedavadan rejiye geçirdi. Hatta mebuslardan da bu acımasız müsadere uygulamasının son bulması için girişimlerde bulunmaları açık bir çağrı olarak rica edilmiştir.”¹⁶⁷

Tütün mevzuunda ilginç bir gelişme de Balıkesir’deki tütün tacirlerinin bir anda tütün mubayaasından hep birlikte vazgeçmeleriyle yaşanmıştır. Bununla ilgili aynı gazetenin “*Tütün Meselesi*” adıyla yer alan haberi dikkat çekici bilgiler içermektedir. Söz konusu haberde; “Vilayetimizde bulunan bütün tacirler mubayaadan büsbütün vazgeçmişler, tuttukları mağazaları ötekine berikine kiralamaya başlamışlardır. Hatta Gönen dâhilinde mubayaaya başlamış olan tüccar da birden bire muamelesini kesmiştir. Eğer bu vazgeçme meselesi yalnız vilayetimize özgü kalsaydı sırrını belki bir dereceye kadar keşfedebilirdik. Hâlbuki şirketler yalnız vilayetimizden değil bütün vilayetten de mubaayata kesmişlerdir. Bu vaziyetin sebeplerini hususi olmaktan ziyade umumi iktisadi ve siyasi zeminlerde aramak icap eder. Öyle hissediyoruz ki, Avrupa Türkiye’nin bilhassa tütün ihracatına karşı kapılarını kapamak, memlekette yeni bir iktisadi buhran açmak istiyor! Bu vaziyet karşısında yalnızca Balıkesir doğal olarak bir şey yapamaz. Buna hükümetin müdahale etmesi ve gerçek sebepleri tetkik ile çiftçiyi boğulmaktan kurtaracak esaslı tedbirler alması ve ekonomiyi elinde tutması icap eder. Yalnız Karesi vilayetinde 3 milyon okka tütün vardır. Şimdiye kadar vuku bulan mubayaat 200 bin okkayı aşmamıştır. Tütün mahsulü buğday değildir ki yenilsin. Bunu tamamen dâhilde sarf etmek de hem

¹⁶⁶Zafer-i Milli, “Tütün Meselesi”, 13 Aralık 1923, s. 1.

¹⁶⁷Zafer-i Milli, “Ambar Müddeti Meselesi”, 18 Aralık 1923, s. 2.

imkânsız hem faydasızdır. Çünkü bizim tütünlerimiz dâhilin ihtiyacından çok fazla bir miktardadır ve özellikle harice çıkarılmak için meydana getirilmiştir.”¹⁶⁸ Tütünün yalnız Balıkesir için değil tüm memleket için en çok kâr getiren ürün olması ve bu sayede memlekete yabancı parasının girmesini sağlayan en önemli aracı mahsul olması sebebiyle, Avrupalılar tütün alımından vazgeçtiklerinde ülkeye nasıl büyük bir ekonomik zarar vereceklerini iyi biliyorlardı.

Gerek bu düşünce gerekse Rejinin acımasız uygulamaları çiftçileri gün geçtikçe zora sokuyor ve hükümetten adeta bir medet umma durumunda kalıyorlardı. İşte bu doğrultuda Ziraat Bankası yaşanan mağduriyetleri bir nebze de olsa azaltabilmek adına tütün üreticilerine yardım yoluna gitmiştir. Bu konudaki Zafer-i Milli Gazetesi'nin “*Tütün Ziraine Muavenet*” başlığıyla yer alan haberde, “Vilayet Ziraat Bankası, Sındırgı ve Gönen tütüncülerine dağıtmak üzere merkezden 20.000 lira talep etmiştir. Bu para iki kazanın tarımsal ihtiyaçlarının yanında oldukça azdır. Sındırgı ve Gönen gibi en mühim tütün merkezlerini bu kâdarcık para ile bırakmak katiyen doğru değildir. Ziraat Bankası yalnız Akhisar için 50.000 liralık bir muavenette bulunmuştur. İşittiğimize göre vilayetimizin merkezi ile diğer mülhakatı da ihmal edilmiştir. Malumdur ki, bu sene tütün üreticilerimiz en iyi tohumları ekmiş, tütüncülükte mühim bir inkılap yapmıştır. Gelecek seneki tütünlerimiz herhalde daha nefis olacaktır. Bu vilayet 3.5-4 milyon okka tütün mahsulü yetiştirmektedir. Tütüncüler fakirdir. Kendilerine şimdiye kadar hiçbir muavenette bulunulmamıştır.”¹⁶⁹ İşte bu haberde yazılanlar bile Atatürk dönemi tarım politikalarına yön veren önemli eksikliklerdi. Çünkü yeni dönemle birlikte yıllarca ihmal edilen tarım kesiminin farkına varılmış ve çiftçi kesimi hak ettiği değeri ve desteği bulmaya başlamıştır. Ziraat Birliklerinin kurulması ve Rejinin İlğası meseleleri de bu konudaki köklü adımlardır.

3.2.5. Balıkesir Ziraat Birliği ve Reji İlğası Meselesi

Tarım kesimine sağladığı destek bakımından Ziraat Bankası'nın önemi yadsınamaz. Ancak bu yardımlar yeterli olmadığından ve bankanın daha çok ticari kesimi ön plana almasından ötürü, Hükümet üreticileri adeta sömüren tefecilerin boyunduruğundan kurtarmak, tarımsal kesimi ve dolayısıyla üretimi desteklemek

¹⁶⁸Zafer-i Milli, “Tütün Meselesi”, 23 Aralık 1923, s. 2.

¹⁶⁹Zafer-i Milli, “Tütün Ziraine Muavenet”, 25 Mayıs 1924, s. 1.

adına bir tür kooperatifleşmenin ön adımı olan Ziraat Birlikleri'nin kurulmasını öngörmüştü. Balıkesir'deki Ziraat Birliği'yle ilgili Zafer-i Milli Gazetesinde "Ziraat Birliği" başlıklı haberde; "Perşembe günü akşamı Çalışma Derneği binası yine hayırlı ve faydalı bir teşebbüse sahne oldu: O akşam orada toplanan yetmiş kadar çiftçi; zürra hukukunun müdafaası, ziraatın ilerlemesi ve inkişafatı hususunda birlikte çalışmak üzere bir Ziraat Birliği teşkiline karar vermiş, Belediye Reisi Hayrettin Bey'in riyaseti altında bu maksatla müzakerat iptidaiye başlamıştır. Heyet-i Umumiye basit bir nizamname ile maksatlarını, vazifelerini derhal ve kolayca tespit etmiş ve intihabatı da icra ve ikmal eylemiştir. Öteden beri zürramızın teşkiline çalıştıkları bu yeni cemiyetin bu suretle kolayca tesisi, bunun bütün çiftçilerin ruhundan, samimiyetinden doğma bir şey olduğunu gösteriyor. Çiftçilerimiz Basri Bey'i giyabında Heyet-i Umumiye birinci riyasetine, Hayrettin Bey'i de ikinci riyasetine seçmiştir."¹⁷⁰

"Ziraat Birliği Kararları"nın yer aldığı 25 Kasım 1923 tarihli bir diğer haberde ise şunlardan bahsedilmişti: "Birliğin teşkili tüm kazalara telgrafla bildirilecektir. Pazar günü saat yedi buçukta rejnin ilgası hakkında belediye meydanında mitinge bütün zürra ile birlikte katılım sağlanacak, orada Heyet-i Umumiye ve Miting reisi Basri Bey ve Heyet-i İdare ve Belediye Reisi Hayrettin Beyler tarafından kısa birer konuşma yapılacaktır. Mitingin kararları derhal lazım gelen makamlara ve gazetelere tebliğ edilecektir. Çiftçileri boğmak arzusunda bulunan teşebbüsattan İktisat Vekâleti haberdar edilerek, tütünlerin doğrudan doğruya harice sevki yolunda çalışılacaktır. Fakir çiftçilere tütün ayniyatı karşılığında yahut kefalet zinciriyle Ziraat Bankası'nca avans vermesi hususunda teşebbüsatta bulunulacak, Balıkesir'de bir de İtibar-ı Milli Bankası'nın şubesinin tesisine çalışılacaktır. Bu noktaların temini mümkün olamazsa çiftçilerin selameti ve ziraatın inkişafı namına Maliyeden avans verilmesinde aylık olarak Hükümet-i Milliye ve Millet Meclisi nezdinde teşebbüsatta bulunulacaktır. İş bu teşebbüsatın neticesine kadar zürra tarafından şimdilik hiçbir tarafa tütün satılmamasına gayret edilecektir."¹⁷¹

İzmir İktisat Kongresi'nin tarım kesimine yönelik en önemli kararlarından biri de şüphesiz ki reji idaresinin kaldırılmasıydı. Tütün üretimi ve ticaretinin serbest olmasının öngörüldüğü bu kararlar Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte hayata geçirilmeye

¹⁷⁰Zafer-i Milli, "Ziraat Birliği", 18 Kasım 1923, s. 2.

¹⁷¹Zafer-i Milli, "Ziraat Birliğinin Mukarreratı", 25 Kasım 1923, s. 1.

başlanmıştır. Rejinin kaldırılmasına yönelik alınan karar bir bütün memleketi olan Balıkesir’de de büyük bir sevince sebep olmuştur. Zafer-i Milli Gazetesi de,

“REJİ İLGA OLUNUYOR!

Millet Meclisinin İktisat Encümeni ilga takririni kabul etmiştir. Mebuslarımızdan pek çoğu da bu belanın kaldırılmasına şiddetle taraftardır. Pazar günü Balıkesir’de akd olunan mitingin mebuslarımız vasıtasıyla Meclis Riyasetine çekilen mukarrerat telgraf namesine Mebusumuz Ali Şuuri Bey’den şu cevap gelmiştir: İnkişaf zürraaı ve iktisadımıza mani olan rejinin ilgası hakkındaki arzu-ı milliyi meşhur telgraf nameyi Makam-ı Riyasete takdim eyledim. Muvazene-i Maliye Encümeni’nden sabık eden mesaimi bu suretle takviye buyurduğunuzdan dolayı arz-ı şükran ve safahatinden peyder peyi malumat vereceğimi beyan eylerim.

27 Kasım 1923, Ali Şuuri Karesi Mebusu”¹⁷²

Rejinin ilgası Cumhuriyet’in ilk yıllarında çözülmesi gereken en önemli sorunlardan biri olarak görülmüş ve bu konudaki çalışmalar Hükümetin başarılı politikasıyla çözüme kavuşturularak, kısa bir süre zarfında “Reji belası” tarihe gömülecektir.

3.2.6. Ziraatın Temel Sorunu: Tohumluk Temini

Muhtaç çiftçilere tohumluk, çift hayvanatı ve alet-i ziraiye temini için Ziraat Bankası’na Hükümet bütçesinden bir tahsisat yapılması fikri tarım kesimi için sevindirici bir adım olarak görülebilir. Tahsisat için öngörülen meblağ ise başlarda Mecliste tartışmalara sebep olmuşsa da kısa bir süre içerisinde çözüme kavuşturulmuştur. Kanunun maddelerine bakıldığında, 1923 senesi Maliye Bütçesinde Ziraat Bankasına İstanbul avansına iki milyon lira tahsisat yapılması ve bu iki milyon lira ile diğer bölgelere dağıtımı bizzat İktisat Vekâletince tayin edilmek üzere muhtaç çiftçilere taviz olarak bir milyon altı yüz bin liralık tohumluk ve dört yüz bin liralık çift hayvanatı ve alet-i ziraiye verilecektir. Bu kanunun maddelerinin önce görüşüldüğü halde tekrar görüşülmesinin istenmesi üzerine Karesi Mebusu Vehbi Bey’in sözleri tarım kesiminin içinde bulunduğu durumun vehametini göstermesi bakımından da önem arz etmektedir: Vehbi Bey (Karesi), “*Efendim bu kanun evvelce*

¹⁷²Zafer-i Milli, “Reji İlga Olunuyor”, 29 Kasım 1923, s. 1. Karesi Mebusu Ali Şuuri (Doğum 1892-Ölüm 1934.) üç dönem Balıkesir milletvekilliği yapmıştır.(2., 3. ve 4. Dönem)

Meclis-i Ali'de memleketin tohumluk ve alat-ı ziraiye ve saire hakkındaki ihtiyacatının uzun uzadıya münakaşatı mahsulüdür. Binaenaleyh şimdi tekrar münakaşa edersek o sözleri aynen tekrar etmiş olacağız. Onun için bendeniz maddelerin hemen kabulünü teklif ediyorum. Çünkü biz, burada maddeleri münakaşa ederken çiftçi orada tohum bekleyecek değildir."¹⁷³Nitekim Vehbi Bey'in bu çıkışı işe yaramış ve ilgili kanun kabul edilmiştir.

Tablo 24: Tohumluk tahsisatı olarak ayrılan paranın mahalli dağılımı (Lira olarak)

Bayezid	5000	Kocaeli	6000	Bursa	60000
Erzincan	25000	Haçın	5000	İzmir	40000
Kars	5000	Ardahan	5000	Denizli	15000
Artvin	5000	Kütahya	100000	Bilecik	70000
Eskişehir	160000	Saruhan	60000	Afyon	100000
Karesi	8000	Aydın	50000	Haymana	10000
Tekirdağ	8000	Van-Hakkâri	5000	Edirne	8000
Erzurum	50000				

Kaynak: TBMM Zabıt Ceridesi, Yıl: 1923, C. 1, s. 581.

Balıkesir (Karesi) gibi bir tarım merkezine ayrılan miktar, diğer yerlerin gerek coğrafi gerek arazi koşulları göz önüne alındığında emsalleriyle tarım konusunda boy ölçüşebilecek konumda (Saruhan-Bursa-İzmir) olmasına rağmen ayrılan paranın az değil çok az olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu durum Zafer-i Milli Gazetesinde de eleştirilere sebep olmuştur. "Tohumluk Tahsisatı" başlıklı haberde, "Millet Meclisinin tohumluk ve alet-i ziraiye tahsisatı olarak bütçeye hayli yüksek meblağ koyduğu malumdur. Bu meblağdan vilayetimize ancak 8.000 liralık bir şey ayrıldığını işittik. Bu para ile muhtaç çiftçilere tohumluk verilecek fakat en kıymetli yerleri düşman tarafından yakılan, ahali baştan başa elim ihtiyaçlar içinde bunalıp kalan bu büyük vilayete 8.000 lira ne yapar? Bu gibi dağıtımlar ve teşebbüslerde vilayetimizin büyüklüğü ve ehemmiyeti hiç nazar-ı itibara alınmıyor. Acaba Karesi kadar büyük, ihtiyaç ziraiyesi yüksek, bununla beraber hazineye temin ettiği varidat nispetinde ehemmiyetli kaç vilayetimiz vardır? Hükümetin bu dağıtımda her şeyden önce düşman mezalimine fazlaca maruz kalan memleketleri ve bu meyanda dünyanın olanca kötülüklerine hedef olmakla beraber yüksek iman ve hamiyetlerini bir an sarsmayan Bigadiç ve Sındırgı bilhassa Poyraz deresi köylerini ehemmiyetle nazar-ı dikkate

¹⁷³TBMM Zabıt Ceridesi, Yıl: 1923, C. 2, s. 333-335; Mehmet Vehbi Bolak (1882, Balıkesir - 6 Nisan 1958), Osmanlı Meclisi Mebusanı 2. Dönem ve 3. Döneminde ve TBMM 1. Dönem ve 2. Dönem'de Karesi (Balıkesir) milletvekilliği yapmıştır. IV. İcra Vekilleri Heyet'nde kısa bir süre Maarif Vekilliği'nde (Eğitim Bakanlığı) bulunmuştur.

alması şayan-ı temennidir.”¹⁷⁴ Yapılan bu dağıtım karşısında, Hükümetten daha büyük beklentiler içerisinde olan vilayet halkının hüsrana uğradığı muhakkaktır. Gazetede yer alan haber de bunun en somut örneğidir.

3.2.7. Hayvancılık ve Hayvani Mahsulat

Balıkesir ilinin hayvanları da tıpkı zirai ürünleri çok çeşitli ve zengindir. İlde ehli hayvanlardan başka kurt, tilki, geyik, yabani keçi, çakal, ayı, yabani kedi, tavşan ve değişik cinslerden kuşlar, keklik, bildircin, yabani kaz, porsuk, ördek, hindi gibi yabani ve ehli hayvanları vardır. Manyas ve Gönen ile Edremit ve Balıkesir gibi verimli ovalarda koyun, keçi ve sığır gibi hayvanlar ise çok fazladır. Hayvan yetiştirme hususuna halkın yoğun bir ilgisi vardır. Özellikle de koyunculığa ve atçılığa karşı olağanüstü bir rağbet söz konusudur. At yetiştiriciliğinde Susurluk, Bandırma, Gönen, Balıkesir; Sığır yetiştiriciliğinde Balya ve Manyas; Keçi yetiştiriciliğinde Dursunbey ve Sındırgı; Koyun yetiştiriciliğinde ise vilayetin her yeri uygundur.

Balıkesir ili aynı zamanda bir merinos yetiştirme bölgesi olarak kabul edilmiştir. Yün ve yapağların sanayide daha iyi olmasını sağlamak için koyunlara Merinos ırkı aşılama çaresi düşünülmüş ve bu hususta yapılan uygulamalar çok faydalı olmuştur. Ayrıca keçilerin kılları dışarıdan müşteriyi çekmek yönünden özel bir değere sahipti. Balıkesir dâhilinde kesilen hayvanların derileri büyük çoğunluğu yerli tabakhanelerde işlenerek yerli ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra komşu illere de satılmaktaydı. Ayrıca ilin her yerinde nakliye işinde kullanılmak üzere develerin var olduğu da bilinmektedir. Hayvanların ıslah edilmesi Balıkesir’de hayvancılıkta önemli konulardan biri olmuştur. Tıpkı at cinslerinin iyileştirilmesinde teşvik unsuru olabileceğinden her yıl iki defa (ilk ve son bahar) olmak üzere düzenlenen at yarışları gibi yılda bir defa da ilde ehli hayvanlar sergisi açılmaktaydı.

İldeki hayvan ticaretine bakıldığında, Bandırma, Gönen, Balıkesir, Susurluk, Dursunbey, Sındırgı kazalarında her yıl hayvan panayırı açıldığı gibi sadece Susurluk, Bandırma, Gönen ve Havran’da her hafta hayvan pazarları kurulmaktaydı. Özellikle Ayvalık ve Dikili yolu ile Yunanistan’a yüksek miktarda sığır gönderilirken, yün, yapağı, koyun ve kuzu derilerinin ihracattaki yeri büyüktü. İlin önemli faaliyetlerinden biri de şüphesiz ki arıcılıktır. Vilayetin tüm kazalarında bu işle meşgul olan ve bu sebeple para kazanan sayısı çok fazlaydı. Özellikle Ayvalık, Burhaniye,

¹⁷⁴Zafer-i Milli, “Tohumluk Tahsisatı”, 21 Ekim 1923, s. 2.

Edremit kazaları diğer kazalardan çok ileridedir. Bu nedenle balcılık da içerdeki ihtiyacı karşıladıktan sonra İstanbul ve İzmir piyasalarına gönderilecek kadar yoğun ve gelişmiş bir şekilde idi. Hayvancılık denilince önemli kıyılara sahip olan Balıkesir'deki balıkçılık faaliyetine değinmemek olmaz. İlin kıyı halkı arasında balıkçılık yaparak hayatlarını sürdüren sayısı çok fazlaydı. Marmara kıyılarında en çok palamut (Erdek) olmak üzere kolyoz, izmarit, kefal, kolorit, kupes, lüfer, levrek, sardalye, barbun, uskumru, istavrit, sinarit, sarıgöz, çinekop, hamsi, kalkan, torik gibi yıllığı yaklaşık olarak üç yüz bin kiloya yakın olmakla beraber, yarısı İstanbul ve başka yerlere gönderilmekte diğer yarısı ise vilayet genelinde tüketilmektedir¹⁷⁵.

Vilayetin geniş ve verimli meralarında yetişen koyunlardan yüksek miktarda yün ve yapağı alınır. Senevi 100 bin okka olan istihsalâtın kısmı azami merkez kazası ile Gönen, Sındırgı, Dursunbey kazalarındandır. Dâhil vilayette ipek böcekçiliği de Bursa'dan başka yerlere nazaran iyi hasılat vermektedir. Gönen, Bandırma, Erdek bu hususta en çok mahsul yetiştiren mıntikalardır. Yumurta, peynir, tereyağı dâhil ihtiyaca kâfi geldiği gibi büyük miktarda harice bile sevk edilir. Bilhassa Çetmi yağları, Gönen, Sındırgı, Edremit, Balıkesir ve Manyas ile Yakup köyü, Yeni köy, Çömlekçinin bazı peynirleri lezzet ve nefisliğiyle meşhurdur. Son zamanlarda Balkan kaşarı da yapılmaktadır. Hayvani mahsulat meyanında bal da söylenmeye değerdir. En leziz bal, Edremit ile İvrindi ve Bigadiç'te yetişir. Civar vilayetlere örneğin İstanbul'a kutu içine konularak ihracat yapılır. Balıkesir yapağlarının telleri uzun, ince ve yumuşaktır. Adeta tiftik gibi parlar. Bunlardan halı imali için Uşak, Demirci, Gönen kazalarına sevk olunur. Bir kısmı da İstanbul'a gönderilir. Koyunlar senede üç dört ay sağılır. Bu süre zarfında sabah akşam her bir koyundan azami yüzer, asgari kırkar dirhem süt alınır. Bir koyun senede en fazla 100 dirhem yün ve 300 dirhem yapağı verir. Bir koyun senede en fazla 400 – 500 kuruş net gelir sağlar. Vilayette 1923 yılında 20.732'si manda ve 163.318'i karasığır olmak üzere 184.050 hayvanat-ı bakariye mevcuttur¹⁷⁶. Hayvani mahsulat miktarlarının genel durumu aşağıdaki kısa tablodan da anlaşılabilir.

¹⁷⁵Orkon, *a.g.e.*, s. 42-46.

¹⁷⁶(1 dirhem'in günümüzdeki karşılığı 3,207 gramdır.) Gazali, *a.g.e.*, s. 102-103; *Zafer-i Milli*, "Hayvanatımız Hakkında", 12 Aralık 1923, s. 1.

Tablo 25: Hayvani Mahsulat Miktarı

Mahsul	Okka	Mahsul	Kilo
Tereyağı	200.000	İpek kozası	175.000
Yün	200.000	Bal mumu	55.000
Yapağı	250.000	Bal	150.000
Kıl	120.000	Süt	26.000.000
		Yumurta	20.000.000

Kaynak: Gazali, a.g.e., s. 103.

Vilayette 1923 yılı itibariyle görülen başlıca hayvan hastalıkları ile ilgili Zafer-i Milli gazetesinin Baytar Müfettişi Ziyaeddin Beyle yapılan mülakatında önemli bilgiler yer almaktaydı. “Hayvanatımız Hakkında” başlıklı bu mülakatta; “1923 senesi zarfında dâhil vilayette zuhur eden başlıca hastalıklar bulaşıcı hayvan hastalıkları, sığır vebası, şarbon(dalak), barbona(hırlama), çiçek, ruam(mankafa) vesairedir.

Sığır Vebası: Vilayetin yedi kaza ve seksen yedi karyesinde istila ederek hayatı ziraiyeyi mahvetmeye çalışan bu hastalık bütünüyle imha edilmiştir. Hastalığı yok etmek için 10.785 büyükbaş hayvana 50 kûsur lira serum sarf edilmiştir ki bu rakam diğer vilayetlere nispetle yüksek bir rakamdır.

Şarbon Hastalığı: Fazla zuhur eden hastalıklardan biri de şarbonur. Dalak namı verilen bu hastalığın her sene zuhuru göz önünde bulundurularak her bir koyun için beş kuruştan bedeli gönderilmek suretiyle Fransa'dan aşı alınmış, bununla 1.200 koyun aşılanmıştır. Aşının faydasını gözüyle gören halk ilkbahara tekrar siparişte bulunmak üzere şimdiden dairemize 7.000 kûsur kuruş teslim etti.

Çiçek Hastalığı: Bu hastalık en ziyade koyunlarda ortaya çıkmaktadır. Köylüler koyunlarının çiçek hastalığına tutulduğunu kolaylıkla anlarlar. Eskiden ilkel yöntemlerle bu hastalığa çare bulmaya çalışan halk gözünü açtı. Şimdi en ufak bir çiçek vakası zuhur ettiği zaman idaremize malumat veriyorlar, baytar efendilerin bizzat yaptıkları aşı sayesinde hayvanlarını bu imkânsız afetten kurtarıyorlar.

Islah-ı Hayvanat Meselesi: Büyükbaş hayvanların ıslah çeşitleri maksadıyla İdare-i Hususiye-i Vilayet Bütçesi'ne mevzu tahsisatla beş boğa satın alma ve aynı miktarda kiraya dağıttık. Birçok köylüler şimdiden dairemize müracaatla damızlık boğa talep ediyorlar.

Balya Büyükbaş Hayvanları: Balya büyükbaş hayvanlarının memleket için pek yararlı nitelikleri vardır. Bunlar en kuvvetli çift ve nakliye hayvanlarıdır. Balya'nın

ünlü bir çift öküzü kendisinden daha yüksek ağırlığı olan Halep ve Mısır öküzlerinden daha ziyade bir kuvvete sahip ve aynı zamanda çeviktir de. Balya boğaları sahip olduğu nitelikleri itibariyle Orta Anadolu için en münasip damızlık hayvan olabilir. Mühim bir hayvan ihracat merkezi olmaya aday bulunan Balya'daki hayvanların ıslahına çalışmak ve bunun için Bulgaristan'dan ve Romanya'dan boğa getirmek bir zorunluluktur. Nitekim buna da teşebbüs edilmiştir."¹⁷⁷ Hayvancılığa yönelik teşvikler arasında "Hariçten ithal edilecek hayvanatın iki yıl süreyle gümrük resminden muafiyeti"ni öngören 12 Nisan 1923 tarihli kanun da önem arz eder. Ancak bu kanunda dikkat çeken detay ise, söz konusu kanunun koyun ve keçileri kapsamayıp yalnızca büyükbaş ve katır cinsi hayvanlara yönelik olmasıydı. Hatta bu durum Karesi Mebusu Vehbi Bey'in de eleştirisine sebep olmuştu. Vehbi Bey bununla ilgili; "*Efendim burada hayvanatı bakariye ve feresiye var. Hâlbuki bizim memleketimizin en büyük zayıfatı ve en büyük ihtiyacı koyun ve keçidir.*"¹⁷⁸ şeklinde yaptığı çıkışla da memleketin koyun ve keçi bakımından verdiği kaybı vurgulamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren tarımsal hayattaki öneminin de bilincinde olduğundan, hayvancılığın geliştirilmesi ve hayvan hastalıklarına çözüm arayışları Atatürk döneminin her alanda kendi kendine yeten bir ülke olma düşüncesinin bir başka yansımasıydı.

3.3. 1925-1926 Yıllarında Balıkesir'de Tarım

Karesi vilayeti tamamen ziraat mıntıkası dâhilindedir. Son senelerde ziraat yapılan arazi miktarı artış göstermekle birlikte ziraatle uğraşan kesim de eski usulleri giderek terk etmekte ve yeni zirai usulleri kullanmaya başlamaktaydı. Önce de söylenildiği üzere Balıkesir arazisi oldukça verimli ve mahsuldardır ve bu arazide her türlü ziraat yapılmaktadır. Vilayetin 16.537 kilometre kare olan yüzölçümünün 8.645 kilometre karesi ormanlar, 3.236 kilometre karesi zirai arazi, 2.175 kilometre karesi meralar ve 2.480 kilometre karesini de tarım dışı arazi oluşturmaktadır. Vilayetin ziraat yapılan resmi arazi miktarı ise 3.236 kilometre karedir.

1925-1926 yıllarında tıpkı Balıkesir'de olduğu gibi tüm vilayetlerde de bir üretim artışı yaşandığı bilinen bir gerçektir. Bunun en önemli sebebi ise çiftçilerin

¹⁷⁷Zafer-i Milli, "Hayvanatımız Hakkında", 12 Aralık 1923, s. 1.

¹⁷⁸TBMM Zabıt Ceridesi, Yıl: 1923, C. 1, s. 75.

yıllarca altında ezildiği “Aşar vergisi”nin ortadan kaldırılmasından başka bir şey değildir. Zaten daha İzmir İktisat Kongresinde de aşar vergisinin kaldırılmasının gerektiği alınan kararlar arasında yer almıştı. Aslında bu verginin kaldırılması bir anlamda da Cumhuriyet’in ilk yıllarında takip edilen özel girişimi teşvik politikasının geliştirilmesi adına atılan önemli bir adımdı. Ancak bu verginin kaldırılışı hiç de kolay olmamış, Mecliste bu hususta çetin tartışmalar yaşanmış hatta bir kısım mebuslar bu kanunun görüşmelerinin ertelenmesini dahi teklif etmişlerdi. Ancak bu görüşmelerde bir tarım membaı olan Balıkesir’in Mebusu Vehbi Bey’in yaptığı konuşma, bu verginin kaldırılışının ne kadar mühim ve ertelenemez olduğunun somut bir örneğidir:

VEHBİ BEY (Karesi) — “Efendim! Bir Aşar Kanunu geldi. Aşar Kanununu Kavanini Maliye, Muvazenei Maliye encümenleri haftalarca tetkik ederek bize getirdiler. Biz buradan Ziraat Encümenine gönderdik. Ziraat Encümeni de aşarın esasından ilgası dolayısıyla bu senenin hangi şekilde ne kadar vergi alınabileceğini tespit etti, bize getirdi. Arkadaşlardan bazıları ve Maliye Vekili bunun bütçede açık husule getireceğinden bahsettiler. 7 - 8 milyon dediler. Hakları var, fakat bu açığın bu kanunla alâkası yoktur. Aşarın ilgasıyla yerine ikâme edilecek kanun tespit edildikten sonra bütçede (12) milyon daha açık vardır. Aşar ilga edilmiştir. Yerine ne konulabilecektir? Şu şekil konulabilecektir. Bütçe açığı kaçtır? (20) milyondur, (7) milyonu bundandır. (12) milyon da filân yerdendir. Bu bütçe açığı için ne düşünüyorsanız bunu o suretle düşüneceğiz. Burada niçin çiftçinin üzerinden (7) milyon yük kalkarken düşünüyoruz. (Bravo sesleri, alkışlar) Bunun için bendenizce ne müzakerenin tehirine ve ne de başka bir encümene verilmesine lüzum, yoktur. Muvazenei Maliye Encümeni noktai nazarını göstermiştir. Biz bunu müzakere ederiz, açık yekûnu nedir? Ve buna karşı ne varidat tasavvur edilmiştir, onlar üzerinde işleriz.”¹⁷⁹

Karesi Mebusu Vehbi Bey aşar vergisinin kaldırılmasını şiddetle savunanlardandı hatta 1925 Kasımında verginin kaldırılışının bütçede yaratacağı boşluk sebebiyle Maliye Vekâletinin endişeleri olduğunu iyi bildiğinden vergi kaldırıldıktan sonraki sürede tekrardan toprak mahsulleri vergisinin alınmaması için ne gibi tedabir alındığına dair Maliye Vekâletine bir soru önergesi dahi vermiştir¹⁸⁰.

¹⁷⁹1926-1927 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, Ankara: Devlet Matbaası, s. 990; TBMM Zabıt Ceridesi, Yıl: 1925, C. 1, s. 18-19.

¹⁸⁰BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0 Yer No: 7.43.8., 19.11.1925.

Vehbi Bey'in bu sözlerinden de anlaşılacağı üzere aşarın ilgası çiftçiye yıllar sonra ilk defa rahat bir nefes aldırırken aynı zamanda ürün fiyatlarının düşüşü ve tarımsal üretimin artışı kaçınılmaz bir sonuç olmuştur.

3.3.1. 1925-1926 Yılları Hububat ve Bakliyat Üretimi

Aşarın kaldırılışı ve sınırlı da olsa tarımda makine kullanımının başlaması ürün rekoltelerinde gözle görülür bir artış yaşanmasına sebep olmuştur. Nitekim 1925 senesi zarfında vilayet dâhiline 60 orak makinesi ve 38 traktör ithal edilmiş ve bu gibi zirai alet ve makinalar giderek artmakta idi. Hububat üretimi önceki yıllarda olduğu gibi başı çekmekte olup, 2.000 kilometre kare araziye zapt etmekteydi. Yine bakliyat da vilayet genelinde, bir kısmı da ihraç edilmek suretiyle çokça üretilmekteydi. Aşağıdaki tablolar da 1925-1926 yıllarındaki hububat ve bakliyat mahsullerinin ekim alanları ile üretim miktarları verilmektedir. Bu tablolar dikkatle incelendiğinde 1923-1924 yıllarıyla arasında ciddi bir artış olduğu hemen anlaşılmaktadır.

Tablo 26: 1925 Senesinde Kazalarda Yetişen Hububat Miktarı (Kilo olarak)

	Buğday	Yulaf	Kum darı	Mısır	Arpa	Çavdar
Balıkesir	49.582.096	1.140.000	250.000	10.000.000	6.950.000	13.545.000
Bandırma	9.916.032	2.950.000	445.000	2.000.210	6.845.720	545.000
Dursunbey	6.862.832	132.500	12.580	1.900.000	6.662.100	2.900.000
Edremit	4.416.000	35.000	715.000	4.000.000	3.634.000	1.475.000
Gönen	8.292480	150.000	-	1.800.000	5.285.100	846.000
Ayvalık	200.000	-	-	45.000	320.000	
Sındırgı	8.490.000	-	1.280.000	7.000.000	1.750.800	1.484.800
Burhaniye	2.799.360	58.000	25.000	240.000	3.007.710	113.000
Erdek	120.000	-	-	110.000	125.000	-
Balya	6.697.000	600.000	-	7.000.200	8.786.000	3.450.000

Kaynak: Gazali, *a.g.e.*, s. 79-80.

Tablo 27: 1926 Senesi Balıkesir Merkez Kazası ve Tüm Kazalarıyla Birlikte Toplam Hububat Üretim Miktarı

	Buğday	Yulaf	Kum darı	Mısır	Arpa	Çavdar
Balıkesir Merkez Kazası	35.000.000	600.000	--	8.000.000	33.300.000	660.000
Tüm Kazaları ile Birlikte Toplamı	105.222.600	6.770.000	8.441.200	51.546.200	116.157.090	28.219.600

Kaynak: *Balıkesir Ticaret ve Sanayi Odası Salnamesi 1926*, s. 12, 28-29.

Tablo 28: 1925 Senesi Hububat Ekimi Yapılan Arazi Miktarı (Dönüm olarak)

Kazalar	Buğday	Arpa	Yulaf	Kaplıca	Mısır	Darı	Çavdar
Balıkesir	351.000	265.000	9.500	1.200	67.800	25.000	65.000
Dursunbey	35.792	30.272	1.108	385	10.089	-	24.907
Bandırma	63.600	22.679	29.124	15.106	13.832	3.700	1.714
Erdek	1.385	830	420	13	585	-	-
Gönen	25.216	9.613	420	3.130	13.444	89	3.196
Balya	631.500	33.200	2.500	-	40.000	9.800	16.000
Edremit	30.000	40.000	5.000	-	32.000	3.300	16.000
Burhaniye	3.000	25.000	800	-	1.240	-	2.000
Sındırgı	30.000	140.000	-	-	50.000	24.000	40.000
Ayvalık	14.000	4.000	-	-	400	-	-

Kaynak: Gazali, *a.g.e.*, s. 91-96.

Tablo 29: 1926 Senesi Hububat Ekimi Yapılan Arazi Miktarı (Dönüm olarak)

Kazalar	Buğday	Arpa	Yulaf	Kaplıca	Mısır	Darı	Çavdar
Balıkesir Merkez Kazası	220.000	170.000	3.000	--	80.000	--	3.000
Tüm Kazaları ile Birlikte Toplamı	526.113	553.129	33.850	14.300	257.731	42.206	141.098

Kaynak: *Balıkesir Ticaret ve Sanayi Odası Salnamesi 1926*, s. 12, 28-29.

1925 yılı ekim yapılan arazi miktarları ve ürün hasılatlarına aşarın kaldırılışının etkisiyle bir önceki yıla göre ciddi bir artış söz konusu iken 1926 yılında bir miktar düşüş gözlenmiştir. Bu düşüşün sebebi ise, 1926 yılının diğer senelere nazaran daha sert bir kuraklığın yaşanmasıydı. Kışlık ürünlerde muntazam bir biçimde ekim yapılmasına engel olurken yağmurların mevsiminde yağmaması tarlaların layık olduğu şekilde mevsiminde sürülememesine yol açmıştı. Yüzeyi sürülen tarlalar doğal olarak kışın bol miktarda yağın yağmurlardan tamamıyla istifade edemiyordu. Bu nedenle, 1925 yılında her hafta 4-5 vagon zahire ihraç eden Balıkesir'in 1926'daki ihraçat miktarı çok geride kalmış ve ağır koşullar altında çalışan çiftçiler ciddi bir üzüntü içine girmişlerdi¹⁸¹. Bu durum bakliyat ürünlerinde geçerli olmamış ve bakliyattaki artış önceki yıllara göre dikkat çekici bir biçimde yükselmiştir.

¹⁸¹*Türk Dili*, "Balıkesir Çiftçiliği", 24 Kasım 1926, s. 2.

Tablo 30: 1925-1926 Yılları Balıkesir'in (Tüm Kazalarıyla Birlikte) Bakliyat Üretimi (Kilo olarak)

Yıl	Bakla	Nohut	Fasulye	Mercimek	Börülce	Burçak
1925	11.954.000	2.731.500	4.861.600	16.800	448.850	2.228.100
1926	17.176.000	2.856.960	2.300.000	402.000	1.076.440	18.196.000

Kaynak: Gazali, *a.g.e.*, s. 81-82; *Balıkesir Ticaret ve Sanayi Odası Salnamesi 1926*, s. 28-29.

3.3.2. 1925-1926 Yılları Vilayette Özdeşleşen Ürünlerin Gelişimi: Zeytin, Tütün, Üzüm

Balıkesir vilayeti mahsulatından mühim bir kısmını da zeytin teşkil etmektedir. Vilayet dâhilinde mevcut zeytin ağaçlarının miktarı 4.575.000 adettir. Bu ağaçlar 413.200 dönüm araziye kapsamaktadır. 1925 yılında 16.500.000 kilo zeytinyağı üretilmişken 1926 yılında bu rakam (8.858.500 kilo) neredeyse yarı yarıya denecek kadar azalmıştır. Bu rakamın azalmasında hem zeytinin az olduğu sene olması hem de 1926 Yaz'ında Edremit havalisine hiçbir şekilde yağmurun yağmaması etkili olmuştur. Aynı zamanda mahsulün nefasetine halel getiren sinekler de yine ağaçlara musallat olduğundan ve fenni tedbirlere gereken özen gösterilmediğinden asit miktarı yüksek zeytinler hasat edilmiştir. Yine de böyle olmasına rağmen yağ fiyatları 70-80 kuruş arasında dalgalanmakta ve her hafta İstanbul'a yüzlerce varil yağ sevk edildiği halde siparişlerin arkası alınamamaktadır¹⁸².

Zeytinin Balıkesir için ne kadar mühim bir ürün olduğu Türk Dili Gazetesi'nde yer alan haberlerden de anlaşılmaktadır. İhracatta önemli bir yere sahip olması sebebiyle bölge halkının zeytine ve zeytinyağına ayrı bir hassasiyeti de söz konusu olmuştur. Hatta 1926 yılında vilayetten yapılacak ilk yağ sevkiyatı bile vilayet haberleri arasında yer almıştı. Bu habere göre; "Sezonun ilk açılan fabrikası İdris Sami ve Çakmak Hafız Fabrikası idi. Ondan sonra da Mebus Hulusi Beyle Zeki Beyin fabrikası açılmıştı. Henüz diğer fabrikalar açılmamıştır. Mersin vapuruyla Nişli Haydar Bey'e ait ilk yağdan başka dün de ilk mahsul zeytinyağımız Hulusi Bey ile Naimzade Mehmet Bey tarafından Selamet vapuruyla sevk edilmiştir. İlk yağ sevkiyatını tebriken vapur donanmıştı. Hayırlı piyasa ve fiyatlar ile zeval bulmaz

¹⁸²*Balıkesir Ticaret ve Sanayi Odası Salnamesi 1926*, s. 10; *1926-1927 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*, s. 991; *Türk Dili*, "Zeytin Mahsulü", 20 Aralık 1926, s. 2.

bereketler temenni ederiz.”¹⁸³ Yine bu dönemde Sezai Ömer ve Ali Rıza Bey fabrikasının hazırladığı filtrelenmiş yağlar temiz varillere doldurularak İstanbul’dan aktarılmak suretiyle İngiltere’ye sevk edilmekte, hazırlanan varillerin dış görünüşleri de sahiplerinin zevk sahibi kimseler olduğunun ispatıdır¹⁸⁴.

Zeytin mıntıklarından Edremit’te 1926 yılında, 20.798.000 kilo zeytin üretilmiş olup, 4.158.500 kilo zeytinyağı elde edilmiştir. Zeytinyağı ihracatı ise 2.267.594 kilodur. Üretilen zeytinyağının mühim bir kısmı İtalya’nın Cenova şehrine ve bundan başka Londra, Marsilya ve İskenderiye’ye ihraç edilmiştir. İç piyasada ise birinci derecede İstanbul ve İzmir’e, ikinci derecede ise Biga ve havalisine sevk edilmiştir. Bir diğer zeytin mıntığı olan Burhaniye’de ise 1926 senesi zeytin üretim miktarı 10.000.000 kilo iken zeytinyağı üretimi ise 2.200.000 kilo olup bunun 1.840.000 kilosu ihracata ayrılmıştır. En önemli zeytin mıntıklarından bir diğeri olan Ayvalık’ta 1925 yılı zeytin üretim miktarı 7.000.000 kilo, elde edilen yağ miktarı 2.000.000 kilo, ihracatı yapılan yağ miktarı ise 691.156 kilodur ve bu ihracat özellikle Fransa, İtalya ve İngiltere’ye yapılmıştır. Ayvalık’ta 1926 yılı zeytin üretim miktarı 10.000.000 kilo, elde edilen yağ miktarı 2.500.000 kilo, ihracatı yapılan zeytinyağı miktarı ise 1.875.000 kilodur. Üretilen zeytinyağının ihraç edildiği yerler, Marsilya, Bulgaristan, İtalya ve İskenderiye’dir. Edremit-Ayvalık-Burhaniye havalisinin en önemli ticari faaliyeti zeytinyağı ve sabunculuktur. Özellikle Yunanistan, Türkiye yağ ve sabunlarına karşı her suretle rekabete çalışmakta ve her türlü hilelere başvuruyordu. Hatta Yunanistan bu rekabet için sabunlarda kullanılan sud kostiğinden gümrük vesaire rüsumunu bile almıyordu¹⁸⁵.

Balıkesir vilayetinin üretim ve ihracatında mühim bir kısmını da tütün mahsulü oluşturmaktadır. Balıkesir ve havalisinde tütün üzerine iş yapan Türkiye Cumhuriyeti İnhisar İdaresi, Herman İspirer Kumpanyası ve hariçten gelen şirketlere tütün işlerini üzerine alan kişi Keçecizade Hafız Mehmet Emin Bey’dir. Balıkesir havalisi tütünü kullanım itibarıyla mükemmeldir. Özellikle de rejinin ilgasından sonra tütün ekimi hayli miktarda artmıştır. Vilayetin tütün üretim miktarı 3.5 milyon okka olmak üzere tespit edilmiştir. Özellikle de İzmir ve İstanbul piyasaları vasıtasıyla ihracatı

¹⁸³*Türk Dili*, “İlk Yağ Sevkiyatı”, 22 Kasım 1926, s. 3.

¹⁸⁴*Türk Dili*, “Zeytin Mahsulü”, 20 Aralık 1926, s. 2.

¹⁸⁵*Balıkesir Ticaret ve Sanayi Odası Salnamesi 1926*, s. 18,21-22.

yapılmaktadır¹⁸⁶. Tütün ekimine ilişkin 1925-1926 yıllarında bahsedilmesi gereken bir gelişme de Ayvalık'ın da artık tütün yetiştiren mntıklar arasına girmiş bulunmasıydı. Bu bağlamda “Ayvalık'a gelen ve tatbikatta bulunan İnhisar İdaresinin büyük memurlarıyla Gary ve Oliston Kumpanyaları gibi piyasada en çok tanınmış alıcılar da Ayvalık tütünlerinin nefaseti hakkında bir şey söyleyememektedirler. Ancak Ayvalık zeytin ve sabunculuğunun nefasette ne kadar şöhreti var ise tütüncülük itibariyle henüz pek yeni olduğu için tütünlerin derece ve kalitesi iyi olmakla beraber ancak birkaç sene sonra piyasada mevki tutabileceği söylenmekteydi. Bundan on beş gün evvel gelen Gary Kumpanyası büyücek bir parti ile Kavalalı çiftçilerden de birkaç tanesinin ufak partisini alarak çekilmişti. Geçen hafta da Zafer Nezihî ve arkadaşları Muzaffer, Halil İbrahim ve Fikret Beyler gelerek birkaç gün zarfında yüksek miktarda tütün satın almışlardır. Ayvalık çiftçileri 130 kuruşa kadar tütün mubayaa eden Zafer Nezihî Bey grubundan memnuniyetlerini dile getirmektedirler. Evvelki gün akşam Gary Kumpanyasının mubayaa memurlarından tekrar alım yapmak üzere geldikleri söyleniyor. Herhalde iki senelik bir tütüncülük hayatına sahip olan Ayvalıklıların velev ki piyasası biraz düşkün de olsa alıcıların gösterdikleri rağbet dolayısıyla Ayvalık'ın geleceği için iyiye alamettir.

Geçici olarak Edremit Müdüriyeti emrine giden İnhisar memuru Refet Bey Ayvalık'a geri dönmüştür. Refet Bey'in esasen bu havalide temiz bir şöhreti vardır. Özellikle memuriyet görevi dolayısıyla tamamıyla kaçakçılığın önünü nasıl almış ise tütün satışı o nispette artmıştır. Refet Bey'in memlekete en büyük hediyesi Ayvalık'ı bir tütün mntıkası haline getirmiş olmasıdır. Onun teşvik ve isteklendirmesiyle evvelki sene ile bu sene arasındaki tütün üretimi onda sekiz oranında artmıştır.”¹⁸⁷ 1925 yılında Balıkesir vilayeti dâhilinde 4.202.190 kilo tütün üretilmiş ve bu hasılat miktarlarına bakıldığında (üretim miktarlarına göre en fazladan aza doğru); Gönen 2.190.000 kilo, Balıkesir merkez 850.000 kilo, Sındırgı 800.000 kilo, Edremit 255.000 kilo, Dursunbey 170.000 kilo, Balya 100.000 kilo, Bandırma 27.000 kilo tütün yetiştirmişken Ayvalık'ta 1925 yılında henüz tütün yetiştiriciliğine dair veri bulunmamaktadır. 1926 yılında ise Balıkesir vilayetinin kazalarıyla birlikte toplam tütün hasılatı 6.557.900 kiloya yükselmiştir¹⁸⁸. Yukarıdaki haberden de anlaşılacağı

¹⁸⁶1926-1927 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, s. 991; Balıkesir Ticaret ve Sanayi Odası Salnamesi 1926, s. 9.

¹⁸⁷Türk Dili, “Ayvalık Tütüncülüğü”, 10 Kasım 1926, s. 3.

¹⁸⁸Gazali, a.g.e., s. 82-84.

üzere artık tütün yetiştiren kazalar arasına Ayvalık da dâhil olmuş ve zaten zeytin ve zeytinyağıyla sahip olduğu zenginliğine bir yenisini daha eklemiştir.

Balıkesir'in bir başka zenginliği olan bağcılığın geliştirilmesi hususu da ehemmiyetle üzerinde durulan konulardan biri olmuştur. Daha önce de anlatıldığı üzere floksera hastalığı vilayet dâhilindeki bağları mahvettiğinden bu hastalığı imha için ciddi çaba sarf edilmişti. Vilayetin bağcılığını yeniden canlandırmak için yüksek miktarda asma çubuğu dağıtılması da bunun en somut örneğidir. 1925 yılı itibariyle Balıkesir'de bağların kapladığı arazi miktarları şöyledir; Balıkesir 1.500 dönüm, Edremit 2.000 dönüm, Gönen 2.500 dönüm, Burhaniye 1.200 dönüm, Erdek ve Bandırma 2.000 dönüm, Dursunbey 150 dönüm, Balya 150 dönüm, Sındırgı 500 dönüm. Söz konusu bağlarda yetişen üzüm miktarı ise, toplamda 4.085.000 kilo olmak üzere Balıkesir 42.000 kilo, Edremit 1.250.000 kilo, Gönen 133.000 kilo, Burhaniye 1.200.200 kilo, Erdek ve Bandırma 1.450.000 kilo şeklindeydi.

Balıkesir'in tarımsal çeşitliliğinden önem arz eden bir diğer alan ise ipek üreticiliğiydi. İpek üreticiliğinin hammaddesi olan dutlukların kapladığı arazi miktarı ise, Balıkesir 1.000 dönüm, Dursunbey 1.000 dönüm, Erdek 1.300 dönüm, Gönen 1.200 dönüm, Bandırma 1.500 dönüm olmak üzere toplam 6.000 dönüm dutluk vardır. Burhaniye'de ise 100 dönüm dutluk varsa da diğerlerine nazaran önem arz etmemektedir. I. Dünya Savaşı'ndan önce çok bol miktarda yetiştirilen ipek kozası savaş esnasında dut ağaçlarının topyekûn tahribi yüzünden terk edilmiştir. 1925 yılında 175.000 kilo ipek kozası üretimi olmakla birlikte Balıkesir'de 500 kutu tohumdan 14.000 kilo, Dursunbey'de 1.000 kutu tohumdan 35.000 kilo, Erdek'te 700 kutu tohumdan 21.000 kilo, Gönen'de 1.200 kutu tohumdan 45.000 kilo, Bandırma'da 2.000 kutu tohumdan 60.000 kilo ipek kozası elde edilmiştir. 1926 yılında ise yalnızca merkez vilayete bağlı Gönen kazasında 40.000 okka koza üretilmiştir¹⁸⁹.

Zeytin, tütün ve üzüm mahsulü dışında üretim miktarlarına ulaşılabilen diğer tarım ürünlerinin hasılat miktarlarını da vilayetin sahip olduğu ürün zenginliğine başka bir örnek olması maksadıyla aşağıda oluşturulan tablolarla gösterilmektedir.

¹⁸⁹Balıkesir Ticaret ve Sanayi Odası Salnamesi 1926, s. 10; Gazali, a.g.e., s. 70-72.

Tablo 31: 1925-1926 Yıllarında Balıkesir’de (Kazalar da dâhil) Karışık Ürün Hasılatları

1925 Yılı								
Patates	Havuç	Soğan	Sarımsak	Keten	Haşhaş	Susam	Anason	Pamuk
263.900	11.200	3.210. 700	958.900	1.900	2.278. 800	2.633. 00	5.500	2.500. 500

Kaynak: Gazali, *a.g.e.*, s. 70, 82-84.

1926 Yılı								
Patates	Mazı	Soğan	Sarımsak	Keten	Pancar	Susam	Kavun- Karpuz	Pamuk
94.000	10.920. 000	7.964. 400	2.425. 000	30.000	1.680. 000	11.526. 000	9.645. 000	2.179. 680

Kaynak: *Balıkesir Ticaret ve Sanayi Odası Salnamesi 1926*, s. 28-29.

Yukarıda adı geçen kaynaklar ışığında diğer ürünlerin, söz konusu yıllar itibariyle üretimi şu şekildedir: 1925 yılında 12.500 kilo afyon sakızı hasılatı ile 600.000 kilo afyon yağı hasılatı olmuştur. 1926 verilerine göre 2.940.000 kilo kaplıca ile 60.000 kilo pirinç üretimleri yapıldığı bilinmektedir.

3.3.3. 1925-1926 Yılları Balıkesir’in İthalat - İhracat Durumu ve Hayvancılık Verileri

Balıkesir vilayeti mahsulat ve mamulatından harice sevk ve ihraç ettiği başlıca ürünler afyon, pamuk, tütün, zeytin ve zeytinyağı, sabun, pirina(zeytin posası), tereyağı, peynir, yumurta, hayvan derilerinden ibarettir. Hariç vilayetten özellikle İstanbul ve İzmir’den ithal ettiği ürünler ise şeker, kahve, çay, manifatura, tuhafiyeye, ayakkabı, elbiselik kumaş, ipek, makara, iğne, gaz, kibrit, sigara kâğıdı, kereste, çimento, çivi, hırdavat, züccaciye, kırtasiye, cam, çinko, teneke, sac, ham demir, kunduracı malzemesi, altın ve gümüş saat, ispiroto, benzin, mum, taze ve tuzlu balık, tuz, aktarlık ürünler, eczane-i tıbbiye, elektrik alet ve edevatı, zirai aletler vesaireidir. Balıkesir şehrinde tüccarlar Avrupa ile doğrudan doğruya ticari ilişkilerde bulunmayıp İzmir ve İstanbul piyasasıyla iş yapmaktadırlar. Bandırma, Edremit, Burhaniye, Ayvalık iskelelerinde bazı ihracat tüccarları Avrupa ile iş yapmaktadır. Aşağıdaki tabloda vilayetin merkez kazasının ithalatını ve ihracatını yaptığı ürünler ile değerleri ayrıntılı bir biçimde gösterilmektedir.

Tablo 32: 1926 Senesi Balıkesir Merkez Kazası İthalat ve İhracatı

İhracat			İthalat		
Cinsi	Kilo	Kıymeti (lira) Adet	Cinsi		Kıymeti (lira) Adet
Buğday	8.000.000	1.000.000	13 bin çuval şeker	45 liradan	585.000
Bakla	85.000	6.800	700 balya manifatura	400 liradan	280.000
Burçak	45.000	4.500	3,500 çuval kahve	50 liradan	175.000
Çavdar	10.000	900	500 sandık çay	60 liradan	30.000
Dakik(Un)	1.500.000	315.000	4000 çuval pirinç	25 liradan	100.000
Pamuk	250.000	187.500	5000 çuval sabun	20 liradan	100.000
Çekirdekli Pamuk	40.000	7.200	200 ton demir	90 liradan	18.000
Kozasız pamuk	10.000	1.300	3000 sandık kibrit	110 liradan	330.000
Yün-Yapağı	30.000	34.500	300 sandık hırdavat	100 liradan	300.000
Tütün	1.500.000	975.000	200 sandık tuhafiye	700 liradan	140.000
Yulaf	25.000	1.500	3.000 çuval fıstık	11 liradan	32.000
Nohut	800.000	112.000	10.000 sandık limon	4 liradan	40.000
Mısır darısı	250.000	16.250	3.000 sandık hurma	6 liradan	18.000
Susam	100.000	33.000	30.000 çuval üzüm	3 liradan	90.000
Tahin	6.000	3.900	30.000 teneke petrol	385 kuruştan	115.000
Mercimek	4.000	520	10.000 teneke benzin	380 kuruştan	38.000
Afyon	8.500	195.500	30.000 okka zeytinyağı	70 kuruştan	21.000
Manda	50 adet	5.500	14.000 fiçı yağ	75 kuruştan	10.500
Dana	200 adet	8.000	5.000 çuval tuz	800 kuruştan	40.000
İnek	100 adet	7.000	60.000 torba çimento	210 kuruştan	126.000
Öküz	440 adet	33.200	3.500 çuval incir	680 kuruştan	23.800
Koyun	13.000 adet	175.500	Billuriye(kesme cam)	Tahminen	9.700

Tablo 32: devam

Koyun derisi	60.000 adet	75.000	Kırtasiye	Tahminen	14.000
Kuzu derisi	60.000 adet	57.000	Cam, Çinko	Tahminen	25.000
Sığır derisi	10.000	5.500	Teneke, Sac	Tahminen	20.000
Yumurta	15.000.000 adet	375.000	Ecza-yı tıbbiye	Tahminen	35.000
Tereyağı	30.000	54.000	Gramofon, Gözlük, Saat	Tahminen	50.000
Keçi kılı	75.000	33.750	Alet-i Ziraie ve Otomobil	Tahminen	70.000
Arpa unu	500.000	50.000	Muhtelif Eşyalar		30.000
Mısır unu	600.000	60.000			
Kavun-Karpuz	150.000	7.500			
Leblebi	70.000	28.000			
Soğan	650.000	130.000			
Sansar derisi	513 adet	13.769			
Kunduz derisi	110 adet	880			
Tavşan derisi	39.615 adet	23.769			
Kedi derisi	782 adet	880			
Çakal derisi	816 adet	1.300			
Tilki derisi	2.016	8.064			

Kaynak: *Balıkesir Ticaret ve Sanayi Odası Salnamesi 1926*, s. 10,12-13.

Balıkesir vilayetinde 1925 senesi istatistiklerine göre 422.797 koyun, 198.100 keçi, 173.866 çift öküzü, 13.697 manda, 1.192 deve, 150.988 sığır, 15.713 at-kısırak, 18.514 eşek, 1.118 katır vardır. Verimli topraklara sahip olan Balıkesir’de her cinsten hayvan da yetiştirilmektedir. Manyas (Kuş) Gölü ve kıyılarında balıkçılıkla uğraşılmakla birlikte av hayvanlarının da önemli olduğu bilinmektedir. Dağlık tepelik yerlerde Balya ırkı, yahut Boz ırk denilen sığırlar, ovalarda ise montofon inek ve sığırlar yetiştirilmektedir. Bilhassa Balya ve Manyas bölgeleri hayvancılığa çok müsaittir¹⁹⁰. 1926 yılı itibariyle ise 21.051 adet at, katır cinsi hayvanlar, 90.842 adet manda, inek, öküz vesaire, 314.376 adet küçükbaş hayvan mevcuttur. Hayvanatın ıslah edilmesi için İlkbahar ve Sonbahar mevsimlerinde koşular tertip edilmekle beraber hayvanatın çoğalması için Umur-u Ziraie ve Baytariye Müdürü azami faaliyet göstermektedir.

¹⁹⁰1926-1927 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, s. 991; Kıpçak, *Turistik, Ekonomik Balıkesir*, s. 31-32.

Vilayetin hayvani mahsulatı yumurta, bal, deri, yün, yapağı, ipek kozasından ibarettir. Ayrıca kaymak, tereyağı, kaşar ve beyaz peynir, yoğurt, pekmez, bal mumu, zeytinyağı da vilayetin en önemli mahsulatlarındandır. Balıkesir hayvani mahsulatından en önemlilerinden biri yün ve yapağıdır. En fazla Balıkesir, Gönen, Sındırgı, Dursunbey taraflarında çıkar. Senelik istihsalatı 150.000 okka miktarındadır. Bir koyundan 300 dirhem, eğer koyun kuyruklu ise 1 okka yapağı istihsal edilebilir. Yapağı ve yünler senede bir defa kırkılır¹⁹¹. Balıkesir vilayetine bakıldığı zaman diğer vilayetlere oranla gerek hayvancılığı gerek tarımsal ürünlerinin zenginliği ve ekonomiye olan katkısı bakımından tıpkı Osmanlı'da olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de öne çıkan vilayetlerden biri olduğu anlaşılmaktadır. Bütün bu tarım ürünlerinden ortaya çıkan gerçek şudur ki, Balıkesir vilayeti adeta bir mozaik misali Anadolu'nun bütün çeşitliliğini bütün farklılığını kendinde toplamayı başarabilmiştir.

3.3.4. 1925-1926 Yıllarında Balıkesir'deki Diğer Gelişmeler

Bu yıllarda önemli bir gelişme de Susurluk havzasında bulunan Bursa, Kirmasti, Karacabey ve Manyas ovalarının sulanması ile bataklıklarının kurutulmasının gündeme gelmiş olmasıdır. Gerek Susurluk suyu bizzat gerek bunun kolları olan Nilüfer, Kirmasti, Karadere suları her yıl taşarak birçok yerleri istila ve mahsulatı mahvetmekte ve buralarda sağlığa da ciddi zararlar vermekteydi. Bu zararın derecesini takdir için Karacabey'den alınan nüfus istatistikinin delaletine göre, Karacabey'de nüfus binde 2,6'ya yükselen derecede azalmaktadır. İşte bu nedenle buradaki bataklıkların kurutulması mühimdir. Sulama hususunda ise, İstanbul havalisi ile kıyaslandığında Susurluk havalisinde sulama keyfiyeti kuvve-i muharrikeye ihtiyaç göstermeden yapılacağından Susurluk'ta beher hektar arazinin sulanmasına ve ameliyatına sarf olunan masrafın imhası için senevi ancak yüz yirmi kuruş masrafa ihtiyaç olmasına mukabil İstanbul civarında sulama için en aşağı dört beş metre derinliğinde bir kuyudan su çıkarmak gerekeceğinden makinenin daimi masrafı ve kuyunun kazılması ile makineye verilen sermayenin imhası masrafı hesaplanırsa beher hektar için haddi asgari yirmi lira masraf tutar. Bu halde diğerine nispetle masraf asgari olarak yirmi misli demektir. Bundan başka kuyu kazılması, makine satın alınması hususları da düşünülürse müteşebbisin sermaye-i ibtidaiyesinin diğerine nispetle pek

¹⁹¹Balıkesir Ticaret ve Sanayi Odası Salnamesi 1926, s. 9-10.

çok olması hasebiyle müteşebbis adetlerinin az olacağı şüphesizdir¹⁹². Sulak bir araziye sahip olan Balıkesir için sulama maliyetinin neredeyse yok denecek kadar az olması sebze ve meyve tarımı için önemli bir zenginlik teşkil etmekteydi. Ancak vilayetin bazı sulak yerlerinde özellikle de yoğun yağışların olduğu dönemlerde bataklık sorunu ortaya çıkmış, bu da hem sağlık problemlerine yol açarak hem de zirai arazileri tarım yapılamaz hale getirerek Anadolu'nun birçok yerinde çekilen su sıkıntısının aksine burada bataklıklarla mücadeleyi zorunlu kılmıştır.

Bu yılların diğer gelişmelerine bakıldığında ise, Vilayetin Ticaret Odasının 1889'da faaliyete geçtiği daha önce söylenmişti. Ancak kazalarında bu oluşumun gerçekleşmesi 1926 yılına rastlamaktadır. Önemli bir liman kazası olan Bandırma'nın Ticaret ve Sanayi Odası 1926 yılında kurulmuştur. Odanın başkanı Yahya Sezai Bey, azaları ise Haşim, Ali Faik, Habibullah, Kâşif, Hüseyin Kazım Beylerdir. Mevcut sermayeleri toplamda 1.000.000 olan 616 tane büyük esnaf ve tüccar sayılabilecek üyeler mevcut olmakla birlikte 1301 tane de küçük zanaatkârlar kayıtlıydı. Yine 1926 yılında kurulmuş olan Edremit Ticaret ve Sanayi Odasının başkanı İbrahim Fahri Bey, azaları ise Sırp Ali Zade Fahri, Ali Rıza, Kazım, Sabit Hilmi, Hacı İsmail, Hüseyin Nuri Beylerdir. Odaya kayıtlı 125 adet toplamda 3.224.060 lira sermayeli büyük tüccar, 24 adet 905.482 lira sermayeli kolektif şirket, 1 adet 1.282.000 lira sermayeli yerli anonim şirketi ve 917 adet küçük esnaf bulunmaktadır. 1926 yılında kurulmuş olan bir diğer oda da Ayvalık Ticaret ve Sanayi Odası'dır. Odanın başkanı Mustafa Fehmi Bey, azaları ise Mustafa Asım, Gazaz Zade Ali Rıfkı, Şevket Osman, Mehmet Raci, Ali Cömert, Yaşar Beylerdir. Odaya kayıtlı 179 adet toplamda 676.550 lira sermayeli büyük tüccar, 34 adet 168.100 lira sermayeli hususi şirket, 6 adet 132.000 lira sermayeli kolektif şirket ve 328 adet zanaatkâr bulunmaktadır¹⁹³. Balıkesir ve civar kazalardaki ticaret odalarının amacı gerek vilayette gerek kazada ne kadar tüccar ne kadar şirket ve küçük esnaf olarak tabir edilen işletmelerin kaydını tutmakla beraber vilayet geneli ekonomiyi takip edebilmek, bu esnada vilayete giren ve vilayetten çıkan paranın miktarını tespit ederek iktisadi faaliyetler içerisinde yer alan tüccar ve zanaatkârları bir arada tutabilmektir.

Balıkesir'in sanayi faaliyetlerine bakıldığında ise, özellikle de ihracatta birinci sırayı işgal eden un üretimi gerçekleştiren fabrikalar önem arz etmektedir. Yeni tesis

¹⁹²BCA, *Fon Kodu: 30.18.1.1 Yer No: 13.19.2.*, 29.03.1925.

¹⁹³*Balıkesir İl Yıllığı*, 1967, s. 266,269; *Balıkesir Ticaret ve Sanayi Odası Salnamesi 1926*, s. 15,17,22.

olunan son sistem fabrikalar memleket buğdaylarının öğütülmüş olarak ihracını temin ediyor ve memlekette ticaret hayatını canlandırıyor. 1925 senesi tesis olunan Karesi Dakik Fabrikası ile keza 1926 senesi Nisan’ında son sistem olarak dönüştürülen Kuyumcu Zade Fabrikasının döneme uygun teçhizatlarla faaliyete geçmesi memleket dâhilinde çalışan eski sistem dakik fabrikalarının faaliyetini azaltmıştır. Faaliyette bulunanlar ise istenilen verimi ve nefaseti veremediklerinden müşterilerini kaybetmişlerdir. Balıkesir’in medar-ı iftihar olan fabrikaların rekabet-i ticariyesi sayesinde unculuk ticareti, civar vilayetlere üstün gelmeye başlamıştır. 1926 sonu itibariyle vilayette buharla çalışan her gün 3.000-4.500 kilo un yapan dört adet fabrika mevcuttu. Vilayet merkezinde Muharrem Hasbi isminde müteşebbis bir zat tarafından alet ve edevatı gibi ustaları da Avrupa’dan getirilerek Balıkesir İstasyonu civarında kurulan 250 beygir kuvvetinde dizel motorlu un tahniye fabrikası ona akran un fabrikalarını iş yapamaz hale getirmiştir. Ayrıca Bandırma kazasında on adet un fabrikası, Edremit kazasında 33 adet zeytinyağı fabrikası, Burhaniye’de on yedi zeytinyağı fabrikası ve Ayvalık’ta ise bir adet pirina, iki adet zahire, iki adet dakik, iki adet zeytin fabrikası ve yirmi adet zeytinyağı fabrikası dönem itibariyle mevcuttu¹⁹⁴. Balıkesir’deki sanayi faaliyetleri arasında el tezgâhları ve el işçiliğine dayalı işletmeler de dikkat çekici bir miktardadır. Bunlar arasında dericilik, kunduracılık, terzilik, pabuççuluk, alet-i ziraiye, arabacılık, çorapçılık, marangoz sanatları ve Balıkesirli kadınlar tarafından dokunmakta olan alaca bez işçiliği sayılabilir¹⁹⁵. Tarımın Balıkesir için ne kadar önemli bir faaliyet alanı olduğunun bir ispatı da şüphesiz ki sanayi faaliyetlerinin de ağırlıklı olarak tarıma dayanmasıdır. Bundan sonraki süreç içerisinde de yapılacak olan bütün sanayi faaliyetlerinin yine tarım odaklı olacağı muhakkaktır.

3.4. 1927-1928 Yılları Balıkesir’deki Zirai Vaziyet

1927 yılı Cumhuriyet’in ilk nüfus sayımının yapıldığı yıl olması sebebiyle ayrı bir öneme haizdir. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan sonra yalnız Balıkesir vilayeti değil bütün Türkiye halkı için işlerin yavaş da olsa yolunda gitmeye başladığı muhakkaktır. Şüphesiz ki bir ülkenin ekonomik hayatındaki iyileşme nüfusunu da olumlu yönde geliştirecek belki de en temel unsurdur. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti

¹⁹⁴*Türk Dili*, “Balıkesir Çiftçiliği”, 24 Kasım 1926, s. 2; *1926-1927 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*, s. 992; *Balıkesir Ticaret ve Sanayi Odası Salnamesi 1926*, s. 10,18,21,23.

¹⁹⁵Gazali, *a.g.e.*, s. 6.

gibi gelişmekte olan yeni kurulmuş bir ülkede, bütün iş gücünün nüfusla doğru orantılı olduğu da göz önüne alındığında yapılan sayımın en çok tarım kesimine yönelik olduğunu söylemek yanlış olmasa gerek.

Daha önce de belirtildiği üzere ülke genelinde tarım sektöründe çalışan nüfusun yüzde seksen gibi bir oranda olması ve tarımda makineleşmenin henüz gerçekleşmemesi nüfus ile tarımsal gelişimi birbirine bağımlı kılıyordu. En önemli tarımsal faaliyet gösteren vilayetler arasında ilk sıralarda yer alan Balıkesir, “420.812 olarak belirlenen nüfusuyla İstanbul, İzmir ve Konya’dan sonra en fazla nüfusa sahip vilayettir. Üç yüz doksan vilayet ve kaza, sayım genel sonucunu İstatistik Müdüriyeti Umumiyesi’ne telgrafla bildirmişlerdir. Müdüriyet-i Umumiye bu telgrafları tetkik ve yekûnları yaparak 12.942.208 nüfus tespit etmiş bulunmaktadır. Bu yekûna İstanbul dâhil değildir. İstanbul nüfusunun da 800 bin ile 1 milyon arasında olduğu tahmin edilmektedir. Ankara şehrinin nüfusu ise 49.439 erkek ve 20.345 kadın olmak üzere 74.784’tür. Bu sayımın özelliği memleketin her yerinde aynı anda ilk defa yapılmış nüfus sayımı olmasıdır.”¹⁹⁶ Türk Dili gazetesinde yer alan bu haber de Balıkesir’in önemini bir kez daha göstermiştir. Balıkesir vilayeti memleket için gelecek vaat eden önemli bir tarım mıntıkası olma özelliğine sahip ender vilayetlerden biriydi. Vilayetin bu manadaki konumu, Türk Dili gazetesinde yer alan Balıkesir Ziraat Bankası Müdürü Yusuf Mazhar Bey ile yapılan mülakattan da net bir biçimde anlaşılmaktadır:

“Balıkesir vilayet itibarıyla nam-ı mükemmel bir istihsal sahasıdır. Burada Türkiye’nin diğer vilayetlerine ait hususiyetlerin hepsi mevcuttur. Başka vilayetlerimizde yetişip burada yetişmeyen hiçbir mahsul yoktur. Pamuğu Adana’daki pamuktan daha iyi ve nefistir. Susam, Antalya’dan istihsal edilen susam kadar yağlıdır. Afyon yetişir, pirinç yetişir. Keten ve kenevir yetişir. Üzüm bağları filoksera afetine uğramadan evvel üzümçülüğü de pek genişti. İpek hasıl olur. Bunlardan başka zeytinleri, zeytinyağları, sabunları başka yerde hasıl olmaz. Yoğun nüfus sebebiyle pirinç ziraatı senelerden beri hükümet tarafından men edilmiştir. Tütün hasılatı pek ziyadedir. Her nevi sebze ve meyvesi mebzuldür. Kavun, karpuzun kıymet ve keyfiyeti aladır. Hububata gelince bunun mebzulâtı için söz söylemek gereksizdir. Geçen sene arpa, buğday, mısır, bakla ve sair hububat ve bakliyat ihracatı 3.500 vagonu bulmuştur. Erdek balcılığı, ipekçiliği ve zeytinciliği, on defa kesintiye uğramış olmakla şayan-ı

¹⁹⁶*Türk Dili*, “Büyük Bir İş Daha Başarılmış Bulunuyor”, 6 Kasım 1927, s. 1-2.

memnuniyet bir hasılat vererek tekrar yükselmeye başladığını göstermiştir. Bu kazada inkişaf-ı temenni olunan ve teşvike muhtaç bulunan balıkçılık da vardır. İşte istihsal vaziyeti üzerine böyle sathi bir nazar andığım bu vilayette bir Ziraat Bankasının faaliyetinin ne olabileceğini göstermek mümkündür.”¹⁹⁷ Zirai durumunun böyle mükemmel bir görünüm arz ettiği vilayette, ekim alanları da her geçen gün çoğalmakta ve bir önceki yıla oranla ciddi artış göstermekteydi. Nitekim 1925-1926 senesi kışlık zer’iyyat 439.000 dönüm iken 1926-1927 senesinde bu rakam 840.700’e yükselmiştir.

3.4.1. Çiftçinin Kuraklıkla İmtihanı

Daha önce de bahsedildiği üzere 1927-1928 yıllarında ülke genelinde ciddi bir kuraklık söz konusu olmuştu. Balıkesir’de ise bu kuraklık aslında 1926 Nisanından itibaren başlamış ve bütün yaz devam etmişti. Türk Dili gazetesinin bununla ilgili haberinde de kuraklığın etkisi şu şekilde yer almıştı: “Geçen senenin Nisanından beri hemen umumiyet üzere vilayetin her tarafı büyük bir kuraklığa maruz kalmış ve bütün yaz devam eden bu kuraklıktan 1926 senesi kışlık mahsulatı zarar görmüş, yazlık ürünlerde de istenilen verim yakalanamamıştır. Bundan dolayı da vilayetimiz çiftçisi adı geçen sene hasadında muvaffakiyet gösterememişti. Hasadı müteakip kuraklık devam etti. Gerçekten çiftçi böyle uzun devam eden kuraklık senesine on beş yirmi seneden beri tesadüf etmemiştir.”¹⁹⁸ 1927-1928 kuraklığının Balıkesir’e yansımaları en güzel anlatan, Vilayet Ziraat Müdürü Hüdayi Bey’in Türk Dili gazetesindeki açıklamalarıdır. Bu haberde,

“Sonbahar bu sene zer’iyyatımız için müsait gitmişti. Çiftçilerimiz tam zamanında kışlıklarını zer etmek fırsatı bulmuşlar, mevsim zarfında tohumları tam olarak toprağa atabilmişlerdir. Kışlık zer’iyyatı diğer senelere nazaran fazladır. Kış mevsiminin kar yağması mahsulata daha güzel daha mükemmel gelişip büyüme imkânını bahşettiğinden çiftçi bu seneyi muhakkak ki fevkalade bereket senesi olarak bekliyordu. Fakat ilkbaharı müteakip kuraklık başlamıştı. Bu müddet zarfında devam eden Şimal rüzgârları toprağı sıkılmış, kurutmuştu. Bu vaziyet bilhassa kışlıklar için çok fena idi. Aynı zamanda toprağın kuru olmasından yazlıklar da tamamen zer

¹⁹⁷*Türk Dili*, “Balıkesir Mükemmel Bir İstihsal Sahasıdır”, 24 Haziran 1928, s. 1-2.

¹⁹⁸*Türk Dili*, “Balıkesir’in 1926-1927 Senesi Kışlık Zer’iyyatı”, 22 Mayıs 1927, s. 2; *Türk Dili*, “Vilayetimizin Ahval-i Umumiye-i Ziraiyesi”, 30 Ocak 1927, s. 1,3.

edilemiyor, ekilen pamuk ve mısır gibi mahsulat tohum halinde toprak altında bekliyordu. Mayıs ortalarında başlayan ilk yağmurların az olmakla beraber ilkbahar mahsulatına fevkalade olumlu etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Zer edilip de kuraklıktan çatlayamayan tohumlar bu yağmurlar sayesinde patlamıştır. Diğer yazlıklar ve bilhassa susam bu suretle müsait şerait altında zer edilmiştir. Söz konusu yağmurların kışlıklara ve bilhassa henüz taze halde ve başağa kalkmamış bulunan hububata da faydası olmuştur. Bu seneki vilayet mahsulatı fevkalade değilse de genel olarak iyidir ve orta seneler mahsulatı derecesindedir. (Vilayet mahsulatıyla ilgili haberin rakamsal verilerinin olduğu bazı kısımlar gazetede yırtılmış ve okunamayacak durumda olduğundan yalnızca üç ürünün rekoltesine ulaşılabilmektedir. Bu ürünler ise Afyon 5.000, Ayçiçeği 2.000, Keten 400 kilodur.)¹⁹⁹ Ortaya çıkan en mühim gerçek şudur ki, tıpkı tarım-insan bağımlılığında olduğu gibi tarımın iklime olan bağımlılığı sürmekte ve bu nedenle tarımsal üretimde de süreklilik söz konusu olmayıp dalgalanmalar meydana gelmektedir. Tabii doğaya olan bağımlılığın yanında makineleşmenin de yaygınlaşmamış olması bu durumu iyice kısırlaştırmakta ve çiftçilerin özellikle de yoksul çiftçilerin çaresizliği devam etmektedir.

3.4.2. 1927-1928 Yılları Hububat ve Bakliyat Üretimi

Daha önce de bahsedildiği üzere hububat ve bakliyat üretimi vilayetin hemen her tarafında yapılmakta idi. Önemli bir rekolte ve ihracat yekunu oluşturan söz konusu ürünlerin verimini daha da arttırmak için tohumların süratle temizlenmesini sağlayan kalbur makinelerinin temini konusunda Hükümetin ciddi girişimleri olmuştu. İşte bu girişimlerden, bir zirai üretim membaı olan Balıkesir'in de nasibini aldığı muhakkaktır. Bunun en önemli kanıtı, bu hususla ilgili Türk Dili gazetesinin haberidir. Haberde, "Tohumların kalburdan geçirilmesi için Ziraat İdaresi bu sene, lazım gelen tedbirleri alarak muvaffak köylerde otuz merkez kurmak suretiyle her bir merkeze para ödemeksizin birer kalbur makinesi tahsis eylemiştir. Çiftçiler bu kalbur makinelerinde tohumları kalburlattıktan sonra toprağa zer etmişlerdir."²⁰⁰ Tarımda makineleşmenin kısıtlı da olsa ülke geneline yayılmaya başladığı bu yıllarda üretimde de doğal bir sonuç olarak artmanın yaşanması kaçınılmazdır. Bu bağlamda vilayetin kazalarıyla

¹⁹⁹*Türk Dili*, "Vilayetimizde Ziraat", 2 Temmuz 1928, s. 1-2.

²⁰⁰*Türk Dili*, "Vilayetimizin Ahval-i Umumiye-i Ziraiyesi", 30 Ocak 1927, s. 3.

birlikte verdiği hasılat miktarları dikkate değerdir. 1927 yılı buğday hasılatı 82.276.750, arpa hasılatı 115.170.318 kilodur. 1927 yılı Susurluk kazası için ise tam bir bereket senesi olmuştur.

Türk Dili gazetesindeki Susurluk ile ilgili istatistik verilerin yer aldığı habere göre; “567.424 kilo buğday, 3.574.010 kilo arpa, 1.846.560 kilo çavdar, 419.340 kilo yulaf, 335.600 kilo burçak, 4.450.800 kilo mısır, 52.135 kilo darı, 1.403.040 kilo bakla istihsal edilmiştir. Hakikaten Susurluk kazası 1.500 kûsur hane ve muhtelif sanayi şubelerine mensup olmak üzere 306 dükkân ve müesseseden, 40 pare köyden ibaret olmak üzere mühim bir ziraat ve ticaret mahiyetidir. Böyle bir mahiyette bir ticaret ve sanayi odasının yokluğu derin bir boşluktur. Haftada bir gün kurulan pazarda geniş miktarda ticaretiyle ve senede 500 vagon zahire ihraç eylediği halde nahiyelikten kaza teşkilatına inkılap eden bu kazada ticaret ve sanayi odasının vücudu lazımdır.”²⁰¹ Yine Balıkesir’in tarım ve ticari faaliyeti yüksek kazalarından biri olan Gönen’in 1927-1928 yılları hububat ve bakliyat üretimi de oldukça yüksektir. Bu miktarlara bakıldığında, “Buğday 4.488, Arpa 2.159, Çavdar 43, Yulaf 1.200, Darı (Kum darı) 7.36, Mısır 1.476, Bakla 3.50, Burçak 2.04 ton iken 1928 yılı itibariyle Gönen’de hububat ekimi yapılan arazi miktarı ise 60.082 dönüm²⁰² olarak tespit edilmiştir.

1928 yılındaki vilayetin toplam hububat ve bakliyat ekimi yapılan arazi ve istihsal miktarları ise aşağıdaki tabloda özetlenmektedir:

Tablo 33: 1928 yılı Hububat-Bakliyat Ekiliş ve İstihsal Durumları

Mahsulün Cinsi	Ekiliş (Hektar)	İstihsal (Ton)	Mahsulün Cinsi	Ekiliş (Hektar)	İstihsal (Ton)
Buğday	101.200	57.840	Bakla	25.200	11.455
Arpa	49.000	45.081	Börülce	400	331
Çavdar	31.600	16.945	Fasulye	1400	776
Yulaf	14.200	6.628	Nohut	1000	906
Kaplıca	7.700	4.712	Mercimek	300	203
Pirinç	-	-			
Darı	1.100	2.717			
Mısır	19.000	28.928			

Kaynak: Kıpçak, 50. *Yılda Balıkesir*, s. 39-40.

²⁰¹Kıpçak, 50. *Yılda Balıkesir*, s. 417; *Türk Dili*, “Susurluk’un Mevcudiyeti ve İhtiyaçları”, 12 Ekim 1927, s. 1-2.

²⁰²Tacetin Akkuş, *Gönen ve Köyleri Tarihçesi*, İstanbul: MVT Yayınları, 2010, s. 222.

3.4.3. 1927-1928 Yılları Vilayetin Tütüncülük, Zeytincilik, Meyvecilik Faaliyetleri

Tütünün Balıkesir'in parlayan ürünlerinden biri olduğu önceki bölümlerde de vurgulandığı üzere söz konusu yıllarda da bu ürünün gelişimi süreklilik göstermeye devam etmiştir. 1927 yılının Ocak ayından itibaren başlamak üzere Türk Dili gazetesinde, vilayetteki tütüncülük faaliyetleri ile ilgili yayımlanmış haberler bu bölümde temel kaynak olarak kullanılmaktadır. Bu haberlerin ilkinde bakıldığında, “vilayet geneli tütün üretiminin birkaç sene önce 1.5 milyonu geçmeyen bir görünüm arz ettiği ancak son senelerde 3 milyona yaklaştığı belirtilmiştir. Ayrıca tütün ziraatında kullanılacak usul için, tütünü çok ekmek mi veya az ekip kaliteli ekmek mi şıklarından birinin tercih edilmesinin zorunluluğundan bahsedilmiştir. Çok ekmek bugünkü neticelere göre faydasız hatta tehlikelidir. Bunun için az ekip iyi ekmeliyiz.”²⁰³ Yine bu konuyla ilgili hemen ardılı sayıda yer alan haberde,

“Cihanın hiçbir köşesinde yardımsız yetişmiş bir sanayi-i ziraiye teşkili hemen hemen yoktur. Bizim müşkül şerait-i ziraiye dâhilinde mahsullerimizi rağbetli kılan müessir kuvvet yalnız tütün müstahsillerinin kırılmayan azim ve iradesidir. Mahsulat-ı arziyeden hiçbirisi tütün kadar emek ve para sarfını gerektirmez. Tütüncülük, vilayetimizde müstahsillerinin bir diğeriyle hiçbir bağı olmayan kendiliğinden yetişmiş bir teşkildir ve itiraf etmek lazımdır ki bu teşekkül vilayetimize her sene milyonlarca lira ecnebi parası ithal eder. Bu yüzden tütüncülere tatbikat ve çalışma sahasında sermayeden daha fazla teşvik ve himaye edici serbest kanunlar lazımdır... Eğer Tütün İnhisar İdaresinin (Eski Reji Şirketinden) aynen baki kalan kanunları daha üç sene tatbik edilecek olursa, Karesi vilayeti tütün müstahsilleri ecnebi rağbetini tamamen kaybedecekler ve bugünlerin kârlarını rüyada görmüşe benzeyeceklerdir... Eski rejinin kendi kârına çok kıskanç kanunları yüzünden bugün vilayetimizin tütüncülükte iki parlak yıldızı olan *Gönen* ve *Sındırgı*'da binlerce lira tazminat cezasına mahkûm fakir tütün zürrai vardır. İnhisar idaresinin yarattığı sıkıntılardan biri de müstahsiller tarafından hazırlanıp piyasaya arz edilen tütünün sermayedar ecnebi gruplara satılmasında ortaya çıkan müşkülattır. Ecnebi kumpanyalar bugün aldığı mahsulü bugün sigorta edip yarın sevk etmek ister. Fakat zavallı, kıymetli tütünlerimiz inhisar idaresinin vereceği nakliye izni olmadıkça yerinden kıpırdayamaz... Hatta

²⁰³*Türk Dili*, “Vilayetimizde Tütüncülük”, 12 Ocak 1927, s. 1.

zürraın tarlasından evine veyahut mağazasına bile nakliyesiz gelemez.”²⁰⁴ Hükümet her ne kadar Reji belasına son vermiş olsa da uygulamada hâlâ reji kurallarının geçerli olması hem tütün üreticisini hem de ihracatçıları ciddi anlamda zora sokmaktaydı. Hâlbuki vilayet ürünleri içerisinde en çok para getiren ürün olması sebebiyle kuralların daha esnek olması gerekmektedir.

Hükümet, Tütün İnhisar İdaresi eliyle bu işi çözme yoluna gitmediği takdirde üretilen tütünlerin dış pazarlardaki alıcıları başka ülkelere yönelecek ve ürün kalitesi bakımından dünyada nam salmış tütünlerimizi başka tütün üreticisi ülkelerin pazarlarına kaptırmak kaçınılmaz olacaktı. Nitekim bu hususta da girişimler başlamış ve Yunan tütünleri Türk tütünüymüş gibi dış piyasaya sürülmüştü. Bunun en somut örneği ise Türk Dili gazetesindeki “*Yunan Tütünlerini Türk Tütünü Diye Nasıl Satıyorlar?*” başlıklı haberdır. Bu haberde, “Herman İspirer ve daha diğer bazı tütün şirketlerinin Triste’de (İspanya) Anadolu’dan getirdikleri tütünleri yüzde yirmi yüzde otuz derecesinde Yunan tütünlerine karıştırarak Turkish Tobacco adı altında Amerika’ya sevk ve ithal etmektedirler. Bunun fenalığı Türkiye tütünlerinin malum olan nefaset ve kokusunu karalamaktadır. Yavaş yavaş katılan miktar arttırılarak Amerikalılar nispeten ucuz elde edilen Yunan tütünlerine bu suretle alıştıırılacaktır ve burası yavaş yavaş Yunan tütünlerinin tüketim sahasına dönüştürülecektir.”²⁰⁵ Başından beri tütün üreticilerinin ve alıcılarının anlatmaya çalıştığı asıl mesele aslında buydu. Tütün gibi ekonomik değeri yüksek bir ürünün dış pazarda oluşabilecek kaybının telafisi çok daha güç olacağından bu hususta adım atmamak adeta ekonomiyi çıkmaza sürüklemek olacaktır.

Yukarıdaki tüm olumsuzluklara rağmen zürra tütün üretiminden vazgeçmiyor büyük bir azim ve umutla tütün ekimine devam ediyordu. Bu azmin ve umudun en güzel yansıması yine Türk Dili gazetesindeki haberdır: “Bu sene vilayetimizin tütün mahsulü çok iyidir. İyi cins, kokulu tütün zer’iyyatı artmıştır. Bu sene Balıkesir’de geçen seneye nispeten fazla tütün zer’iyyatı olmuştur. Bilhassa yaka arazilerde zer edilen kıymetli ve kokulu tütünlerin miktarı 2.000 dönümden fazladır. Bu mahsulün büyük çoğunluğu zürramız tarafından kalıp halinde hazırlanmıştır. Hali hazırda bu sene şehrimize gelecek olan tütün tüccarlarına mallarımızı sevdire sevdire ve yüksek fiyatlara satabileceğimizden ümitvarız. Geçen sene İnhisar İdaresi tarafından ortaya

²⁰⁴ *Türk Dili*, “Vilayetimizde Tütüncülük”, 14 Ocak 1927, s. 3.

²⁰⁵ *Türk Dili*, “Yunan Tütünlerini Türk Tütünü Diye Nasıl Satıyorlar?”, 17 Ocak 1927, s. 1.

çıkan çirkin vaziyetin bu sene tekrar etmeyeceğini kuvvetle ümit ediyoruz.”²⁰⁶ Bu haber her ne kadar yalnızca Balıkesir’in merkezini baz almış olsa da tütün ekimindeki yükseliş diğer kazalarında da doğru orantılıydı.

Diğer kazalarındaki tütüncülük vaziyetine bakıldığında, (Türk Dili gazetesinin Edremit Ticaret Odası Başkanı İbrahim Bey ile yaptığı mülakattan) “Edremit’teki tütün hasılatının senevi 200.000 kilo raddesinde olduğu ve mubayaanın İnhisar İdaresince yapıldığı belirtilmiştir. Yine bir başka haberde, Manyas’ın hemen tamamında 200.000 kilodan fazla tütün mahsulü”²⁰⁷ olduğu belirtilmiştir. Ayrıca tütün alıcıları tarafından keşfedilmeyen İvrindi’deki dikkat çekici tütün hasılatının yer aldığı başka bir haberde, “İvrindi nahiyesi de birçok yerlerimiz gibi iktisadi hayatı gün geçtikçe tanzim ve bu münasebetle kendisini tanıtmaya başlamış ise de yolların fenalığı ve umumi şoseye uzak bulunması hasebiyle layık-ı veçhle mallarını satamamaktadır. Üç-dört seneden beri İvrindi’de tütüncülük inkişaf etmiş ve hatta bu sene merkez nahiyede 100.000 okka tütün istihsal edilmiştir. İvrindi arazisinin öteden beri bitki yetiştirme kabiliyetine sahip ve tütün ekimine elverişli olduğunu iskân edilen Drama (Yunanistan) muhacirleri ve uzman kişiler tarafından beyan edilmektedir. Tütünlerinin nefaseti ve Drama tütünleriyle kıyası mümkün olmayacak derecede bulunduğu yine uzmanların beyanlarıdır. Hal böyle iken yukarıda arz ettiğim sebepler dolayısıyla hiçbir tüccar gelememiş ve bu yüzden de tütünler satılamamıştır.”²⁰⁸ Tütün ekiminin belli kazalarla sınırlı olmadığı Balıkesir’de hemen hemen her yerde tütün ekimi yapıldığı görülmektedir. Ancak burada gözden kaçırılmaması gereken, bu durumun yalnızca Balıkesir’e has olmayıp ülke geneli için de geçerli olduğudur. Bazen çok ciddi ve kaliteli ürün hasılatına sahip yerler, tıpkı İvrindi gibi ulaşım ve saire gibi sebeplerle göz ardı edilebiliyordu. Zaten yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin de ulaşım hususuna en baştan itibaren önem vermeleri bundandır.

Vilayetin zeytinciliğinde, özellikle Edremit ve Ayvalık’ın en büyük serveti olan zeytin ağaçlarıyla bezenmiş arazilerin yeri büyüktür. 1927 yılında Ayvalık’ın zeytin ağacı sayısı ve zeytinyağı hasılatı ile ilgili Türk Dili gazetesinin haberi bu düşüncüyü adeta doğrular niteliktedir. Bu haberde, “Bir tahmine göre 1.500.000 diğer bir tahmine göre adetleri 2.000.000-2.500.000 milyona kadar yükselen zeytin ağaçları

²⁰⁶ *Türk Dili*, “Vilayetimizde Tütün Mahsulü”, 24 Temmuz 1927, s. 3.

²⁰⁷ *Türk Dili*, “Edremit Ticaret Odası Reisiyle Mülakat”, 12 Ocak 1927, s. 1-2; *Türk Dili*, “İki Yüz Bin Kilo Tütün”, 5 Ekim 1927, s. 2.

²⁰⁸ *Türk Dili*, “Yüz Bin Kıyye”, 24 Kasım 1927, s. 2.

Ayvalık kazasının yegâne servetidir. Bu servetten aşağı yukarı 3.000.000 kilo zeytinyağı ve 1.000.000 kilo sabun istihsal ve imal edilmektedir.”²⁰⁹ En önemli zeytin mıntıklarından bir diğeri olan Edremit’te zeytincilik en önemli faaliyetti ve bu nedenle zeytinciliği himaye etmek ve geliştirmek adeta bir vazife gibi görülmekteydi. Edremit’in iktisadi vaziyetini ve ihtiyaçlarını görüşmek üzere 1928 yılında bir Ticaret Mıntıka Kongresi düzenlenmiş ve bu kongrede zeytincilik adına önemli kararlar alınmıştır. Bu kararlar şüphesiz ki vilayet genelindeki tüm gelişmeleri titizlikle kaydeden Türk Dili gazetesinde de yayımlanmıştır. İşte söz konusu haberdeki zeytincilik ile ilgili kararlar;

“Yabancı memleketlerden gelecek olan araşit, pamuk, susam ve sair nebatı yağlara karşı kendi yağ ve sabunlarımızın himayesi ve ham sabun yapımında kullanılan malzemeler ile zeytin fabrikalarında kullanılmak üzere İtalya ve Yunanistan’dan getirilmekte olan hasır torbaların gümrük rüsumuna tabi tutulmaksızın serbest ithalinin teminini sağlamak. Edremit kazası zeytin sahası yıldan yıla artmakta olduğundan ahalinin zeytin sahasına hem civar olarak kökten küşad etmekte olduğu arazi-i mevad üzerine zeytin, incir ve sair ağaç fidanı dikmek ve ağaçlandırmak. Yine zeytin yetiştirenlere arazi tapusunun parasız ya da çok cüzi bir miktarla verilmesi, ayrıca Teşvik-i Sanayi kanunundan yararlanan zeytin fabrikalarından muamele vergisinin tecil olunması.”²¹⁰ Zeytinciliğin odak noktası olan Edremit’teki zeytincilikle ilgili bir diğeri haber; “Edremit’in bu seneki zeytin mahsulü çok bereketlidir. Kazamızın 1928 zeytinyağı rekoltesi 7.500.000-8.000.000 kilo raddesindedir. Yağan yağmurlardan ağaçların altına bir miktar kuru zeytin dökülmüş ve toplanmaya başlanmıştır. Bu ilk zeytin mahsulü için kazamız dâhilinde yedi sekiz fabrika faaliyete geçmiştir. Bu kavruk zeytinden çıkacak olan beş asitli yağlara okkası 65 kuruşa kadar müşteri görülmektedir. Mahsulün feyz ve bereket senesinde yağlarda da nefaset temin edileceği şüphesizdir. Diğeri taraftan vilayetimizin sair kazalarıyla, Eskişehir ve Konya havalisinden de bol miktarda amele geldiğinden mahsul bozulup çürümeksizin toplanacaktır.”²¹¹ Hükümetin başlatmış olduğu tarımda özel mülkiyet anlayışı şüphesiz ki zürra üzerinde tarif edilemeyecek derecede olumlu bir etki yaratmıştır. Vilayetteki mevcut zeytin ağaçlarının yanına yenilerinin eklenmesine vesile olan bu gelişme ile zeytincilik faaliyetlerinin daha da hız kazanmaya başladığını

²⁰⁹*Türk Dili*, “Ayvalık’taki Vaziyetler”, 24 Ekim 1927, s. 2.

²¹⁰*Türk Dili*, “Edremit Ticaret Mıntıka Kongresi’nde”, 14 Mart 1928, s. 3.

²¹¹*Türk Dili*, “Bu Sene Yağ Rekoltesi”, 6 Kasım 1928, s. 1.

ve zeytinin Balıkesir'in simge ürünü olarak yerini sağlamlaştırdığını söylemek yanlış olmasa gerek.

Vilayette muz hariç bütün meyve çeşitlerinin ve ağaçlarının yetiştirilmesi, vilayetin iklim ve toprağının elverişliliğine en büyük kanıtlardan birisidir. Gönen, Susurluk, Manyas, Kepsut kazalarında şeftali, Dursunbey kazasında ise elma yetiştiriciliği dikkat çekici boyuttadır. Vilayet dâhilindeki 1928 yılı itibariyle meyve hasılatı ve ağaçları ile ilgili verilerine bakıldığında, “82.610 armut ağacından 1.479 ton, 73.565 ayva ağacından 1.446 ton, 42.755 badem ağacından 738 ton, 33.130 ceviz ağacından 1.219 ton, 23.010 dut ağacından 351 ton, 30.460 elma ağacından 317 ton, 63.200 erik ağacından 1.029 ton, 14.532 iğde ağacından 218 ton, 7.440 kayısı ağacından 111 ton, 14.865 kiraz ağacından 244 ton, 11.115 şeftali ağacından 122 ton, 34.310 vişne ağacından 487 ton, 7.450 zerdali ağacından 98 ton, 46.380 incir ağacından 1.295 ton meyve üretilmiştir.”²¹² Aslında bu rakamlar dahi vilayetteki meyveciliğin hiç de küçük olmadığını gösterirken aynı zamanda zirai zenginliğinin de başka bir somut örneğidir.

3.4.4. 1927-1928 Yılları Hayvancılık ve Ticari Hayatta Balıkesir

Vilayetin sahip olduğu hayvanat içerisinde özellikle karasığır (Balya ırkı) boğaları ayrı bir üne sahipti. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren yapılan çalışmalar neticesinde ortaya çıkan durum, hayvanat ıslahında dışarıdan getirilen hayvanların iklime uygunluk gösteremediği ve bu yüzden damızlık hayvanların yine memleket dâhilinden temin edilmesi gerektiğiydi. Balıkesir için en doğru tercih şüphesiz ki Balya ırkı boğaların ıslahı olmuş ve İç Anadolu'nun vilayet merkezleri son senelerde idare-i hususiyetler adına vilayetin zenginliği olan Balya boğalarından çok yüksek miktarda boğa satın almışlardı. Zaten Hükümetin 1926 yılında kabul ettiği İslah-ı Hayvanat Kanunu'nun amacı da memleketin kendi imkânlarıyla hayvanat ıslahının gerçekleştirilmesiydi.

Vilayetteki hayvancılık tabii ki boğayla sınırlı değildi. 1927 yılı itibariyle vilayette, 438.062 koyun, 304.599 kıl keçisi, 72 tiftik keçisi, 1.485 deve, 28.515 manda, 150.988 sığır, 15.713 at ve kısırak, 18.514 eşek, 2.118 katır adeti tespit

²¹²Kıpçak, 50. *Yılda Balıkesir*, s. 41-42.

edilmiştir. 1928 yılında ise, 430.824 koyun, 256.041 kıl keçisi, 64 tiftik keçisi, 1.049 deve, 21.922 manda, 157.354 sığır, 17.662 at ve kısarak, 30.500 eşek, 1.279 katır²¹³ olarak belirlenmiştir. Bu yıllarda hayvancılıkla uğraşan kesimin karşısında tıpkı bağları mahveden filoksera gibi nam salmış başka bir hastalık peydah olmuştu; Şarbon. Şarbon hastalığının hayvanlar üzerindeki olumsuz etkisinin yanına bir de bu hastalık insanlara bulaşmaya başlayınca durum iyice vahim bir boyuta ulaşmış ve Hükümet bu konuda da hemen önlemler alma yoluna gitmiştir. İktisat Vekâleti tarafından Balıkesir'in de içinde bulunduğu vilayetlere alınacak önlemler ile ilgili ayrıntılı bir telgraf çekilmişti. Balıkesir'e gönderilen bu telgraf Türk Dili gazetesinde de yayımlanarak halka da duyurulması amaçlanmıştır. İşte bu haberin metni;

“İktisat Vekâletinden şehrimiz Baytar Müdüriyetine mühim bir telgraf gelmiştir. Bu telgrafta son aylar zarfında vilayetimizle diğer birçok vilayetlerde insanlarda şarbon hastalığı vakası görüldüğü, son altı ay zarfında da hastalık vukuatının tekrar ettiği bildirilmektedir. Şarbon Hastalığı, Hastalıklı hayvanlarının etlerinin tüketiminden veya diğer malzemelerinin kullanılmasından ileri gelmekte olduğundan Sıhhiye Vekâleti hastalığın sirayetini mani olmak için aşağıdaki tedbirleri tavsiye etmiştir:

*Hasta hayvanlar kesilmeyecek, kesilmiş ise eti yenmeyecek, Baytarlara haber verilecektir. Bu husus köylere bildirilecektir. Hastalık zuhur eden mahallelerde kesilmiş hayvanların et ve derisi yakılacaktır. Mezbahalarda şarbonlu hayvan görülürse menşei tahkik edilecek ve ilgililere bildirilecektir. Şarbon hastalığı bulunan mevkiler tespit olunacak, beşeri vukuat müşahedesi halinde menşei tetkik edilecektir. Bu gibi ahvalde hayvan sağlık zabıtası kanun ve talimatnamesi aynen tatbik olunacaktır. Hastalığı haber vermeyenler hakkında kanunun cezai imkânı gecikmeden tatbik ve takip edilecektir.”*²¹⁴ Söz konusu yıllarda hayvancılıktaki mücadele yalnız hastalık olmayıp, aynı zamanda zararlı hayvanların imhası için mücadele de dikkate değerdir. Bu mücadele ilgili haber “*Hayvanat-ı Muzırna İle Mücadele*” başlığıyla Türk Dili gazetesinde de yayımlanmıştı ki bu haberde, “Bu kış hayvanat-ı muzırna ile mücadele etraflı bir mücadele yapılmıştır. Kanun mahsusuna tevfiқан bütün vilayet dâhilinde bir mükellefiyet ilan edilmiş ve Hükümetin bütün kuvvetiyle takibat

²¹³Kıpçak, 50. *Yılda Balıkesir*, s. 47-48; Yukarıda bahsi geçen İslah-ı Hayvanat Kanununun tam metni için bkz. 904 Sayılı İslah-ı Hayvanat Kanunu, *Düştur*, 3. Tertip, C. 7, s. 1472.

²¹⁴*Türk Dili*, “Şarbon Hastalığı”, 27 Eylül 1928, s. 2.

yapılmıştır. Çiftçi her tarafta haftada iki defa sürekle avına çıkarılmıştır. Vilayet dâhilinde bu seneki mücadele neticesinde mükellefiyet dâhili olarak itilaf edilen hayvanat-ı muzırranın miktarı şudur: Domuz 7.900, Kurt 383, Çakal 3.122, Porsuk 538, Tilki 2.947, Ayı 36 adet²¹⁵ olduğu belirtilmiştir.

Gerek tarımsal faaliyetleri gerekse hayvan sayılarıyla ülke genelinde üst sıralarda yer alan vilayetin ticari hayatında da az da olsa kıpırdanmalar başlamış olmakla birlikte gerçek manada bir gelişim olması için tabii ki güçlü tedbirler alınmak mecburiyeti mevcuttu. Bu manada Balıkesir'in iktisadi faaliyetlerinin de azımsanmaması gerektiği, Balıkesir İktisat Müdürü Ekrem Bey'in Türk Dili gazetesine vermiş olduğu beyanattan da net bir biçimde anlaşılmaktadır:

“Balıkesir muntikasının ahval-i umumiye-i iktisadiyesi geleceğe göre ümit ve itimat ile bakılacak bir manzara göstermektedir. Halen ticareti durgundur fakat bu durgunluk memleketin her tarafını kapsayan genel sebeplerden mütevellit ve ona tabidir. Hayat-ı sanayesi şimdilik pek faal ilerlemiş değildir. Ancak bu da genel sebeplerin büyük etkisinden olmakla beraber gelişmesine ve yayılmasına doğru şimdiden yöneliktir. Herhalde Balıkesir'in gelecekteki iktisadiyesi ticaretten ziyade zanaat ve hırfet (Osmanlı Devleti'nde kunduracılık, duvarcılık, demircilik, marangozluk, dokumacılık gibi küçük el sanatları) ve madencilikte görülmektedir. Balıkesir muntikasının inkişafı iktisadisini temin için şimdiden başlayıp tatbik edilebilecek tedbirler aşağıda kısaca özetlenmektedir:

·Umumiyetle erbabı ticaret ve sanayiden bulunan Balıkesir'de bir ticaret mektebinin tesis ve küşadı.

·Vergilerin konma usulünün tadil ve tanzimi ve mümkün mertebe bir elde toplanması.

·Tütün mahsulünün cinsini islah ile beraber köylerde serbest rekabetin doğuşu ile arz ve talebin birlikte karşılanmasını teminata almak.

·Zeytinliklerin harabeye doğru gitmekten kurtarılması için mütehassıs ellere verilmesi ve sahiplerinin malca ve fennen güçlendirilmesi.

²¹⁵Türk Dili, “Vilayetimizde Ziraat”, 2 Temmuz 1928, s. 2.

·Karesi’de pek mebzul olan bahçelerde bir bölümü çürüyüp heder olan meyve ve sebzedden tamamıyla istifade edebilmek üzere konserve ve ispiрто fabrikaları küşadı.

·Mıntukanın ihraç mallarının bir banka ile temin altına alınması.”²¹⁶

Vilayetin iktisadi faaliyetlerinde birinci sırayı alan Ziraat Bankası’nın tarım kesimine yönelik girişimlerine bakıldığında tam anlamıyla odak noktası çiftçiler olmasa da yine de yaptığı yardımlar küçümsenecek derecede değildir. Tarım kesimini ilgilendiren mühim teşebbüslerinden biri de tütün üreticilerine yönelikti. Rejinin altında yıllardan beri ezilen halk artık korunmaya çalışıldığından bu durum Ziraat Bankası’nın da gündemine girmişti. Konuyla ilgili Türk Dili gazetesi haberinde de, Ziraat Bankasının tütün üreticilerine yönelik birtakım girişimleri adeta sevinçle yayımlanmıştır: “Ziraat Bankasının tütün müstahsillerini ve tütün tacirlerini ellerindeki mahsulü kırık bir fiyatla satmaya mecbur olmaktan kurtarmak için denk edilmiş tütünlerini ambara koymaya ve bir aydan altı aya kadar vade ile yüz liradan üç bin liraya kadar borç vermeye başladığını memnuniyetle haber aldık. Büyük ve küçük çiftçilerin bu muameleden istifadeye koşacakları şüphesizdir.”²¹⁷ Ziraat Bankasının çiftçileri ilgilendiren önemli bir adımı da himayesinde kurulan İtibar-ı Ziraat Birliği idi. Bizzat hükümet tarafından kuruluşu istenen bu birliklerin ortak amacı, fakir çiftçilerin yanında olmak ve gerektiğinde maddi destek sağlamaktı. Çünkü Ziraat bankası tek başına bu ihtiyacı karşılamaya yetmiyordu. Bu husus da Türk Dili gazetesinin manşetleri arasında yerini almış ve şu şekilde yayımlanmıştır:

“Şimdilik Balıkesir kazasının merkez nahiyesine münhasır olmak üzere bir İtibar-ı Zirai Birliği meydana getirilmesi için bundan takriben on beş yirmi gün evvel karar alınmıştı. Yeni Ziraat Bankası müdürümüz, Belediye Reisimiz Naci Beyefendi ile görüşmüş ve Ziraat Bankasının himayesinde teşkil edilmekte olan İtibar-ı Zirai Birliğinin şehrimiz ile şehrimize merbut köylere şamil olmak üzere tesisi hakkında fikir alışverişinde bulunmuştur. Özellikle on dönüm tarlası, bir çift öküzü bulunan küçük çiftçilerin öküzü öldüğünde yardım isteyebileceği tek bir kuruluş yoktu. Bu da onun felaketi demektir. Ziraat Birliği özellikle de yoksul çiftçilerin kaderini değiştirmek ve müşkül durumlarında yanlarında olmak gayesiyle kurulmuştu. Sadece

²¹⁶Türk Dili, “Balıkesirimizin Ahval-i İktisadiyesi”, 7 Ocak 1927, s. 1-2.

²¹⁷Türk Dili, “Ziraat Bankası”, 14 Kasım 1927, s. 2.

Balıkesir merkez kazasında kurulmuş olsa da böyle bir gelişme takdire şayandır.”²¹⁸ Yine Ziraat Bankasının Balıkesir’in önemli bir liman kazası olan Bandırmalı üreticilere yönelik girişimi de söz konusu dönemde sevinçle karşılanmıştı. Türk Dili gazetesinin “Ziraat Bankası ve Bandırma Müstahsilleri” başlığıyla yayımladığı haberinde,

“Bandırmanın mevki ve vaziyeti itibariyle haiz olduğu ehemmiyeti nazar-ı itibara alan Ziraat Bankası Bandırma şubesinin islahı çarelerini temin etmiştir. Haber aldığımızı göre bankanın Bandırma şubesine mahsulat-ı arziye üzerine sabit vadeli 10.000 lira ve açık hesap olarak 15.000 liralık avans icrasına müdüriyet-i umumiye tarafından mezuniyet verilmiştir. Ayrıca zeytin müstahsillerine geniş miktarda muavenet icrasının temini için lazım gelen teşebbüsata ve tedarikata başlanmıştır. Yazışmalar devam etmektedir.”²¹⁹ İlin ticari hayatında sanayi alanındaki gelişmelerin de etkisi muhakkaktır. Söz konusu yıllarda sanayi kolları olarak kabul edilebilecek kuruluşların sayısı ülke genelindeki diğer vilayetlere oranla fazla olmasına rağmen bunların büyük çoğunluğu küçük çaplı kuruluşlardı. Bu kuruluşlardan yalnızca maden çıkarım işiyle meşgul olan kuruluş, büyük çaplıydı. 1927 yılında gerçekleştirilen sanayi sayımında, vilayet genelinde iki bin altı yüz civarı işletme bulunduğu ve bu işletmelerde on bir bin işçi çalıştığı ve buna karşılık Adana’daki sanayi kuruluşlarının dokuz yüz yetmiş civarında olduğu tespit edilmiştir.

Vilayetteki sanayi kuruluşlarının yüzde ellisini yağhaneler ve un fabrikaları oluştururken kalan kısmı da aslında yine tarım endeksli kuruluşlar oluşturuyordu. Tıpkı kimya sanayisine giren kuruluşların büyük çoğunluğunda sabun üretiminin yapılması gibi. Bu yıllarda devletin temel politikası ekonomik bağımsızlığı ve kalkınmayı sağlamaktı. Bunun için de tek çıkar yolun, hızlı bir biçimde sanayileşmek olduğunun bilincinde olduğundan sanayi alanında özel teşebbüslere vergi indirimleri gibi ayrıcalıklar verilmesini öngören 1927 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu, özellikle hammaddesi yurt içinde temin edilebilen kuruluşlara uygulanmıştır. Ulaşılabilen bilgiler doğrultusunda Gönen’de 1927 yılında yedi adet tabakhane ile 1927-1928 itibariyle dört adet un fabrikası, üç adet kereste fabrikası bulunmaktaydı²²⁰. Vilayetteki sanayi kuruluşları ile ilgili Edremit kazasına özgü olan Türk Dili gazetesi

²¹⁸*Türk Dili*, “Ziraat Bankası Kongresi”, 29 Kasım 1927, s. 1-2; *Türk Dili*, “İtibar-ı Zirai Birliği”, 30 Kasım 1927, s. 1.

²¹⁹*Türk Dili*, “Ziraat Bankası ve Bandırma Müstahsilleri”, 22 Ağustos 1928, s. 1.

²²⁰*Türkiye Cumhuriyeti’nin 75. Yılında Balıkesir*, s. 235; Akkuş, *a.g.e.*, s. 228-230.

haberinden de, “Edremit’te otuz iki adet yağ fabrikası, bir adet elektrik fabrikası, dört balmumu mengenesi ve on beş sabunhanenin bulunduğu”²²¹ anlaşılmaktadır.

Vilayetin ithalat-ihracat durumuna bakıldığında, Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı Fehmi Bey’in açıklamaları bir özet mahiyetindedir. Türk Dili gazetesinde yer alan bu açıklama; “Odamız evvela nizamnameye tevfikân varidatının tezahüdüne sarf-ı mesai etmiştir. Merkez kaza Ticaret ve Sanayi Odasına kayıtlı altı yüz zanaatkâr ve küçük tüccar olmak üzere bin beş yüz tüccar vardır. Odamız Avrupa ile muamele-i ticariyeyi temin ve kolaylaştırmak için Liverpool, Triste, Amsterdam, Viyana, Budapeşte konsolos ve ticaret mümessilleriyle yazışmalarda bulunmaktadır.”²²² Bu haberden de anlaşılacağı üzere Balıkesir, gün geçtikçe ihracat ağını genişletmekte ve bu uğurda son sürat çalışmaktadır. Yapılan ihracatın vilayete sağladığı geliri göstermesi bakımından Türk Dili gazetesindeki veriler somut bir örnektir. “Kazalardan ihraç edilen ürünlerin yekûnları: Balıkesir kazası 4.913.947, Bandırma 1.865.480, Edremit 2.507.844, Susurluk 2.609.027, Dursunbey 71.500, Ayvalık 1.827.906, Gönen 1.920.269, Balya 455.800, Burhaniye 355.850, Sındırgı 1.565.199 lira olmak üzere vilayetin toplam ihracat yekûnu 18.102.822 liradır.”²²³

3.4.5. Vilayetin Simgelerinden: Kepsut Ziraat Mektebi

Mektep, Kepsut’un güney batısında Kepsut’a 900 metre mesafede Simav, Kille çaylarının birleşme noktasının güneyinde çaya 100 metre mesafede, çayın yüzeyinin 12 metre yüksekliğinde meydana çıkan bir dağınkılık üzerinde bulunmaktadır. Arazisi tabii çayır, yoncalık, mera, sebze bahçesi, fidanlık, hububat ve bakliyat gibi zer’iyyata mahsus bölümlere ayrılmıştır ki bunlar da şöyledir: Tabii çayır 315, Yoncalık 10, Mera 250, Sebze bahçesi 260, Fidanlık 2, Amerika asma fidanlığı 1, Ziraata ayrılan diğer kısım 625 dönümdür. Bu mektebin tahsil müddeti üç senedir. Talebe günde üç saat ders, üç saat uygulama görür. Ziraiyeye ait bütün kısımlarda çalışmakla beraber idaresini de nöbetleşe yaparlar.

Mektebin malik olduğu boğalarla ahalinin inekleri parasız çiftleştirilir. Muhtelif cinsten 30 büyükbaş hayvanı, 120 koyun ve bunlardan başka mektebin

²²¹ *Türk Dili*, “Edremit’in Ahval-i Umumiyesine Bir Nazar”, 3 Ocak 1928, s. 1.

²²² *Türk Dili*, “Vilayetimiz Vaziyet-i İktisadiyesi Hakkında”, 25 Ağustos 1927, s. 3.

²²³ *Türk Dili*, “Vilayetimizin İhracatı”, 13 Kasım 1927, s. 2.

mükemmel ahır, samanlığı, süt hanesi, alet-i ziraiye tamirhanesi ile alet-i ziraiye hangarı, koyun, inek gibi hayvanlar, kimya, ağaçlar ve nebatat laboratuvarları da vardır²²⁴. Böylesine bir donanımına sahip mektebin 1927 yılında yapılan düzenlemeyle faaliyetine geçici olarak son verilmiş ve 1928 yılında ise mektep tamamen kapatılmıştır. Bu konuyu Türk Dili gazetesi de manşetine taşıyarak bu mektep üzerine dikkatleri çekmek istemiştir. 10 Mayıs 1927 tarihli haberinde,

“Ziraat Vekâletinin ziraat mekteplerimizin ıslah ve tekâmülü yolunda artık karar verilmiş ve çalışma sahasına çıkarılmak üzere olan tasarısı vardır. Buna nazaran Türkiye’de mevcut ziraat mektepleri talebe almayacaklar, yalnız mevcut talebelerinin tahsilini bitirmesine çalışacaklardır.

Kepsut Ziraat Mektebinin 1927 Yaz Sömestri Mezunları”²²⁵:

İsmi	Memleketi	İsmi	Memleketi
Ali Efendi	Hopa	Mehmet	Gaziantep
Mehmet Ali	Isparta	İhsan	İstanbul
Süleyman	Ardahan	İbrahim	Dursunbey
Selahattin	Bigadiç	Niyazi	Susurluk
Sait	İstanbul	Reşit	Edremit
Ziya Kemal	Çeşme	Abdi	Kepsut
Ahmet Zekai	Kepsut	Mehmet Rasim	Kepsut
Necati	Uşak	İlhami	Çanakkale
Nurettin	Erdek	Nuri	Ayvacak
Talat	Isparta	Süleyman	Susurluk
Mehmet Kazım	Şile	Şevket	Kepsut
Halil	Nazilli	Hayrettin	İstanbul
Hüseyin Mürteza	Kepsut	Abbas	Kepsut

Kepsut Ziraat Mektebi’nin çiftçiye sağladığı kolaylıklar ve önemi Türk Dili gazetesinin bir diğer haberinde net bir biçimde yansımaktadır. Bu haberde, “Kepsut Ziraat Mektebi rasathanesi ahval-i havaiye raporunu ilan etmek suretiyle zürraa yardım ediyor. Mektebin rasathanesinin alet ve edevatının mükemmel olması, hava değişiklikleri hakkındaki tahminlerini gerçeğe uygun verdirtmekteydi. Kepsut zürrai rasathaneden çok istifade etmektedir. Zürra ise bu istifadeye para vermemektedir. İktisat Vekâletinin emriyle Kepsut Ziraat Mektebi mevcut alet-i ziraiyeyi rençperlere parasız olarak dağıtmaktadır. Kepsut’ta bu sene ziraat daha fenni surette meydana

²²⁴Gazali, *a.g.e.*, s. 101-102.

²²⁵*Türk Dili*, “Kepsut Ziraat Mektebi”, 10 Mayıs 1927, s. 1,3.

gelmektedir. Rençperler vekâletin bu hayırlı emrini sevinçle kabul ederek her rençper kendisine lazım olan alet-i ziraiyeyi parasız tedarik etmekteydi. Mektep Müdür Vekili Harun Gazzaz Bey müracaatta bulunanlara son derece kolaylıklar göstermektedir.”²²⁶ Böylesine mühim faydalar gösteren ve dönemine göre ciddi donanıma sahip bir okulun Balıkesir’in kazasında yer alıyor olması, vilayet için ayrı bir gurur kaynağıdır.

²²⁶*Türk Dili*, “Kepsut Haberleri”, 29 Nisan 1928, s. 3.

4. DEVLETÇİLİK POLİTİKASI DOĞRULTUSUNDA BALIKESİR'DE TARIM ALANINDA YAŞANAN GELİŞMELER (1929-1938)

Türkiye Cumhuriyeti'nin daha resmi kuruluşu bile gerçekleşmeden önce düzenlenen İzmir İktisat Kongresi ile yeni devletin yol haritası çizilmiş ve tam bağımsızlığın ekonomik bağımsızlıktan geçeceği yöneticiler tarafından iyi idrak edilmişti. 1923-1929 yılları arasında tarım kesimine yönelik önemli girişimlerde bulunulurken gözden kaçırılmaması gereken nokta, bu dönemde devletin daha geri planda kalmayı tercih etmesi ve özel teşebbüsleri memleket genelinde canlandırarak hızlı bir kalkınma idealidir. Aşar'ın kaldırılışı, tarımda makine teşviki, tohumluk temini, kredi arayışları ve saire bu dönemde hatırı sayılır gelişmeler olarak görülmektedir. Ancak 1929 yılından itibaren devletin ekonomi politikası değişikliğe uğramak zorunda kalmış, "Devletçilik" adeta bir zorunluluk olarak belirmişti. Artık devlet özel teşebbüslerle kalkınmanın uzun zaman gerektirdiğinin ve şartlar itibarıyla de (Dünya buhranı) zorlaştığının farkına vararak ekonomik hayata tam kontrol manasında bir geçiş yapmıştır. Şüphesiz ki bu politika değişikliği, nüfusun hâlâ en yoğun olduğu sektör olma özelliğini koruyan tarım kesimini de etkisi altına almış ve bir yandan sanayileşme çabaları bir yandan tarımsal kalkınma çabaları sürerken, dışa bağımlılık en aza indirilmeye çalışılmıştır. İşte bu bölümde, söz konusu politika değişikliğinin önemli bir tarım şehri olan Balıkesir'in zirai hayatına yansımaları anlatılmaktadır.

4.1. 1929-1930 Yılları Balıkesir'in Zirai Hayatına Genel Bir Bakış

1929 yılı aslında yalnızca Balıkesir'de değil ülke genelinde bir bereket yılı olarak tarif edilebilecek bir yıl olmuştur. İktisat Vekili Şakir Bey'in bunu doğrulayan "Bu sene Türkiye'nin her tarafında mahsul son derece bereketlidir", sözü Türk Dili gazetesinin manşetine de taşınmıştır. Bu haberde Şakir Bey'in konuşması;

"Umumi tetkikatla meşgul olduğum için beyanatta bulunacak vaziyette değilim. Bu seneki mahsul hakkında henüz rakamlara malik değilim. Mamefiş gelen malumat her tarafta mahsulümüzün iyi olduğuna hatta bazı yerlerde yetmiş senelerinden beri görülmemiş derecede feyz-ü bereket bulunduğunu, bu mahsulün memlekete kâfi geleceğini göstermektedir. Yalnız Trakya'nın üç kazası ile Trabzon vilayetinin bir kazasında az miktarda kuraklık olmuştur. Tabi ki, o civara yardımlar

yapılacaktır. Ayrıca Ziraat Enstitülerinin inşasına devam edilmektedir.”²²⁷ Böylesine bereketli olarak arz edilen 1929 yılı ile 1930 yılı Balıkesir’deki ürün rekolteleri ise şöyledir: 1929 yılı buğday ekimi yapılan 344.963 dönümden 30.846.670 kilo, bakla ekimi yapılan 80.635 dönümden 2.015.900 kilo, afyon ekimi yapılan 33.766 dönümden 10.925 kilo, pamuk ekimi yapılan 53.100 dönümden 796.500 kilo ürün elde edilirken 1930 yılında genel olarak verim daha da artmıştır. 1930’da buğday ekimi yapılan 398.012 dönümden 32.391.955 kilo, bakla ekimi yapılan 54.200 dönümden 4.323.100 kilo, afyon ekimi yapılan 46.925 dönümden 43.972 kilo, pamuk ekimi yapılan 54.780 dönümden 651.832 kilo elde edilmiştir. Bu mahsulattan şimendifer yoluyla ihraç edilen ürünlerin miktarları ise şu şekildedir: 1929 yılında 4.535.586 kilo un, 29.750 kilo bakla, 19.000 kilo afyon, 173.250 kilo pamuk ihraç edilirken, 1930 yılında 2.138.732 kilo un, 1.095.304 kilo bakla, 44.024 kilo afyon, 129.070 kilo pamuk ihraç edilmiştir²²⁸. Belirli ürünler de olsa vilayetin zirai faaliyetleri bakımından önem arz eden bu rakamları doğrular nitelikte ve söz konusu dönemde vilayetteki ziraatın genel durumunu gösteren Ziraat Müdüriyetinin malumatı önemli hususlar içermektedir. Bu malumat Türk Dili gazetesinde, “Ahval-i Ziraimiz Nasıldır?” başlığıyla yayımlanmıştı. İşte bu haberde yer alan malumat:

“Bu sene kışlık zer’iyyat önceki seneler zer’iyyatının şimdiden aşmıştır. Vilayetimiz hububat zer’iyyatında Türkiye’de birinci mıntıklar meyanındadır. Gerçekten geçen sene 2.000.000 dönüme yakın zer’iyyat-ı umumiyenin üçte ikisini kışlık zer’iyyat teşkil ediyordu. Bu sene Aralık ortasına kadar zer olunması tabii bulunan hububat havaların müsait gitmesi ve son yağmurların tam zamanında başlamış bulunmasından dolayı toprağa atılmıştır. Geçen yaz kuraklarının dağ köylerimizde husule getirdiği açlık dolayısıyla çiftçi kısmen tohumuzdu. Ziraat Bankası bu gibi kuraktan müteessir mahaller çiftçilerine 60.000 lira kadar tohum bedeli dağıtmıştır. Çiftçinin bu açığı kapanmış, uzun senelerden beri emsaline tesadüf edilemeyen bu tatlı sonbahar zer’iyyatı da tatlı geçmiştir.

Ayrıca bu sene Balıkesir Amerika asma fidanlığında 50.000 adet köklü çubuk mevcuttu. Bu çubuklar fidanlık bağlarından geçen sene kesilmiş ve fideler mahalline dikilerek kökleştirilmiştir. Bunlar bağcılara parasız olarak tevzi edilecektir. Bunun için ihtiyaç sahipleri tespit edilmektedir. İhtiyacın tespitini müteakip çubuklar halka

²²⁷Türk Dili, “Zirai Vaziyetimiz”, 4 Temmuz 1929, s. 1.

²²⁸Kıpçak, 50. Yılda Balıkesir, s. 428,429,438-439.

verilecek ve memurin-i fenniye tarafından bunların fenni bir surette dikilmesi güvenceye alınacaktır.

Bundan başka geçen sene Meclis-i Umumi Vilayetçe çubuk mubayaa ederek halka verilmek üzere 3.000 lira da tahsisat kabul edilmiştir. Bu para ile mubayaa edilecek çubuklar için uzun yazışmalar cereyan etmiş ve çubukların Bulgaristan'dan mubayaa edilmesine karar verilmiştir. Satın alınacak çubukların bir an evvel vilayetime getirilmesine ehemmiyetle çalışılmaktadır. Bu 5.000 lira ile aşağı yukarı kırk - elli bin kadar çubuk satın alınacaktır. Bu hesaba nazaran bu sene halka yüz bin kadar çubuk tevzi edilecektir. Her sene bu şekilde verilmekte olan köklü çubuklardan vilayetimiz bağıcılığı ehemmiyetli bir surette inkişaf etmekte, eski bağıcılığımızın fenni bir surette tekâmülü esası takip edilmektedir.”²²⁹1929-1930 yılları Balıkesir'in zirai durumunda göze çarpan önemli detay, daha öncesinde filokserayla harap olan bağları yeniden diriltmek için sarf edilen çabadır. Yine bu yıllar mahsulün genel itibariyle diğer yıllara oranla bol olduğu yıllar olmakla birlikte aksi durumlarda da çiftçinin yardımına koşan bir Ziraat Bankası'nın mevcudiyeti gözden kaçırılmaması gerekenler arasındadır.

4.1.1. 1929-1930 Yılları Vilayetin Zeytincilik ve Tütüncülük Faaliyetleri

Vilayetin bu yıllardaki zeytinciliğine bakıldığında karşılaşılan en mühim meselelerden biri, araşit yağları (yer fıstığı yağı) meselesiydi. Bu meselenin vahametini en iyi anlatan Türk Dili gazetesinin sahibi Balıkesir Mebusu Hayrettin Bey'dir. Hayrettin Bey'in gazetede yayımlanan konuyla ilgili makalesinde,

“Bu sene Avrupa yağlarımızı almıyor. Eğer zeytinyağı ihracatımız duracak olursa en iyi yemeklik yağımızı bile sabun yapmak mecburiyetindeyiz. Balıkesir vilayeti gibi zeytinyağının mahalli istihsali olan bir vilayet halkı bile bir kısım kasabaları da dâhil olmak üzere köylüleri hemen umumiyetle zeytinyağından başka ve gene kendi istihsalatı olan yağlarla geçinmekteydi. Asıl meseleye geçecek olursak, bugünkü vaziyette araşit sabunları ile rekabet edemeyen ve araşitçilere nazaran yüzde doksan dokuz nispetinde fazla olan zeytinyağı sabuncuları da hayatlarını kazanabilmek için mecburen işi araşite dökceklerdir. Fakat bu takdirde sabun

²²⁹Türk Dili, “Ahval-i Ziraimiz Nasıldır?”, 4 Ocak 1929, s. 2.

imalinden başka bir işe yaramayan ve şimdiye kadar memleket ihtiyacını temin ettikten sonra ihracat yaptığımız milyonlarca okka sabunluk malzemeler ne olacaktır? İşte bugün bir ağaç zeytini olan bile bunu düşünmektedir. Bu mesele sabunculardan ziyade zeytin sahibi olan erbab-ı ziraatı müteessir etmektedir. Bunu memleketimizde muteber bir bankanın raporuyla teyit ve ispat eyleyebilirim. Sabunluk mevadın para etmemesinden dolayı zeytincilerimiz beyhude masraf ederek yere dökülen zeytinleri toplamak bile istemiyorlar. Eldeki sabunluk mevadı para etmediğinden dolayı bankalar bu gibi mevad üzerine kredi vermiyorlar. Şu halde imar ve tımarı birçok masraf ve külfetlere tevafuk eden zeytin ağacı sahibine menfaat temin etmezse niçin tarlasını boşuna işgal etsin? Bu da dutluklarımızın akıbeti gibi köklenmeye mahkûmdur.

Memlekette sabun buhranını meydana getiren sebepler meyanında harice sabun ihracatımızdan da bahis olunuyor. Mademki böyledir sabun ihracatını sınırlayalım ve aynı zamanda araşit yağını ithal etmeyelim. Çünkü araşit yağının ithali bizi yarınki yiyeceğimiz zeytin tanesini bile bulamayacak bir hale getirecektir. Bu zeytin tanesi ki, seferber orduların en mühim besin kaynağıdır. Ama araşit yağı zeytinyağına nispetle daha ucuz olabilir ve bu hiçbir zaman da araşit yağının kendi temel malzemelerimize tercihen ithaline sebep teşkil edemez. Sabunu ucuza mal etmek araşit yağının memlekete ithali ve rüsumdan muafiyeti için kâfi bir sebep teşkil eylese o zaman bu mütalaa yalnız sabun hakkında değil memleketin muhtaç olduğu yüzlerce mevad hakkında geçerli olması lazım gelir ki o takdirde istihsalat-ı dâhiliyeyi himaye usulünün manası kalmaz. Binaenaleyh yarın birisi çıkar da bugün için zaruri yiyecek içecek maddelerinden olan herhangi bir mevad hakkında da memleket istihsalatı kifayet etmiyor diye aynı mütalaa'yı ileri sürer ve araşiti de misal olarak gösterirse o vaziyet karşısında ne gibi koruyucu tedbirler alınabilir? Bu zihniyet hâkim oldukça yerli istihsalatı nasıl ve ne suretle korumak mümkün olur? Maksat sanayiye teşvik ve fabrikaların adedini arttırmak ise araşit yağı bilakis bugün mevcut fabrikalarımızı durdurmuş, milli ticareti tehdit etmeye başlamıştır.”²³⁰ Vilayet zeytinciliğinin karşısında beliren bu tehlikeye hükümet de seyirci kalmamıştı. İktisat Vekâleti Sanayi Umum Müdürü Recai Bey sorumluluk alanı İzmir mıntıkası olmasına rağmen Edremit havalisinin zeytin ve zeytinyağları hakkında tetkikatta bulunmak ve araşit yağlarının men'i ile yağ ithalinin sınırlandırılması için çalışmalarda bulunmak üzere Edremit'e

²³⁰*Türk Dili*, “Milli Mahsulat-ı Himaye”, 4 Ocak 1929, s. 1.

gelmiştir²³¹. Anlaşıldığı üzere araşit yağlarının varlığı zeytincilikle uğraşan kesim için ciddi bir tehdit unsuru olup, bu sürecin devam etmesi yalnızca Türkiye'nin ihracatını baltalamayacağı gibi aynı zamanda zeytincilik gibi önemli bir tarımsal faaliyetin yok olup gitmesi kaçınılmaz olacaktır. Söz konusu yıllar itibariyle Balıkesirli zeytincilerin belki de en temel sorunu bu yağlarla nasıl başa çıkabilecekleri olmuştur.

Zeytincilik faaliyetlerinin bu yıllardaki vaziyetini konu alan, Türk Dili gazetesinde yayımlanan bir köşe yazısındaki özellikle şu cümleler önem arz etmektedir; “Zeytinciliğimizin bugünkü manzarası iki üç sene evvelki fena vaziyetiyle kıyas kabul etmeyecek derecede ümitlenmiş olmakla beraber zeytin istihsal eden diğer memleketlerdeki ihyakar hareketleri pek küçük ölçekte bile ifade edebilmekten çok uzaktır. Dünya zeytinyağı rekoltesinin yarısından fazlasını istihsal eden İspanya altmış sene zarfında sekiz yüz bin hektardan ibaret olan zeytinliklerini bir milyon altı yüz bin hektara yükseltmiştir. Bu geniş istihsal hareketine İtalya’da hatta Yunanistan’da bile kolaylıkla tesadüf edilirken memleketimizdeki zeytinliklerin Harbi Umumiden evvelki kudretlerini bile muhafaza edemiyor olması dikkatle düşünmeye değerdir.”²³² Zeytinciliğin ve zeytinyağcılığın ölmemesi için bir takım önlemler alınmasının zaruri olduğu aşikârdır. İşte bu önlemler Hükümetin de konuya yoğunlaşmasını sağlamak maksadıyla Türk Dili gazetesinde şöyle sıralanmıştı: “Zeytin fidanlıklarından arazi vergisi alınmamalı, zeytin ağaçlarına fahiş kıymet verilmesinden dolayı fazlaca alınmakta olan vergi düzenlenmeli, zeytin ağacı sahiplerine ve zeytinyağı müstahsil ve tacirlerine en kolay şerait altın en ucuz kredi bulunmalı, muamele vergisi istihsalata zarar vermeyecek bir şekle dönüştürülmelidir.” Tüm bu olumsuz havaya rağmen zeytin mıntıkası Ayvalık’la ilgili Türk Dili gazetesindeki haber zeytin mahsulünün umut vaat ettiğini bildirmektedir;

“Ayvalık’ta bu sene zeytin mahsulü çok güzeldir. Ayvalık’ta on tezgâhlı zeytin torba imalathanesi açılmıştır. Bu imalathane himaye görecekt olursa bir iki sene zarfında Ayvalık fabrikalarını idare edebilecek bir vaziyete girecektir. Şimdiye kadar bu havaliden Midilli’ye, Yunanlıların kasalarına yüzbinlerce liramız yalnız bu torbalar için gitmekteydi. Hâlbuki pek basit olan bir torba imalathanesinin şimdiye kadar açılmaması hayret vericidir. Burada Sadık Bey’in imalathanesinden başka fabrikatör Arif Çelebi de üç beş tezgâhlı bir torba imalathanesi açmıştır. Hariçten mamul olarak

²³¹ *Türk Dili*, “Tetkikat Zeytinyağları”, 5 Mart 1929, s. 2.

²³² *Türk Dili*, “Zeytin Mıntıkasında Tetkiklerimiz”, 17 Haziran 1930, s. 1.

gelen torbalardan evvelce yüzde on iki gümrük alınırken bu defa yüzde altmış kuruş gümrük alınmaktadır. Bu sebep ile bundan böyle Türkiye'ye mamul torba giremeyecek, bu müesseseler de temel tutarak memleketlerimizde çoğalacaktır.”²³³ Söz konusu torba imalathanelerinin açılması ile zeytin üreticilerinin hasat sonu ihtiyaç duydukları torbaları daha ucuza ve daha kolay bir şekilde temin etmeleri kolaylaşırken aynı zamanda her alanda milli bir oluşuma gitme ve kendi kendine yetebilen bir sanayi yapısı kurma fikrinin artık hayata geçirildiği anlaşılmaktadır.

Vilayetin bir diğer önemli mahsulü olan tütünle ilgili bu yıllardaki gelişmelere bakıldığında, tütün alımında ilk sırayı yine Herman İspirer Kumpanyası almaktaydı. Bizzat İnhisar İdaresi Başmüdürü Kemal Bey'in Türk Dili gazetesine verdiği malumatta da “Herman İspirer kumpanyasının tütün mubayaasında ilk sırada olduğu ve bunun dışında bir iki ufak şirketin de mubayaa yaptığı ancak çok fazla öneminin olmadığı belirtilmiştir. Ayrıca tütün zürraı ve mahsulatın genel durumunun memnuniyet verici olduğu ve geçen seneki tütün mahsulatın çok az bir kısmının ambarlarda kaldığı ve bu yılda da mubayaata son derece hararetle devam edileceğini bildirmiştir.”²³⁴ 1929 yılı vilayetteki tütün ekimine ilişkin bazı kısıtlamaların olduğu bir yıl olmuştur. “Tütün İnhisar İdaresi Vilayet Başmüdürü Kemal Bey'in başkanlığında bir komisyon toplanarak vilayet dâhilindeki bazı mıntikalarda tütün ekimini sınırlamak için lazım gelen kararlar verilmiştir. Bu kararlar doğrultusunda Dursunbey ve Susurluk kazalarında tütün ekimi yapılmamasına karar verilmiştir. Bunlardan başka Balıkesir merkez kazası ile Gönen kazasının bazı köylerinde tütün ekimi yapılmamasına karar verilmiştir. Böyle bir kararın alınmasında hem Dursunbey'deki kaçakçılığı önlemek hem de diğer kazalarda yapılan ekimin üreticinin zararına yol açtığı bilgisi etkili olmuştur.”²³⁵ Tütün denilince vilayetin Gönen kazası ilk akla gelen tütün mıntıkası olması Gönen'deki tütüncülüğün sürekli takibini de zorunlu kılmaktaydı. Türk Dili gazetesinin Gönen tütüncülüğünün 1929 itibariyle vaziyetini konu alan haberi de bunun bir örneğidir;

“Gönen bu sene tütün zer'iyyatından ve istihsal ettiği tütünlerin satışından çok zarar görmüştür. Kazamız arazisinin en mühim kısmını teşkil eden tütündür. Gönen halkı tütüncüdür. Zürra elindeki arazisine hemen tütün diker. Çoluğuyla çocuğuyla

²³³ *Türk Dili*, “Zeytin ve Tütün Mahsulü Bereketlidir”, 25 Ağustos 1930, s. 2.

²³⁴ *Türk Dili*, “Tütün İşleri Nasıldır?”, 21 Ocak 1929, s. 1-2.

²³⁵ *Türk Dili*, “Tütün Zer'iyyatında Bir Komisyon Tahdidat Yaptı”, 22 Şubat 1929, s. 1-2.

bütün yaz çalışır, alacağı neticeyi hesap etmez. Kendi hesabınca mahsule elli ile seksen arasında fiyat koyar, satış zamanı gelince ise zavallı üretici on- on beş kuruşu verecek tüccar arar. Zarara neden ise ya tütünü iyi terbiye edememiştir veyahut o yıl Gönen tütünlerine müşteri çıkmamıştır. Zarar eden zürraaya her fırsatta kendilerini doyurabilecek muhtelif mahsul tohumlarından ekmeleri zaruriyetinde oldukları söylenmiştir. Hatta gerek Ziraat memuru gerekse Belediye ve Ticaret Odası heyetleri birçok kez öğütler vermişlerdir. Bunun neticesi olarak bu sene arazinin çok mühim bir kısmına mısır ekilmiştir.”²³⁶ Daha önce de söylendiği üzere, hükümet kanalıyla tütün ekiminde birtakım kısıtlamalara gidilmiş ve aslında bu düzenlemelerin adı kısıtlama olsa da tütün üreticisinin yararını korumak amaçlanmıştır. Hatta tütün zürraasının vilayetin idari kanalları vasıtasıyla başka ürünleri yetiştirmeye yönlendirilmesi de meselenin önem arz eden boyutlarından.

Gönen dışında tütüncülükte son yıllarda büyük bir atılım gösteren Ayvalık’ın bu yıllardaki vaziyetine bakıldığında tütüncülerin bu işi her geçen gün daha da önemsedikleri ve hatta kendi aralarında bir kooperatif kurma yoluna gittikleri görülmüştür. Türk Dili gazetesinin bununla ilgili haberinde; “Ayvalık bugün tütün mıntıklarına dâhil olmuştur. Ancak Ayvalık tütüncülüğünün büyümesine ya sermayesizliğin veya kredilerdeki yüksek faizlerin büyük bir mani teşkil ettiğini gören müstahsiller bu mani ve zer’iyyattın tekâmülü ile inkişafına engel olan bütün sebepleri ortadan kaldırabilmek için Halk Fırkasının uyarması neticesinde takdire şayan bir teşebbüste bulunmuşlar ve bir tütüncüler kooperatifi tesisine karar vermişler ve bu Halk Fırkasında içtima ederek her sene istihsalatın yüzde yedi buçuğunu kooperatifin sermayesini oluşturmak üzere ayırmayı kabul etmişlerdir. Yakın bir gelecekte bu kooperatif çekirdeğinin büyük bir kredi müessesesi olacağından ve tütüncülüğün Ayvalık’ta miktar ve nefaset itibariyle bu müesseseden kuvvet alarak yükseleceğinden şüphe yoktur.”²³⁷ Böyle bir gelişmenin Ayvalık’ta yaşanıyor olması tabii ki boşuna değildir. Son senelerde artık Ayvalık zeytinciliğinin yanında tütüncülüğüyle de nam salmaya başlamış ve bu sayede ciddi gelirler elde etmiştir. İşte Ayvalık’ın tütün ziraatındaki yükselişini gösteren Türk Dili gazetesinin haberinde de bu gelişim net bir biçimde görülmektedir; “Bu sene Ayvalık’ta 4.000 dönümden fazla tütün ekilmiş ve gayet iyi bir surette yetiştirilmiş ve terbiye edilmiştir. Tütünün okkası 225 kuruştan

²³⁶*Türk Dili*, “Mülhakatımızda Gönen”, 16 Mayıs 1929, s. 3.

²³⁷*Türk Dili*, “Ayvalık Tütüncülüğü Yükselmektedir”, 18 Haziran 1930, s. 2.

satılmaktadır. Buranın tütünlerine birçok alıcılar çıkmıştır. Ayvalık ve Altınova’da muhtelif kumpanyalardan yedi sekiz alıcı vardır. Tütünlerin satışı hararetle olduğundan halk çok memnun bulunmaktadır. Bu sene Ayvalık ve havalisine yalnız tütün mahsulünden tahminen 1.000.000 lira kadar para girecektir.”²³⁸ Bu yıllar itibariyle vilayetin simgesi olan zeytincilik ve tütüncülük yükselişini sürdürmüş ve önemli ihraç ürünleri olarak yerlerini muhafaza etmişlerdir. Ancak söz konusu dönemde zeytinyağı mı araşit yağı mı meselesi vilayetin asıl gündemini oluşturmuştur.

4.1.2. 1929-1930 Yıllarında Hayvancılık ve Tarıma Dayalı Sanayinin Vaziyeti

Devletin, hayvan ıslahına büyük önem vermesinin altında yatan temel neden ülkeyi damızlık ithalinden kurtarmaktı. Bu politika özellikle Balıkesir gibi hayvanat yönünden zengin bir vilayet için çok yararlı olmuş ve Anadolu’nun birçok vilayetinin önceleri dışarıdan ithal etmekte oldukları damızlıkları artık Balıkesir ve mıntikasından karşılıyor olması kayda değer bir gelişmeydi. Vilayetin 1929 yılında boğa, öküz, inek, dana, düve, manda gibi büyükbaş hayvanlarının yekûnu 96.359 iken 1930 yılında bu rakam 107.754’e yükselmiştir. Vilayetin bir diğer hayvanat grubu olan koyun ve keçilerin de sayısı azımsanmayacak kadar çoktu. Aynı zamanda bu hayvanların varlığı yün ve yapağının ihracattaki yerini arttırması bakımından önem teşkil etmekteydi. Yıllık yün ve yapağı hasılatı 368.504 kilo iken bunun 184.252 kilosu ihraç edilmekteydi ki bu rakamlar koyun, keçi gibi küçükbaş hayvan fazlalığının etkisini doğrular niteliktedir. 1929 yılında vilayetteki küçükbaş hayvanların yekûnu 404.896 iken bu rakam 1930 yılında az da olsa bir düşüş göstermiş ve 384.107’de kalmıştır. Vilayette ayrıca 1929 yılında 4.830 at, 4.000 kısarak, 318 katır, 15.898 eşek olup, 1930 yılında 4.000 at, 4.014 kısarak, 359 katır, 18.386 eşek olduğu tespit edilmiştir. Önceki bölümlerde bahsi geçen süre avına konu olan hayvanların ise derileri ihraç edilmekteydi. Yıl itibariyle Balıkesir’den ihraç edilen av hayvanı derilerinin miktarı ise şöyledir: 1929 yılında 103 adet sansar, 26 adet kunduz, 1.692 adet tilki, 447 adet kedi, 962 adet çakal, 17.105 adet tavşan derisi ihraç edilirken, 1930 yılında 425 adet sansar, 24 adet kunduz, 1.524 adet tilki, 803 adet kedi, 545 adet çakal, 15.601 adet

²³⁸*Türk Dili*, “Zeytin ve Tütün Mahsulü Bereketlidir”, 25 Ağustos 1930, s. 2.

tavşan derisi ihraç edilmekteydi²³⁹. Hayvancılığı böyle bir görünüm arz eden Balıkesir'in tarıma dayalı sanayisine bakıldığında, 1930 yılında otuz dört adet zeytinyağı fabrikasıyla Edremit Teşvik-i Sanayi Kanunundan yararlanan mühim kazalardan biriydi. Vilayet genelinde bu yıllarda “susam, afyon yağhaneleri ile un, kereste fabrikaları, marangozhaneler, on civarı çorap, bir yün iplik, on civarı gazoz ve bir konserve fabrikalarının sabun, zeytinyağı fabrikaları ve deri işletmelerinin dışında”²⁴⁰ faal olduğu bilinmektedir.

4.1.3. 1929-1930 Yılları Balıkesir’de Tarım Alanındaki Diğer Gelişmeler

1928 yılı yazının kurak geçmesi sebebiyle Balıkesir'in dağ köylerinde neredeyse açlık derecesindeki bir yoklukla karşı karşıya kalmışlardı. Devletin her fırsatta çiftçiye yardım konusunda tembihlediği Ziraat Bankası kuraklıktan mağdur olan böyle köylerdeki çiftçilere 60.000 lira kadar tohum bedeli dağıtmış ve çiftçilerin bu açığını kapatmıştır. Ziraat bankasının yaptığı bu yardım Türk Dili gazetesinde “bu tatlı sonbahar tatlı geçmiştir”²⁴¹ sözüyle takdir edilmiştir.

Bu yıllarda tarımsal kredi meselesi çiftçi kesiminin en büyük sorunlarından birisiydi. Özellikle de zeytincilikle uğraşan çiftçiler çok az kredi alabilirken zeytinyağı fabrikaları olanlar ile zeytinyağının ticaretini yapanlar kredi imkânlarından çok daha fazla yararlanıyordu. Bu durum halk arasında da sitemlere yol açmakta olduğundan Türk Dili gazetesinde de bu konuya dikkat çekmiş ve zeytinlik sahibi kimselerin kredi alırken karşılaştığı zorlukları haberde ele almıştır; “Zeytin ağacı sahiplerinin ve küçük çiftçilerin para ihtiyacı olduğunda bazı şartların öne sürülerek kredi teminin yapıldığı gözlemlenmiştir. Bu şartlar, Faiz karşılığında borç vermenin gerçekleştiği, mevsiminde elde edeceği yağın fiyatını piyasa değerinin altında bir fiyatla almak suretiyle borç verildiği, ipotek usulüyle borç verilmesi ya da zeytinlerin bir veya birkaç sene yararlanma hakkının devredilmesi suretiyle borç verilmekteydi. Ne yazık ki bu dört para bulma çaresi hiçbir zaman sıkıntı ve darlıktan kurtarmak ifadesi değildir. Bu çarelere başvuran zeytinlik ashabını ve köylüyü birçok defa elim vaziyetlere

²³⁹Kıpçak, 50. Yılda Balıkesir, s. 434-437.

²⁴⁰Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılında Balıkesir, s. 235.

²⁴¹Türk Dili, “Ahval-i Ziraimiz Nasıldır?”, 4 Ocak 1929, s. 2.

düşmesine sebep olmuştur.”²⁴² Balıkesir vilayetindeki çiftçilere yönelik bu destek girişimleri söz konusu yıllar itibariyle önem arz etmektedir.

Yine 1930 yılında Balıkesir’in ticari faaliyetlerini düzenlemesi bakımından dikkat çeken bir gelişme de Ticaret Borsası’nın kurulmasıyla yaşanmıştır. Ancak bu borsa uzun soluklu olmayıp 1932 yılında kapanmış ve tekrar açılışı 1958 yılında gerçekleşebilmiştir. 1929 yılında, Balıkesir’in simgesi olan Kepsut Ziraat Mektebi ile ilgili alınan önemli bir karar Türk Dili gazetesinin 22 Ekim 1929 tarihli nüshasında şu şekilde neşredilmiştir: “İktisat Vekâleti Ziraat Baş Mütihassısı Doktor M. Oldenburg’un tanzim ve takdim eylediği rapora nazaran tedrisat kanunu gereğince beş sene müddetle geçici olarak kapatılan ziraat mekteplerinden Kepsut, Erzincan, Ankara, Edirne, Kastamonu ve Halkalı mekteplerinin çiftlik, bağcılık, sütçülük ve şarapçılık mektebi halinde devam etmesi ve Adana, İzmir, Bursa, Çorum ve Konya’dakilerin ziraat mektebi şeklinde küşadını teklif etmiştir. Vekâlet bu mesele hakkında tetkikat yapmaktadır. İktisat Vekâleti Meteoroloji Enstitüsüne bağlı Kepsut Rasathanesi istasyonunun merkezi vilayetten uzaklığı ve dar bir sahanın içerisinde yer almasından dolayı merkezi vilayette bulunmasının temini için istasyonun Balıkesir’e nakli veya merkezde ayrıca bir istasyon tesisi tasarlanmıştır.”²⁴³ Böylelikle kapatılmış olan ziraat mektebinin imkânlarından yararlanabilmek adına tamamen kaderine terk edilmeyip çeşitli biçimlerde değerlendirilmesi planlanmıştır. Aslında bu mekteplerin çeşitli biçimlerde sürececek olan varlığı yine tarım kesiminin menfaati göz önüne alınarak mevcut olacaktı.

4.2. 1931-1932 Yılları Buhranın Etkisinde Balıkesir

1929 yılında ortaya çıkan Büyük Dünya Buhranı şüphesiz ki tüm dünyayı etkisi altına almış ve iflaslar, işsizlikler hatta açlığa götürecek kadar ekonomik çöküşün yaşanmasına sebep olmuştur. Gerek ihracat gerekse ithalat bakımından dışarıyla sürekli ilişkiler içerisinde olan Türkiye de doğal olarak buhranın yarattığı etkiyi hissetmiş ancak bu etkiyi en aza indirebilmek için bir dizi girişimlerde bulunmuştur. Buhranın Türkiye’yi nasıl etkisi altına aldığı ve buhrana karşı alınan önlemler genel

²⁴²*Türk Dili*, “Zeytin Mıntıkasında Tetkiklerimiz”, 17 Haziran 1930, s. 1.

²⁴³Ticaret Borsası ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Balıkesir İl Yıllığı, s. 271; *Türk Dili*, “Kepsut Ziraat Mektebi”, 22 Ekim 1929, s. 1-2.

politikalar kısmında ayrıntılı olarak anlatılmakla birlikte unutulmaması gereken gerçek şudur ki, Avrupa’da yaşanan işsizlik, iflas gibi felaketler Türkiye’de yok denecek kadar az görülmüştür. Devlet aldığı doğru kararlarla bu süreci en az hasarla atlattırmayı başarmıştır. Özellikle bu yıllarda çıkarılmış olan buğday kanunu bile yaşanan ekonomik buhranın çiftçiler üzerindeki etkisini en aza indirme çabasından başka bir şey değildi. Buhranın etkisiyle Balıkesir vilayetinde yaşanacakların adeta bir habercisi niteliğindeki Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya’nın sözleri dikkat çekici olup vilayetteki durumu özetlemektedir; “Balıkesir vilayeti mahsulatının ihraç edilememesinden dolayı hüküm süren iktisadi buhranın vilayetin her tarafında karamsarlığa sebep olduğu ve vilayetin genel durumunu bizzat İktisat ve Maliye Vekâletlerine bildirmesi”²⁴⁴ Balıkesir’in içinde bulunduğu buhranı göstermekle birlikte Devletin Balıkesir’e verdiği önemi göstermesi bakımından da önem arz etmektedir.

Vilayet genelindeki gelişmelere geçmeden önce Mustafa Kemal’in 1931 yılında Balıkesir’e yaptığı ziyarete değinmekte yarar görülmektedir. Çünkü çıkılan bu gezi buhranın topluma nasıl yansıdığını görmek ve halkla bizzat ilişkiler kurup izlenecek yol haritasını belirleyebilmek maksadıyla yapılmıştı. Nitekim bu gezi neticesinde Mustafa Kemal ve ekibi buhranın etkilerinin özel teşebbüslerle geçiştirilemeyeceğinin farkına varmışlar ve süratle devletçilik politikasına bir yöneliş başlamıştır. İşte Kasım 1930’da başlayıp Mart 1931’de sona eren bu gezi devletçilik politikasının hazırlayıcısı olması bakımından diğer yurt gezilerine nazaran ayrı bir öneme haizdir. Mustafa Kemal, Balıkesir’de CHF binasında vilayet üreticilerine yönelik bir izahatta bulunmuş ve bu ziyareti basında da geniş yankı bulmuştur. Türk Dili gazetesinin ilgili nüshasında yer alan vilayet çiftçilerine yönelik şu sözleri dikkat çekicidir; “*Edremit delegelerinin zeytinyağlarına dair izahatı bu madde üzerinde istihsalat ve ihracatta bulunanların kooperatifler teşkil ederek ve diğer mıntikalardaki meslektaşları ile birlikler yaparak tam bir dayanışma dairesinde çalışmalarını zaruretini meydana çıkarmıştır. Bilhassa bu nokta ile beraber niteliği bozulmamış nefis mal çıkarmak lüzumdur.*”²⁴⁵ diyerek teşvikte bulunmuştur.

²⁴⁴BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0. Yer No: 160.126.9., 06.05.1930.

²⁴⁵Türk Dili, “Büyük Halaskarımız Şehrimizde İken”, 13 Şubat 1931, s. 1.

İktisadi buhranın Balıkesir'e nasıl yansıdığını gösterecek belki de en net açıklama olarak Vali İbrahim Ethem Bey'in Türk Dili gazetesine verdiği beyanattır. Beyanattan;

“İzmir mülhakatında bir kısım köylülerin maişetleri için muavenete muhtaç bir hale gelmiş bulunmaları her tarafta bazı endişelerin meydana bulmasına sebebiyet verdi. Vali bey köylerinden birçoklarını da yakından tetkik ettiği kazalarımızın bu tarzda endişe verecek bir vaziyet olmadığını söylemiş ve demiştir ki;

Medar-ı maişetleri yalnız zeytin, üzüm veya tütün gibi bir maddeye bağlı olan köyler halkı zaman zaman bu tarzda içtimai tehlikeyle karşılaşabilir. Ancak gezdiğim köylerde ve ailelerimizde halk hububat ve zahire de istihsal etmekte olduklarından böyle bir tehlike düşünülemez.

Köylünün buhrana mukavemeti için lazım gelen tedbirleri düşünmüş bulunması gezdiğim kazaların köylerinde memnuniyetimi mucip bir müşahedemi teşkil ediyor. Birçok yerlerde köylülere sordum. Buğday ucuz. Ortalıkta para yoktur diyorsunuz. O halde ne yapacaksınız? Bana cevap verdiler: Bakla, kuşyemi, iyi arpa para ediyormuş. Buğdayla beraber bu sene bunları da ekeceğiz. Diğer şayan-ı memnuniyet bir nokta da her tarafta halkın bağ yetiştirmek hususunda büyük bir temayül izhar etmekte olduklarıdır. Gönen'de de, Bandırma'da da, Erdek ve Susurluk'ta da temas ettiğim halk bağcılığa karşı derin bir meyil göstermişler ve çubuk tedariki hususunda vilayetin yardımını istemişlerdir. Memleket için sıhhi ve iktisadi büyük bir kazanç teşkil edecek olan bağcılığa karşı gösterilen alakanın pek yerinde olduğunu izaha lüzum yoktur. Umumi Vilayet Meclisi halkın bu çok faydalı dileğine uygun tedbirler alacaktır.”²⁴⁶

Yine buhranın çiftçiler üzerindeki etkisini azaltmak için vilayette yapılan desteğe bir örnek olarak, Ziraat Bankası'nın Susurluk kazasına bağlı Göbel nahiyesinin Muradiye köyündeki tohumluk parası hususunda sağladığı kolaylık söylenebilir. “Muradiye köyü mahsulatı son yağmurlardan zarar görmüştür. Köylünün müracaatı üzerine Bandırma Ziraat Bankasınca yapılan tetkikat neticesinde adı geçen köy halkından geçen seneki tohumluk parası alınmayarak, bu sene de yeniden tohumluk parasının verilmesine karar verilmiştir.”²⁴⁷ Bu yılları ve vilayetin durumunu

²⁴⁶Türk Dili, “Valimizin Beyanattır”, 12 Ocak 1932, s. 1-2.

²⁴⁷Türk Dili, “Tohumluk Parası”, 13 Ekim 1931, s. 2.

göstermesi bakımından Türk Dili gazetesinin 28 Ağustos 1932 tarihli nüshasında neşredilen “*Meclis Reisimizin Gazetemize Beyanatı*” başlıklı haberi önem arz etmektedir. Meclis Reisi Kazım Paşa’nın Balıkesir ziyaretinde verdiği beyanat:

“Maalesef vaktin darlığı sebebiyle bütün her yeri gezemedim. Ancak gezdiğim yerlerde istihsalatın iyi olduğunu ve mevsim icabı bütün halkın iş ve güçle meşgul olarak hallerinden memnun bulduklarını müşahede eyledim ve memleketin dâhili ve harici idaresinde tutulan sistemin kendilerine emniyet ve itimat bahşetmiş olduğunu ve efkâr ve hislerinin son derece müsait bulunduğunu gördüm. Her yerde olduğu gibi Balıkesir’de de vaziyeti iktisadiyemizde sıkıntı olabilir. Şu kadar ki vilayet istihsalatının çeşitlilik ve Kütahya-Balıkesir hattının mahalli iktisadiyatına olan tesirinin az çok faaliyeti mevzu bahis sıkıntıyı sair yerlere nazaran hafiflettiği şükranla görülmektedir.

Ayrıca Kazım Paşa kendisine sorulan ‘*Vilayetimizin en mühim ihracat emtiasından bulunan zeytin ve zeytinyağı ve emsali mahsulatın bu sene pek bereketli olduğunu kısmen gördünüz ve işittiniz. Bunların ihracını temin ve müstahsilleri memnun edecek tedbirler alınmış mıdır?*’ sorusuna şu yanıtı vermiştir; ‘*Hükümetçe ittihaz olunan tedbir sayesinde malumunuz olduğu üzere bu sene Meclisçe kabul edilen buğday kanunu, buğday müstahsillerinin emeğini heder etmeyecektir. Hükümet salâhiyetine müsteniden aldığı kontenjan ve takas tedbirleri ile ihracat eşya ve istihsalatımızı koruyacağı kuvvetle tahmin edilmektedir.*”²⁴⁸ Gerek zirai gerek iktisadi faaliyetleriyle önemi bir kez daha vurgulanmış olan Balıkesir’in 1931-1932 yıllarında Ziraata ayrılan bütçesi hiç de az değildir. Türk Dili gazetesinin bu yılların bütçeleriyle ilgili haberlerinden yararlanılarak, “1931 yılında 16.147 lira 34 kuruş olarak belirlenmiş olup fidanlık masrafına 6.200 lira, hayvanat-ı muzırta ile mücadelede de 2.550 lira ayrılmıştır. 1932 yılında ise Baytar bütçesi 12.550 lira, Ziraat bütçesi de 16.192 lira olarak kabul edilmiştir.”²⁴⁹ Memleket üzerindeki buhranın tesirlerini kırmak ve vatandaşın yükünü en aza indirebilmek için devletin bütün kurum ve kuruluşlarıyla adeta seferber olduğu görülmektedir. Gerek Cumhurbaşkanı gerekse diğer idari yöneticiler bu hususa büyük önem vermiş ve kalkınmanın yolu olarak

²⁴⁸*Türk Dili*, “Meclis Reisimizin Gazetemize Beyanatı”, 28 Ağustos 1932, s. 1,3.

²⁴⁹*Türk Dili*, “Umumi Vilayet Bütçesi”, 2 Mart 1931, s. 1-2; *Türk Dili*, “Umumi Vilayet Meclisinde Dün Ziraat ve Baytar Bütçeleri Görüşüldü”, 9 Mart 1932, s. 1-2.

kooperatifleşmeyi işaret etmişlerdir. Söz konusu yılların Balıkesir için de bir kooperatifleşme yılı olarak nitelendirilmesi yanlış olmasa gerek.

4.2.1. 1931-1932 Yılları Kooperatifleşme Girişimleri

Bu yıllarda buhranın Türkiye’de ve özellikle çiftçi kesiminin üzerindeki olumsuz tesirin, “bir elin nesi var iki elin sesi var” mantığı içerisinde hareket ederek elbirliğiyle gerek devletin bizzat desteği gerekse bankalar aracılığıyla mücadelesine çalışılmıştır. Bu çerçevede ülkenin her yerinde hızlı bir biçimde yaygınlaşmakta olan kooperatifin Balıkesir’de de ortaya çıkıp gelişmesi pek tabii bir sonuçtur. Balıkesir’deki kooperatifleşme hareketlerinin seyrine bakıldığında, Türk Dili gazetesinin arka arkaya bu hususla ilgili verdiği müjde niteliğindeki haberler dikkati çekmektedir:

“Kooperatif işine hükümet de Ziraat Bankası da ziraat erbabı da ehemmiyet vermektedir. Şehrimizde bir kredi kooperatifinin tesisi için icap eden gerekli tedbirler çok evvel alınmıştır. Ancak önümüzdeki hasat mevsiminde zürranın ihtiyaçlarını temin ve kendilerini tefecilere müracaata meydan vermemek üzere kooperatif teşkilatına bir an evvel vücut verilmesi icap etmektedir. Bunun için de ilk hamle de Balıkesir, Susurluk ve Dursunbey’de üç numune kooperatifi düşünülmektedir.”²⁵⁰ Nitekim bu haberden bir gün sonra “Kredi kooperatifinin bilfiil teşkili için dün ticaret odasında ziraat işleriyle meşgul olanlar ve herkesçe tanınan şahıslardan otuz kişilik bir ekiple içtima yapılmıştır. Ziraat Bankası müdürü İsmail Hakkı Bey’le özellikle bu işin gerçekleşmesi için şehrimize gelen Ziraat Bankası Müdüriyeti Umumiyesi Kooperatifler Şefi Adnan Bey’in de iştirak ettiği bu içtimada Adnan Bey ve banka müdürü İsmail Hakkı Beyler kooperatifin esasları hakkında izahat vermişler ve faydalarını anlatmışlardır. Bu izahatı müteakip ticaret odasında hazır bulunan zürranın hepsi yüksek hisselerle kooperatife kaydolmuşlardır. Bu suretle Balıkesir Kredi Kooperatifi kurulmuştur. Bu çok kıymetli iktisadi hadisenin layık olduğu ehemmiyetle karşılanması kooperatifimizin yüzlerce aza bularak çok kuvvetli bir teşekkül olacağını vadetmektedir. Dün kooperatife aza yazılanlar arasında, Keçecizade Mehmet,

²⁵⁰*Türk Dili*, “Kooperatif”, 20 Mayıs 1931, s. 2.

Kaptanzade Hasan, Varnalızade İsmail Hakkı, Ocakizade Talat, Barutçuzade Süleyman, Doktor Ahmet Oğuz Beyler gibi itibarıyla tanınmış şahıslar mevcuttu.”²⁵¹

“Bir ay kadar evvel Susurluk’ta Ziraat Bankasının teşebbüsüyle teşekkül eden kasaba zirai kredi kooperatifi İktisat Vekâleti tarafından tasdik edilmiş olduğundan faaliyete geçmiştir. Bu kooperatifin sermayesi 3.440 liradır. Kooperatifte Susurluk merkez kazasından başka Balıklı dere, Kara pürçek, Yaya köy, Yağcı köy, Derviş bey, Kadı kır, Sultan çayırı, Buzağılık, Aziziye, Karaköy, Dereköy, Kayıkçı, Koca oluk ve Alibeyköyleri dâhil bulunmaktadır.”²⁵²

“Sındırgı’da da bir Zirai Kredi Kooperatifi teşkiline teşebbüs edilmiştir. Yalnızca bir iki gün zarfında otuz beş kadar hissedar kaydedilmiş ve bu otuz beş hisse 6.500 lira tutmaktadır. Sındırgılıların kooperatif işine el birliğiyle sarılmaları ve birkaç gün içinde kooperatifin teşekkülü için lazım olan sermayenin üç dört misli bir sermayeyi toplamaları kooperatif işine pek ziyade ehemmiyet vermekte olduklarını göstermektedir. Sındırgı kooperatifi tamamen teşekkül etmiş ve tasdik edilmek üzere İktisat Vekâletine bildirilmiştir.”²⁵³

“Bigadiç nahiye merkezinde de Zirai Kredi Kooperatifi teşkil edilmiş bulunmaktadır. Bigadiç kooperatifinin hissedarları otuz dokuzdan altmış hisseye toplamı da 2.800 liradan 4.200 liraya yükselmiştir. Kooperatif İktisat Vekâletinin tasdikine eriştikten sonra faaliyete geçecektir.”²⁵⁴ “Bigadiç nahyesinden sonra Ziraat Bankasının teşebbüsü ile Çağış’ta da bir Zirai Kredi Kooperatifi teşkil ve tesis edilmiştir. Çağış Kooperatifi Çağış, Paşa, At, Aslıhan tepeciği, Çömlekçi köylerinden oluşmuştur. Kooperatife kırk beş hisse kaydedilmiş ve hisse toplamı 3.500 liraya yükselmiştir. Özellikle Paşa köylüleri kooperatife pek ziyade alaka göstermişler ve kaydedildikleri hisse ile kooperatifin teşekkülünde bilhassa öncü olmuşlardır. Paşa köylülerin yazdıkları yekûn kooperatife dâhil diğer köylerin yarısından fazladır.”²⁵⁵

“Ziraat Bankasının teşebbüs ve aracılığıyla Gireson’da (Savaştepe) bir zirai kooperatif teşkil edilmiştir. Kooperatife kırk üç hisse kaydedilmiş ve hisse yekûnu 2.600 lirayı bulmuştur. Merkezi Gireson olan bu kooperatife Sarıbeyler, Muhtan, Danişmend,

²⁵¹*Türk Dili*, “Kredi Kooperatifi Dün Teşekkül Etti”, 21 Mayıs 1931, s. 1.

²⁵²*Türk Dili*, “Susurluk Kooperatifi Faaliyete Geçti”, 25 Haziran 1931, s. 2.

²⁵³*Türk Dili*, “Sındırgı’da Kooperatif Açılıyor”, 26 Temmuz 1931, s. 2; *Türk Dili*, “Sındırgı Kooperatifi”, 2 Ağustos 1931, s. 2.

²⁵⁴*Türk Dili*, “Bigadiç Kooperatifi de Kuruldu”, 4 Ağustos 1931, s. 2.

²⁵⁵*Türk Dili*, “Çağış Kooperatifi Teşekkül Etti”, 9 Ağustos 1931, s. 2.

Karaçam ve Karacalar köyleri dâhildir.”²⁵⁶ “Ziraat Bankasının teşebbüsüyle Susurluk kazasının Ömerköy nahiyesinde bir Zirai Kredi Kooperatifi tesis ve teşkil edilmiştir. Kooperatife nahiye merkezi ile beraber on üç köy dâhil olmuş, yüz elli üç hissedar kaydedilmiş ve hisse toplamı 9.000 liraya ulaşmıştır. Ömerköy Kooperatifine dâhil olan köyler Alibey, Paşa köy, Kulak pınar, Emin pınar, Reşadiye, Batak, Taş dibi, Çanacak, Asmalı dere, Gökçe dere, Demir kapı ve Görse köyleridir. Şimdiye kadar vilayet dâhilinde teşkil edilip faaliyete geçen şehir ve köy kooperatifleri arasında gerek hissedar ve gerekse sermayesinin çokluğu dolayısıyla Ömerköy Kooperatifi birinciliği almaktadır.”²⁵⁷

“Ziraat Bankasının teşebbüsüyle İvrindi nahiyesi kooperatifi de teşekkül etmiştir. İvrindi Kooperatifine on altı köy dâhildir. Kooperatife şimdilik otuz üç kişi kaydedilmiş ve hisse toplamı 2.060 liraya ulaşmıştır. İvrindi kooperatifine dâhil bulunan köyler Bozören, Topuzlar, Osmanlar, Patlak, Sarıca, Kocaeli, Soğanbükü, Karaçebiş, Okçular, Yenice, Sağır, Erden, Küçük ve Büyük Fındık, Kınık, Kayapa ve Yağlılar’dır.”²⁵⁸ “Bir müddet evvel teşekkül ve İktisat Vekâletince tasdik edilerek resmiyet kazanan Pamukçu nahiyesi kırk dokuz hissedar adedi ve 2.500 liralık toplam hissesiyle faaliyete geçmiştir.”²⁵⁹ “Bandırma Ziraat Bankasının teşebbüsüyle Darıca nahiyesinde bir Zirai Kredi Kooperatifi teşkil edilmiştir. Darıca kooperatifine Işıklar, Süleymanlı, Dura ve Değirmen boğazı köyleri dâhildir. Bu kooperatif İktisat Vekâleti tarafından tasdik edilmiş ve teşekkülü resmiyet kazanmıştır.”²⁶⁰ “Köylü için çok faydalı bir müessese olan zirai kredi kooperatifleri Balıkesir kazası dâhilinde olduğu gibi Bandırma, Gönen ve Erdek kazaları dâhilinde de çoğalmaktadır.

Altı ay evvel faaliyete geçen Aydıncık kooperatifine yeniden Çarık, Çepni, Külefli, Çinge, Bezirci ve Hızırlı köyleri dâhil olduğundan büyük bir kredi müessesesi haline gelmiştir. Aydıncık kooperatifinin köylü ve çiftçiye yaptığı yardım 12-13 bin raddesindedir. Bir buçuk ay kadar evvel teşekkül eden Sarıköy kooperatifi İktisat Vekâleti tarafından tasdik edildiğinden faaliyete geçmiş bulunmaktadır. Sarıköy Kooperatifi şimdilik otuz hissedarlıdır. İki ay evvel tesisine teşebbüs edilen Gönen merkez kooperatifinin teşekkülü kurulacak güce ulaşmıştır. Elli ortak temin ve

²⁵⁶*Türk Dili*, “Gireson Kooperatifi Teşekkül Etti”, 16 Ağustos 1931, s. 2.

²⁵⁷*Türk Dili*, “Ömerköy Kooperatifi Tesis ve Teşkil Edildi”, 7 Eylül 1931, s. 2.

²⁵⁸*Türk Dili*, “İvrindi Kooperatifi”, 24 Eylül 1931, s. 2.

²⁵⁹*Türk Dili*, “Pamukçu Kooperatifi”, 6 Ekim 1931, s. 2.

²⁶⁰*Türk Dili*, “Darıca Kooperatifi”, 3 Kasım 1931, s. 2.

kendilerinden iştirak hisseleriyle giriş ücretleri tahsil edilmiş bulunduğundan Gönen kooperatifi, şu birkaç gün içinde ve 6-7 bin lira raddesinde bir sermaye ile teşkil edilecektir. Kooperatif teşkil ve faaliyete geçtikten sonradır ki hem faizciler elinde kıvranan müstahsiller kurtulmuş hem de Gönen'in yüksek ve faydalı bir kredi müessesesi olacaktır.”²⁶¹

“Ziraat Bankasının teşebbüsüyle vilayet dâhilinde geçen sene teşekkül eden kasaba ve köy zirai kredi kooperatifleri faaliyetlerine devam etmekte ve köylü için çok yararlı olmaktadır. Geçen sene teşekkül ve faaliyete geçirilen yirmi iki kooperatiften başka yeniden biri Dursunbey’de diğerleri Ovaköy ve Halalca’da, Balıklı, Çandır ve İrvana köylerinde ve Susurluk’un Göbel nahiye merkezinde dört kooperatif daha teşkil edilmiştir. Göbel kooperatifi faaliyettedir. Genel olarak kooperatiflerin ortaklarına dağıttığı para miktarı: Yeniköy 5.773, Bigadiç 9.850, Çağış 3.685, Gireson 1.038, Pamukçu 2.825, Ömerköy 9.595, İvrindi 5.070, Bakacak 4.300, Kepsut 9.090, Göbel 2.475 lira ki Balıkesir ve Susurluk kooperatifleriyle birlikte kooperatiflerin ortaklarının dağıttığı para miktarı 91.643 lira 50 kuruştur. Kooperatiflerle ilgili yapılan yasal düzenlemeden sonra iki buçuk sene evvel kooperatif teşkiline başlayan ilk vilayet İzmir’dir. İktisat Vekâletince neşredilen bir istatiğe nazaran İzmir’de 55, Giresun’da 36, Aydın’da 25, Balıkesir’de 22, Trabzon’da 15, Ankara ve Eskişehir’de ise 14’er kooperatif mevcuttur. Bu itibarla Balıkesir dördüncü sırada yer almaktadır. Fakat bu sene teşkil edilecek kooperatiflerle vilayetin kooperatifçilik hususunda en ön safa geçeceği muhakkaktır.”²⁶²

“Vilayet dâhilindeki zirai kredi kooperatiflerinin adedi günden güne ziyadeleşmekte, dağıttığı paralarla ortaklarının faydalı işler görmesine ön ayak olmaktadır. Yine Konakpınar Kooperatifi otuz üç ortak 1.600 lira ile Bereketli, Taşköy, Tayıplar, Kirepınar, Bigatepe ve Süp köylerini de içine alarak kurulmuştur.”²⁶³ “Ziraat Bankasının teşebbüsüyle vilayet dâhilinde zirai kredi kooperatifleri günden güne artmaktadır. Bu kooperatifler borç para vermek suretiyle ortaklarına pek yararlı olmaktadır. Geçen sene teşkil ve faaliyete geçirilen on iki kooperatiflere yeniden yedi kooperatif daha ilave edilmiş bulunmaktadır. Bunlar Dursunbey Kasaba Kooperatifi ile Korucu, Şamlı, Konakpınarı, Ovaköy, Balıklı ve

²⁶¹ *Türk Dili*, “Kooperatif Faaliyeti”, 23 Kasım 1931, s. 1-2.

²⁶² *Türk Dili*, “Vilayetimiz Kooperatifçilikte En İlerdedir”, 8 Mayıs 1932, s. 1-2.

²⁶³ *Türk Dili*, “Vilayetimizde Kooperatif Adedi Çoğalıyor”, 25 Mayıs 1932, s. 1.

Değirmenli köy zirai kredi kooperatifleridir.”²⁶⁴ Zirai Kredi Kooperatifleri adeta köylünün devlet tarafından uzatılan bir yardım eli olarak görülmüş ve çiftçiler de bu kooperatiflere destek vererek el birliğiyle zirai kalkınmanın öncüsü olmuşlardır. Aynı zamanda Mustafa Kemal’in “*Kooperatifleşin!*” sözünün yerine getirilmesi dışında kooperatifleşmenin kalkınma için ne kadar önem arz ettiği de aşikârdır.

Yine elbirliğiyle zirai kalkınma düşüncesinin bir başka örneği olan Ziraat Birliklerinden Edremit Ziraat Birliği de 1932 yılında bizzat Balıkesir Valisi İbrahim Ethem Bey tarafından açılmıştır. Bununla ilgili Türk Dili’nin haberinde, “Edremit halkının ve nihayet bütün bu havalı halkının müttefik olduğu ve birlik olarak vücuda getirdikleri bir müessesenin açılmasını resmi olarak gerçekleştirmişlerdir. Muhterem Valimiz İbrahim Ethem Bey’in bulunduğu ve bizzat açılışını resmi olarak ifa ettiği bu havalideki zeytinciliğin ve arıcılığın inkişafında bilhassa öncü olacağından şüphe yoktur. Edremit Ziraat Birliğine şimdilik aza yazılmamıştır. Fakat bu teşekkülün bu havalideki bütün zeytin ve zeytinyağı müstahsillerinin iştirakiyle ve büyük bir müessese haline geleceği aşikârdır. Zeytincilik, arıcılık ve sair ziraat erbabına rehberlik edecektir.”²⁶⁵ Edremit Ziraat Birliği öncelikli olarak zeytin ve zeytinyağı üreticilerinin korunması ve üretimin devamlılığının sağlanması maksadıyla kurulmuş olup doğabilecek herhangi bir olumsuzluk halinde üreticilerin yanında olmak ve aynı zamanda üreticileri tek çatı altında toplayıp birbirlerinden haberdar olmalarını sağlamak amaçlanmıştır. Bir yandan ziraat birlikleri diğer yandan zirai kredi kooperatifleriyle yıllardır belli güçlerin elinde ezilmiş olan tarım kesiminin kaderi artık değişmeye başlamış ve ülkenin asli unsuru olan kesim hak ettiği itibara kavuşmuştur demek yanlış olmasa gerek.

4.2.2. 1931-1932 Yılları Vilayette Tütüncülük, Zeytincilik, Bağcılık

Memleketin ihraç ürünleri arasında en mühimi olan tütünün yerini koruması ve nasıl daha kaliteli tütün elde edilebileceği hususunda devletin de sürekli bir müdahalesi ve arayışı söz konusu olmuştur. Tütün yetiştiriciliğinde bilhassa başta Gönen olmak üzere hemen tüm kazalarıyla birlikte Balıkesir’in tütüncülük faaliyetleri her geçen gün artış göstermekteydi. 1931 yılında “İnhisar idaresinin yaptığı tahkikata göre vilayet

²⁶⁴*Türk Dili*, “Kredi Kooperatifleri”, 21 Haziran 1932, s. 2.

²⁶⁵*Türk Dili*, “Ziraat Birliği”, 3 Nisan 1932, s. 1.

dâhilinde bir önceki yıla nispetle bir misli fazla tütün ekimi yapılmış ve ekimi yapılan tütünlerin aynı zamanda yaka ve kır yerler ağırlıklı olmak üzere dikimin yapıldığı bilinmektedir. Bu yıl tütünler yapılan uyarı, tavsiye ve sınırlamalar neticesinde ova ve taban yerlere dikilmemiş bilakis iyi mahsul elde edilecek olan yaka ve kıraç yerlere dikilmiştir. Ancak satış işi zürranın endişe kaynağıdır. Çünkü senenin dokuz ayı çoluğuyla çocuğuyla çalışıp bin bir zahmetle eline geçirdiği mahsulü satış zamanında maalesef çok ucuz bir fiyatla satmasıdır.”²⁶⁶ Tütüncülüğüyle meşhur olan Gönene bakıldığında aslında buradaki tütüncülük faaliyetinin bir zorunluluk olarak ortaya çıktığı görülmektedir. “Evvelce oldukça ehemmiyetli bir miktarda bağı varken sonraları mahvolan yerlere halk tekrar bağ ihdasını düşünmekte ise de yaş mahsulün İstanbul ve sair mahallere sevkine imkân olmadığını çünkü yolların harap bulunduğunu ve ücret-i nakliyenin pahalılığını düşünmek mecburiyetindeydiler. Sebzelik işine gelince Bandırma yolunun mahzuru ve Gönen’in hiçbir tarafla yolunun olmaması meselesi sebebiyle bağı olmaması yüzünden halkı düşünmeye sevk ediyordu. Bu nedenle zürra borçlu ve yalnız olduğu için tütün ekimine mecburdu.”²⁶⁷ Tütün denilince bu yıllarda akla gelen en önemli mevzulardan biri de tütün ve sigara kâğıdı kaçakçılığıydı. Balıkesir dâhilinde İnhisar İdaresi aracılığıyla da tütün kaçakçılığına karşı ciddi bir mücadele söz konusu idi. İşte bu mücadelenin bir örneği olarak, “Merkez kazada üç dört gün zarfında otuz, Balya’da kırk dört, Şamlı nahiyesinde beş muhtelif kaçakçılık vakası meydana çıkarılmıştır. Failleri hakkında kanuni takibat yapılmaktadır.”²⁶⁸ Türk Dilinin kaçakçılıkla ilgili bu haberinden de anlaşılacağı üzere tütün o yıllarda kaçakçılığa bile mevzu bahis olacak kadar mühim bir mahsuldür. Bunda en önemli sebep ise şüphesiz ki tütünün ihracatta ilk sıralarda yer alıyor olmasıdır.

Bu yıllarda zeytincilik faaliyeti ile meşgul olanların ise araşit yağlarıyla mücadelesi top yekûn sürmekteydi. Hatta Ayvalık Halk Fırkası ve Milli İktisat Tasarruf Cemiyeti ile Ticaret ve Ziraat Odaları araşit yağlarının Teşvik-i Sanayi Kanunundan istifade eden fabrikaların ham maddeleri listesinden ihracı hakkında mühim bir rapor hazırlamışlardır. Başvekâlete sunulan bu raporda; “Memleketimizde istihsal edilen yağlarımız iktisadi ve gıda-i ihtiyacımızın her türlüşünü fazlasıyla karşıladıktan sonra hatta mahalli sarf ve istihlak bulunmadığından dolayı her sene

²⁶⁶*Türk Dili*, “Vilayetimiz Tütüncülüğü İnkişaf Etmektedir”, 15 Haziran 1931, s. 1.

²⁶⁷*Türk Dili*, “İktisadi Gönen’i Tanır Mısınız?”, 23 Haziran 1931, s. 1-3.

²⁶⁸*Türk Dili*, “Tütün ve Sigara Kâğıdı Kaçakçılığı”, 7 Ocak 1931, s. 2.

mühim miktarda cihan pazarlarına arz olunmakta iken hiçbir fenni ve sınai ihtiyaç lüzumu olmadığı halde yalnız birkaç fabrikanın doymak bilmeyen hırsı lehine ve fakat 15 milyon ehil zeytin ağacı ve 150 milyon liralık serveti milliye'nin ve bu yüzden geçinen en azından iki yüz bin vatandaşımızın harabiyeti aleyhine olarak araşit tane ve yağları ham maddeler meyanında hâlâ memlekete girecek fırsat ve boşluk bulabilmektedir.”²⁶⁹ Araşit yağlarıyla mücadele süratle devam etmekteydi. Zeytinyağı ve sabunları tehdit eden bu maddenin ithalinin yasaklanması zeytinyağı üreticilerinin belki de tek arzusuymdu. Nitekim 1932 yılının Eylül’ünde İktisat Vekili Celal Bey’den içlerine su serpecek bir açıklama gelmiş ve Celal Bey şu sözleri sarf etmiştir:

*“Memleketin yegâne servet membalarından mühimi olan zeytincilik ve sabun sanayini koruyacağız. Zeytinyağı ve sabun sanayini tehdit edecek herhangi ecnebi ham maddenin ithaline müsaade etmeyeceğiz. Ancak şimdiye kadar kazanılmış haklar varsa müşterek menfaatleri korumaya çalışacağız. Yalnız konunun müsaadesiyle milli sermaye ile vücuda gelmiş bulunan diğer yemeklik yağ fabrikalarına ait ham maddelerin memleket iktisadiyatına zarar vermeyecek şeraitle ithaline müsaade edeceğiz. Şu kadar ki bu müsaade memleket dâhilinde tereyağı istihsalinin terakkisine mani olmayacaktır. Burada takip ettiğimiz gaye milli sermaye ile vücuda gelmiş olan fabrikaları korumaktır...”*²⁷⁰ Bu yıllar itibariyle artık Celal Bey’in Türk Dili’nde yayımlanmış sözlerinden de anlaşılacağı üzere zeytinyağı ve sabunun karşısındaki en önemli rakibi olan araşit yağlarının devlet eliyle ithalinin yasaklanması gerçekleşirken asıl amacın yerli üretimi ve yerli sanayiye korumak olduğu unutulmamalıdır.

Söz konusu dönemde vilayetin bağcılık faaliyetlerinde ciddi manada bir değişiklik yaşanmış ve tıpkı eski dönemlerde olduğu gibi vilayetin yeniden bağcılığa yönelişi söz konusu olmuştur. Nitekim bu durum Türk Dili gazetesi haberlerine de yansımış ve sevinçle karşılanmıştır. İşte bu haberlerden ilki; “Şehrimizde bağcılığa bu sene fazla ehemmiyet verilmekte, diğer senelerden daha ziyade bağ yetiştirilmesine çalışılmaktadır. Ekim zamanı olduğundan havaların müsait olmamasına rağmen kırlarda yazlık mahsullerini ekmek bu meyanda bağ ekimi ile meşgul olanların adedi nazarı celp edecek derecede ziyadeleştiği görülmektedir. Bu faaliyet devam ettiği takdirde şehrimizin az bir zamanda bağcılıktaki eski vaziyetini kazanacağı şüphesiz

²⁶⁹Türk Dili, “Mühim Bir Rapor”, 21 Ocak 1932, s. 1.

²⁷⁰Türk Dili, “İktisat Vekilimizin Vilayetimiz Zeytinciliğini Alakadar Eden Mühim Beyanattı”, 20 Eylül 1932, s. 1.

görülmektedir.”²⁷¹ Bunu takiben eskiden bağ olup da hastalık neticesinde kuruyarak tarla haline gelen bağlar yeniden ihya edilmektedir. Balıkesir’in yakın bir gelecekte bağcılıktaki eski mevkiini kazanmasına muhakkak gözüyle bakılmaktadır. “Özellikle Köseler, Sütlüce ve Kara tepe semtleri hemen hemen tarlalıktan çıkmış ve birer bağ haline gelmiştir. Ziraat idaresi de halkımızın faaliyetini nazar-ı itibara alarak bu faaliyetin faydalı bir şekilde devamını temin için zirai mevzular üzerinde konferanslar tertip etmiştir. Bu konferanslar Cumhuriyet Halk Fırkası salonunda bizzat Ziraat Müdürü Hüdayi Bey tarafından verilecektir. Hatta ilk verilecek konferansın bağ hastalıklarıyla ilgili olması dikkate değerdir.”²⁷² Ayrıca bağcılık hususunda 1931-1932 yılında alınmış olan Vilayet Umumi Meclisi Kararları arasında Amerikan Asma Fidanlığına ilişkin önemli bilgiler yer almaktadır: “Asma fidanlığı 45 dönümdür. İki senedir yapılan tahkikat neticesinde tabiatın bütün müşkülleri kırılmış olarak fenni ve iktisadi ahval içerisinde bu sene fidanlıkta gelecek yıl dağıtılmak üzere 8.000 aşılı ve 100.000 de köklü çubuk temin edilmiştir. Bu usul ilkbaharda tatbik edilecektir.”²⁷³ Alınan bu kararlar dahi vilayetin yeniden bağcılığa yönelişinin ve bağcılığı tamamen hayatından çıkarmadığının en güzel örneğidir. Kısaca belirtmek gerekirse bu yıllar itibariyle bağcılık yeniden şahlanacaktır.

4.2.3. 1931-1932 Yıllarındaki Buğday Buhranı ve Hayvancılık Faaliyetleri

Geçen iki sene zarfında dünyanın buğday ambarı olarak addedilen mıntikalarda (Danimarka, Amerika, Almanya, Fransa) fazla miktarda istihsal edildiğinden bir fazla üretim buhranı ortaya çıkmış ve buğday piyasasında Rus dampinginin de etkisiyle fiyatlar iyice düşmüştür. Bunun etkisiyle fiyatlar Türkiye’de de düşmeye başlamış ve nihayet istihsali karşılayamayacak derecelere geldi. İşte bu buhranın Balıkesir gibi hububat üretiminde de önemli bir yere sahip vilayete yansımaları Türk Dili gazetesi haberleri net bir biçimde göstermektedir. “Bugün vilayette yüz kilo buğday ortalama 448.5 kuruş tutmaktadır. İstihsalat-ı umumiyesi aşağı yukarı tamamen hububata münhasır olan Balıkesir merkezinde müstahsil bir dönüm araziye 10-10.5 kg tohum atıyor. Ortalama olarak ucuz buğday vaziyetinden memleketimizin de mütesir

²⁷¹*Türk Dili*, “Bağ Ekimi”, 17 Şubat 1932, s. 2.

²⁷²*Türk Dili*, “Birçok Tarlalar Bağ Haline Gelmiştir”, 4 Mayıs 1932, s. 1.

²⁷³*Balıkesir Vilayeti 1931-1932 Senesi Meclisi Umumi Mukarreratı*, Balıkesir: Vilayet Matbaası, 1933, s. 109.

olmamasına imkân yoktu. Bütün bir senelik emeğine mukabil köylümüzün bir dönümden aldığı yüz kilo buğdaydır. Bu yüz kilo buğdayın maliyet fiyatı vesaiti üretim ve yıpranma payı çift hayvanının yem ve bakım bedelleri de dâhili hesap edilerek şöyle bulunur: 200 Bozma ve ekme çift ücreti, 80 tohum bedeli, 150 orak ücreti, 100 harman ücreti olmak üzere toplamda 530 kuruş maliyeti vardır. Bu neticeye göre köylüler yüz kilo buğdayını 530 kuruştan fazlaya satamazsa kazanmaz, kazanmadığı zaman da satmak için buğday üretmekten kaçınır. Bizde buğday meselesi işte budur!”²⁷⁴

Ülke genelini kapsayan böyle bir buhrana Devlet de süratle çareler arama yoluna gitmiş ve bir dizi tedbirler düşünmüştür. Bu tedbirler, “Değirmenlerde buğdaylardan iki kuruş vergi alıp bu vergiyle buğdayı korumak, Ziraat Bankasının bu sene çiftçiden alacaklarını para olarak değil buğday olarak almak, Ziraat Bankasına piyasadan buğday toplattırmak suretiyle stok yaptırmak ve bu suretle fiyatları belirli bir fiyatta tutmak, Köylünün vergisine karşılık olarak para değil zahire almak.”²⁷⁵ Bu tedbirlerin uygulanmasında hiç zaman kaybedilmemek suretiyle 1932 yılında yasal düzenlemeyle de Ziraat Bankasının buğday alımı yapması kesinleşmiştir. “Hükümetçe Ziraat Bankasına buğday mubayaa alınabileceği malumdur. Buğday kanunu kararnamesine göre Ziraat Bankası Hükümet tarafından tespit edilen yerlerde ki bunlardan biri Balıkesir olmak üzere (Ankara, Polatlı, Eskişehir, Akşehir, Konya, Kütahya, Yerköy, Sivas, Denizli, Tekirdağ) müstahsilin satılığa çıkaracağı buğdayı okkası beş buçuk kuruştan mubayaaya başlaması icap etmektedir. Bu mubayaa hiç vakit kaybetmeden başlamış hatta mubayaanın başlayacağı haberi bile şehirdeki buğday fiyatlarını yükseltmeye yetmiştir. Vilayetin 1932 yılındaki buğday rekoltesi devletin almış olduğu buğday alım kararının ne kadar mühim bir karar olduğunu doğrular niteliktedir ki bu yılda, bir önceki yıl 32 milyon kilo olan buğday yekûnu 80 milyon kiloya ulaşmıştır.”²⁷⁶ Aslında Balıkesir’in buğday alımı yapılacak mahaller arasına girmiş olması çok da şaşılacak bir durum değildir. Vilayetin yalnızca merkez kazası zaten başlı başına bir hububat membaı olduğundan ve bu hububat içerisinde ilk sırayı buğdayın alıyor olmasından dolayı Devletin Balıkesir vilayetine olan ilgisi de

²⁷⁴(Bir hektar araziden Türkiye altı kental, Fransa on altı, Almanya yirmi altı, Danimarka otuz üç, Amerika otuz kental buğday üretmektedir. 1 kental 100 kg iken 1 hektar 10 dönümdür.) *Türk Dili*, “Buğday Meselesi”, 19 Temmuz 1931, s. 1.

²⁷⁵*Türk Dili*, “Buğday Meselesinin Halline Doğru”, 26 Temmuz 1931, s. 1-2.

²⁷⁶*Türk Dili*, “Ziraat Bankası Buğday Mubayaasına Başlıyor”, 5 Ağustos 1932, s. 1; *Türk Dili*, “Ziraat Bankası”, 10 Ağustos 1932, s. 1; *Türk Dili*, “Buğday Mahsulü”, 14 Eylül 1932, s. 2.

sürekli olarak göstermiştir. İşte bu nedenle başta buğday olmak üzere hububat ürünleri için Balıkesir'in önemini muhafaza eden ürünlerden hatta değeri hiç değişmeyen mahsullerdendir tabiri yanlış olmasa gerek. Devletin bu buğday buhranında takındığı tavır aslında Devletçilik politikasının çoktan başladığının da göstergesidir.

1931-1932 yıllarındaki hayvancılık alanındaki gelişmelere bakıldığında ise, Kepsut İnekhanesi, Kıvırcık ve Merinos Koyunu Yetiştirme Cemiyeti, Zeytin Sineği ile Mücadele gibi hususlar dikkati çekmektedir. Bunlardan ilki Kepsut Ziraat Mektebinin lağvından sonra çiftlik haline getirilen merkezin Kepsut İnekhanesine dönüştürülmesidir. "İktisat Vekâleti tarafından eski adıyla Kepsut Ziraat Mektebi olan çiftlik batı vilayetlerinin inek ve boğa ihtiyacını temin üzere bir müddet evvel kırk inek ve bir boğalı bir inekhaneye dönüştürülmüştü. İnekhane günden güne inkişaf etmekte ve damızlık inek ve boğa yetiştirmektedir. İnekhanede, tesisinden bugüne kadar on dördü erkek, on biri dişi olmak üzere yirmi beş dana yetiştirilmiştir. İnekhanenin bu danalardan başka altı tane daha buzağısı vardır. Ayrıca 1931 yılı itibariyle vilayet boz ırka mensup inek ve boğa yetiştirmek üzere iki mıntıkaya ayrılacaktır. Biri Balya mıntıkası diğeri ise Kepsut mıntikasıdır. Balya mıntikasında esasen Boz ırka mensup boğa ve sığır yetiştirilmekte, her sene diğeri vilayetler için buradan yüzlerce damızlık boğa mubayaa edilmektedir. Kepsut inekhanesinde yetiştirilmekte olan inek ve boğalar ise tamamen Kepsut mıntikasına verilecek olup bu suretle bu mıntıkadaki Boz ırkın çoğalması sağlanacaktır."²⁷⁷

Bir diğeri gelişme olan Kıvırcık ve Merinos Yetiştirme Cemiyetinin açılışı yine vilayetin hayvancılık alanındaki takdire şayan gelişmelerden biridir. "İktisat Vekâletinin denetimi altında kıvırcık ve merinosun arttırılması ve ıslahı, alım ve satımı ile mahsulatının dâhilde imal ve istihlakını temin maksadıyla Bursa'da bir cemiyet teşkil edilmiş ve faaliyete geçmişti. Bu cemiyetin Balıkesir, Çanakkale ve Manisa vilayet merkezlerinde de bir şubesi bulunacaktır."²⁷⁸ Bu yılların önemli meselelerinden biri de zeytin sineğiydi. Bu sinekler zeytinlerin lekeli ve kurtlu olmasına yol açarken aynı zamanda mahsulat miktarına da ciddi zarar veriyorlardı. İşte bu nedenle özellikle de vilayetin zeytin mıntıklarında bu sineklerle bir mücadele başlatılmasına ve bu işe bütçe ayrılmasına Vilayet Umumi Meclisince karar

²⁷⁷*Türk Dili*, "Kepsut İnekhanesi", 30 Eylül 1931, s. 1-2; *Türk Dili*, "Vilayetimizde Koyunculuk, İnekçilik", 9 Ekim 1931, s. 2.

²⁷⁸*Türk Dili*, "Kıvırcık ve Merinos", 15 Ekim 1931, s. 2.

verilmiştir. Bütçede hayvanat ve haşarat-ı muzırta imhası için ayrılan bütçenin 2.550 liraya ilaveten Vekâletin de vereceği tahsisatın eklenmesiyle sinek mücadelesine üçte ikilik kısım ayrılmıştır. Edremit, Burhaniye ve Ayvalık'ta tatbikat şeklinde olmak üzere Bandırma ve Erdek'te ise tam anlamıyla iki dönem üst üste mücadele gerçekleşmiştir. Bandırma ve Erdek'teki mücadelenin kuvvetini herkes görmüş ve alınan raporlara göre hem Bandırma'nın hem de Erdek'in mahsulünün lekesiz olarak toplandığı kaydedilmiştir. 1932 yılında ise Bandırma ve Erdek'te zeytinlere yalnız bir defaya mahsus ilaç tatbik edilmiştir²⁷⁹. Yukarıdaki gelişmelerden de anlaşılacağı üzere bu yıllar artık hayvancılığın daha modern bir surette ıslahının söz konusu olduğu ve fenni mücadelelerle de artık tarım ürünlerinin maddi kaybının önlenmeye başladığı yıllar olmuştur.

4.3. 1933-1934 Yıllarında Vilayette Öne Çıkan Ürünler

1933 yılından itibaren tam manada devletçilik politikası hayata geçirilmiş ve devlet müdahalesi başlamıştır. Daha önceki bölümlerde de bahsedildiği üzere devletçilik, dönemin iktisadi şartlarının doğurduğu bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. Atatürk'ün de her fırsatta söylediği gibi bu yıllarda takip edilen devletçilik tamamıyla ekonomik manada bir devletçiliktir. Aslında 1933'te başlamış gibi görünen bu politikanın temelleri 1929'dan itibaren atılmaya başlamıştı. Adeta yumuşak bir geçiş gibi yaşanan 1929-1932 arası yıllarda yaşanan buğday buhranı ve çiftçilerin içinde buldukları zor durum devleti müdahaleye mecbur bırakmıştır. O nedenle 1933'e kadar olan dönemde gerek buğday alımı gerek kooperatifleşmeyi teşvik gerekse bizzat devlet eliyle kurulan çiftlikler, silo ve ambarlar, hayvanların ıslahı gibi teşebbüsler daha ilk günden beri savunulan milli bir ekonomi ve bağımsız bir ekonomi düşüncesinin devletçilik fikriyle birleşmesinden başka bir şey değildi.

İşte bu yıllarda Balıkesir'de öne çıkan ürünler arasında yer alan zeytin ve zeytinyağı üretim faaliyetlerine bakıldığında, 1933 yılında zeytin ve zeytinyağı fiyatlarında bir düşüş olduğu gözlemlenmektedir. Bu hususla ilgili vilayetin zeytin mntıklarındaki durumu yine Türk Dili gazetesi takip ve neşretmiştir. "Edremit'e Karadeniz havalisinden gelen birkaç tüccar zeytinyağı mubayaa etmektedir. Zeytinyağının okkası iskelede 24 kuruştur. Alıcı azdır. Satıcı ise isteksizdir. Ayvalık'ta

²⁷⁹Balıkesir Vilayeti 1931-1932 Senesi Meclisi Umumi Mukarreratı, s. 108; Balıkesir Vilayeti 1932-1933 Senesi Meclisi Umumi Mukarreratı, Balıkesir: Vilayet Matbaası, s. 142.

da zeytinyağı fabrikalarının gece gündüz işliyor olmasına rağmen orada da fiyatlar Edremit'ten farklı olmayıp 25 ile 28 kuruş arasında değişmektedir. Maliyeti 20 kuruşu aşan bir vaziyette üreticinin bu satış fiyatlarından çok da memnun olması beklenemez. Bir diğer zeytin kazası olan Burhaniye'de de durum diğer yerlerden pek farklı değildi. Orada da satışlar okkası 25 ile 28 kuruştan gerçekleşmekte idi.²⁸⁰ Söz konusu dönemde Edremit'te zeytinyağlarının para etmeyen seyrinin devam etmesi sebebiyle her gün on, yirmi, otuz zeytinlik satılmaktadır. Dört sene evvel 30 lira değerinde olan ağaçlar bugün 3 lira etmemektedir. İşin daha da kötü tarafı mübadele suretiyle buraya yerleştirilmiş olan birçok aile geçim zorluğu ve istihsal şartlarının darlığı sebebiyle ellerindeki gayrimenkul emvali satıp savarak göç etmektedirler²⁸¹. 1933 yılı zeytinciliğinin asıl sorunu ürünün çok verimli lakin fiyatının çok düşük olmasıdır. Zaten fiyatın düşük kalmasının en önemli sebebi de şüphesiz ki zeytinin aşırı bolluğudur.

1933 yılında vilayet zeytinciliği ile ilgili enteresan bir gelişme olmuş, İstanbul gazetelerinin birinde Balıkesir'de zeytinlerin kurtlarıyla birlikte ezilip yağının çıkarıldığı bu nedenle de nefasetinin kötü olduğu gibi söylemler içeren bu yazıya Türk Dili gazetesi hak ettikleri cevabı vermiştir. O cevaptan;

“İstanbul gazetesinde mütehasıs sıfatıyla yazı yazan zat Edremit havzasındaki zeytinyağı istihsal eden fabrikaları görmemiş olsa gerektir. Fabrikalarımız İtalya ve İspanya'daki emsaline yakın bir tekâmül derecesine sahiptir. Nefaset itibarıyla İtalya ve İspanya zeytinyağlarına üstün gelen Edremit havzası zeytinyağlarını bizzat zeytin istihsal edilen memleketler tarafından bile satın alınmasının sebebi fena şerait altında istihsal edilmekte olduğu değil, çok nefis bir lezzete malik bulduklarındandır. Gerçekten zeytinyağı istihsal eden memleketler kendi yağlarının nefasetini arttırmak için bizim yağlarımızı almaktadırlar.”²⁸²

Türk Dili gazetesi muhabirinin de söylediği gibi Edremit ve havalisindeki bütün zeytinyağı fabrikaları ortalama olarak yapılan tetkikatlar neticesinde gerçekten İspanya ve İtalya'dakine modernize bakımından yakındır. İktisat Vekili Celal Beyefendi ve Edremit havalisi müstahsil ve tüccarlarından bir grup heyeti huzuruna

²⁸⁰Türk Dili, “Edremit'te Zeytinyağı Satışı”, 9 Ocak 1933, s. 2; Türk Dili, “Ayvalık'ta Faaliyet”, 13 Ocak 1933, s. 1; Türk Dili, “Burhaniye'de Faaliyet”, 17 Ocak 1933, s. 1.

²⁸¹Türk Dili, “Zeytinyağlar”, 4 Nisan 1933, s. 1.

²⁸²Türk Dili, “Zeytinyağlarımız”, 21 Ocak 1933, s. 2.

kabul etmiş ve zeytinyağcılarla zeytinyağı istihsalatının şartlarını modernize etmek mevzuu etrafında uzun bir konuşma yapmışlardır. Birkaç sene evvel İtalya ve İspanya’da tetkikat yapmış olan Edremit heyetinin de bulunduğu bu içtimada zeytinyağlarımızı rakip olan memleketlerin istihsal şartları en ince detayına kadar anlatılmış ve aynı şartların daha mükemmel suretle memleketimizde de tesisi araştırılmış, görüşülmüştür. Bu arada zeytinyağlarımızın büyük bir fabrikada tasfiyesi pirinalardan da istifade ederek pirina yağı ihraç edebilecek bir vaziyetin sağlanmasının zaruriyeti üzerinde durulmuştur²⁸³. Buradan da anlaşılacağı üzere zeytin üreticileri fabrikalarındaki modernizasyonu sadece kendi kazançları için değil aynı zamanda modern fabrikalar sayesinde pirina yağını da ihracata dâhil ederek devlet bütçesine de katkı sağlamayı amaçlamışlardır. Ne kadar kaliteli mahsul o kadar ihracat...

Bu yıllardaki vilayetin önemli bir ihraç ürünü olan buğday ile ilgili gelişmelerde, 1932 yılında buğday alımına ilişkin yapılmış olan düzenlemenin 1933 yılında değiştirilerek buğday alımı yapılacak yerlerin sayısının artırılmış olması ve yine Balıkesir’in alım yapılacak yerler arasında olması dikkati çekmektedir. Yapılan değişikliğe göre buğday alımı yapılacak yerler: “Ankara, Polatlı, Eskişehir, Kütahya, Ereğli, Çerikli, Yerköy, Sivas, Balıkesir, Denizli, Dinar, Tekirdağ, Uzunköprü, Adana, Zile, Hacışefaattı ve Şarkışla’dır. Bu kararın hemen akabinde Ziraat Bankasının Balıkesir’deki buğday alımına başladığı ve köylüyü mağdur etmemek için köylünün elindeki buğdayı hiç bekletmeden aldığı belirtilmektedir. Hatta banka memurları köylü için gece günüz çalışarak buğdaylarını hak ettikleri değerde aldıkları için esasen köylü buğdayını hiç tereddütsüz Ziraat Bankasına teslim edebilmektedir.”²⁸⁴ Ziraat Bankası köylünün elindeki tüm buğdayları satın aldığı için artık buğdayları koyacak yer bulamayacak hale gelmişti.

Buğday alımında temel felsefesi, her şeyden evvel darda bulunan köylü ve müstahsile faydalı olmak olan banka, buğday mubayaasına devam etmekteydi. 8 Ağustos’tan 13 Aralık’a kadar almış olduğu buğday miktarı 3.5 milyon kiloyu bulmuştur. Ancak bu alımla beraber köylü değil bu sefer de Ziraat Bankası depo

²⁸³ *Türk Dili*, “Zeytinyağcılığımız”, 23 Ocak 1933, s. 1.

²⁸⁴ *Türk Dili*, “Buğday Alımı”, 11 Ağustos 1933, s. 1; *Türk Dili*, “Buğday Satışı”, 1 Eylül 1933, s. 1. 1934 yılında yapılan yeni düzenlemeyle buğday alım yerleri daha da genişletilmiştir. Yeni eklenen yerler: Havza, Hacıbayram, Fakili, Yahşihan, Çankırı, Alpoköy, Bozüyük, Salköy, Çay, Sarayönü, Çumra, Bor, Tarsus, Ceyhan, Eskişehir, Antalya, Baladız, Çardak, Uşak, Bandırma, Karabiga, Çanakkale, Babaeski, Lüleburgaz, Çorlu, Bursa, Gölbaşı, Çivril, Söke, Dikili, Karaman, Küllük’tür. *Türk Dili*, “Buğday Mubayaası”, 22 Temmuz 1934, s. 2.

mağduriyetiyle karşı karşıya kalmıştır. Nitekim hal böyle devam edecek olursa Ziraat Bankası müstahsil elindeki buğdayları alamayacak ve buğday piyasası yeniden sarsılarak köylü tekrardan büyük bir zarara uğrayacaktır. Buğday piyasasının ambar sorunu yüzünden istikrarını kaybetmemesi ve köylünün tekrardan mağduriyet yaşamaması için Ziraat Vekâleti, Ziraat Bankasının depo arayışına çözüm olarak vilayette silo inşası yoluna gitmiştir ayrıca alınan kararlar Devlet Demiryollarına ait silo, ambar, depo, hangar tamamen veya kısmen Ziraat Bankası'nın emrine verilmiştir²⁸⁵. Buğday alımında izlenen yol artık devletin direkt müdahale döneminin başladığının somut göstergelerinden birisidir. Devletin Ziraat Bankası aracılığıyla gerçekleştirdiği bu direkt müdahale aslında katı bir uygulama olmamış tam aksine devlet, bu sayede bütün kurum ve kuruluşlarıyla halkının yanında olduğunu hissettirmiş ve köylünün güvenini kazanma politikasını da yürütmüştür. Zaten Atatürk'ün savunduğu devletçilik de işte tam olarak budur.

Bir önceki bölümde de bahsedildiği üzere vilayette bağıcılığa karşı adeta yeniden bir dönüş başlamıştır. Halkı bağıcılığa teşvik etmek için asma çubukları dağıtılarak halkın bağıcılığa olan ilgisi arttırılmak istenmiştir. 1934 yılında Ziraat fidanlığında 300.000 bağ çubuğu yetiştirilmiş ve Ziraat Müdürlüğü tarafından kaza ve nahiyelere ücretsiz olarak dağıtılmıştır. Asma çubuğunun yanında gelecek yıl için bir de meyve fidanı dağıtmak üzere meyve fidanlığı tesis edilmiştir. Yine bu yıl vilayetin bağıcılık faaliyetleriyle ilgili önemli bir karar Dâhiliye Vekâleti tarafından alınarak 1934 tarihli İskân Kanununa göre, muhacirlerle nakil olanlara ve yerleştirilecek göçebelere ve yerlilere bağ ve meyvelik yapmak üzere beş dekar kadar toprak verilecektir. Bu toprakları üç yıl içinde imar eden kişiye tapusu da verilecektir. İşlenen veya amele çalıştırılarak bağ çubuğu, meyve fidanı veya tohumu ekilmesi ve bunların en az yüzde altmış beş tutmuş olması halinde verilen yerin imar edildiğini gösterecektir. Ayrıca iskân gören çiftçiler ve zanaatkârlar en az ikişer dekar bağ ve meyvelik yapmak mecburiyetindedir²⁸⁶. Yine 1934 yılında Susurluk'ta Belediye tarafından "Belediye Fidanlığı" adını taşıyan bir fidanlık kurulmuştur. Bu fidanlığa çeşitli meyve ve dut fidanları dikilmiştir. Çubuk ve fidanlar yetiştikten sonra halka bedava dağıtılacaktır. Fidanlar hususi olarak Bursa'dan getirilmiş, şeftali, kayısı, elma,

²⁸⁵*Türk Dili*, "Depo Buhranı Var", 13 Aralık 1933, s. 1-3; *Türk Dili*, "Silo İnşaatı", 10 Ocak 1934, s. 2.

²⁸⁶*Türk Dili*, "Vilayetimizde Bağcılık", 4 Mart 1934, s. 2; *Türk Dili*, "Bağ ve Bahçe Yapmak İsteyenlere Arazi Verilecek", 18 Eylül 1934, s. 2.

kiraz, vişne, dut gibi güzel meyvelerdir²⁸⁷. Filokserayla unutulmaya yüz tutmuş olan bağcılık gerek İskân Kanunuyla gerekse Belediyeler, Ziraat Müdürlükleri gibi aracılıklar vasıtasıyla Devlet eliyle yeniden başlamıştır. Bu yıllar vilayet için kısaca özetlenmek gerekirse tütünün geri plana düşmeye başladığı bağcılığın ise yeniden parlamasının söz konusu olduğu yıllardır.

Bu dönemde Devletin afyon ekimine karşı bir müdahalesi de söz konusu olmuştur. Bazı mahallerde afyon ekiminin yasaklanmasına gidilmiştir ki bunlardan birisi de Balıkesir'dir. Ancak bu durum vilayetin özellikle afyon ekimiyle uğraşan kesimi tarafından üzüntü yaratmış ve Balıkesir Ticaret Odası tarafından bu hususla ilgili bir layiha hazırlanarak Başvekâlete, İktisat ve Ziraat Vekâletlerine ve Cumhuriyet Halk Fırkası Riyasetine verilmiştir. Layihaya göre, Balıkesir'de afyon ziraatının tamamıyla yasaklanması bazı kazaların zirai, iktisadi ve içtimai hayatında çok ağır tesirler meydana getirecektir. Özellikle Dursunbey ve Sındırgı kazaları ile Balıkesir merkez kazası bu gruptadır. Afyon ve afyon sakızı bu mıntıka halkının yegâne ihraç maddesidir. Bu mıntıka halkı afyon ziraatından mahrum kalacak olursa pazara getirecek bir ürün bulamayacaktır. Kısaca afyon ziraatı bu mıntıkanın kadim sanatıdır. Bu layiha devlet tarafından yanıtızsız bırakılmamış ve yaklaşık bir yıl sonra Balıkesir'in de dâhil olduğu bazı vilayetlerde (diğerleri Afyon, Burdur, Denizli, Isparta, Kütahya, Manisa, Aydın) bir sene daha afyon ekimi yapılmasına izin verilmiştir²⁸⁸. Aslında devletin afyon ekimine kısıtlama getirmesinin sebebi yine Dünya buhranına dayanmaktaydı. Buhran sırasında afyon ekimi ile meşgul olan çiftçiler ciddi sıkıntılara maruz kalmışlar ve bu nedenle devlet artık bu ekimi belli yerlerle kısıtlı tutmayı seçmiştir. Hatta ilerleyen dönemde onun yerine daha kârlı ve daha sorunsuz olacağı düşüncesiyle şeker pancarı yetiştirmeye teşvik edecektir.

4.3.1. 1933-1934 Yıllarındaki Kooperatifçilik ve Hayvancılığa Dair

1931-1932 yılları kooperatifçilik teşebbüslerinin en hızlı olduğu yıllardır. Bu teşebbüsler artarak her geçen gün devam etmekte olup Balıkesirli çiftçilerin adeta bir can simidi gibi sarıldıkları kurtarıcı haline gelmekteydi. 1933 yılında da vilayet

²⁸⁷*Türk Dili*, "Susurluk Fidanlığı", 28 Kasım 1934, s. 2.

²⁸⁸*Türk Dili*, "Ticaret ve Sanayi Odasında", 17 Eylül 1933, s. 1; *Türk Dili*, "Afyon Ziraatına Müsaade", 24 Ekim 1934, s. 1; Balıkesir'de merkez kaza hariç afyon ekilecek diğer yerler; Sındırgı, Dursunbey, Bigadiç, Kepsut. *Türk Dili*, "Afyon", 25 Ekim 1934, s. 2.

genelinde kooperatif teşkillerinin devam ettiği görülmektedir. Yine Ziraat Bankasının öncülüğünde Balya’da bir zirai kredi kooperatifi teşkil edilmiştir. Kadıköy, Doğanlar, Çarmık, Müstecap, Çalova, Habipler, Çakallar, Bengiler ve Kadıhisar köylerinin de dâhil olduğu bu kooperatif faaliyete geçmiştir. 1931 yılında Balıkesir merkezde kurulmuş olan Balıkesir Kooperatifinin 1933’te ortak sayısı yüz on dokuza ulaşmış, sermayesi ise 43.270 liraya yükselmiştir. İlk senesinde ortaklarına 24.500 lira dağıtan bu kooperatif 1933’te ise 48.200 lira dağıtmıştır. Ortak sayısı da her geçen gün artmaktadır²⁸⁹. Kooperatifler çiftçilere en yararlı müesseseler olmaları bakımından ayrı bir öneme haizdir. Özellikle fakir çiftçilerin büyük sorunu olan para bulma meselesi artık bu kooperatifler sayesinde çok rahat bir biçimde çözülebilmektedir. Bu kooperatifler aynı zamanda kuruldukları yerlerde bir sermaye birikimine de sebep olurken bu sermaye tekrardan zürraaya dönecek bir yatırıma dönüşüyordu.

Bu yıllarda vilayetin hayvancılığına bakıldığında, 331.000 adet koyun vardır. Bu miktarın 157.156’sı dağlıç, 52.872’si kama kuyruk, 115.172’si kıvırcık, 139’u yarım kan merinos, 238’i saf kan merinos, 143’ü sakızdır. Ayrıca Ziraat Vekâletinin kararıyla 1934 yılında Balıkesir’de bir hayvan sergisinin açılacağı haberi Türk Dili gazetesinde yayımlanmıştır. Bu haberde boğa, inek, düve, tosun, at, tay, kısarak, taylı kısarak, katır, yavru katır, eşek, yavru eşek, merinos koyun ve koç gibi hayvanların bu sergide teşhir edileceği de belirtilmiştir²⁹⁰. Atatürk dönemi Balıkesir’de kümes hayvancılığıyla ilgili önemli bir bilgi bulunmamakla birlikte bu konudaki teşebbüslerin tamamen kişisel olduğu düşünülmektedir. Nitekim Edremit’te Müderriszade Atıf Bey’in 1931’de oluşturduğu kendi teşebbüsü ile Edremit ve muhitinde cins tavuklardan olan Legorn ve Rodayland cinsleri ile Pilçotrok cinslerinden halis kan ve temiz damızlık ve horozları yetiştirmektedir. Üç cinsten yüz elli kadar damızlık kan tavuk ve horozları vardır.

Bu dönemin en dikkat çeken gelişmelerinden biri de, Ziraat Vekâletinin memleketin muhtelif yerlerinde tay terbiye etmek ve yetiştirmek üzere remontlar tesis etmesidir. Bu remontlardan biri de Balıkesir’de tesis edilecektir. Beş altı yıldır terk edilmiş halde bulunan Kepsut’taki eski Ziraat Mektebi binası remont için münasip

²⁸⁹*Türk Dili*, “Balya’da Kredi Kooperatifi Teşkil Edilmiştir”, 3 Şubat 1933, s. 2; *Türk Dili*, “Kooperatifimiz”, 6 Mart 1933, s. 2.

²⁹⁰*Türk Dili*, “Vilayette Ne Kadar Koyun Var?”, 28 Şubat 1934, s. 2; *Türk Dili*, “Hayvanat-ı Ehliye Sergisi Açılacak”, 2 Mart 1934, s. 2.

görülmüştür²⁹¹. 1934 yılı aynı zamanda Türkiye’de “I. Beş Yıllık Sanayi Planının” yürürlüğe girdiği tarih olması bakımından ayrı bir öneme haizdir. Aslında sanayileşmenin ilk adımı Teşvik-i Sanayi Kanunuyla atılmıştı ancak şimdi devletin öncülüğünde bir sanayileşme gerçekleştirilmeye çalışılacaktır. İşte bu nedenle 1934 yılında İstatistik Umum Müdürlüğü, Teşvik-i Sanayi Kanunundan istifade eden müesseselerin 1932 yılı zarfındaki faaliyetleri hakkında Sanayi Umum Müdürlüğü ile birlikte bir anket neticesinde ülke genelinde 1473 müessese olduğu kaydedilirken bu müesseselerin sanayi grupları itibarıyla 651’i ziraat, hayvanat-ı ehliye, balık ve av mahsulatı sanayi; 351’i dokuma sanayi; 134’ü sanayi ve nebatî mevat sanayi; 85’i maden sanayi, maden işletme, makine tamirat ve imalatı; 76’sı kimya sanayi; 48’i muhtelif sanayi; 41’i kâğıt ve karton sanayi; 39’u kesin olarak belirlenemeyen çeşitli sanayiler; 31’i bina inşaatı sanayi; 17’si istihraç (çıkarm ürünleri) sanayi ile meşguldür. Balıkesir’de ise 102 adet adı geçen müesseselerden mevcut olduğu tespit edilmiştir. Teşvik-i Sanayi Kanunundan en çok yararlanan vilayetler, *İstanbul, İzmir, Bursa, Balıkesir, Manisa, Adana, Ankara, Gaziantep*²⁹². Balıkesir’in bu şehirler arasında yer almasının en önemli sebepleri şüphesiz ki tarım ürünleri açısından zenginliğinin doğal bir sonucu olarak kurulan tarıma dayalı sanayileriydi. Önceki bölümlerde ayrıntılı olarak ele alınan vilayetin özellikle de bazı ürünlerinin daha modern bir biçimde üretiminin sağlanması yalnız şehre değil memlekete de ciddi kârlar sağlayacaktı. Bu plan öngörülen zamandan daha önce başarıya ulaşmış ve Türkiye’de planlı kalkınma dönemlerinin ilk başarılı girişimi olarak tarihte kendine yer edinmiştir.

4.4. 1935-1936 Yıllarında Balıkesir’de Zirai Hayat

I. Beş Yıllık Sanayi Planı dâhilinde devlet tarafından ekonominin çıkış yolu olarak yerli üretim görüldüğünden ve bu sayede ithalat en aza indirileceğinden ötürü hızlı bir fabrika tesis süreci başlatılmıştır. Balıkesir’de de mahsuller arasında önemli bir yere sahip olan zeytinlerin de daha modern fabrikalarda yağa dönüştürülmesi gerektiği iyi bilindiğinden Ziraat Bankası zeytin bölgesinde bir örnek fabrika yaptırmaya girişmiştir. Edremit ya da Ayvalık’ta kurulması planlanan bu fabrika için

²⁹¹*Türk Dili*, “Edremit’te Tavukçuluk”, 28 Şubat 1934, s. 2; *Türk Dili*, “Ziraat Vekâleti Vilayetimizde Bir Remont Tesis Ediyor”, 23 Nisan 1934, s. 2.

²⁹²*Türk Dili*, “Türkiye’de Faaliyette Ne Kadar Fabrika Var?”, 16 Ocak 1934, s. 1.

hatta bölge ziraat uzmanı tetkikatta bulunmak üzere İtalya'ya da gitmiştir²⁹³. Vilayet dâhilindeki zeytin fabrikalarının mevcudiyetiyle ilgili Türk Dili gazetesinde enteresan bir haber yer almaktadır. Bu haberde, “Edremit’e 10 kilometre mesafede 700 haneli ve 2000 nüfuslu bir Zeytinli Köyü mevcuttur. Bu köyde 3 tane zeytin fabrikası olmakla beraber yılda 70-80 bin çuval zeytin üretimi yapılmaktadır. Zeytin fabrikasının dışında 4 tane de su değirmeni mevcuttur.”²⁹⁴ Bir köy olmasına rağmen zeytin üretimi o kadar yoğundur ki tek bir fabrika bile ihtiyacı karşılayamamaktadır. Adından da anlaşılacağı üzere bu köy adeta bir zeytin membaıdır ve kesinlikle isminin hakkını vermektedir.

1935-1936 yıllarında tütün üretiminin ise önceki yıllara nazaran daha kısıtlı yapılmaya başlandığı görülmektedir. Bu yıllarda vilayet genelinde yeniden bağıcılığa dönüşün yaşanmasıyla birlikte tütün üretiminden kopuşlar yaşanmıştır. Ancak Sındırgı’da tütüncülük faaliyeti aynen sürdürülmekte olup hatta bir önceki yıla nazaran daha iyi mahsul bile elde edilmiştir. Türk Dili’nin ilgili haberinden;

“1935 senesi tütün mahsulünün tahrir ve tespitine 1 Ağustos 1935 tarihinde başlanacaktır. İnhisarlar Direktörlüğü hazırlığını bitirmiş ve memurlarını seçmiştir. İnhisarlar eksperisi Cahit Bey de yeni mahsulün gelişimini tatbik etmek için tütün bölgelerine çıkmıştır. Çiftçi İnhisarlar İdaresinin yakında avans vermeye başlayacağını ummaktadır. Bu yıl Sındırgı tütünleri çok nefis ve 600.000 kilo olarak tahmin edilmektedir. İnhisarlar Direktörü Ali Rıza Örküt de Sındırgı tütüncülüğünün inkişafı için çok çalışmakta ve çiftçiyi aydınlatmaktadır. Ayrıca Ali Rıza Bey’in tütün zürrama gösterdiği kolaylık halkı memnun etmektedir.”²⁹⁵ Yukarıda da söylendiği üzere vilayette yeniden bir bağıcılığı canlandırma çabaları olup bizzat devlet tarafından asma çubuğu dağıtımı yapılmaktaydı. Asma çubuğu dağıtımı bu dönemde de devam etmiş ve “Ziraat Fidanlığında 1935 yılında 300.000 bin bağ çubuğu yetiştirilerek bunlar Ziraat Müdürlüğü tarafından kaza ve nahiyelerin ihtiyaçları doğrultusunda dağıtılmıştır. Bu suretle kaza ve nahiyelerin ihtiyaçları kısmen karşılanmıştır. Ayrıca fidanlıkta 1935 itibarıyla bir de meyve fidanlığı tesis edilmiş olup gelecek yıldan itibaren yetiştiricilere meyve fidanı da dağıtılacaktır.

1936 senesinde Vilayet Hususi İdaresinin Ziraat Dairesi için ayırdığı bütçe ile Ziraat Dairesi fidancılığın yeniden tesisi için ve ihyası için olmakla birlikte

²⁹³*Türk Dili*, “Ziraat Bankası Zeytin Bölgesinde Bir Örnek Fabrika Yapıyor”, 9 Temmuz 1935, s. 2.

²⁹⁴*Türk Dili*, “Zeytinli İlimizin En Güzel Köylerinden Biridir”, 28 Eylül 1935, s. 2.

²⁹⁵*Türk Dili*, “Sındırgı Bu Yıl 600.000 Kilo Tütün Yapacak”, 24 Temmuz 1935, s. 2.

meyveciliğin de vilayet dâhilinde yeniden yetiştirilmesi işleriyle ehemmiyetle meşgul olunmaktaydı. Vilayet dâhilinde filokseradan mahvolan bağcılığın yeniden ihyası için damızlık Amerikan fidesi yetiştirilmek üzere tesis edilen Amerikan anaç fidanlığı, yedi dekar anaçlık bağ tesis edilmek suretiyle genişletilmiştir. 1936 senesinde yetiştirilen 200.000 kök Amerikan fidanı vilayet bağcılarına parasız dağıtılmıştır. Amerikan fidanlarının her toprağın ihtiva ettiği kireç miktarına göre bağcıların muhtaç buldukları fidan türlerinin ayrılması için muhtelif kaza merkezlerinde çiftçilerin toprakları Ziraat memurları tarafından daire laboratuvarlarında tahlil edilmiş ve herkesin toprağına uygun türler tayin edilerek ayrılmıştır.”²⁹⁶ Türk Dili gazetesinden alınan bu haberlerden de anlaşılacağı üzere vilayette artık ciddi manada bir bağcılık faaliyetlerine yönelik olmuş ve bu hususta Devletçilik politikalarının takip edildiği dönem olması hasebiyle girişimler bizzat vilayetin idari merkezleri tarafından yapılmıştır.

4.4.1. 1935-1936 Yıllarında İlerleyen Kooperatifçilik ve Hayvancılık

Bu yıllarda vilayet genelinde kooperatifler her geçen gün daha da ilerlemekte olup çiftçilere verdikleri destek miktarları da ciddi meblağlara yükselmektedir. Vilayet dâhilinde Ziraat Bankası tarafından idare edilmekte olan yirmi bir kooperatif aktif olarak faaliyettedir. Türk Dili gazetesi kooperatifleri yakından takip etmiş ve tüm gelişmeleri titizlikle kaydetmiştir. Bu dönemdeki haberlerinden alınan bilgiye göre, “Susurluk Kooperatifi ortaklarını çoğaltmış ve son günlerde fazla faaliyet göstermeye başlamıştır. Kooperatifin 12.400 lira elde kalan parası ile vadesi gelmemiş 3.000 lirası mevcuttur. Göbel Kooperatifi ise iki yıl önce otuz beş kırk ortağı sahipken bugün yüz kırk beş ortağı bulunmaktadır. Ortaklarına 19.600 lira borç vermiş ve 260 lira kâr temin etmiştir.

Ömerköy Kooperatifinin bir yıl içinde ortaklarına dağıttığı para 9.800 liradır. Bigadiç Kooperatifi 1933 yılında faaliyete başlamış olup başlangıçta altmış ortağı bulunurken bugün yüz yirmi dokuzdur. Ortaklarına 16.800 lira dağıtmış ve 508 lira kâr yapmıştır. Çağış Kooperatifi ise takdire şayan bir faaliyet göstermekte olup yüz

²⁹⁶*Türk Dili*, “Vilayetimizde Bağcılık”, 4 Mart 1935, s. 2; *Türk Dili*, “Vilayetimizin Bir Yıllık Ziraat, Baytar Faaliyetine Toplu Bir Bakış”, 5 Şubat 1938, s. 2.

altmış beş ortağı vardır. Ortaklarına 16.900 lira borç vermiştir.”²⁹⁷ Yine vilayetin önemli kooperatiflerinden “Kepsut Kooperatifi yüz kırk altı ortakla faal olup, ortaklarına 16.000 lira dağıtmıştır. Uncukırı Mahmudiye Kooperatifi ise iki yıl evvel otuz kırk ortakla işe başlamışken bugün ortak sayısı yüz altmış dokuza yükselmiş olup, 18.650 lira para dağıtmıştır. Bu kooperatif muhiti için çok faydalı olmaktadır.

1935 yılında ayrıca Balıkesir merkeze bağlı kooperatiflerden birkaçının sermayelerini birleştirerek daha faydalı olacağı düşüncesiyle Balıklı Kooperatifinin Yakupköy Kooperatifine, Değirmenli Kooperatifinin Çağış Kooperatifine, Konakpınar Kooperatifinin de Pamukçu Kooperatifine bağlanmasına ortaklarının da onayıyla karar verilmiştir.”²⁹⁸ Başlangıçta köylünün cebindeki üç beş kuruşla faaliyete başlayan zirai kredi kooperatifleri şimdi tıpkı bir çığ misali büyüyerek çok güzel işler başarmışlardır. Bu kooperatiflerin verdikleri kredi miktarlarının verilmesindeki amaç, tarım kesimi için ne kadar faydalı bir müessese olduklarına ispat sağlamaktır. Günden güne daha da ortak sayısını ve bütçesini arttırarak köylünün banka ile olan münasebetinin azalmasına yol açmış ve köylüleri tamamen fırsat kollayıcısı tefecilerin elinden kurtarmıştır. Bu bakımdan Zirai Kredi Kooperatiflerinin tesisi devletin tarım kesimi için aldığı en doğru kararlardan birisidir.

1935 yılında Devletin tarım kesimi ile ilgili aldığı önemli kararlardan biri de 2814 Sayılı “Türkiye Ziraat Bankası’nın ipotekli ve müteselsil kefaletli zirai alacaklarının taksitlendirilmesine dair kanun”dur. Bu kanuna göre, “Türkiye Ziraat Bankası’nın 1931 sonu dökümünde yazılı vadeleri gelmiş veya gelmemiş ve bu tarihten sonra yeni senetlere bağlanmış veya bağlanmamış ipotekli, müteselsil kefaletli bütün ziraî alacakları yıllık yüzde üç faizle taksitlendirilmiştir. Taksitler eşit ve yıllık olup, on beş senede ödenir. Ancak taksit adedi her bir taksitin baliği beş liradan aşağı düşmeyecek surette borç baliğine göre hesaplanarak bulunur. Taksitlerin vadeleri, ilki 1936 yılına düşmek üzere her yerde mahsul toplama ve satma mevsimlerine göre bankaca tayin edilir.

Kuraklık ve herhangi bir afet veya mücbir ve fevkalâde bir sebep ile birkaç taksitin kısmen veya tamamen teciline zaruret görülecek hallerde bu tecil bankanın teklifi ve İcra Vekilleri Heyeti’nin tasvibiyle kararlaştır ve tecil edilen taksitler % 3

²⁹⁷*Türk Dili*, “Kredi Kooperatifleri İyi Faaliyet Gösteriyorlar”, 10 Mart 1935, s. 2.

²⁹⁸*Türk Dili*, “Kredi Kooperatifleri”, 12 Mart 1935, s. 2; *Türk Dili*, “Kooperatiflerin Bazıları Yek Diğerine Bağlandı”, 14 Eylül 1935, s. 2.

faize tâbi tutulur. Ayrıca bu kanun yalnızca borçları 1931 sonu itibariyle kayıtlı olanları kapsamakta olup 1932 ve sonrası hariç tutulmuştur.” Bu kanunun yürürlüğe girmesiyle birlikte vilayet Ziraat Bankasının bu kanundan istifade etmek isteyenlere tebligat yapmak ve vakti geçmeden borçlarının tecili için müracaat etmeleri gerektiğini bildirmek suretiyle işe giriştiği haberi, Türk Dili gazetesinde yayımlanarak aynı zamanda bir tebligata dönüşmüştür²⁹⁹. Devlet aldığı bu kararla yine çiftçi kesiminin yanında olduğunu vurgulamış, tıpkı buğday kanunu, tohum temini ve zirai alet yardımlarında olduğu gibi direkt müdahalede bulunarak hem devletçi politikayı işletmiş hem de köylüleri ciddi manada rahatlatacak bir karara imza atmıştır. Bu kanunda baz alınan yılın 1931 olmasında 1929 buhranının etkilerinin giderilme çabasının olduğunu söylemek yanlış olmasa gerek.

Vilayetin hayvan mevcudiyeti ise şöyledir: 160.481 sığır, 24.045 manda, 19.702 at-kısrak, 29.519 eşek, 1.122 katır, 131.215 koyun, 172.965 keçi, 1.281 deve. Önemsemeyecek bir hayvan mevcudiyetine sahip olan vilayette gerek hayvan mevcudiyetini korumak gerekse hayvanların ıslahını sağlamak adına hayvan hastalıklarıyla ciddi bir mücadeleye girişildiği görülmektedir. 1936 yılındaki bulaşıcı hayvan hastalıkları ile ilgili Türk Dili gazetesinin haberinden,

“Bir köyde şarbon hastalığı çıkmış sirayete maruz 2539 baş hayvana serum ve aşı yapılarak hastalığın önü alınmıştır. Vilayetin 18 köyünde koyun ve keçilerde çıkan uyuz hastalıklarıyla mücadele edilmiş ve mezkûr köylerde sirayete maruz 6193 baş koyun ve keçiden uyuza tutulan 1417 hayvan tedavi edilerek şifa bulmuştur. Vilayetin yedi kaza merkezinde yapılan ruam savaşında 2343 baş at muayeneden geçirilmiş ve tespit edilen 7 baş ruamlı at kanun dairesinde öldürülmüş ve sahiplerine Ziraat Vekâleti tarafından tazminat verilmiştir. Ayrıca iki kazanın dört köyünde yanıkara hastalığı çıkmış ve sirayete maruz kalan 895 sığıra serum ve aşı yapılarak hastalığın önü alınmıştır.”³⁰⁰ Hayvan hastalıklarıyla mücadelenin tam teşekküllü olarak gerçekleştirildiği bu yıllarda kayıplar artık en aza indirilmeye başlanmıştır. Tabii bunda en önemli etken artık ilkel değil tamamıyla fenni metotlarla tedavi uygulamasıdır. Önceki yıllarda köylüler hayvanlarının yakalandığı hastalığın adını bile bilmezken ve kısıtlı imkânlar dolayısıyla çare yolları da tıkalıyken çok sayıda

²⁹⁹*TBMM Zabıt Ceridesi*, Yıl: 1935, C. 4, s. 214-215,217-218; *Türk Dili*, “Ziraat Bankası Borçları”, 14 Eylül 1938, s. 2.

³⁰⁰Kıpçak, 50. *Yılda Balıkesir*, s. 45; *Türk Dili*, “Vilayetimizin Bir Yıllık Ziraat, Baytar Faaliyetine Toplu Bir Bakış”, 5 Şubat 1938, s. 2.

hayvan telef olmaktaydı. Ayrıca devlet, hastalığa yakalanan hayvanları öldürtme yoluna giderek hastalığın daha fazla hayvanı tesiri altına almasını engellemiş olurken, devletin hayvan sahiplerini de mağdur etmemek adına yaptığı tazminat uygulaması da takdire şayandır. Aslında Devletin bu tazminat ödemesiyle amacının yalnız köylüyü korumak değil aynı zamanda hayvanı kaçak yollarla kesme, satma gibi olası teşebbüslerin de önüne geçmeye çalıştığı şüphe götürmez bir gerçektir.

4.5. 1937-1938 Yılları Zirai Kalkınma Teşebbüslerinde Balıkesir

Bu yıllarda Ziraat Vekâleti tarafından kapsamlı bir kalkınma planı üzerinde çalışılmaktaydı. Ayrıca Hükümetin bu dönemde su politikası için de esaslı bir program hazırladığı bilinmektedir. Önceki yıllarda sulama mevzuu her zaman ciddi bir sorun olmuş olan Anadolu'da hele de kurak geçen yıllar çok daha ağır sonuçlara neden oluyordu. Aslında sulama ile ilgili bilinmesi gereken en önemli gerçek şudur ki, Anadolu susuz değildir sadece sahip olduğu suyu kullanamamaktadır. Daha da açmak gerekirse, sular ya yer altında beklemekte ya da kontrolsüz bir biçimde akarak dağ köylerini ve ovalarını basmak suretiyle tehdit etmektedir. 1937 yılına kadar geçen sürede devletin sulama hususunda girişimlerde bulunmuşsa da istenen başarıya ulaşamadığı daha önceki bölümlerde de söylenmişti. 1937'de yeniden bu konu etrafında ciddi manada kafa yorulmaya başlanmış, "Mevcut suları nasıl daha faydalı kullanabiliriz? Nehir sularından kanallar aracılığıyla nasıl yararlanabiliriz?" gibi sorular üzerinden bir sulama programı oluşturulmuştur. Türk Dili gazetesine "Anadolu'daki Bütün Sulardan İstifade Edilecek" başlığıyla taşınan haberde,

"Hükümet, Anadolu'yu 10 mıntıkaya ayırmış, buralarda yapılacak işler için 4.300.000 lira sarf edilecektir. Birçok yerlerde barajlar yapılacak, sondaj icrası ile su çıkması imkânları temin edilecektir. Yapılacak işler fenni şartnamelerin hazırlanması için mütehassıslardan mürekkep bir komisyon kurulmuştur. 10 mıntıka şudur: Susurluk, Bakırçayı, Gediz, Büyük ve Küçük Menderes, Malatya, Adana, Pınarbaşı, Samsun, Van, Erzincan. Vilayeti ilgilendiren Susurluk mıntıkasında 185.000 hektar genişliğinde Susurluk su havzası üzerinde çalışılmaktadır. Simav'dan gelen Susurluk deresinin Manyas'tan gelen Karadere, Mustafa Kemal Paşa deresi ve Bursa ovasından gelen Nilüfer çayından mürekkep olmak üzere dört iş mevzuu vardır. Bursa ovası ıslahının umumi hattı, Uludağ'dan çıkarak ovaya zarar vermeyecek hale konulmasıdır.

Bütün bu dereler Uludağ'ın kuzey yamaçlarındaki boğazı terk ederek ovaya yayıldıkları zaman sürükledikleri tortularla büyük koniler teşkil etmiştir. Bu koniler birbirine paralel olduğundan kuzeydeki dağ yamacına sıkışarak büyük bataklıklar meydana getirmiştir. Bu sebepten ıslah işlerinde ilk düşünülen şey bu derelerin taşan sularını kurutmak gayesi olmuştur. Bütün derelerin rejimi tanzim ve sonra ovanın sulama işlerini tertip etmek üzere hazırlanan ıslah projesinin büyük bir kısmı bitirilmiştir. Bu mıntıkada ıslah ve tanzim edilen çaylar Nilüfer çayı, Gökdere ve Kaplıyaka, Deliçay, Aksu, Narlıdere'dir.³⁰¹ Alınan bu karar doğrultusunda mevsim koşulları münasebetiyle bir müddet ara verilmek zorunda kalınmış ancak 1938 baharıyla beraber bu husus yeniden gündeme alınmıştır.

“Nafia Vekâleti kış dolayısıyla durdurulmuş olan büyük sulama programına ait tatbikatın ilkbaharla beraber tekrar başlaması için tertibat almıştır. Geçen sene başlanmış olan sulama şebekelerine ait işlere ilaveten bu sene yeniden birçok nehirler etrafında kanallar açılacaktır. Programın bu kısımları da tamamen tespit edilmiş bulunmaktadır. Alınan malumata göre bu senen su şebekesi yapılacak yerlerin başında Yeşilirmak, Büyük Menderes, Gediz nehirleri ile Susurluk ırmağı havzaları gelmektedir. Buralarda şebekenin yapılması için haritalarının fotogrametri usulüyle alınmasına derhal başlanacaktır. Havadan alınacak bu fotoğraflara ait işin yalnız bu sahalar için 2.230.000 liraya mal olacağı hesap edilmiştir. Fakat bu paftalardan yalnız bu sahada değil, her sahada istifade edilebileceği için memleket hesabına büyük bir kazanç teşkil edecektir. Son senelerde birçok Avrupa memleketleri bütün memleket arazisinin fotogrametri ile haritaya alınması yolunda faaliyet sarf etmektedirler.”³⁰² Sulama sorununun çözülmesi gerektiği ilk günlerden itibaren bilinmekle birlikte bu hususta köklü sayılabilecek adımların atılması ancak 1937-1938'li yılları bulmuştur. Önceki yıllarda da girişimler olmuşsa da yeterli gelmediğinden Hükümet bu konuya daha çok önem verilmesi gerektiğini anlamıştır. Bu meselenin bu kadar ertelenmesinde, taşıdığı maliyet ve yeni kurulmuş olan devletin önceliklerinin daha sorunsal esaslar olduğu düşünülebilir.

Bu yıllarda önemli bir gelişme de bizzat *Büyük Şefin* direktifi üzerine Ziraat Vekâleti tarafından memleketin ziraat bölgelerine ayrılarak daha verimli olacağı düşüncesiyle hazırlanan kroki olmuştur. Bu husus Türk Dili gazetesinin “Türkiye On

³⁰¹ *Türk Dili*, “Anadolu'daki Bütün Sulardan İstifade Edilecek”, 27 Kasım 1937, s. 1-2.

³⁰² *Türk Dili*, “Sulama Programımızın Tatbikine Hız Veriliyor”, 17 Şubat 1938, s. 1.

Ziraat Bölgesine Ayrılacak” başlıklı haberinde şu şekilde yer almaktadır: “Ziraat Vekâleti Türkiye’yi on mıntıkaya ayıran bir kroki hazırlamış ve krokinin oluşturulmasında coğrafi esaslar göz önünde bulundurulmuştur. Memleketin ayrıldığı on zirai mıntıkanın mevkii, yüzölçümü ve idare merkezleri şu şekildedir:

·Marmara Bölgesi: Anadolu’nun kuzeybatısında Marmara denizinin Trakya ve Anadolu kıyılarını ve bu kıyıların arkasında kuzeye ve güneye doğru devam eden sahaları içermektedir. 72.662 kilometrekaredir. Marmara bölgesinde, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, İstanbul, Kocaeli, Bursa, Balıkesir, Çanakkale ve Bilecik vilayet merkezleri ile Kütahya vilayetinin Simav, Emet ve Tavşanlı kazaları vardır.

·Ege Bölgesi: Anadolu’nun batısında Edremit Körfezinden Akşehir Gölüne ve bu gölden Fethiye Körfezine çekilecek hatlarla Ege Denizi sahilleri arasında kalan 83.282 kilometrekarelik sahadır. Mıntıkada Manisa, İzmir, Aydın, Muğla, Denizli, Isparta, Burdur vilayet merkezleri ile Balıkesir’in Ayvalık, Burhaniye, Edremit, Kütahya’nın Uşak, Gediz, Afyon’un Dinar ve Sandıklı kazaları vardır.

·Akdeniz Kıyıları Bölgesi: İskenderun Körfezi ile Fethiye Körfezi arasındaki sahil ovasından ve bu ovanın kuzeyinde sahile paralel olarak uzanan Toros Dağlarının örttüğü 50.044 kilometrekarelik sahadır. Seyhan, İçel, Antalya vilayetleri ile Konya’nın Hadım, Burdur’un Bucak kazalarını ihtiva eder.

·Anadolu Orta Yaylası Bölgesi: 179.611 kilometrekaredir. Kütahya, Afyon, Konya, Kayseri, Eskişehir, Ankara, Sivas, Yozgat, Çankırı, Çorum, Kırşehir ve Niğde vilayet merkezleri bu mıntıkadadır.

·Batı Karadeniz Kıyıları Bölgesi: Kastamonu, Zonguldak, Sinop, Bolu vilayet merkezleri ile Kocaeli’nin Hendek, Karasu, Çankırı’nın Ilgaz, Çerkez, Bilecik’in Bozüyük, Söğüt ve Gölpazarı kazaları vardır ve 48.130 kilometrekaredir.

·Yeşilirmak, Ordu Havzası Bölgesi: 30.491 kilometrekaredir. Samsun, Tokat, Amasya vilayet merkezleri ile Çorum’un Mecitözü, Sivas’ın Yenihan kazalarını ihtiva eder.

·Doğu Karadeniz Kıyıları Bölgesi: Ordu, Giresun, Trabzon, Çoruh, Rize, Gümüşhane vilayet merkezleri ile Sivas’ın Kavilhisar, Suşehri, Erzurum’un Tortum, Oltu, Esir, Kars’ın Ardahan, Köle, Posof kazaları vardır ve 51.190 kilometrekaredir.

·Yukarı Seyhan, Ceyhan Nehirleri ve Fırat, Murat Suları havzaları da 84.009 kilometrekarelik bir bölge teşkil etmektedir.

·Anadolu Doğu Yaylası Bölgesi: 58.815 kilometrekaredir. Erzurum, Kars, Van ve Ağrı vilayetleri ile Muş'un Malazgirt, Bulanık, Bitlis'in de Ahlat ve Tatvan kazaları bu bölgededir.

·Güneydoğu Bölgesi: Bitlis, Siirt, Hakkâri, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Gaziantep vilayet merkezleriyle diğer bazı kazaları ihtiva eden 104.442 kilometrekarelik bir sahadır. Bu bölgeler de birtakım tali bölgelere ayrılmaktadır.”³⁰³ Aslında bu plan zirai kalkınma bakımından gayet ciddi bir hamleydi. Çünkü Ziraat Vekâletinin hazırladığı bu plan sayesinde, coğrafi mntıkların gerek birbirine olan yakınlığı gerekse iklim benzerliklerine dikkat edilerek oluşturulmasından ötürü bu mntıkların ürün haritası da kolaylıkla belirlenebilecek ve gerekli yatırımlar da bölge ürünleri baz alınarak gerçekleştirilecekti. Bir diğer husus da bu mntıkların, sulama problemini çözebilmek için akarsu yataklarının da dikkate alınarak oluşturulmasıydı. Yine bu yıllarda Ziraat Vekâleti önemli bir karara imza atarak fakir köylülere parasız olarak tarım makinesi dağıtma yoluna gitmiştir. “Mali gücü olmayan köylülere yardım etmek ve köylüyü makineyle ziraata alıştırmak üzere bazı ziraat makineleri almaya ve köylülere parasız vermeye karar veren Ziraat Vekâleti bir parti ziraat makinesi sipariş etmiştir. Köylülere parasız olarak dağıtılacak makinelerden başka bazı köylerde ortak kullanılması için daha büyük makineler ve aletler satın alınarak köylünün bunlardan nöbetleşme usulüyle faydalanmaları düşünülmüştür.”³⁰⁴

Bu yıllarda artık sanayileşmenin de hız kazandığı söylenmişti. Vilayeti ilgilendiren bir karar da bununla ilgili alınmış ve Susurluk civarında bir şeker fabrikasının kurulması kararlaştırılmıştır. “Bu yıl ikisi Doğu, biri Batı Anadolu'da olmak üzere üç şeker fabrikasının kurulmasına karar verilmiş olup Batı Anadolu'da kurulacak fabrikanın Balıkesir dâhilinde açılması uygun görülmüştür. Fabrika için bir müddetten beri Susurluk ile Bandırma arasında alakadarlar tarafından tetkiklerde bulunulmuştur. Yakın zamanda bu tetkikler sona ermiş ve fabrika Susurluk civarındaki Yayaköy Köprüsü ile Kepekler Köyü arasında inşa edilecek, bu suretle buradan geçen Susurluk çayından istifade olunacaktır. Yapılan tetkikler sonunda gerek Susurluk

³⁰³*Türk Dili*, “Türkiye On Ziraat Bölgesine Ayrılacak”, 4 Kasım 1938, s. 2.

³⁰⁴*Türk Dili*, “Fakir Köylüye Ziraat Makineleri Verilecek”, 27 Ağustos 1938, s. 2.

civarının gerekse Balıkesir havalisi arazisinin pancar yetiştirmeye elverişli bulunması, seçilen yerin tren hattına yakınlığı ve yaz kış bol su olması buranın şeker fabrikası için en müsait yer olduğu kanaatine varılmıştır. Alakadar memurlar Susurluk havalisi ile Balıkesir havalisindeki çiftçilere pancar tohumlarını dağıtmaya başlamışlardır. Fabrika 1940 yılında şeker istihsal etmiş olacaktır.”³⁰⁵ Bu fabrikada üretim her ne kadar 1940 yılında gerçekleşecek olsa da tesis kararının bu dönemde alınması bakımından dikkate haiz gelişmelerden birisidir. Bu fabrikanın kurulacağı yer seçiminde, bölgenin iklim koşullarının yanında konumunun da dikkate alınarak bir seçim yapılması coğrafya ulaşım ilişkisinin de önemini ortaya çıkarmıştır.

4.5.1. 1937-1938 Yılları Zirai Vaziyet

Hükümetin afyon, tütün gibi ürünlerin üretimine müdahalesinin söz konusu olduğu daha önceki bölümlerde de söylenmişti ki bu hususta düzenlemeler devam etmiş ve tütün ekimi üzerine Ziraat Vekâleti tarafından yeni bir kanun tasarısı hazırlanmıştır. Hazırlanan bu kanun tasarısıyla bazı illerde tütün ekiminin tamamen yasaklanması bazı illerde de bu yasaklamanın kısmen olarak belirli kazalarında bir yasaklamaya gidilmesi öngörülmüştü. Ayrıca hazırlanan bu tasarıda “hariç memleketlere tütün tohumunu çıkarmak yasaktır. Çıkaran veya buna teşebbüs edenler 25 liradan 200 liraya kadar cezaya çarptırılacaktır. Kanun projesi özellikle tütüne tam bir devlet kontrolü vermekte ve iyi, çok mahsul almak gayelerini hedef tutmaktadır. Yeni proje eldeki kanuna göre, tütün ekimine müsaade veren veya kısmen sınırlandıran vilayetler listesinde ehemmiyetli değişiklikler yapmaktadır. Yeni projeye göre, Balıkesir’in Susurluk, Manyas, Balya, Dursunbey, Bandırma, Burhaniye kazalarında tütün ekilemeyecekti. Bu tasarı 10 Haziran 1938 tarihinde kabul edilmiştir. Kabul edildiği haline göre tütün ekiminin memleket genelinde tamamen yasak olduğu yerler; Ankara, Afyonkarahisar, Antalya, Ordu, Erzincan, Erzurum, Eskişehir, Elâziz, İçel, Bayazıt, Burdur, Çorum, Isparta, Zonguldak, Sivas, Kars, Kastamonu, Konya, Kırşehir, Kayseri, Gümüşhane, Giresun, Niğde, Yozgat, Çankırı, Maraş, Urfa, Mardin olarak belirlenmiştir. Tütün ekiminin kısmen yasaklandığı yerler arasında ise Balıkesir vilayetinden de bazı yerler bulunmaktadır ve oralar; Kepsut, Susurluk, Manyas, Balya, Dursunbey, Edincik, Burhaniye, Edremit (Agonya nahiyesi müstesna) Gümeç,

³⁰⁵*Türk Dili*, “Vilayetimizde Bir Şeker Fabrikası Kuruluyor”, 7 Ağustos 1938, s. 1.

Bandırma kazalarında tütün ekimi yasaktır. Bu kazalar dışındaki yerlerde ise ekim serbest bırakılmıştır ki Sındırgı, Ayvalık gibi ciddi oranlarda tütüncülükle meşgul olan kazalar için bu karar önemlidir.”³⁰⁶ Devletin inisiyatifi eline alarak yürütmüş olduğu tütün politikasının amacı tamamıyla üreticiyi korumak ve ürün standardını yükseltmektir denilebilir. Daha önceki yıllarda üreticinin rastgele ekim yapması ürün kalitesinde ciddi farklılıklara yol açmakla kalmayıp aynı zamanda piyasada da dengesizliklere sebep olmaktadır. İşte bu nedenle devletin ekimin nasıl yapılacağına varan tüm ayrıntılarıyla kabul etmiş olduğu “Tütün ve Tütün İnhisarı Kanunu” tütüncülükte yeni bir dönem başlatmıştır.

Yine bu yıllarda vilayette zeytincilik faaliyetleri de duraksama göstermeksizin sürmektedir. Zeytinciliğe çok önem veren Ziraat Vekâletinin vilayete olan ilgisi hiç de az değildir ki bu yıllarda Vekâlet almış olduğu kararlarla biri Balıkesir dâhilinde olmak üzere dört yerde zeytincilik istasyonu kurulmasını öngörmüştür. Bununla ilgili Türk Dili gazetesi haberinden;

“Meclise verilen kanun projesine göre memlekette dört yerde zeytincilik istasyonları kurulacak ve zeytin fidanlıkları tesis edilecektir. Bu arada vilayetimizde de bir zeytin fidanlığı yapılacaktır. Yapılan bu fidanlıklardan beş sene sonra 100.000 fidan alınarak zeytincilere dağıtılacaktır. Bundan başka vilayet çevresinde bir de zeytincilik tecrübe istasyonu kurulacaktır. İstasyon için projede şimdilik 55.000 lira tahsisat konmuştur. Ayrıca zeytinliklerin fenni bakım usullerine, budanma ve yetiştirilmelerine daha çok ehemmiyet verilecek ve yabancı zeytinlikler ıslah edilecektir. Projede zeytinciler tamamen Ziraat Vekâleti himaye ve kontrolüne alınmakta ve kendilerine Ziraat Bankasının da mühim ve geniş miktarda kredi temin etmektedir. Vilayet çevresindeki zeytin bakım usulü de kuvvetlendirilerek bu işlerle uğraşan zeytin fen memurlarına üçer zeytin ustası verilecek ve bunlar da fenni budama aletleriyle donatılacaktır. Bu ustalar zeytincilere fenni bakım usulleriyle yetiştirme ve diğer usulleri gösterecek ve öğreteceklerdir.”³⁰⁷ Devletçilik politikalarının artık tamamen kendini hissettirdiği bu yıllarda bütün zürraayı koruyucu ve bir o kadar da memleket ekonomisinin ön planda tutulduğu anlaşılmaktadır. Yapılan tüm düzenlemelerin özü budur.

³⁰⁶*Türk Dili*, “Altı Kazamızda Tütün Ekilemeyecek”, 18 Ağustos 1937, s. 2; *TBMM Zabut Ceridesi*, Yıl: 1938, C. 26, s. 134-135.

³⁰⁷*Türk Dili*, “Vilayetimizde Zeytincilik İstasyonu Kurulacak”, 3 Şubat 1937, s. 2.

Yine 1937 yılında alınan önemli bir karar dikkat çekicidir. Vilayetin mühim zeytin mıntıklarından Erdek ve Aydıncık'ta bir önceki yıl meydana gelmiş olan şiddetli don ve fazla fırtına yüzünden zeytin ağaçları ile meyve ağaçları mahsul veremeyecek şekilde harap olmuştur. Erdek'te yapılan tetkikat neticesinde zeytin ağaçlarının mahsul veremeyeceği anlaşılmış olup bu doğrultuda Erdek ve Aydıncık'taki zeytinlerden vergi alınmamasına karar verilmiştir. Ziraat Vekâletinin Balıkesir vilayetine olan hassasiyeti aslında çok da şaşılabilir bir durum teşkil etmez. Çünkü bütün Türkiye'nin istihsal ettiği zeytinyağının yüzde altmış ikisi Balıkesir'den alınmaktadır. Ayrıca Balıkesir zeytinyağları bütün dünyada haklı bir şöhret kazanmıştır. 46.120 hektar kadar tutan vilayetteki zeytinliklerden 86 milyon kilo kadar zeytin ve bunlardan da 16 milyon kilo zeytinyağı elde edilmektedir.

Vilayet dâhilindeki zeytinyağı ve sabun fabrikalarının sayısı da aslında bunu doğrular niteliktedir. Ayvalık'ta yirmi yedi fabrika, bir mengene, Burhaniye'de yirmi üç fabrika, Edremit'te otuz fabrika ve dört mengene bulunmakta olup bu rakamlara nahiyeler de dâhildir. Ayrıca Erdek'te dört fabrika ile on yedi adet yağ mengenesi bulunmakta olup bütün yağ fabrikalarının toplamı seksen dördür. Sabun fabrikalarından ise, Ayvalık'ta on iki, Burhaniye'de beş, Edremit'te ise iki fabrika bulunurken bunların toplam ürettiği sabun miktarı 3.350.000 kilodur³⁰⁸. 1937 yılı zeytincilik faaliyetlerinde dikkat çeken bir husus da İspanya'da yaşanan karışıklıklardan ötürü faaliyetlerinin durması dolayısıyla oradan zeytin ve zeytinyağı alan ülkelerin ihtiyaçlarını Türkiye'den temin etme yoluna gitmeleridir. Tam anlamıyla ihracatın başlamadığı dönemde bile sadece İtalya ve İngiltere'ye 71.5 milyon kilo zeytinyağı ihraç edilmiştir.

1938 yılının Şubat'ında Balıkesir'e gelmiş olan İktisat Vekili Şakir Kesebir'in vilayetin özellikle de zeytinle meşguliyet içerisinde olanlara verdiği müjde niteliğindeki haber de yine vilayet zeytinciliğiyle ilgili önem arz eden gelişmelerdendir. Şakir Bey, vilayet zeytin mıntığında modern bir zeytinyağı fabrikası ile bir zeytin enstitüsü kurulacağını müjdelemiştir. Ayrıca yine bu dönemde vilayetin zeytin mıntıklarında açılmış olan zeytin budama, bakın, gübreleme, hasat, hastalık kurslarının açılması da dikkate değerdir³⁰⁹. Vilayette açılan bu kurslar

³⁰⁸*Türk Dili*, "Erdek Zeytinlerinden Vergi Alınmayacak", 16 Şubat 1937, s. 1; *Türk Dili*, "Vilayetimiz Zeytin İstihsalatında En Öndedir", 28 Mart 1937, s. 1-2.

³⁰⁹*Türk Dili*, "İktisat Vekilimiz Şehrimizde ve Edremit'te Tetkiklerde Bulundu", 16 Şubat 1938, s. 1; *Türk Dili*, "Zeytincilik Kursları Devam Ediyor", 5 Nisan 1938, s. 2.

zeytincilikle uğraşan kesimi daha da bilinçlendirmeyi hedeflerken önemli bir ihraç ürünü olarak zeytinyağı rekoltelerini yükseltmeyi amaçlamışlardır. Bütün bu gelişmelere bakıldığında tarıma endeksli bir ülke olunması dolayısıyla Türkiye’de öncelik de tarım sanayine verilmiş ve bu konuda gerek Ziraat Vekâleti gerekse Ziraat Bankası üzerlerine düşeni fazlasıyla yapmışlardır.

Yine 1936 yılı “Pamuk Islahı Kanunu” gereğince 1939’dan itibaren Balıkesir de pamuk ziraatı kontrol bölgesine gireceğinden Balıkesir vilayeti çiftçilerinin 1939 senesinde ekecekleri pamuk tohumu (akala cinsi) ihtiyaç miktarlarının tespitlerine 1938 Kasım’ında başlanmıştır. Ziraat Vekâletinin kontrolünde yapılan bu düzenlemede devletin, özellikle pamuğu ucuza mal etmeleri, her dekardan fazla hasılat almak için yapılması gerekenlerin halka anlatılması maksadıyla Ziraat Vekâleti memurlarını görevlendirdiği³¹⁰ görülmektedir. Ekilecek pamuk tohumu cinsinden başka hiçbir cinsin kullanılmasına da fırsat verilmeyerek daha verimli pamuk elde etmek amaçlanırken aynı zamanda tamamen üretimin devlet kontrolünde olacağı da şüphe götürmez bir gerçektir. Devletin bizzat memurları aracılığıyla takip edeceği bu düzenleme yalnız ülke menfaati için değil çiftçinin elde edeceği hasılatı için de önemliydi. Çünkü bizzat devlet tarafından dağıtılacak olan tohumu ekecek olan çiftçi ekstra maliyetlerden de kurtulmuş oluyordu.

4.5.2. 1937-1938 Yıllarında Hayvancılık ve Diğer Gelişmeler

Ziraat Vekâleti hazırlamış olduğu kalkınma programına hayvancılığı da detaylı bir biçimde dâhil etmişti. Vekâlet tarafından hazırlanan bu planın Balıkesir ile ilgili kısmında şunlar yer almaktadır; Koyunculuk alanında bilhassa Bursa, Balıkesir, Çanakkale Merinos mıntıklarında et ve Merinos yünü için başlamış olan çalışmalara devam edilecek, bu mıntıklarda suni tohumlama organizasyonuna hususi bir ehemmiyet verilecektir. Vekâlet ayrıca muhtelif mıntıklarda büyük çapta tay depoları kurmak işini de tetkik etmektedir.

Ziraat Vekâleti önceki senelerde Almanya’dan her birini 300 liraya yakın bir para ile getirtmekte olduğu merinos koçlarının ihtiyaca yetmediğini ve damızlıkların hepsi Almanya’dan getirildiği takdirde iklim değiştirme dolayısıyla telef olacağını

³¹⁰*Türk Dili*, “Çiftçiye Akala Tohumu Dağıtılacak”, 13 Kasım 1938, s. 3.

düşünerek Alman Koyunculuk İttihadıyla bir anlaşma yapmıştır. Bu anlaşmaya göre, Alman Koyunculuk İttihadı Karacabey Merinos Yetiştirme Çiftliğine safkan 500 baş et ve yapağı merinos koyunu göndermiştir. Memlekette yetiştirilecek bir kısım koçlar bu sürü içinde doğan kuzulardan seçilmektedir. Mükemmel surette yetişmekte olan bu kuzularla şimdilik Merinos mıntıkası olarak ayrılan Bursa ve Balıkesir'in Manyas kazası hudutları içinde Merinos cinsinin üretilmesi işine devam edilecektir. 1938'de merinos çalışma mıntıkasına Balıkesir'in diğer kazaları ve Çanakkale vilayeti de sokulacaktır. 60 bin yerine 120 bin merinos kuzusu yetiştirilmek üzere tertibat alınacaktır. Bu miktar beşinci sene sonuna kadar gittikçe artacaktır. Merinos mıntıklarındaki halk, suni tohumlama işlerinden çok memnun bulunmaktadır. 1936 yılındaki tohumlamadan faydalı neticeler alan köylü koyununun aşılınması için Baytarlara başvurumaktadırlar³¹¹.

Ziraat Vekâletinin planı doğrultusunda 1938 yılında tıpkı Bandırma'da olduğu gibi Balıkesir'de de bir merinos yetiştirme şubesi oluşturulmuştur. Ayrıca yine aynı dönemde Karacabey aygır deposundan Balıkesir aygır deposuna biri safkan Arap, diğeri de yarım kan Arap olmak üzere iki aygır mubayaa edilmiştir. Bunlarla beraber mevcudu on yediye çıkan aygırlar şu kazalara gönderilmiştir: İki Edremit, birisi Burhaniye, biri Ayvalık, üçü Susurluk, biri Bandırma, ikisi Gönen, ikisi de Manyas'a gönderilmiştir. Merkezde de dört aygırla bir aygır merkebi bırakılmıştır. 1938 yılının sonlarında düzenlenen Köy ve Ziraat Kongresinde hayvancılıkla ilgili bir yol haritası mahiyetinde yeni kararlar kabul edilmiştir. Kabul edilen bu kararlar Ziraat Vekâletinin hayvan mahsullerinin kıymetlendirilmesi için hazırlamış olduğu raporlardan oluşuyordu. Bu kararlar; Merinos teşkilatının tevsi ve takviyesi, merinos koçlarının Almanya'dan getirilmesi hususunda kısıtlı kalınmaması ve diğer ecnebi memleketlerden de damızlık alınması. Merinos ve tiftik hakkında istenilen sayım vergisinin tamamen kaldırılması. Balıkesir, Aydın gibi büyük şehirlerde yetiştirilen boğaların kısa bir zamanda sayısının arttırılması. Yeni teşkil edilen Yoncalıkların üç sene vergi muafiyeti ile muhtelif hayvan yemlerinin ıslahı, yabani otlar arasındaki yeme elverişli otlardan tohum alınarak bunların üretilmesine ilişkin kararlar kabul edilmiştir³¹². Hayvancılıkla ilgili alınan tüm kararlara bakıldığında Balıkesir, tıpkı

³¹¹*Türk Dili*, "Ziraat Kalkınma Planı Hazırlıkları İlerliyor", 28 Ocak 1937, s. 2; *Türk Dili*, "Koyunların Merinoslaştırılması İşi İlerliyor", 25 Mart 1937, s. 2.

³¹²*Türk Dili*, "Ziraat Vekâletince Şehrimizde Merinos Yetiştirme Şubesi Tesis Edildi", 13 Nisan 1938, s. 1; *Türk Dili*, "Köy ve Ziraat Davamızın Esasları Tespit Edildi", 31 Aralık 1938, s. 4.

zeytinle ilgili alınan kararlarda olduğu gibi hayvancılık hususunda alınan kararlarda da yer almayı başarmıştır. Alınan kararlardan da anlaşılacağı üzere milli sanayinin en ehemmiyetli ham maddelerinden olan ince yünleri elde etmek için Ziraat Vekâletinin yapmakta olduğu çalışma gayet olumlu bir biçimde ilerlemekte ve gelecek yıllar için ümit vaat etmektedir.

1938 itibariyle Türk Dili gazetesi haberine göre Balıkesir merkez, kazaları ve köylerinin nüfus verileri: “Balıkesir merkez 26.699, bağlı köylerde 127.618; Ayvalık 13.088, köylerinde 9.450; Balya 2.731, köylerinde 28.091; Bandırma 13.285, köylerinde 37.706; Burhaniye 5.598, köylerinde 15.998; Dursunbey 3.278, köylerinde 25.256; Edremit 12.556, köylerinde 33.583; Erdek 4.689, köylerinde 9.000; Gönen 9.687, köylerinde 38.908; Sındırgı 2.573, köylerinde 30.398; Susurluk 5.569, köylerinde 24.805 olmak üzere merkezin ve kazalardaki nüfusun toplamı 99.753, bütün köylerin nüfusu ise 381.619, vilayetin genel nüfus toplamı ise 481.372”³¹³dir. Bu verilerden ortaya çıkan gerçek şudur ki, yıl 1938’e gelinmiş olsa da hâlâ nüfusun büyük bir çoğunluğu köylerde yaşamaya devam etmekte ve dolayısıyla iktisadi faaliyetler içerisinde tarım önemini korumaktadır.

Ticari faaliyetler üzerinde yolun etkisi ise yadsınamaz. Daha önceki bölümlerde de bahsedildiği üzere erken dönemde yapılmış olan yollar ve özellikle İzmir ile Bandırma arasında ulaşımı sağlamak üzere 1921’de faal olan demiryolu Balıkesir’in önemini arttırmıştır. Eskişehir-Konya hattı ile İzmir-Kasaba demiryolu uzantısı arasında birleştirilmek üzere Kütahya-Balıkesir arasında bir hat inşası 1924 senesinde düşünülmüş ve Nafia Vekaletince başlatılmış ve 1925 senesinde de Kütahya’dan itibaren 13.5 kilometrelik birinci kısım inşaatı başlamıştır. Yine Balıkesir-Balya-Çanakkale şosesi ile Balıkesir-Çanakkale yolu üzerinde inşa edilen Agonya Köprüsü bu dönemin en mühim yol faaliyetleri arasındadır. Vilayet dâhilindeki şoseler ve uzunlukları ise şöyledir: Balıkesir-Güngörmez-Edremit-Burhaniye-Ayvalık 138 km, Edremit-Akçay arası 9 km, Güngörmez-Balya-Çanakkale hududuna kadar olan kısım 84 km, Güngörmez-İvrindi arası 9 km, Balıkesir-Susurluk-Aksakal-Sığırcı-Bandırma 99 km, Susurluk-Mustafa Kemal Paşa arası 4 km, Aksakal-Manyas arası 20 km, Sığırcı-Karacabey arası 4 km, Balıkesir-Kepsut arası 28 km, Balıkesir-Bigadiç-Sındırgı arası 63 km, Balıkesir-Soma arası 12 km, Bandırma-

³¹³*Türk Dili*, “Rakamlarla Balıkesir”, 23 Aralık 1938, s. 2.

Aydıncık-Gönen arası 44 km, Bandırma-Belkıs-Erdek 20 km, Belkıs-Aydıncık arası 4 km olmak üzere toplamda 543 km yol yapımı gerçekleşmiştir³¹⁴. Cumhuriyetle beraber var olan yolların tamiri ve bakımı yapılmış olup, bu yollara takviye olarak yeni yapılan şose yollarının özellikle iktisadi faaliyetleri güçlendirmek için köyleri kazaya, kazaları ise merkeze ve ihracat mıntıklarına bağlaması vilayet içi iktisadi münasebetleri daha güçlü kılmakla beraber aynı zamanda köylünün özellikle ihracat için yetiştirmiş olduğu bazı ürünleri kolaylıkla sevkini sağlamıştır. Çünkü vilayet içerisindeki bağlantı yollarının köylünün hangi ürünü ekeceğini belirlemede oynadığı rol azımsanmayacak ölçüdeydi.

³¹⁴*Türk Dili*, “Cumhuriyetin Memleket Yapıcılığındaki Kuvvet”, 29 Ekim 1933, s. 10; Kıpçak, *50. Yılda Balıkesir*, s. 421-422.

5. SONUÇ

Sanayi İnkılabı öncesi bütün dünya için geçerli olan tek ekonomik kaynak tarımdı ve ekonomi tamamen toprağın ne kadar verimli kullanıldığıyla doğru orantılı bir seyir göstermekteydi. Ekonominin de her alanda var olabilmenin tek koşulu olduğu düşünülürken tarım sektörünün önemi daha net bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda da durum farklı olmayıp tımar sistemi, iltizam sistemi, malikâne sistemi gibi dönem içerisinde değişiklikler gösteren bir toprak sistemi mevcuttu. Aslında Sanayi İnkılabı'na kadar dünya genelinde üretim konusunda şartlar eşitken, Sanayi İnkılabı dengeleri bozmuş ve nüfusunun neredeyse yüzde seksen beşi tarımla meşgul olan Osmanlı İmparatorluğu bu inkılabı takip edemediğinden bir anda geriye düşmek zorunda kalmıştır. Osmanlı'nın tarım kesimi üzerinde uyguladığı vergi toplama usulleri ve arazi mülkiyeti anlayışının olmaması tarımsal gelişimin önünde büyük engel oluşturmaktaydı. Özellikle de Aşar gibi çiftçilerin kâbusu olarak tabir edebileceğimiz verginin, toplanış usulü bakımından ciddi sıkıntılara sebep olduğu bilinen bir gerçektir. Özellikle de vergileri toplamakla görevli kişilerin çiftçilere olan tavırları ve müsamahasızlıkları üreticileri adeta canından bezdirmişti.

Osmanlı'nın tarım kesimini ilgilendiren girişimleri ise Tanzimat dönemiyle birlikte başladığından Tanzimat döneminin tarım kesimi için de ayrı bir önemi vardır. Devlet, ekonomisinin içine düştüğü darboğazdan ancak tarımsal gelişmeyi sağlayarak çıkabileceğini anlamış, bu nedenle de çiftlikler, ziraat mektepleri, numune tarlaları gibi oluşumlarla tarım kesimini bilinçlendirmeyi ve bu sayede de üretimi arttırmayı amaçlamıştır. Asıl ciddi hamle ise II. Abdülhamid döneminde yaşanmış ve adeta tahıl deposu olarak tabir edilen Konya Ovasının suyla buluşturulması amaçlanarak bir proje hayata geçirilmiştir. Bu proje yalnız Osmanlı için değil Türkiye Cumhuriyeti için de ilk modern sulama projesi olması bakımından ayrı bir öneme haizdir. Tarımsal üretime asıl darbe ise şüphesiz ki I. Dünya Savaşı olmuş ve ülkenin işlenebilen topraklarının neredeyse üçte ikisi üretim dışı kalmıştır. Savaş yalnızca toprak kayıplarına sebep olmamış aynı zamanda ciddi bir nüfus kaybına da yol açmıştır. İşte bu nedenle de tarımsal üretim durma noktasına gelirken imparatorluğun felaketi de başlamıştır.

Türk milletinin yeniden doğuşu olarak nitelendirebileceğimiz Milli Mücadele döneminde de durum farklı olmayıp toparlanmanın ancak Cumhuriyet sonrası birkaç yıl geçtikten sonra sağlanabildiğini söylemek yanlış olmasa gerek. Ancak bu dönemin

en mühim özelliği, daha devletin kuruluğu bile gerçekteşmeden odak noktasının hangi kesim olacağını belli eden Mustafa Kemal'in şu cümlesidir; *“Türkiye'nin sahib-i hakikisi ve efendisi, hakiki müstahsil olan köylüdür.”* Bu sözden de anlaşılacağı üzere geliştirilmesi hedeflenen ilk alan ziraattır. Cumhuriyetle birlikte başlayan ekonomi politikalarındaki “milli iktisat” hedefinin II. Meşrutiyet dönemi politikalarına dayandığı şüphe götürmez bir gerçektir. Nitekim İzmir İktisat Kongresi de bu politikanın en somut örneğidir. Kongre kararları yeni kurulmakta olan Devletin ekonomik bağımsızlık hedefinin nasıl sağlanacağının bir anlamda da özetidir denilebilir. Söz konusu dönemin en önemli parolası, ekonomik bağımsızlık olmadan tam bağımsızlık olmaz.

Atatürk döneminin tarım sektörüne yönelik en önemli hamlesi şüphesiz ki aşarın kaldırılması olmuştur. Bu verginin kaldırılışıyla ilgili dikkat edilmesi gereken husus ise yalnızca çiftçiler, üzerlerindeki ağır bir yükten kurtulmamış aynı zamanda bundan sonra alınacak vergilerin nakdi olarak alınmasının da kabulüyle çiftçiler de parasal ekonomi faaliyetleri arasında yer almaya başlayacağından adeta yeni bir dönem başlamıştır. Yine büyük toprak sahibi ağaların altında ezilmekte olan köylülere toprak dağıtılması da dikkate değer gelişmeler arasındadır. Toprak mülkiyeti sorunu Medeni Kanunla çözümlenmiş olsa da asıl mesele üreticilerin yaşadığı kredi teminiydi. Tefecilerin pençesindeki küçük çiftçileri kurtarmak ve onlara kredi desteği sağlamak maksadıyla ortaya çıkan Kredi Kooperatiflerinin tarımsal gelişmedeki yeri ise yadsınamayacak bir boyuttadır.

Yaşanan nüfus kaybının etkisini en aza indirmenin yolu ise şüphesiz ki makineleşmeden geçmekte olduğundan Hükümetin bu konuda da teşvikleri 1923 itibariyle başlamıştır. Her ne kadar tarımda makineleşme kısıtlı bir çerçevede kalsa da dönem itibariyle bu teşebbüsler takdire şayandır. Osmanlıdan miras olarak geçen bir diğer uygulama ise şüphesiz ki Reji idaresiydi ki Devlet, Rejinin yarattığı sıkıntıları iyi analiz ettiğinden bu sorunu da ötelemeyerek tütün üzerinde bir devlet tekeli oluşturmayı seçmiştir. Bunların dışında tohum ıslah çalışmaları, vergi muafiyetleri, örnek çiftlikler kurulması gibi tüm teşebbüsler, İzmir İktisat Kongresinde kabul edilen milli iktisat hedefine dayanmaktaydı. 1923-1929 yılları arasındaki girişimler hedeflenen gelişimi gösteremese de savaş sonrası tesirlerin aşılmaya çalışıldığı bir dönem olması sebebiyle hiç de azımsanacak girişimler değildir.

Milli iktisat temelli liberal olarak nitelendirilebilecek politikaların yerini devletçiliğe bırakmasında Büyük Dünya Buhranının etkisi yadsınamaz. Buhran tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de en sarsıcı etkisini buğday fiyatlarında göstermiş ve daha henüz toparlanmakta olan çiftçi yeniden bir krizle karşı karşıya gelmiştir. Bir de SCF deneyimi ve halkın bu fırkaya olan yoğun ilgisi yönetici ekibi yeni bir politikaya mecbur bırakmıştır. Kısaca Devletçilik, dönemin şartlarının yarattığı bir zorunluluktan başka bir şey değildir. Mustafa Kemal’in de her fırsatta belirttiği gibi, takip edilen devletçilik tamamıyla iktisadi bir devletçiliktir. Aslında devletçilik politikalarına geçişte liberal politikaların yetersiz kalışının da etkisi olduğu muhakkaktır. Artık hedef, Devletin daha aktif bir biçimde yer aldığı ekonomik faaliyetlerle iktisadi bağımsızlıktır.

Nitekim tarım kesimine yönelik daha kapsayıcı teşebbüsler de Devletçilik politikasıyla başlamış ve üretici kesimin Devlete güvenmesini sağlayan girişimler de peşi sıra gelmiştir. Ülke çapında düzenlenmiş olan Ziraat Kongresi artık tarımda ilkel yöntemlerin yerini modern yöntemlerin alacağına adeta bir habercisiydi. Tarımsal üretim tekniklerinin değişmesi gerekliliği ciddi bir mevzu olmakla beraber vergiler, kredi kolaylıkları, fiyat dalgalanmaları, üzerinde hassasiyetle durulan meselelerdir. Tohum ıslah çalışmaları her ne kadar 1925’li yıllarda başlamış olsa da asıl ivmeyi 1930’lardan itibaren kazanmış olup, 1934 tarihli Buğday Kanunu ise Devlet müdahalesinin doruk noktalarından birisi olma özelliğine sahip olması bakımından ayrı bir öneme haizdir. Unutulmaması gereken gerçek şudur ki, buğday temel tüketim maddesidir ve bu nedenle bu mahsule müdahale bir zorunluluktur.

1929’lardan itibaren hız kazanan zirai kredi kooperatifleri yalnızca üreticileri ciddi bir yükten kurtaran kuruluş olarak görülmemelidir. Bu kooperatifler aynı zamanda zirai alandaki bir teşkilatlanmanın da simgesidirler. Yine 1929-1938 arası dönemde, toprak dağıtımı devam etmiş, tarımda makine kullanımı hususundaki teşvikler ise daha kapsayıcı olmuştur. Bu dönemi bir önceki dönemden ayıran belirgin farklılıklardan birisi de zirai eğitimin kaçınılmaz olduğu gerçeğinin Devlet tarafından fark edilmesi ve bu hususta atılan adımlardır. Devlet bir yandan tarım kesimini modernizasyona uğraşırken, ekonomik kalkınmanın baş amillerinden biri olarak kabul edilen sanayileşmeyi de ihmal etmemiştir. Özellikle de I. Beş Yıllık Sanayi Planı Devletçilik politikasının bir simgesi olarak nitelendirilebilir. Türkiye Cumhuriyeti

1938'e gelindiğinde, hedeflerin tamamına olmasa da büyük çoğunluğuna ulaşmış bir görünüm arz etmektedir.

Bir ziraat mıntıkası olan Balıkesir aslında Osmanlı döneminde de önem arz eden vilayetler arasında yer almaktaydı. Gerek Bandırma limanı gibi önemli bir ihracat merkezine sahip olması gerekse sahip olduğu ürün zenginliğiyle her koşulda tarım şehri olma özelliğini daima korumuştur. Balıkesir, Mustafa Kemal'in de sürekli alakadar olduğu ve sık sık ziyaretleriyle taçlandırdığı bir vilayettir. Şüphesiz ki, İzmir İktisat Kongresi kararları bir tarım membaı olan Balıkesir'i de etkisi altına almış ve bu kararların yansıması adeta vilayetin ürün çeşitliliği ve miktarlarında somutlaşmıştır. Özellikle aşarın kaldırılması, Rejinin ilgası, ziraat birlikleri ve zirai kredi kooperatiflerinin tesisi Balıkesirli çiftçiler üzerinde azımsanmayacak ölçüde olumlu etki yaratmış, bunun doğal bir sonucu olarak ürün rekoltelerinde ciddi bir artış gözlenmiştir. Tohumluk temini de 1923-1929 arası dönemde her ne kadar beklentileri karşılayamayacak miktarda olsa da yine de etkisini inkâr etmemek gerekir.

Vilayetin önemli bir özelliği de yalnız tarımsal zenginliği değil hayvancılık yönünden de bir o kadar çeşitliliğe sahip olmasıdır. Özellikle Balıkesir'e özgü olan Balya sığırları ile koyun (merinos) yetiştiriciliği çok elverişli olmakla beraber dönem dönem diğer illerin hayvan ihtiyacını da karşılayabilecek boyuta sahipti. Balya ırkı sığırların memlekette sahip olduğu ün ise hiç küçümsenmemelidir. Nitekim bu sığırlar, bir müddet sonra hayvan ıslahının ihtiyacı için ihraç edilen sığırların bile önüne geçerek ekonomiye büyük katkı sağlamıştır. 1925-1926 yılları özellikle aşar vergisinin kaldırılmasının bir neticesi olarak gerek Balıkesir'de gerekse memleket genelinde üretimin artış gösterdiği yıllar olması bakımından önem arz etmektedir. Vilayetle simgeleşen mahsuller ise, başta zeytin olmak üzere tütün ve üzümdür. Ancak buğday üretiminde de vilayetin ilk sıralarda yer aldığı ve bunların dışında daha pek çok kıymetli ürünün yetiştirildiği ve hatta ihraç edildiği unutulmamalıdır.

Devletin tarımda özel mülkiyeti yayma teşebbüslerinin Balıkesir'deki en büyük yansıması zeytincilik faaliyetleri ile uğraşanlarda görülmüş ve toprak mülkiyetiyle ilgili alınan karardan sonra zeytin arazilerinde ciddi bir artış tespit edilmiştir. Zaten çiftçileri bilhassa da yoksul çiftçileri bezdiren toprak mülkiyetinin olmaması ve sürekli birilerinin arazilerinde çalışmak zorunda kalmalarıydı. Devlet'in tarım politikalarında en dikkat çeken ve övgüyü hak eden husus ise, büyük arazi

sahipleri ile küçük üreticiler arasındaki dengeyi sağlamaya yönelik teşebbüsleridir. Örneğin, makine teşvikinden en çok büyük toprak sahipleri faydalanırken, kredi desteği ise bilhassa fakir çiftçilere yöneliktir. Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyete miras kalan Kepsut Ziraat Mektebi ise vilayetin bir başka zirai simgesidir. Mektep çağın şartlarına göre teknik anlamda oldukça donanımlı olup, zirai eğitim hususunda adeta bir mıknaıs gibi Anadolu'nun her yerinden öğrenci çekebilme yeteneği bakımından önem arz etmektedir.

Büyük Dünya Buhranı bütün memlekette olduğu gibi Balıkesir'de ciddi bir karamsarlığa sebep olmuştu. Bu yıllarda vilayeti ziyaret eden Mustafa Kemal'in "*Kooperatifleşin*" çağrısı adeta Balıkesirli çiftçiler için yeni bir dönemin başlamasına sebep olmuştur. Artık vilayetin genelinde birbiri ardına kurulan zirai kredi kooperatifleri hem çiftçilerin kredi sorununu çözüme kavuşturmuş hem de birbirleriyle ilişki içerisinde olmalarını sağlayarak teşkilatlı bir Balıkesir çiftçisi görünümüne sebep olmuştur. İşte bu nedenle Atatürk döneminde takip edilen kooperatif kuruluşu politikası, Balıkesirli zürra için ayrı bir önem teşkil etmektedir.

Balıkesir'deki sanayileşmede ise yine öncelik tarım temelli sanayiler olmuş hatta Ziraat Bankası tarafından bizzat modern bir zeytin fabrikası tesisine bile gidilmiştir. Yine Ziraat Bankası'nın fakir köylülere tarım makinesi temini de Balıkesirli çiftçilerde bir sevinç yaşanmasına sebep olmuştur. Ziraat Vekâleti, memleketin zeytinyağı üreticisi olarak nitelendirilebilecek olan Balıkesir'deki zeytinyağı fabrikalarının modernizasyonu için teşviklerde bulunurken bir taraftan da zeytincilik faaliyetlerinin artarak sürmesi için zeytin enstitüsü tesisine karar vermiştir. Vilayet hayvancılığının da geliştirilmesi için yine Ziraat Vekâleti tarafından vilayette bir merinos yetiştirme şubesi oluşturulması dönemin dikkate değer kararlarından. Ayrıca yine Vekâlet tarafından açılmış olan aygır deposu da vilayetin hayvancılıkta da sahip olduğu zenginliği göstermektedir.

Araştırmamız sonucunda, Balıkesir'in tarım vilayeti olma özelliğinin Cumhuriyet dönemi ile sınırlı olmayıp, adeta İmparatorluğun başkentinin mahsulat üreticisi konumunda olduğu görülmüştür. Bundaki en önemli faktörlerin de gerek başkente yakınlığı gerekse sahip olduğu verimli toprakların neticesinde elde ettiği bereketli ürünleri olduğunu söylemek yanlış olmasa gerek. Atatürk döneminde takip edilen tarım politikalarının da vilayetin ürün zenginliğini korumaya yönelik etkisi

olduğu ve savaş sonrası dönem olmasına rağmen Balıkesir genelinde izlenen akılcı politikalar sayesinde üretimin kısa bir süre zarfında eskisinden daha da yüksek miktarlara ulaştığı tespit edilmiştir. Özellikle Devletçilik politikalarının takip edildiği dönemde, vilayetin hem tarım yapılan arazisi artış göstermiş hem de az araziden çok ve kaliteli ürün alınmasına yönelik girişimler neticesinde hasılat miktarlarının ciddi bir yükselişe geçtiği şüphesiz bir gerçektir. Sanayileşme politikalarının temelinde de aslında yine tarıma dayandığı bilinmekle birlikte söz konusu dönem itibariyle alınmiş olan, Balıkesir’de şeker fabrikası tesisi kararı dikkat çekicidir. Her ne kadar faaliyete geçişi 1940 yılında gerçektelecek olsa da bu fabrikanın tesis edileceği yerler arasında Balıkesir’in de yer almasının en önemli sebepleri, ulaşım kolaylığı, liman bölgesine yakınlığı ve şüphesiz ki arazinin suya doygunluğudur. Atatürk dönemi tarım politikalarının Balıkesir’de nasıl uygulandığını konu alan bu çalışma ile ortaya çıkan gerçektir ki Balıkesir tam anlamıyla bir tarım vilayetidir. Ayrıca bu çalışma sırasında, vilayetin eğitim yönünün de çok kuvvetli olduğu dikkati çekmiş ve bu hususta da çalışmaların artması gerektiği sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

- ADİL, Esat, “Zeytincilik”, *Kaynak Dergisi*, S. 1, Şubat 1933, 5-7.
- AFETİNAN, A., *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1972.
- AKDAĞ, Nur, *Osmanlı'dan Türkiye'ye İlkler*, İstanbul: Yeşil Elma Yayıncılık, 2009.
- AKKUŞ, Tacettin, *Gönen ve Köyleri Tarihçesi*, İstanbul: MVT Yayınları, 2010.
- AKSOY, Suat, *100 Soruda Türkiye'de Toprak Meselesi*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1971.
- AKYILMAZ, Gül ve Halil Cin, *Tarihte Toplum ve Yönetim Tarzı Olarak Feodalite ve Osmanlı Düzeni*, Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1995.
- AVCIOĞLU, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni*, C. 1, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1998.
- AVŞAR, Abdülhamit, *Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1998.
- AYBARS, Ergün, *Atatürkçülük ve Modernleşme*, İzmir: Zeus Kitabevi, 2006.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam (1922-1938)*, Cilt. III, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2011.
- AYHAN, Aydın, “100 Yıl Önce Balıkesir’de Bir Ziraat Öncüsü Arvent Agaton Efendi”, *Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 8, Kış 2003,
- _____, “100 Yıl Önce Balıkesir’de Bir Ziraat Öncüsü Arvent Agaton Efendi”, *Yeni Haber*, 29 Ağustos 1995.
- AYKANAT, Mehmet, *1923-1938 Döneminde Türk Tarım Politikası*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.
- AYSAL, Necdet, “Mustafa Kemal Paşa’nın Ankara’da İlk Günleri ‘Ziraat Mektebi’”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 39, 2007, 359-396.
- AYSAN, Mustafa, *Atatürk’ün Ekonomi Politikası*, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2000.
- Balıkesir İl Yıllığı*, 1967.
- Balıkesir Ticaret ve Sanayi Odası Salnamesi 1926*, İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası.
- Balıkesir Vilayeti 1931-1932 Senesi Meclisi Umumi Mukarreratı*, Balıkesir: Vilayet Matbaası, 1933.
- Balıkesir Vilayeti 1932-1933 Senesi Meclisi Umumi Mukarreratı*, Balıkesir: Vilayet Matbaası, 1934.
- BALKAYA, İhsan Sabri, *Ali Fethi Okyar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005.
- BARKAN, Ömer Lütfi, *Türkiye’de Toprak Meselesi*, İstanbul: Gözlem Yayınları, Kasım 1980.

- BASKICI, Murat, “Osmanlı Tarımında Makineleşme: 1870-1914”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 58, S. 1, 2003, 29-53.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi(BCA): *Fon Kodu: 272.0.0.14. Yer No: 76.31.13., Fon Kodu: 30.18.1.1 Yer No: 13.19.2., Fon Kodu: 30.10.0.0 Yer No: 7.43.8., Fon Kodu: 30.10.0.0. Yer No: 160.126.9.*
- BAŞYİĞİT, Türkan, “Türkiye’de Kırsal Kalkınma Politikaları (1923-1950)”, *Türkler*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 687-696.
- BELDICEANU, Nicoara, *Osmanlı Devleti’nde Tımar*, çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: Teori Yayınları, 1985.
- BERKES, Niyazi, *100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi*, C. II, İstanbul: Gerçek Yayınevi, Aralık 1975.
- BERKMAN, Ayberk Nuri, Zeki Doğan ve Seçkin Arslan, “Türkiye’de Tarım Sektörünün İktisadi Gelişimi ve Sorunları: Tarihsel Bir Bakış”, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 1, Ocak 2015, 29-41.
- BİLGESAY, Haluk, “Atatürk’ün Ekonomi Anlayışı ve Planlı Kalkınma”, *Türk İdare Dergisi*, S. 453, Aralık 2006, 127-138.
- BORATAV, Korkut, *Türkiye’de Devletçilik*, Ankara: İmge Kitabevi, 2006.
- _____, *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2009*, Ankara: İmge Kitabevi, 2012.
- CEM, İsmail, *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İstanbul: Can Yayınları, 2007.
- COŞKUN, Ali, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Ekonomisi”, *Atatürkçü Düşünce Dergisi*, S. 4, Kasım 2003, 72-77.
- ÇAMURCUOĞLU, Gülden, “Türkiye Cumhuriyeti’nin Toprak Reformu ve Milli Burjuvazi Yaratma Çabası”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XIII, S. 1-2, 2009, 161-178.
- ÇAVDAR, Tevfik, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960*, Ankara: İmge Kitabevi, 2003.
- ÇELEBİ, Esat, “Atatürk’ün Ekonomik Reformları ve Türkiye Ekonomisine Etkileri (1923-2002)”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, C. 3, S. 1, Ocak 2002, 17-50.
- ÇEŞME, Volkan, “Halkalı Ziraat Mektebi: Eğitimi, Eğitimci Kadrosu, Örnek Çiftliği ve Yayınları”, *İstanbul Üniversitesi Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, C. 16, S. 1, 2014, 73-99.
- _____, “Osmanlı’da Ziraati Modernleştirme Sürecinde Halkalı Ziraat Mektebi (1892-1928): Kuruluşu ve İdari Yapısı”, *İstanbul Üniversitesi Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, C. 15, S. 2, 2014, 39-80.
- ÇEVİK, Zeki, “Cumhuriyet Türkiye’sinde Toprak Reformu ve Uygulamaları”, *Türkler*, C. 17, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 677-686.
- DAMLIBAĞ, Fatih, “Batı Anadolu’da İhracat İçin Pamuk Üretimi (1860-1870)”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, S. 60, 2011, 433-471.
- DİNLER, Zeynel, *Tarım Ekonomisi*, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, Eylül 2008.

- DUMAN, Erhan, *Krizlerin Anatomisi: 1929 Ekonomik Buhranı ve 2008 Küresel Krizi'nin Karşılaştırılması*, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Karaman, 2011.
- DURGUN, Ayşe ve Dilek Göze Kaya, “1923-1938 Dönemi Atatürk’ün Maliye Politikaları: Bütçe ve Vergi Uygulamaları”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 19, Mayıs 2009, 233-249.
- Düstur*, 3. Tertip, 1923-1938.
- ELDEM, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994.
- ERTAN, Temuçin Faik, *Kadroculuk ve Kadro Hareketi (Görüşler, Yorumlar, Değerlendirmeler)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994.
- FAROQHI, Suraiya, “İktisat Tarihi (17. ve 18. Yüzyıllar)”, ed.: Sina Akşin, *Türkiye Tarihi*, C. III, İstanbul: Cem Yayınevi, 2008, 191-215.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev.: Ercan Ertürk, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012.
- Gazali, *Balıkesir Vilayeti Coğrafyası*, Balıkesir: Vilayet Matbaası, 1927.
- HAZAR, Nureddin, *Kooperatifçilik Tarihi*, Ankara: Tarım Kredi Kooperatifleri Yardımlaşma Birliği Yayını, 1970.
- HİÇ, Mükerrerem, “Atatürk ve Ekonomik Rejim, Devletçilikten Günümüzdeki Piyasa Ekonomisine”, *Yeni Türkiye Dergisi*, S. 23-24, Cumhuriyet Özel Sayısı V, 1998, 3285-3292.
- _____, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ekonomisi”, *Türkler*, C. 17, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 541-564.
- HÜDAİ, “Vilayet Bağcılığı”, *Kaynak Dergisi*, S. 2, Mart 1933, 37-38.
- İNALCIK, Halil, “Timar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 41, İstanbul, 2012, 168-173.
- KABACALI, Alpay, *Bilinmeyen Yönleriyle Cumhuriyet Tarihi*, İstanbul: Creative Yayıncılık, 2004.
- KADIOĞLU, Sevtap, “Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü’nde Mülteci Bilim Adamları”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C. 9, S. 1-2, 2008, 183-197.
- _____, “Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Mecmuası Üzerine Bir İnceleme”, *İstanbul Üniversitesi Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 1, 99-118.
- KAL’A, Ahmet, “Cumhuriyet Ekonomisinde İlk Dönem Gelişmeler (1923-1939)”, *Yeni Türkiye Dergisi*, S. 23-24, Cumhuriyet Özel Sayısı V, 1998, 3305-3311.
- KARAKIŞLA, Yavuz Selim, “Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu (1839-1923)”, der.: D. Quatert - E. J. Zürcher, *Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiyesine İşçiler (1839-1950)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1998, 27-54.
- KARAMÜRSEL, Ziya, *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, TTK Yayınları, Ankara, 1989.

- KARATEPE, Şükrü, *Tek Parti Dönemi*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2011.
- KASABA, Reşat, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi On Dokuzuncu Yüzyıl*, çev.: Kudret Emiroğlu, İstanbul: Belge Yayınları, 1993.
- KAYAM, H. Cevahir, *Türkiye’de Tarım Politikaları (1928-1938)*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1997.
- KAYIKÇI, Sabrina, “Cumhuriyet’in Kuruluşundan Günümüze Kadar Köye ve Köylüye Yönelik Olarak İzlenen Politikalar”, *Türk İdare Dergisi*, S. 448, Eylül 2005, 69-99.
- KAYIRAN, Mehmet, *Türk Tarımında Modernleşme Çabaları*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 1995.
- KEPENEK, Yakup ve Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2001.
- KEPSUTLUOĞLU, Halil İbrahim, “Balıkesir Arazisi”, *Kaynak Dergisi*, S. 19-20, Ağustos-Eylül 1934, 439.
- KESKİN, Özkan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Modern Ziraat Eğitiminin Yaygınlaşması: Ankara Numune Tarlası ve Çoban Mektebi”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 28, 2010, 87-106.
- KEYDER, Çağlar, *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.
- KIPÇAK, M. Reşit, *Merhaba Balıkesir*, 1999.
- _____, *Turistik, Ekonomik Balıkesir*.
- _____, *50. Yılda Balıkesir*, (Balıkesir Ticaret Odası tarafından hazırlanmıştır), 1973.
- KIRAY, Emine, *Osmanlı’da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.
- KOÇ, İ. Ceyhan, “İzmir İktisat Kongresi’nin Türk Ekonomisinin Oluşumuna Etkileri”, *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, C. III, S. 1, Mayıs 2000, 145-167.
- KOLAÇ, Bedrettin, “Türkiye’de Hububat Politikaları (1923-1950)”, *Türkler*, C. 17, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 660-676.
- KORALTÜRK, Murat ve Arzu Varlı, “II. Meşrutiyet’ten Erken Cumhuriyet’e Milli İktisadın Sürekliliği ve İzmir İktisat Kongresi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. IX, S. 20-21, İzmir, 2010/Bahar-Güz, 127-142.
- KORALTÜRK, Murat, “Türkiye Ekonomisi 1923-1960”, *Türkler*, C. 17, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 581-597.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1986.
- KÖYMEN, Oya, *Kapitalizm ve Köylülük*, İstanbul: Yordam Kitap, 2008.

- KURMUŞ, Orhan, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, İstanbul: Yordam Kitap, Mart 2008.
- KURUÇ, Bilsay, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası (1933-1935)*, C. 2, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 580, 1993.
- _____, *İktisat Politikasının Resmi Belgeleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Türk İktisadi Gelişmesi Araştırma Projesi, 1963.
- _____, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1987.
- KUTAY, Cemal, *Üç Devirde Bir Adam-Fethi Okyar*, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1980.
- LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, TTK Yayınları, Ankara, 1998.
- MERAY, Seha L. (Çeviren), *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar-Belgeler*, 8 Cilt, 2. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.
- NERE, Jacques, *1929 Krizi*, çev.: Vamık Toprak, Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, 1980.
- NOVİÇEV, A. D., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi*, çev.: Nabi Dinçer, Ankara: Onur Yayınları, 1979.
- ORKON, Cenap Refik, *Balıkesir Coğrafyası*, Balıkesir: Vilayet Matbaası, 1936.
- ORTAYLI, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: Hil Yayın, 1987.
- ÖKÇÜN, A. Gündüz, *Tarımda Çalışma ve Ekme Yükümlülüğü (1914-1922)*, Ankara: AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1983.
- _____, *Türkiye İktisat Kongresi 1923 – İzmir Haberler – Belgeler - Yorumlar*, Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, 1997.
- ÖNDER, Mehmet, *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1975.
- ÖZALP, Kazım, *Atatürk'ten Anılar*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1992.
- ÖZCAN, Eda, "Ahali Mübadelesi ve Yardımların İstanbul Örneği", *ÇTTAD*, IX/20-21, 2010 Bahar-Güz, 55-75.
- ÖZÇELİK, Özer ve Güner Tuncer, "Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. IX, S. 1, Haziran 2007, 253-266.
- ÖZEL, Sabahattin, "Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi", *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S. 2, 2002, 235-248.
- ÖZTOPRAK, İzzet, *Atatürk Orman Çiftliği'nin Kuruluşu*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2006.
- ÖZTÜRK, Mehmet, *Tek Parti Dönemi (1923-1945) Tarım Politikalarında Devletçilik*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010.

- ÖZTÜRK, Serdar ve Fatih Yıldırım, “Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Çöküşü ve Atatürk Dönemi İktisat Politikaları”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. X, S. 2, 2009, 145-165.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- PAMUK, Şevket, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1550-1914*, İstanbul: Gerçek Yayınları, 1990.
- PARASIZ, İlker, *Türkiye Ekonomisi 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 1998.
- RAKIM, Reşat, “Ziraat Tekniği”, *Ziraat Gazetesi*, Yıl: 5, S. 1, 1934.
- SABIR, Hasan, “Atatürk’ün Ekonomi Anlayışı”, *Sayıştay Dergisi*, S. 62, 2006, 3-21.
- SAÇLI, Yurdakul, *Türkiye’de Tarım İstatistikleri*, Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, 2009.
- SALMAN, Mustafa, *Balıkesir Tarih, Coğrafyası*, Balıkesir: Türk Dili Matbaası.
- SERİN, Necdet, “Atatürk’ün İktisadi Politika Anlayışı”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C. 1, S. 2, 1988, 215-22.
- ŞİRİN, Veli, *Anahatlarıyla Siyasi ve Kültürel Osmanlı Tarihi*, İstanbul: Marifet Yayınları, Ekim 2002.
- TABAK, Serap, “Serbest Cumhuriyet Fırkası”, *Türkler*, C. 16, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 552-561.
- TABAKOĞLU, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, Aralık 2005.
- TBMM Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (24 Nisan 1920-22 Mayıs 1950)*, (hızl. İrfan Neziroğlu ve Tuncer Yılmaz), C. 1, Ankara: TBMM Basımevi, 2013.
- TBMM Zabıt Cerideleri, 1923-1938*, Ankara: TBMM Basımevi.
- TEZEL, Yahya Sezai, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002.
- _____, “Cumhuriyetin Devrildiği Tarım Yapısının Tarihi Oluşumu Hakkında Bazı Düşünceler”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 26, S. 4, 1971, 233-290.
- TOKDEMİR, Ertuğrul, *Türkiye’de Tarımsal Yapı (1923-1933)*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Yayını, 1988.
- TOPRAK, Metin, “Osmanlı’dan Devreden Kriz Potansiyeli ve Tek Parti Dönemi Ekonomik Krizleri”, *Türkler*, C. 17, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 598-614.
- TOPRAK, Zafer, *İttihat-Terakki ve Devletçilik (Türkiye’de Ekonomi ve Toplum 1908-1950)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.
- _____, *Milli İktisat-Milli Burjuvazi (Türkiye’de Ekonomi ve Toplum 1908-1950)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

- TÖKİN, İsmail Hüsrev, *Türkiye Köy İktisadiyatı*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1990.
- TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi- III Yeni Türkiye'nin Oluşumu Birinci Bölüm (1923-1938)*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1995.
- Türk Dili*, “Afyon Ziraatına Müsaade”, 24 Ekim 1934.
- Türk Dili*, “Afyon”, 25 Ekim 1934.
- Türk Dili*, “Ahval-i Ziraimiz Nasıldır?”, 4 Ocak 1929.
- Türk Dili*, “Altı Kazamızda Tütün Ekilemeyecek”, 18 Ağustos 1937.
- Türk Dili*, “Anadolu’daki Bütün Sulardan İstifade Edilecek”, 27 Kasım 1937.
- Türk Dili*, “Ayvalık Tütüncülüğü”, 10 Kasım 1926.
- Türk Dili*, “Ayvalık Tütüncülüğü Yükselmektedir”, 18 Haziran 1930.
- Türk Dili*, “Ayvalık’ta Faaliyet”, 13 Ocak 1933.
- Türk Dili*, “Ayvalık’taki Vaziyetler”, 24 Ekim 1927.
- Türk Dili*, “Bağ Ekimi”, 17 Şubat 1932.
- Türk Dili*, “Bağ ve Bahçe Yapmak İsteyenlere Arazi Verilecek”, 18 Eylül 1934.
- Türk Dili*, “Balıkesir Çiftçiliği”, 24 Kasım 1926.
- Türk Dili*, “Balıkesir Mükemmel Bir İstihsal Sahasıdır”, 24 Haziran 1928.
- Türk Dili*, “Balıkesirimizin Ahval-i İktisadiyesi”, 7 Ocak 1927.
- Türk Dili*, “Balıkesir’in 1926-1927 Senesi Kışlık Zer’iyyatı”, 22 Mayıs 1927.
- Türk Dili*, “Balya’da Kredi Kooperatifi Teşkil Edilmiştir”, 3 Şubat 1933.
- Türk Dili*, “Bigadiç Kooperatifi de Kuruldu”, 4 Ağustos 1931.
- Türk Dili*, “Birçok Tarlalar Bağ Haline Gelmiştir”, 4 Mayıs 1932.
- Türk Dili*, “Buğday Alımı”, 11 Ağustos 1933.
- Türk Dili*, “Buğday Mahsulü”, 14 Eylül 1932.
- Türk Dili*, “Buğday Meselesi”, 19 Temmuz 1931.
- Türk Dili*, “Buğday Meselesinin Halline Doğru”, 26 Temmuz 1931.
- Türk Dili*, “Buğday Mubayaası”, 22 Temmuz 1934.
- Türk Dili*, “Buğday Satışı”, 1 Eylül 1933.
- Türk Dili*, “Burhaniye’de Faaliyet”, 17 Ocak 1933.
- Türk Dili*, “Bu Sene Yağ Rekoltesi”, 6 Kasım 1928.
- Türk Dili*, “Büyük Bir İş Daha Başarılmış Bulunuyor”, 6 Kasım 1927.
- Türk Dili*, “Büyük Halaskarımız Şehrimizde İken”, 13 Şubat 1931.
- Türk Dili*, “Cumhuriyetin Memleket Yapıcılığındaki Kuvvet”, 29 Ekim 1933.

Türk Dili, “Çağış Kooperatifi Teşekkül Etti”, 9 Ağustos 1931.

Türk Dili, “Çiftçiye Akala Tohumu Dağıtılacak”, 13 Kasım 1938.

Türk Dili, “Darıca Kooperatifi”, 3 Kasım 1931.

Türk Dili, “Depo Buhranı Var”, 13 Aralık 1933.

Türk Dili, “Edremit Ticaret Mıntıka Kongresi’nde”, 14 Mart 1928.

Türk Dili, “Edremit Ticaret Odası Reisiyle Mülakat”, 12 Ocak 1927.

Türk Dili, “Edremit’in Ahval-i Umumiyesine Bir Nazar”, 3 Ocak 1928.

Türk Dili, “Edremit’te Tavukçuluk”, 28 Şubat 1934.

Türk Dili, “Edremit’te Zeytinyağı Satışı”, 9 Ocak 1933.

Türk Dili, “Erdek Zeytinlerinden Vergi Alınmayacak”, 16 Şubat 1937.

Türk Dili, “Fakir Köylüye Ziraat Makineleri Verilecek”, 27 Ağustos 1938.

Türk Dili, “Gireson Kooperatifi Teşekkül Etti”, 16 Ağustos 1931.

Türk Dili, “Hayvanat-ı Ehliye Sergisi Açılacak”, 2 Mart 1934.

Türk Dili, “İki Yüz Bin Kilo Tütün”, 5 Ekim 1927.

Türk Dili, “İktisadi Gönen’i Tanır Mısınız?”, 23 Haziran 1931.

Türk Dili, “İktisat Vekilimizin Vilayetimiz Zeytinciliğini Alakadar Eden Mühim Beyanatı”, 20 Eylül 1932.

Türk Dili, “İktisat Vekilimiz Şehrimizde ve Edremit’te Tetkiklerde Bulundu”, 16 Şubat 1938.

Türk Dili, “İlk Yağ Sevkiyatı”, 22 Kasım 1926.

Türk Dili, “İtibar-ı Zirai Birliği”, 30 Kasım 1927.

Türk Dili, “İvrindi Kooperatifi”, 24 Eylül 1931.

Türk Dili, “Kepsut Haberleri”, 29 Nisan 1928.

Türk Dili, “Kepsut İnekhanesi”, 30 Eylül 1931.

Türk Dili, “Kepsut Ziraat Mektebi”, 10 Mayıs 1927.

Türk Dili, “Kepsut Ziraat Mektebi”, 22 Ekim 1929.

Türk Dili, “Kıvırcık ve Merinos”, 15 Ekim 1931.

Türk Dili, “Kooperatif”, 20 Mayıs 1931.

Türk Dili, “Kooperatif Faaliyeti”, 23 Kasım 1931.

Türk Dili, “Kooperatifimiz”, 6 Mart 1933.

Türk Dili, “Kooperatiflerin Bazıları Yek Diğerine Bağlandı”, 14 Eylül 1935.

Türk Dili, “Koyunların Merinoslaştırılması İşi İlerliyor”, 25 Mart 1937.

Türk Dili, “Köy ve Ziraat Davamızın Esasları Tespit Edildi”, 31 Aralık 1938.

Türk Dili, “Kredi Kooperatifi Dün Teşekkül Etti”, 21 Mayıs 1931.

Türk Dili, “Kredi Kooperatifleri”, 21 Haziran 1932.

Türk Dili, “Kredi Kooperatifleri”, 12 Mart 1935.

Türk Dili, “Kredi Kooperatifleri İyi Faaliyet Gösteriyorlar”, 10 Mart 1935.

Türk Dili, “Meclis Reisimizin Gazetemize Beyanatı”, 28 Ağustos 1932.

Türk Dili, “Milli Mahsulat-ı Himaye”, 4 Ocak 1929.

Türk Dili, “Mühim Bir Rapor”, 21 Ocak 1932.

Türk Dili, “Mülhakatımızda Gönen”, 16 Mayıs 1929.

Türk Dili, “Ömerköy Kooperatifi Tesis ve Teşkil Edildi”, 7 Eylül 1931.

Türk Dili, “Pamukçu Kooperatifi”, 6 Ekim 1931.

Türk Dili, “Rakamlarla Balıkesir”, 23 Aralık 1938.

Türk Dili, “Sındırgı Bu Yıl 600.000 Kilo Tütün Yapacak”, 24 Temmuz 1935.

Türk Dili, “Sındırgı Kooperatifi”, 2 Ağustos 1931.

Türk Dili, “Sındırgı’da Kooperatif Açılıyor”, 26 Temmuz 1931.

Türk Dili, “Silo İnşaatı”, 10 Ocak 1934.

Türk Dili, “Sulama Programımızın Tatbikine Hız Veriliyor”, 17 Şubat 1938.

Türk Dili, “Susurluk Fidanlığı”, 28 Kasım 1934.

Türk Dili, “Susurluk Kooperatifi Faaliyete Geçti”, 25 Haziran 1931.

Türk Dili, “Susurluk’un Mevcudiyeti ve İhtiyaçları”, 12 Ekim 1927.

Türk Dili, “Şarbon Hastalığı”, 27 Eylül 1928.

Türk Dili, “Tetkikat Zeytinyağları”, 5 Mart 1929, s. 2.

Türk Dili, “Ticaret ve Sanayi Odasında”, 17 Eylül 1933.

Türk Dili, “Tohumluk Parası”, 13 Ekim 1931.

Türk Dili, “Türkiye On Ziraat Bölgesine Ayrılacak”, 4 Kasım 1938.

Türk Dili, “Türkiye’de Faaliyette Ne Kadar Fabrika Var?”, 16 Ocak 1934.

Türk Dili, “Tütün İşleri Nasıldır?”, 21 Ocak 1929.

Türk Dili, “Tütün ve Sigara Kâğıdı Kaçakçılığı”, 7 Ocak 1931.

Türk Dili, “Tütün Zer’iyyatında Bir Komisyon Tahdidat Yaptı”, 22 Şubat 1929.

Türk Dili, “Umumi Vilayet Bütçesi”, 2 Mart 1931.

Türk Dili, “Umumi Vilayet Meclisinde Dün Ziraat ve Baytar Bütçeleri Görüşüldü”, 9 Mart 1932.

Türk Dili, “Valimizin Beyanatı”, 12 Ocak 1932.

Türk Dili, “Vilayetimiz Kooperatifçilikte En İlerdedir”, 8 Mayıs 1932.

Türk Dili, “Vilayetimiz Tütüncülüğü İnkişaf Etmektedir”, 15 Haziran 1931.

Türk Dili, “Vilayetimiz Vaziyet-i İktisadiyesi Hakkında”, 25 Ağustos 1927.

Türk Dili, “Vilayetimiz Zeytin İstihsalatında En Öndedir”, 28 Mart 1937.

Türk Dili, “Vilayetimizde Bağcılık”, 4 Mart 1934.

Türk Dili, “Vilayetimizde Bağcılık”, 4 Mart 1935.

Türk Dili, “Vilayetimizde Bir Şeker Fabrikası Kuruluyor”, 7 Ağustos 1938.

Türk Dili, “Vilayetimizde Kooperatif Adedi Çoğalıyor”, 25 Mayıs 1932.

Türk Dili, “Vilayetimizde Koyunculuk, İnekçilik”, 9 Ekim 1931.

Türk Dili, “Vilayetimizde Tütün Mahsulü”, 24 Temmuz 1927.

Türk Dili, “Vilayetimizde Tütüncülük”, 12 Ocak 1927.

Türk Dili, “Vilayetimizde Tütüncülük”, 14 Ocak 1927.

Türk Dili, “Vilayetimizde Zeytincilik İstasyonu Kurulacak”, 3 Şubat 1937.

Türk Dili, “Vilayetimizde Ziraat”, 2 Temmuz 1928.

Türk Dili, “Vilayetimizin Ahval-i Umumiye-i Ziraiyesi”, 30 Ocak 1927.

Türk Dili, “Vilayetimizin Bir Yıllık Ziraat, Baytar Faaliyetine Toplu Bir Bakış”, 5 Şubat 1938.

Türk Dili, “Vilayetimizin İhracatı”, 13 Kasım 1927.

Türk Dili, “Vilayette Ne Kadar Koyun Var?”, 28 Şubat 1934.

Türk Dili, “Yunan Tütünlerini Türk Tütünü Diye Nasıl Satıyorlar?”, 17 Ocak 1927.

Türk Dili, “Yüz Bin Kıyye”, 24 Kasım 1927.

Türk Dili, “Zeytin Mahsulü”, 20 Aralık 1926.

Türk Dili, “Zeytin Mıntıkasında Tetkiklerimiz”, 17 Haziran 1930.

Türk Dili, “Zeytin ve Tütün Mahsulü Bereketlidir”, 25 Ağustos 1930.

Türk Dili, “Zeytincilik Kursları Devam Ediyor”, 5 Nisan 1938.

Türk Dili, “Zeytinli İlimizin En Güzel Köylerinden Biridir”, 28 Eylül 1935.

Türk Dili, “Zeytinyağcılığımız”, 23 Ocak 1933.

Türk Dili, “Zeytinyağlar”, 4 Nisan 1933.

Türk Dili, “Zeytinyağlarımız”, 21 Ocak 1933.

Türk Dili, “Ziraat Bankası”, 14 Kasım 1927.

Türk Dili, “Ziraat Bankası”, 10 Ağustos 1932.

Türk Dili, “Ziraat Bankası Borçları”, 14 Eylül 1938.

- Türk Dili*, “Ziraat Bankası Buğday Mubayaasına Başlıyor”, 5 Ağustos 1932.
- Türk Dili*, “Ziraat Bankası Kongresi”, 29 Kasım 1927.
- Türk Dili*, “Ziraat Bankası ve Bandırma Müstahsilleri”, 22 Ağustos 1928.
- Türk Dili*, “Ziraat Bankası Zeytin Bölgesinde Bir Örnek Fabrika Yaptırıyor”, 9 Temmuz 1935.
- Türk Dili*, “Ziraat Birliği”, 3 Nisan 1932.
- Türk Dili*, “Ziraat Kalkınma Planı Hazırlıkları İlerliyor”, 28 Ocak 1937.
- Türk Dili*, “Ziraat Vekâleti Vilayetimizde Bir Remont Tesis Ediyor”, 23 Nisan 1934.
- Türk Dili*, “Ziraat Vekâletince Şehrimizde Merinos Yetiştirme Şubesi Tesis Edildi”, 13 Nisan 1938.
- Türk Dili*, “Zirai Vaziyetimiz”, 4 Temmuz 1929.
- Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılında Balıkesir*, Balıkesir Valiliği, 1999.
- 1926-1927 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*, Ankara: Devlet Matbaası.
- UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih (1789-2012)*, İstanbul: Der Yayınları, 2013.
- UNAT, Kadri, “Osmanlı Devleti'nde Sosyo-Ekonomik Düzen ve XIX. Yüzyıl Yenileşme Hareketleri”, ed.: Temuçin Faik Ertan, *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2011, 38-19-46.
- UYAR, Hakkı, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, İstanbul: Boyut Kitapları, 1998.
- YAHYAOĞLU, Tahsin, *Tarım Kentleri*, İstanbul: İrfan Matbaası, 1975.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin (ed.), *Atatürk'ten Günümüze Türkiye Ekonomisi*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 2002.
- YENAL, Oktay, *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- YERASIMOS, Stefanos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, C. III, çev.: Babür Kuzucu, İstanbul: Belge Yayınları, 2005.
- YILDIRIM, Mehmet Ali, “Osmanlı'da İlk Çağdaş Zirai Eğitim Kurumu: Ziraat Mektebi (1847-1851)”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 24, 2008, 223-238.
- YILMAZ, Emrah, “Demiryolları ve Tarımsal Gelişme: Konya Ovası Sulama Projesi Örneği”, *Uluslararası Sempozyum Geçmişten Günümüze Bozkır*, Konya, Mayıs 2016.
- YILMAZ, Ömer Faruk, *Osmanlı'nın Konya Ovası Sulama Projesi*, İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2010.
- _____, *Sultan İkinci Abdülhamid Han'ın Hicaz Demiryolu Projesi*, İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2011.

YİĞİT, Ali Ata, “Türkiye’nin Tarıma Dayalı Sanayi Politikası”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, C. 13, S. 2, 2012, 315-326.

Yüzbaşı İshak Hakkı Bey, *Balikesir Rehberi (1920)*, Balıkesir Valiliği Kültür Yayınları.

Zafer-i Milli, “Ambar Müddeti Meselesi”, 18 Aralık 1923.

Zafer-i Milli, “Bağcılık Hakkında”, 8 Kasım 1923.

Zafer-i Milli, “Bağcılık Hakkında”, 11 Kasım 1923.

Zafer-i Milli, “Hayvanatımız Hakkında”, 12 Aralık 1923.

Zafer-i Milli, “Reji İlga Olunuyor”, 29 Kasım 1923.

Zafer-i Milli, “Tohumluk Tahsisatı”, 21 Ekim 1923.

Zafer-i Milli, “Tütün Hasılatı”, 4 Ekim 1923.

Zafer-i Milli, “Tütün Meselesi”, 18 Kasım 1923.

Zafer-i Milli, “Tütün Meselesi”, 13 Aralık 1923.

Zafer-i Milli, “Tütün Meselesi”, 23 Aralık 1923.

Zafer-i Milli, “Tütünlerimiz Hakkında”, 8 Kasım 1923.

Zafer-i Milli, “Tütün Ziraine Muavenet”, 25 Mayıs 1924.

Zafer-i Milli, “Vilayetimizde Pamukçuluk”, 3 Ocak 1924.

Zafer-i Milli, “Vilayetimizde Pamukçuluk”, 6 Ocak 1924.

Zafer-i Milli, “Vilayetimizde Pamukçuluk”, 8 Ocak 1924.

Zafer-i Milli, “Ziraat Birliği”, 18 Kasım 1923.

Zafer-i Milli, “Ziraat Birliğinin Mukarreratı”, 25 Kasım 1923.

ZİNCİRCİOĞLU, Öncel, *Türkiye’de Tarım Teşkilatı’nın Tarihçesi*, Ankara: Yayl. Yayınları, 1994.

KÖY ve KÖVLÜ

Bu Güzel Buğdayları Murabahacılar Kaptırmıyalım.

Başvekilimiz köylülerle konuşuktan sonra bu emri verdi.

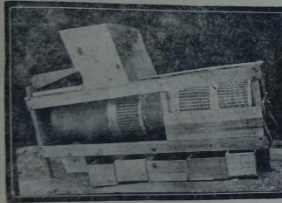
Başvekilimiz İsmet Paşa Hararetleri son günlerde Turşuker fabrikasını açtı. Doğru Paşa, Yerköy, Çerikli istasyonlarında köylülerle buğday ve buğday alışverişleri hakkında uzun boylu görüşmelerdir.

Başvekilimiz bankaya satarak bir güçlük görüp göremediklerini köylülere soruyor.

İnsanlar ve ziraat bankası umum müdürü Kemal Zaim bey diyor ki:

Bu güzel buğdayları murabahacıların eline kaptırmıyalım böylelikle köylünün de eline para geçmiş olur demislerdir.

Başvekilimiz Paşamın bu sözleri köylülerimizi çok sevindirmişdir.

Yukarıda bir harman makinesi, aşağıda bir kalbur makinesi

Temiz mahsul ancak temiz tohumla olur. Eyi tohum, eyi toprak Eyi mahsül!

Köylü!
Tohumuna, toprağına dikkat et, emek ver. Mahsulün güzel olur.

Muhterem köylü Okuyucularımız!

Köy ve köylü işlerini «TürkDili» hiçbir karşılık beklemeden görüyor.

Doktorumuz, avukatımız köylü okuyucularımızın emirlerine her zaman hazırız. Derdiniz mi var bize bildiriniz. Derman mı arıyorsunuz? Bulmağa elimizden geldiği kadar çalışacağız. TürkDili her hizmetinizi şekle görecektir.

KÖYLÜ!

29 Teşrinivel büyük Cümhuriyet Bayramıdır.. Cümhuriyet; Bizim canımızdır. Malımızdır. Namusumuzdur. Cümhuriyet bayramını kutlulamağa şimdiden anklan!

Veli Dayının Köşesi:

Meram edin güzel köyünüzü ağaçlarla yeşilendirmeğe sağlam çocuklarla şenlendirmeye bakimli ve alimli yaşatmağa.

Öğün nahiyenin müdürü köye uğramıştı Köyün sınımlı toprakları köyün köylünün işler; hakkında uzun uzun görmüşüştü. Sonra köy otasının önündeki büyük meydanı aradığı sınımlı köylülerle bir iki saat hasbihal yapmıştı.

Müdür hey gütükten sonra bütün köylü onun hayretini görmesi için dış etti. Çünki doğrusu nahiyenin müdürü köylünün babası idi. Köyün menfaatinde düşünür. Köylünün işlerini aksatmadan görürdü. Velhanel köyan ve köylünün her derdine sa cansız alkışlar olurdu. Nahiyesi dahilinde bütün burun kanasa o, sanki kendi kalbine hançer sokmuşlar gibi ses duyardı.

Müdürün olduğu köylülerde kuş şururmuş denizliğe katılan misadde etmezdi. Zorbalık haydutluk bunlar artık köylünün çoktan unuttıkları vakırlardı. Biçkirene birçoğu dağ ayası gülece Çe. lak Ahmedin evini hasp kerane tarazu sdecek olmaları. Bunlar eline koymuş gibi yakalansın anularından emdiği süte burunlarından getirmişti. Hos, bu süte bosuklar hâlâ haphışanede yatıyorlardı ya.

Nahiyenin müdürü gütükten sonra bütün köylü ile beraber Veli dayı da müdüre hayret dunda bulundu. Ve gösteri yaparak şunları söyledi:

— Kuzular. Dedi. Su içinde yaşadığımız devrin kıymetini bilin. Ben bu yaşa geldim yardımda bu kadar rahatlık görmedim. Her taraf sulh sükün içinde. Sarı her günün sabahında lee. Sarı tepemizi arındıran yükselen güneş bize şöyle diyor:

— Darmayın çalışın! Kazanın. Bu zaman bulunmaz zamandır. Nedir bu sizin bitmes tükenmes kavgalanız, maddeleriniz. Borakın bunları. Birbirinizi ana baba gibi seviniz, sevdiğiniz. Birbirinize omuz veriniz, yükleniniz.

Veli dayı, eyiden eyize coşmuştu. Gözlerinin yaşını sildikten sonra devam etti.

— Çocuklar. Siz hep eyi

Bu çocuk mektep ister. Çocuğu yurda mazarratlı değil faydalı yetiştirmeliyiz. Anaların babaların işi budur.

Çocuk diyip gecmiyelim: Çocuk bizim yarımımızdır. Yarın ocaklarımızı onlara bırakacağız. Köyümüzün onlar şenlendirecekler. Yurdumuzu onlar yükselteceklerdir.

Köylünün Emegi,
Yurdun Direğidir..

YURDU Sağlamlamak için köylünün emegini kuvvetlendirmeliyiz.

بالیکسری مرکز قضاسی
۹۲۶ سنهسی زرعیات واستحصالاتی

استحصالات

کیلو
۳۵۰۰۰۰۰۰
۳۳۳۰۰۰۰۰
۶۰۰۰۰۰۰
۶۰۰۰۰۰۰
۶۶۰۰۰۰۰
۱۴۰۰۰۰۰
۶۰۲۰۰۰۰۰
۱۰۵۰۰۰۰۰۰
۳۵۰۰۰۰۰۰
۸۰۰۰۰۰۰۰۰
۱۰۳۳۰۰۰۰۰
۷۰۰۰۰۰۰

زرعیات

جنسی	دوم
بغدای	۲۳۰۰۰۰۰۰
آریه	۱۷۰۰۰۰۰۰
مازی	۳۰۰۰۰۰
پولاف	۳۰۰۰۰۰
چودار	۳۰۰۰۰۰
آخون	۱۵۰۰۰۰۰
بقله	۲۵۰۰۰۰۰
توتون	۲۰۰۰۰۰۰
پاموق	۲۰۰۰۰۰۰
مصیر	۸۰۰۰۰۰۰
نخود	۳۰۰۰۰۰
سراجک	۱۰۰۰۰۰

بالیکسری مرکز قضاسی
۹۲۶ سنهسی ادخالات و اخراجاتی

اخراجات

کیلو	قیمتی لیرا
۸۰۰۰۰۰۰۰	۱۰۳۰۰۰۰۰۰
۸۵۰۰۰۰۰	۶۰۸۰۰۰
۴۵۰۰۰۰	۴۰۵۰۰۰
۱۰۰۰۰۰۰	۹۰۰
۱۰۵۰۰۰۰۰۰	۳۱۵۰۰۰۰
۲۵۰۰۰۰۰۰	۱۸۷۰۰۰۰
۴۰۰۰۰۰۰	۷۰۲۰۰۰
۱۰۰۰۰۰۰	۱۰۳۰۰۰
یکون	۱۰۸۲۳۰۱۰۰

ادخالات

جنسی	قیمتی لیرا
۱۳ بیک چوال شکر	۵۸۵۰۰۰۰
۷۰۰ بالیه مانفاطوره	۲۸۰۰۰۰۰
۳۵۰۰ چوال قهوه	۱۷۵۰۰۰۰
۵۰۰ صندیق چای	۳۰۰۰۰۰۰
۴۰۰۰ چوال برنج	۱۰۰۰۰۰۰
۵۰۰۰ صابون	۱۰۰۰۰۰۰
۳۰۰ طون دمبر	۱۸۰۰۰۰۰
۳۰۰۰ صندیق کبریت	۳۳۰۰۰۰۰
یکون	۱۰۶۱۸۰۰۰۰

Resim 2: Balıkesir merkez kazası 1926 yılı istatistikleri, *Balıkesir Ticaret ve Sanayi Odası Salnamesi 1926*.

باندیرمه قضااسنك ادخالات و اخراجاتى

ادخالات			اخراجات		
عدد	جنسى	بهرى	قيمتلى ليرا	جنسى	قيمتلى ليرا
۸۰۰	باليه مايقا طوره	۴۰۰ ليرادن	۳۲۰.۰۰۰	بقاله	۱۲۰.۰۰۰
۱۵	بيك چوال شكر	» ۴۵	۶۷۵.۰۰۰	بغداي	۲۸۰.۰۰۰
۳	بيك » قهوه	» ۵۰	۱۵۰.۰۰۰	آربه	۱۶۰.۰۰۰
	درتيوز صندق چاي	» ۶۰	۲۴.۰۰۰	يولاف	۱۲۰.۰۰۰
	» بيك چوال پريج	» ۲۵	۷۵.۰۰۰	قابليجه	۳۰.۰۰۰
	ايكى بيك شيو چوال صابون	» ۲۰	۵۰.۰۰۰	حردال	۳۰.۰۰۰
	» قيه زيتون باغي	» ۷۰ غرومگن	۲۱۰.۰۰۰	مصر	۱۲۰.۰۰۰
	» فويى باغي	» ۷۵	۹۷۵۰۰	چودار	۴۵۰.۰۰۰
	» تنكه بترول	» ۳۸۵	۱۵۲۰.۰۰۰	دازى	۱۰۰.۰۰۰
	» تنكه بزين	» ۳۸۰	۳۸۰.۰۰۰	نخود	۲۸۰.۰۰۰
	» چوال ملوز	» ۸ ليرادن	۱۲۰.۰۰۰	پورچق	۱۰۰.۰۰۰
	» غون دمير	» ۹۰	۱۸۰.۰۰۰	پوك بياني	۱۱۰.۰۰۰
	» ملوريا چنطلو	» ۲	۲۰.۰۰۰	عدد صقير	۲۰.۰۰۰
	» صندق خردوات	» ۱۰	۱۰۰.۰۰۰	» قويلون	۳۶۰.۰۰۰
	» كبريت	» ۱۱۲	۷.۸۴۰	» قوزو	۲۶۰.۰۰۰
	» چرال اوزوم	» ۳	۹۰.۰۰۰	كرايو نوبون	۲۵۰.۰۰۰
	» صندق خرما	» ۶	۱۸.۰۰۰	كهن نخوي	۷۰.۰۰۰
	» چوال فصدق	» ۱۱ ليرادن	۳۳.۰۰۰	۱۴۰۲۸۴	۷۰۵۷۰
	» ايجير	» ۴۰	۸۰.۰۰۰	۳۰۲	۵۰۰
	» صندق لئون پورقال	» ۴	۴۰.۰۰۰	۳۴۸	۷۰۰
	» ترومكعب كراسته	» ۴۵	۹۴.۵۰۰	۳۹	۷۸۰
	» بكون		۲۰.۲۶.۰۹۰	۲۰.۰۰۰	۱۰۰.۰۰۰
				۱۰۰.۰۰۰	۱۰۰.۰۰۰
				۷۰.۲۰۰	۷۰.۲۰۰
				۱.۵۰۰	۷.۵۰۰
				۸۶.۱۲۰	۴۳.۰۶۰
				۱۲.۵۰۰	۶۰.۰۰۰
				۶.۰۰۰	۳.۰۰۰
				۱۲۰.۰۰۰.۰۰۰	
				مانياس كولنك باقى اخراجاتى	
				سازان كيلو	۱۰۰.۰۰۰
				» باين	۲۳۰.۰۰۰
				» چايان	۱۴۰.۰۰۰
				» طورنا	۱۱۰.۰۰۰
				» حويار	۲۵۰.۰۰۰
				» بكون	۱۰۰.۰۰۰
					۸۰.۰۰۰
					۴.۴۹۶.۶۱۰

[*]
باندیرمه منطقه سنده پارکه قالدیرم طاشی . متعدد اوجاق
وارد . مليار لجه عدد و بريله بيلور . اوجاقده تسليم
عددی بدی غرومگن .

ادخالات و اخراجات تاجرلى :
آدرهسى :
باندیرمه ده : محى الدين زاده محمد بك
» حبيب الله افندى
» نظمی
» حبی
» یعقوب چاوش

Resim 3: Bandırma Kazasının İthalat ve İhracatı, Balıkesir Ticaret ve Sanayi Odası Salnamesi 1926.